

МИКЕЛАНДЖЕЛО-

НА ДНЕВНИК

РОЛАНДО
КРИСТОФАНЕЛИ

ЛУЧУ

РОЛАНДО КРИСТОФАНЕЛИ ДНЕВНИК НА МИКЕЛАНДЖЕЛО-ЛУДИЯ

Превод: Светослав Стойков

chitanka.info

Днес, като пишех на един приятел в Рим, ми хрумна нещо, което ми се стори, че не е за пренебрегване. Запитах се дали не бих могъл да записвам на листове част от нещата, които разказвах на моя приятел в Рим и да ги съхранявам в книгата си. Завърших писмото, обмислих по-добре тази идея и реших, че е полезна. Това, което пиша, попитах се аз, не засяга ли моя живот на художник? А хората, с които споделям мислите си, не са ли част от света, в който живея и аз? Събитията, на които съм свидетел, не трябва ли да ме интересуват като млад човек и като художник? Защо тогава да не се занимавам с всичко това? Помислих си също, че художникът може да се вдъхновява от събитията, които имат голямо значение за обществото — събития, които, като пораждат нови нрави и нови идеи, дават понякога и нова насока на изкуството. Да се интересувам от това, което става наоколо ми, означава, поне за мен, да бъда по-здравосъвършен свързан с живота, който положително не свършва пред прага на къщата ми.

ПЪРВА ЧАСТ

Портрет на Микеланджело Буонароти. Неизвестен автор. Офорт.

Днес, като пишех на един приятел в Рим, ми хрумна нещо, което ми се стори, че не е за пренебрегване. Запитах се дали не бих могъл да записвам на листове част от нещата, които разказвах на моя приятел в Рим и да ги съхранявам в книгата си. Завърших писмото, обмислих по-добре тази идея и реших, че е полезна. Това, което пиша, попитах се аз, не засяга ли моя живот на художник? А хората, с които споделям мислите си, не са ли част от света, в който живея и аз? Събитията, на които съм свидетел, не трябва ли да ме интересуват като млад човек и като художник? Защо тогава да не се занимавам с всичко това?

Помислих си също, че художникът може да се вдъхновява от събитията, които имат голямо значение за обществото — събития, които, като пораждат нови нрави и нови идеи, дават понякога и нова насока на изкуството. Да се интересувам от това, което става наоколо ми, означава, поне за мен, да бъда по-здравосъвързан с живота, който положително не свършва пред прага на къщата ми.

Баща ми^[1] например всяка вечер си записва всичко, което е правил през деня, и то така усърдно, както аз сигурно не бих могъл. Вечер вписва парите, които е изкарал с труда си, и домашните разходи, дори най-незначителните. Професията на нотариус е направила начина му на мислене толкова скован и ограничен, че освен къщата и собствените си интереси той друго не вижда. Ето защо неговите вечерни записки не са кой знае колко ценни за мен. Интересуват ме само тези, които се отнасят пряко до мене. До днес те не са повече от три или четири и аз успях да ги прочета, но скришом от него (той много държи на тефтерите си и горко ми, ако ме бе заварил да ги чета).

Няма да забравя вълнението, което изпитах преди четири или пет години, когато ме накара да се кача в кантората и да му донеса някакви сметки. Възползвах се от случая, взех тефтера за 1475 година и в листовете за месец март намерих вписани часа на моето раждане и селото, където това е станало. Тези сведения следвах непосредствено след една кратка бележка за продажба на дюкян. Повече не рових в тефтерите на баща ми — бях сигурен, че не ще намеря други интересни известия. Гъсто изписаните цифри в колонките „да дава“ и „да взема“ нямаха за мене никаква стойност, нито пък беше важно да зная, че на еди-кой си ден през не знам коя си година баща ми приел въпреки този или онзи търговец, за да му продаде жито от чифлика ни. Тефтерите му бяха навярно всички еднакви и затова — ужасно отегчителни. Те впрочем отразяваха неговия начин на мислене и неизменния му начин на живот.

Аз пък ще отбелязвам в листовете, които смятам да пазя, фактите, които ще узнавам, и онова, което ще правя като художник. Ще записвам срещите си с хората и всичко, което ще ми се случва в течение на годините. Впрочем ако проявя постоянство в това мое начинание, един ден, разлиствайки тези хартии, ще мога да изживея отново някой и друг миг от моята младост. Не зная дали винаги ще имам желание да пиша, но съм сигурен, че когато ми се представи

случай, не ще го пропусна, тъй като поне засега смятам това за свой дълг.

Флоренция, 16 януари 1494 година.

Лоренцо^[2], воден от силното желание да привлече във Флоренция умни хора, послуша съвета на Пико дела Мирандола^[3] и повика в града доминиканеца Джироламо Савонарола^[4]. Този монах успя за няколко години да обърне Флоренция с главата надолу благодарение на способността си да проповядва и особено да взема на прицел лошите нрави на времето. Той приема и отправя предизвикателства, напада открито или прикрито и най-известните и внушаващи страх личности, предсказва скорошни катаклизми и божии отмъщения и така наплаши простолюдието, че то започна да му вярва като на съдник, изпратен от небето по неведоми пътища. Суеверието се шири поразително. Жените, изпълнявайки волята на Савонарола, посещават облечени в черно църквите „Сан Марко“, „Орсанмикеле“ или катедралата „Санта Марие дел Фиоре“, но, както и преди, продължават да се отдават на чувствени наслади. И ако свянът хвърля сега було върху порока, то е само за да го прикрие по-добре. Така монахът се заблуждава и фанатично вярва в безпогрешността на своите проповеди. Той не знае (а може би го знае по-добре и от мене), че повечето хора не се променят и че порокът насища животинската и духовна похот на човека както водата и хлябът утоляват жаждата и глада. По-неприятно в цялата тази работа е, че доминиканецът успя да се забърка и в политиката на Флоренция и да създаде поводи за стълкновения между своите привърженици и противници.

Откакто Лоренцо Великолепни умря, животът във Флоренция се промени. Лошото управление на Пиеро^[5], човек нагъл и жесток, влоши положението, станало опасно още преди смъртта на баща му. Общественият живот протича под знака на всякакви заплахи.

Не мога да стоя повече в един град, от който мирът е прогонен, без да навредя на работата си като художник. Аз, който не се увличам по политиката и не давам ухо на речите на шарлатаните, реших, за да избегна най-лошото, да напусна Флоренция още преди да бъдат изгонени Медичите (някои се кълнат в предстоящото им падане). Най-голямата ми всекидневна грижа е да стоя далеч от споровете, за да

мога да се отдам всецяло на изкуството си. Тези съображения надделяха над всички други доводи.

И така, напускам утре Флоренция на път за Венеция, придружен от двама младежи, които предприемат това пътуване само от любов към приключенията.

Днес мога да отбележа, че пристигнах във Венеция, след като преживях какви ли не опасности. По всички пътища и планински проходи трябваше да бягам от разбойници, а и от французите на Шарл VIII^[6], разположени в Романье^[7]. Препусках както ездач може да препуска само насън. Чувството, че на всяка крачка ме преследва неприятел, не ме напусна заедно с порива ми към освобождение... Сега съм тук с двамата си другари на моя издръжка. Тънката кесия, с която тръгнах от Флоренция, отгня съвсем. Ако бях сам, щях да имам по-малко грижи. Все нещо ме преследва: във Флоренция — кошмарът за предстоящото падане на Медичите, във Венеция — страхът, че ще умра от глад.

Този град се различава много от Флоренция. Улиците са потесни, а хората — по-приучени на ред. Гондолите се плъзгат край красиви дворци, чиито фасади са богато украсени. Явно не са градени да издържат неприятелски набези. Няма кули, няма крепостни стени. Тук всичко като че ли е построено да подслонява честни и трудолюбиви хора. Но подземията на града са зловещи. Много слухове и легенди се носят около тях. Маската и кинжалът са двете ужасни оръжия в този град, който се оглежда, обърнат наопаки, във водата. Аз винаги наблюдавам хората и градовете обърнати наопаки — това е най-добрата перспектива.

Тукашните паметници са хубави, но чувствителността ми остава някак безразлична към тях — не ме настройват съзерцателно. В тях съзирам изящество, но то ми внушава чувството, че ги яде скрита болест. Венеция не е крепост, но въпреки това като че напират да те смаже.

Хората и предметите са обвити в сива пелена. Не различавам небето от морето. Те са като разтворени едно в друго и сякаш искат да те задушат. Каква тъга ме е налегнала и как ми се иска да се върна обратно, преди да ме е напуснал и последният флорин.

Църквата „Сан Марко“ си заслужава да се разгледа по-внимателно.

Да се решиш на нещо под гнета на една повелителна необходимост е по-малко мъчително, отколкото когато сам си създадеш тази необходимост поради слабост на характера. Така грешат малодушните. Какво ли пък нещастие щеше да ме постигне, ако бях останал във Флоренция? Тъкмо аз ли щях да стана жертва на „топкаджиите“, на „плачещите“ или на „бесните“^[8]? За да си обясня колебанията през тези дни, трябва да си задам и да отговоря на един-единствен въпрос: защо напуснах Флоренция? И то като си помисля, че не се страхувам от хората. Но всяка моя постъпка се обяснява с желанието ми да принадлежа всецяло на изкуството. Не си представях обаче, че ще почна да пиша на тези листа за приключенията и завършека на едно безсмислено бягство.

Още утре с най-голяма бързина назад към Флоренция! Ще убедя другарите си да ме последват. Това няма да е трудно — не са от тия, които много му мислят.

Когато странстваш по света, всеки съвет, и най-нелепият, ти се представя в ореола на неочаквано спасение. По-добре е обаче никога да не следваш чужди съвети, а да се вслушваш в гласа на собственото си отчаяние, като се опиташ да разбереш и малкото истина, която все пак има в него.

По тези тесни улици — на места те приличат на окопите-ходници на нашите укрепления — понякога ме наляга мъчително чувство за безизходност. Като погледна небето, струва ми се, че съм на дъното на кладенец. Привечер високите стени на зданията заприличват на гигантски кулиси, зад които се крият невероятни привидения... Преди да напусна Флоренция живеях сред кошмари. Сега към тях трябва да прибавя и призраците, които създава въображението ми. Но всъщност не ме измъчват страховитите видения на Савонарола, нито натрапчивите страхове, които ме тласнаха да дойда тук. Не ми дава мира мисълта, че се чувствам смешен, задето повярвах в приказките на някакъв си шарлатанин за участието на Флоренция. Започнах да си давам

сметка, че можех да си спестя това безсмислено бягство до Венеция. Освен това тук не познавам никого, който да ми помогне и да ми намери работа. Пък и кой ли ще вземе да се съобразява с желанията на хлапак като мене, ненавършил още дваисет години?

Измъчва ме само това, че не мога да работя и че нямам дори дупка някаква, където да се уединя с мислите си. И двамата ми другари по съдба са обикновени хаймани. Дават ухо само когато говоря за пари или питам къде ще вечеряме. Много ги занимават и жените. Още една илюзия: че ще си намеря другар, който да ме понася, а имам нужда и си търся такъв. Те двамата, бедничките, успяват все пак да ме предпазят от пълно униние: когато се смеят, ги съжалявам, а когато плачат, ме карат да се усмихвам.

Не смятам, че тази бележка е чак толкова необходима. Все пак, като напиша тук, че след няколко часа ще напусна Венеция и че след няколко седмици ще бъда във Флоренция, това ме задължава да не отстъпвам от взетото решение. Другояче казано, чрез написаното сякаш давам обещание пред самия себе си. Не се чувствам вече обладан от пагубни идеи. Най-сетне знам какво трябва да правя и ще го направя.

Във Венеция се живее по-свободно, отколкото в Болоня, и за това свидетелства случилото ми се вчера, малко след пристигането ми в този град. Аз и двамата ми другари бяхме задържани, защото нямахме на нокътя на палеца знака, който полагат с червен восък на влизане при градските врати. Този знак отличава чужденците от местните граждани. По липса на пари не можехме да заплатим глобата за това нарушение на законите, въведени от Бентиволио^[9], и трябваше да ни отвеждат в затвора, но синьор Франческо Алдовранди, член на Съвета на шестнайсетте, който се намираше случайно в митницата, ми се притече на помощ. Той внесе сумата, на която възлизаха трите глоби. Освободиха ни незабавно. Моите млади приятели продължиха за Флоренция, а аз останах в Болоня с намерение да направя кратък

престой. Дадох им парите, които ми бяха останали, и се настаних при Франческо Алдовранди, чийто дом наистина не може да се сравнява с двореца на Медичите, но все пак отговаря на знатния му род.

Алдовранди прояви щедрост, но с определена цел. От разпита при задържането ми бе узнал, че съм скулптор и че се интересувам от литература. Този образован благородник имаше нужда от някой млад човек, който да го забавлява и разсейва в определени часове на деня. Няма как — жестовете на благородниците винаги се отличават с щедрост. Алдовранди се нуждаеше от млад придворен шут, който обаче да не е истински шут. Трябваше му нещо като трубадур, способен да декламира стихове и когато това не му се иска. И изборът му падна върху мене.

Като се питам защо не продължих за Флоренция, просто не намирам отговор. Решенията, взети необмислено, накрая винаги разкриват грешката, която ги е породила. Но в моя случай не става дума за грешка. То е нещо по-различно — нещо, свързано с необходимостта от работа, с липсата на пари, с отчаянието, с бягството от действителността, с нуждата от покой.

Сегашният ми господар благоволява да ми задава въпроси, свързани с изкуството. Не че това дълбоко го интересува, по-скоро е само любопитен. Говори колкото да чуе гласа ми, но от изкуство разбира малко. Склонен е да се впуска във философски разсъждения, но е повърхностен във всичко. Обича Данте и говори за него като за човек, който постоянно се нуждаел от хляб и подслон. Завижда на Маласпина^[10] от Луниджана, че са го приютили, и съжалява, че някой от собствените му прадеди не е имал щастието да го приеме в дома си. Но изобщо говори за поета с такова чувство, че често ме трогва. Алдовранди е добре осведомен за събитията във Флоренция и непрестанно ме съветва да остана в Болоня.

Искам да се върна във Флоренция. Напълно съм готов да тръгна отново на път, дори сам като куче, но в моя град се лее кръв. Партиите са в брожение, родът на Медичите се клатушка и мнозина от привържениците им потърсиха вече подслон в Болоня. За онова, което

става във Флоренция, чувам сума новини и те ме натъжават. Колко много изтърпя този град, противник на всякаква тирания. Флоренция иска да живее свободно, да има републиканско управление. Тя има самочувствието на сестра, а не на дъщеря на Атина. „Свобода! Свобода!“ — викат по улиците. „Вън тираните!“ — крещи в хор целият град. Пиеро сполучи единствено да си навлече всеобща омраза и флорентинците, само и само да се отърват от него, са готови да приветствуват Шарл VIII като освободител. Данте също очакваше Хенрих VII^[11]. Споделяйки с приятели, Лоренцо често е изказвал съмнение в способността на сина си да управлява Флоренция. Неслучайно смяташе Пиеро за екзалтиран хлапак.

Синьор Алдовранди като че ли ме задържа заради „особеното държане“ и „странния характер“, с които съм се отличавал. Всъщност не бих искал да му изглеждам толкова особен и странен — това би ми струвало по-малко неприятности. Външните прояви на хората, които си дават вид на покровители на художниците и поетите, винаги са ми се виждали не дотам убедителни. Обидно ми е, че тези господа си позволяват на всичко отгоре и да се забавляват с художниците. Колко пъти съм бивал принуден да се усмихвам, само за да направя удоволствие на моя господар — смея се против волята си, като палячо. Смешното е, че синьор Франческо съвсем не се досеща за усилието, което правя, за да му угодя. Той е добър и великодушен човек и има всичките качества на благородник. Струва ми се дори, че наистина е така. Но бих го смятал за по-умен, ако можеше да се забавлява и без мене.

Това, което пиша сега, ме кара да мисля, че съм неблагодарник. Би трябвало да съм признателен на синьор Франческо — той ме спаси от затвора, той плати за мен и за двамата ми другари, той ме приюти в дома си и дори вчера ми каза, че е говорил за мен със свои познати — търси начин да ми намери работа. Освен това трябва да призная, че понякога го слушам с удоволствие, особено когато говори за моя характер. Изглежда, много разбира от характери и характерчета. Вярно е, че намира моя за странен и особен, а вчера ми каза, че съм бил силно впечатлителен и твърде импулсивен. Налагало се да се поправа, ако искам да живея добре в обществото. Говорел ми „като баща“ — такива

„съвети“ давал само на „синовете си“ (впрочем тези дни разбрах в дома му, че от неговия най-голям син е забременяла една от прислужниците му).

Всъщност ако не бях толкова лековерен, щях да си остана във Флоренция и да си спестя бягството във Венеция. В моя град и косъм нямаше да падне от главата ми. Другите младежи не мръднаха от Флоренция, а и моите двама спътници се прибраха спокойно и положително съжаляват, че са бягали. Следователно съвсем не са такива луди глави, за каквито ги смятах.

При мене обаче положението е друго. Синьор Франческо ме убеди да остана, като ми обеща работа, а работата, откъдето и да идва, за мен е винаги добре дошла. Давам си сметка, че сега разсъждавам мъдро. Както би желал и моят господар. Приказките ми са съвсем логични. Би следвало да съм щастлив. Но, въпреки застъпничеството на синьор Франческо, не се задава никаква работа.

Изгониха Медичите от Флоренция и днес те пристигнаха в Болоня. Семейство Бентиволио ги прие с някой и друг загатнат укор. Пиеро сега като че ли е по-малко дързък, Джовани^[12] не изглежда много засегнат от бурята, извила се над рода, Джулиано^[13] ми се видя най-натъжен. Може би Пиеро храни надежда за отмъщение в екзалтираната си душа. Родът Медичи се спасява вече за втори път е бягство. За да избяга още един път от Флоренция, ще трябва преди това отново да се върне там. Не зная обаче дали ще намери съюзници за такова начинание. Ако някой от тримата братя е достоен син на баща си, би могъл да се опита да завладее отново Флоренция и би имал известни изгледи за успех. Но е трудно един човек да съчетае в себе си двуличието, политическия усет и меценатската щедрост, както беше при Лоренцо Великолепни. Историята като цяло може да се повтаря, но не и обстоятелствата, които я обуславят. Завръщането на Медичите може би е възможно, но крайт им е предопределен. Аз горещо се надявам, че ще бъде така, въпреки Лоренцо и неговото меценатство. Трябва да кажа, че никога не съм обичал Медичите — не зная точно защо. Може би това чувство се дължи на моята неприязън към враговете на републиката, а Медичите са такива по рождение.

Шарл VIII, „топкаджии“, „плачеши“, Пиеро Капони^[14], Савонарола — Флоренция е истински хаос. Засега няма да се връщам там.

Ноември, 1494 година.

Чрез застъпничеството на Алдовранди получих най-последна поръчка да завърша саркофага на св. Доминик с три фигурки — св. Петроний, св. Прокъл и ангел със свещ. Ще получа трийсет дуката.

Интригите на местните художници в този град и тяхната завист към колегите им пришълци са толкова големи, че се съмнявам да ми възложат други поръчки. При това положение, за да не си навличам образа, трябва да стоя със скръстени ръце. От това съперничество си е изпатил вероятно и Николо^[15], който също е работил над саркофага. Има хора, родени единствено да пречат. Те си служат с всякакви средства, само и само да тормозят ближния си. Но ако тукашните негодници познаваха моето положение, ако проумееха, че и аз съм роден за скулптор, може би щяха да се отнасят другояче с мене. Мислят си, че само те имат право да работят, държейки настрана „пришълците“ като мене, които също желаят и имат право да работят. Това са жалки интриганти — нищо хора!

Ако някой ме запита коя е най-гостоприемната страна в света, ще отговоря съвсем уверено, че това е Италия. Чуждите владетели идват и си отиват със своите войски и срещат съпротива — но не всякога — само сред образованите и сред тия, които пишат за политика. По нашите земи от векове се бият помежду си испанци, французи, германци. Когато искат да се изколят, все намират предлог да действуват като покровители ту на папите, ту на нашите благороднически фамилии.

От деня, в който съм се родил, та и досега в Италия все има войни. Докога ще продължава така? Кога ще мога да се заема с изкуството си? Човек трябва да бъде глух за събитията около себе си, да се отдели от обществото и да не обръща внимание на нищо друго, освен на изкуството. Блажени са ония, които се занимават само със собствените си дела! Точно това бих желал, но шепа негодни те

принуждават да ги следваш и да се блъскаш заради техните амбиции. Ако всеки си гледаше работата, сега нямаше да зависи от благоволенията на един господар. Искам да кажа, ако кралете си бяха крале, а не завоеватели, ако папите не се превръщаха в доставчици на корони и на облаги за своите близки, ако князете се задоволяваха да безделничат, а не да стават убийци и предатели. Заговори, насилия, войни — такава е историята на този век.

Но да говорим за друго. Тук животът ми вече тече безплодно и щеше да е съвсем тягостен, ако не се задържах с часове над книгите в библиотеката на синьор Франческо. По-точно в свободните часове от службата си на придворен, тъй като волю-неволю сега съм такъв. Аз обаче съм роден за всичко друго, но не и за „придворен“, въпреки че се принудих да приема гостоприемството на синьор Алдовранди. Убеждавам се, че не съм способен да живея дори в този скромен двор. За такова нещо са необходими качества, съвсем различни от моите.

Болонските художници стават все по-нагли спрямо мен. Работата ми над саркофага на св. Доминик ми носи все по-големи неприятности. Боят се да не ми възложат някоя друга поръчка и с най-различни заплахи искат да сложат на място мошеника, покровителстван ни повече, ни по-малко от член на управата. Скоро обаче ще оставя и Болоня, и саркофага и ще замина за Флоренция. Казах вече няколко пъти това на синьор Франческо. Покровителственото му отношение към мен не ще ме склони да остана тук — не мога да живея вечно в дома Алдовранди. Така пренебрегвам интересите си и, разбира се, не вярвам, че за тях ще се погрижи някой друг. Две статуйки за една година са нищо.

Тази вечер синьор Франческо ме разсърди и аз, по изключение, не му останах дължен. Той твърди, че не съм се отнасял както подобава към тукашните художници, че не съм се показвал достатъчно почитителен към по-възрастните, че винаги съм съдел строго чуждата работа. Понякога съм изразявал дори презрение. „Необходимо е да проявяваме търпимост, за да ни търпят“ — заключи Алдовранди.

Аз действително не понасям повърхностните хора, тези, които произнасят нелепи преценки, интригантите, дърдорковците. И точно това казах днес на синьор Франческо. Добър или лош, никой не може

да ме промени — такъв съм и оставам верен на себе си винаги и навсякъде.

Изглежда, че във Флоренция отново е въведен ред, макар и привиден. След изгонването на Пиеро авторитетът на Савонарола е пораснал. Че нещата в моя град вървят към по-добро, личи от приказките на този или онзи флорентински търговец, минаващ през Болоня, както и от слуховете, които стигат до мен по други пътища. Само Алдовранди продължава да ми рисува Флоренция като някакъв ад. Започвам да мисля, че този човек и неговите поучения са истинска пречка за свободата ми. Трябва да направя усилие на волята, за да се реша да го напусна. И все пак той някак успява да ме задържи. Искане му се да направи от мен младеж с „изтънчени“ обноски — един от многото, каквито се срещат и тук, и другаде. Според него би трябвало да променя дори облеклото си. Като начало например да съм махнел кожения елек. Дразни го: „Селска работа!“

15 декември 1495 година.

Вчера пристигнах във Флоренция от Болоня. Отсъствал съм от къщи малко повече от година. Заварих баща си затворен в стаята и зает със сметки. Потиснат е, защото с изгонването на Медичите е загубил службата си в митницата. У дома не ме очакваха. От братята ми беше само Буонарото. Домашната обстановка ме освежи и днес се чувствам по-добре, отколкото през предишните дни. Донейде си възвърнах самочувствието. И все пак откакто надделяха „плачещите“, в живота на Флоренция има промяна, която прави тежък въздуха — почти не се диша.

„Топкаджиите“ и „бесните“ заговорничат и сплетничат, за да сложат край на фанатизма на „плачещите“. „Плачещите“ обаче имат мнозинство в Големия съвет^[16], така че твърде малко може да се направи срещу тях. Всички уверяват, че се борят за флорентинските свободи, но докато тези приказки са в устата на хора, водени

изключително от своите амбиции, какво съдържание може да има простицката дума свобода?

Колко беди може да причини политическата нетърпимост, когато се обедини с религиозния фанатизъм! Дворецът на Медичите е опустошен и всички произведения на изкуството са заграбени от ръце, по-алчни от медичиевските. Обърнати са наопаки и много други домове къщи на техни привърженици, избягали или заклани в леглата им, или хвърлени през прозорците. Омразата още не е стихнала. Ето до какво положение докара Флоренция намесата на монаха Джироламо Савонарола в обществения живот. Много флорентинци — и богаташи, и от народа — вярваха и още вярват на проповедите му. От амвоните на манастира „Сан Марко“ и на катедралата проповедите му достигат до всички улици и къщи. Тук навсякъде се говори за него. За него говорят и другаде, в Рим например. Всички знаят, че папата и римската курия^[17] са разгневени срещу монаха и предпочитат той да замълчи. Струва ми се почти излишно да добавям, че Савонарола, за да разпалва духовете, залага на суеверието и на набожното лицемерие на хората.

Да не забравя да отбележа, че синьор Алдовранди направи всичко възможно да ме задържи още в Болоня. С малко търпение и съобразителност, според него, съм щял да стана скоро един от най-големите художници в неговия град, почитан от всички — и стари, и млади. И пак неговите вечни обещания за работа.

По времето на Лоренцо във Флоренция не се правеше разлика между небесно и земно, между Данте и Омир. Всяка хубава работа се приемаше от всички и се преценяваше доброжелателно. Имаше пълна търпимост. Уважението към художниците беше искрено и се изразяваше в признание, което винаги носи удовлетворение за чувствителността на твореца и го окриля.

Ако едно духовно движение като това, което се поощрява сега във Флоренция, вижда ръката на дявола в античните творби, това значи, че в творбите, които пък то е вдъхновило, се вмъква друга ръка, дошла не от въображението на наивници, а от лукави люде, на които им се иска да забулят миналото. Най-лошото е, че тази ръка ти отнема

свободата на избор, а дяволската, напротив, ти позволяваше да избираш и те оставяше на мира.

Да се приближиш до природата, до нейните красиви и жизнени форми — ето задача за съвременния художник, достойна за такива като Джото, Гиберти или Петрарка. Художниците, които унищожават вчерашните си творби заради едно движение, обречено на провал, вършат двоен грях: нравствен, спрямо себе си, и исторически, насочен пряко срещу изкуството. Когато художникът допусне грешка, той не я изкупва, като я тъпче, а като я поправя. Това е трудно нещо и то трябва да се включи в тежкия труд, изискван от изкуството.

Всеки ден се носят нови клюки за доминиканеца Джироламо Савонарола и невинаги за него се говори добро. Днес например при лоджа Ланци някой уверяваше, че узнал срамни неща за отец Джироламо. Обвиняват го, че бил извратен — делял леглото си с някакъв монах от манастира „Сан Марко“. Други пък твърдят, че бил магьосник, от когото човек трябва да се пази. Това са слухове. Според мене всичко е клевета, разпространявана, за да злепоставят и премахнат Савонарола. Като че няма по-честни средства за тази цел. Едно е сигурно: враговете му се множат.

Не очаквах да намеря в такова жалко състояние градината на „Сан Марко“. Само най-безсмислена вандалщина е могла да опустоши така това място, което до моето заминаване за Венеция беше свещено за изкуството и литературата. Лоренцо я бе устроил като школа, която да е в състояние да приеме много младежи с художествени заложби, особено за ваятелство. Накарал бе да съберат тук всички притежавани от него антични творби, а също и много съвременни; бе набавил и пособия за скулптиране. Отнасяше се благосклонно към всички, които му помагаша този кът от Флоренция да става все по-привлекателен за художниците и за ценителите на изкуството.

Тук нищо не биваше да липсва. Бертолдо^[18] беше учител на младите и надзорник на градината. Този предан ученик на Донатело^[19] се открояваше от останалите със старостта си, подчертана не толкова от годините, колкото от умората. Лично Лоренцо го бе направил наставник на школата в „Сан Марко“, за да облекчи участието на майстора, който нямаше повече сили да работи като скулптор.

Бертолко почина преди изгонването на Пиеро. Времето му спести гледката на разрушената школа, за която щеше горчиво да тъжи.

Преди няколко седмици започнах по свой почин да вая един Купидон и успях да му придам израз на потънал в дълбок сън. За да го приемат ценителите на старини и за да спечеля повече, сега се изкушавам да променя възрастта на амурчето и вместо на няколко дни да го направя да изглежда поне на петнайсет века. Търговците предпочитат античното изкуство и за него плащат добре. Следователно, ако успея да пробутам моята статуйка за гръцка или римска, ще я продам по-лесно. Имам нужда от пари. На Лудовико, баща ми, трябва да се помага в издръжката на семейството. Той често се обръща за помощ към мене, отколкото към братята ми, двама, от които — Джовансимоне и Сиджизмондо^[20] — са закоравели безделници и само се карат с мен и с баща ни. Не стига, че се хранят вкъщи, ами искат да им се дават и пари. Виж ги ти!

Днес видях знаменития Леонардо да Винчи. За този мъж, сега попрехвърлил четирийсетте, се говорят много неща и не всички му правят чест. На художниците в цяла Флоренция е известно, че баща му Пиеро е бил принуден да го изгони от къщи заради скандалния му живот. Възможно е този слух да преувеличава нещата, но родителят на Леонардо, собственик на нотариална кантора във Флоренция, навярно е решил да не носи повече отговорност за своя син, премного привързан към веселите компании, за да не загуби клиентелата си, състояща се главно от монаси и монахини. Младият Леонардо се настанил отделно, станал съвсем независим и заживял още по-разпуснато от преди. Отдръпнал се и от Верокио^[21], негов наставник в изкуството. Леонардо се слави като голям художник, но възложителите му нямат много доверие. Твърде рядко завършва картина, дори и след като е получил значителни суми. Това е добре известно на братята от манастира „Сан Донато“ в Скопето, които му поръчали едно „Поклонение на влъхвите“ и не го получили. Знае го и онзи, на когото останала неизпълнена поръчката за един св. Йероним. Разправят, че

оставял работите си наред път, защото се занимавал с проучвания, които никой не взема сериозно.

Той наистина трябва да е твърде странен човек. Може да се каже, че винаги е мамил онези, които са му възлагали работа. Във всеки случай вярно е, че не е спазил задълженията си, дори когато му поръчали картина за параклиса „Сан Бернардо“ в двореца на Синьорията. Картината довършил синът на Филипо Липи.

Във Флоренция винаги можеш да срещнеш човек, готов да злослови за другия. Аз например узнах всички тези неща от художници, вече изпели песента си, хора, чието единствено занимание сега са сплетните. Те всичко помнят в най-големи подробности, особено по-щекотливите неща.

Тъкмо днес, на излизане от ателието на Бачо д'Аньоло^[22], когато край мене мина Леонардо, един от тези дърдорковци ме спря, за да ми каже:

— Погледни този важен господин... сега пристъпя сериозен и благопристоен... ама на времето...

Спрях се, а другият продължи да говори и след като художникът се изгуби от погледа ни. Така узнах, че преди двайсетина години Леонардо бил съден за непристойни деяния с някой си Якопо Салтарели от благородно семейство, чието имение е в Санто Стефано, близо до Арно. Тогава Леонардо бил с други трима младежи като него, един, от които от фамилията Торнабуони. Съдът оправдал четиримата приятели поради застъпничеството на Медичите, които искали да спасят своя млад сродник — всички във Флоренция знаят, че Лоренцо Великолепни е син на една Торнабуони. По онова време Якопо бил още крехък юноша.

Разказът на случайния ми осведомител не ме изненада кой знае колко, даже малко ме подразни. Накрая полусериозно, полушеговито го попитах:

— А ти как си се държал преди петдесет години? — и продължих пътя си, без да дочакам отговор. Наистина в този град нищо не се забравя.

Днес разговарях със Симоне дел Полаяол^[23], Джулиано да Сангало^[24], Бачо д'Аньоло и Леонардо за работите, които трябва да се

извършат в залата на Големия съвет в двореца на Синьорията. Всеки каза мнението си, аз също, и после ги обсъдихме. Стори ми се, че Симоне най-слабо защити своите доводи, а и Бачо не говореше много убеден в думите си — изглежда, че не вземаше присърце собственото си мнение. Леонардо поиска да „обобщи“ разискванията, но не му се удаде. Що се отнася до мене, не намирам, че са необходими много приказки за това, което има да се прави в залата: трябва да се помисли как да се разшири тя и преди всичко как да се укрепят конструкцията ѝ. В това се състои цялата работа, която Синьорията може спокойно да повери на Симоне или на Бачо. На мене не ми се нрави много да се набърквам в стари постройки.

Искам да добавя, че днес Леонардо ми изглеждаше като човек, натоварен с рискована и грандиозна задача. Придаваше тържественост на думите си, навлизаше в подробности, изтъкваше различия, впускаше се в нескончаеми сравнения — този човек от нравката прави слон. Винаги се стреми да постигне абсолютното. Когато разсъждава обаче, мисълта му често се заплита или се отклонява от темата. Има силно желание да конкретизира идеите си, но днес то според мен не му помогна. Убедих се, че от него не може да се очаква окончателно съждение в момента, в който го изказва — постоянно чувства нужда да го поправа. Всъщност самият той твърди, че никое съждение не бива да се смята за окончателно, че то подлежи на непрекъснато усъвършенстване, защото и човекът се стреми всекидневно и постоянно да се усъвършенства. Според това негово разсъждение излиза, че брат ми Джизмондо, като се усъвършенства с течение на годините в своя начин на живот, ще стане съвършен, абсолютен пройдоха. Аз пък мисля, че съвършенството не е само в една посока, нито има само едно лице.

Декември 1495 година.

1496 година, карнавала.

Привържениците на Савонарола не позволиха на флорентинците да се повеселят на празника. Нямаше дървета, носени по улиците и забивани на площадите, за да ги запалват сред волен смях и несдържани шеги. Нямаше маски, танци, песни. Шествията се превърнаха в църковни процесии, песните — в химни към бога и

светците, дърветата — в призрачни разпятия, изнасяни и внасяни в църквите като на погребение. По волята на малцина традиционното веселие през това време на годината се замени с някаква изкуствена атмосфера. Всичко това противоречи на природата на човека, който винаги е готов на сълзи и на смях, според както го изискват времето и мястото.

Но флорентинците трябва да се покаят и затова ги карат да празнуват карнавала като задушница, затова всичко, що погубва душата, следва да се изгори публично, та у всекиго да възникне желание да отрече и да изкупи греховете си, особено извършените през „либералното“ време на Медичите и по-точно на Лоренцо. Младежи и момченца, миришещи още на мляко, обикалят къщите, за да събират „душегубни“ предмети, подлежащи на изгаряне. Същото правят и красиви девойки. Много жени си отрязаха плитките и се отказаха от накитите си. С една дума, всичко онова, което не спомага за връщане към най-строгия католически морал, се предава на огъня със същия фанатизъм, с който нерядко се изгарят античните и съвременните книги; при това не се прави никаква разлика между „скверното“ у класиците и посредственото скверно, което времето превръща в прах и без помощта на нашите страсти.

В това привидно тържество на морала има фанатизъм и преди всичко — противопоставяне на два светогледа и на две епохи. Не са безкористни воплите на монаха от „Сан Марко“ и не е естествено онова, което се ражда от тях. Ето кои са може би единствените истини. (Добре е, когато си приел монашеството, да си стоиш мирно и да изливаш чувствата си в дела, които не засягат държавата.)

Чиракуването на младия човек, при който и да е майстор е безсмислено. Даровитият младеж може да стане художник и без посредничеството на майстора. Това мое мнение обаче не е в съгласие с общоприетото в ателиетата на флорентинските художници. Изкуството се подчинява на закони, които художниците усвояват, без да го съзнават. Те боравят със закони, които не управляват, а трябва да бъдат управлявани. Затова мисля, че школското обучение задушава у начинаещия онзи стремеж към свобода, който е творческа сила. Но преподаването на несъществуващи правила не може да изсуши гения.

Да умее да устоява на съблазънта на правилата (все пак те дават нещичко на бездарните) и да има смелостта да ги оборва ето задачата на младия художник, предопределен да остави следа след себе си (току-що написаното няма за цел да забрани на други да превръщат в лицемерни литании уроците на големите майстори).

Нищо от онова, което аз мисля за изкуството, не намира отклик около мен. Който публично изразява такива мисли се смята, във Флоренция или другаде, за бунтовник срещу общоприетите идеи. Леонардо например не споделя моите възгледи. Когато разсъждава за изкуството, той се държи така, като че ли изрича предписания и канони или, по-точно, като истинско дете на своя век. В неговите думи винаги има скрит (но аз го долавям) призив към другите да го следват. Стреми се да те убеди, че пътят, сочен упорито от него, е единственият, по който е възможно да израсне големият художник. Според него стръкчето трева и човешката ръка в картината имат еднаква стойност и следва да бъдат изпълнение с еднакво усърдие. Пейзажът трябва да бъде изпипан толкова грижливо, колкото и човешката фигура. Изобщо всеки елемент на картината трябва, според него, да бъде търпеливо и задълбочено проучен.

Аз обаче се интересувам от човека. Само от него. На Леонардо и на следовниците му охотно оставям удоволствието да си рисуват треви, планини, ручей с цялото възможно старание. Моите проблеми са различни. Работа — или вярвам, че работа с нови идеи и намерения. Вчера следобед в Испанската лоджа на площада на Синьорията оставих Леонардо да говори, без да го прекъсвам. Слушаха и други художници. Нямаше го Сандро Ботичели. Леонардо е приятел на Сандро, но твърдеше, че пейзажите в неговите картини не били съобразени с правилата на истинското философско мислене, че не следвали докрай един завършен мисловен процес. За Леонардо картините на Сандро са плод на твърде прибързано „проучване“.

Щом Леонардо намира толкова слабости в живописца на Ботичели, смятам, че в цялото флорентинско изкуство няма нищо, което да му харесва. Въпросът е там, че ако поразмислим, този човек, когато е в центъра на вниманието, говори винаги за себе си — обяснява единствено само себе си. Разкрива своя опит на другите и смята, че може да им го наложи. Вече ми е съвсем ясен. Може би не го съзнава, но на моменти за него разговорът става монолог. Тогава по

лицето му преминават тръпки. Понякога имам впечатлението, че се измъчва, когато говори, и това е, което не иска да признае: това страдание като че ли иде от неспособността да убеди другите. Нито приятеля си Сандро, нито дори Филипино Липи^[25]. Неговият най-близък приятел трябва сигурно да е Лоренцо ди Креди^[26], който предано следва съветите му и ги прилага в работата си.

На Леонардо често липсва последователност. Той лесно преминава от сериозната тема към шегата. Днес, в края на разговора, рече:

— Чуйте още нещо. Запитали един художник как така рисува толкова красиви човешки фигури, а пък има толкова грозни деца. Той отговорил, че фигурите прави денем, а децата — нощем.

Тези думи бяха отправени навярно към някого от нас, слушателите. И когато се шегува, Леонардо винаги има предвид нещо или някого.

Аз обаче не съм женен.

На връщане от Испанската лоджа си мислех, че да следваш съветите на Леонардо е равносилно да подражаваш на изкуството му — значи да постъпваш като Лоренцо ди Креди. Няма съмнение, че Леонардо заслужава уважение, но мисля, че той иска да е над всички, та дори това да става само с приказки. Картините обаче не са приказки, а възплътени идеи, и то завършени, а не само нахвърляни и изоставени. Истината е, че Леонардо го слушат с любопитство, но последователи той няма. Може би затова предпочита да се премести в Милано, където смята отново да се върне.

Измамата (каквато и да е тя) не носи покой на този, който я е извършил, особено ако е прекалил. При мене дойде един човек от Рим, който, след като ми даде щедри обещания за работа, поиска да му изброя скулптурите, които съм изваял. Когато споменах спящия Купидон, разговорът отведнъж се оживи. Скулптурата била продадена за двеста дуката на кардинал Риарио от същия търговец, който я беше взел от мен за трийсет. Човекът, пратеник на кардинала, искаше да знае дали статуята е действително антична работа — в такъв случай всичко щеше да е наред. Но аз не можех да премълча истината, след като вече бях споменал Купидон между творбите си.

— Сигурно ще е много хитър търговец, щом с една статуя е успял да измами двама души — казах на пратеника на кардинала.

— Той е мошеник и ще трябва да върне парите, които е получил от моя господар, ако не иска да се види окован — отвърна разгорещено пратеникът.

Тази нечакана среща приключи, след като казах, че търговецът знае истината. За да нямам никакви угризения, бях го предупредил, че Купидон е моя творба. Сега би трябвало или да получа сто и седемдесет дуката, или да ми се върне статуята срещу трийсет дуката. Никак не е приятно да те изиграе някакъв търговец, особено когато може да попаднеш в ръцете на правосъдието.

А сега за друго. На младите флорентинци им дойдоха до гуша строгите порядки, въведени от привържениците на Савонарола, и биха искали да се върнат към прежното си веселие. Много от тези младежи произхождат от патрициански семейства и от образованата класа; мнозина са и от нисшите съсловия. Недоволството се шири и сред грубияните и простаците. И така, вчера тези младежи изразили настроението си по начин, който не одобрявам. Ще разкажа накратко; когато Савонарола се появил в катедралата, за да държи проповед, намерил просната на амвона магарешка кожа с напълно запазени опашка и уши. Кожата воняла ужасно, тъй като мнозина били ходили по нужда на нея и я захранвали. Не се знае как тази мръсотия се е озовала на църковния амвон. Савонарола, без да каже нито дума, накарал да я изнесат и започнал проповедта си. Но не се минало много време и току пред очите на проповедника избухнала кавга, разнесли се ругатни и монахът бил принуден да прекрати словото си. Това ми разказа днес възмутеният Лоренцо ди Креди, който е ревностен привърженик на „плаещите“.

Сега се говори, че Савонарола бил хермафродит. Бедният монах! Какви беди му докараха неговата прямота и душевната низост на много от враговете му, а също така — казвам го открито — и неговият фанатизъм. Избрал е съвсем неподходящ град за целите, които иска да постигне.

Днес привечер видях на площад Санта Кроче горяща клада от книги и картини, омразни на „плаещите“, защото, както твърдят те,

били несъвместими с християнския морал и принципи. Според мене тази влада е също такава кощунство като случката с магарешката кожа. Обединява ги един и същи начин на мислене. Тези безсмислени и пагубни влади ги искат „плачещите“ и Савонарола.

В духовете царят такъв смут и такава объркване, че може да се очаква някакъв рязък поврат в обществения живот на града. Савонарола, без да си дава сметка, пося много плевели във Флоренция и развихри потискани инстинкти. Вярно е, че вече не се виждат уличници; вярно е също така, че църквите са по-посещавани отпреди; няма опасност да срещнеш нощем по улиците разпасаните гуляйджийи от едно време; богатите се обличат скромно. Да, всичко това е така. Но вярно е също, че клиентите търсят непочтените жени у дома им и че вършат сега по-прикрито същото, което са вършили и вчера. И докато в „Сан Марко“ или в катедралата слушат набожно Савонарола, в същия ден и час в много други флорентински църкви монаси и попове говорят против него пред хора, дошли само от любопитство.

За моята работа ще кажа, че тези дни завърших един малък Йоан Кръстител. Бях го започнал заедно с Купидон. Предназначен е за Пиерфранческо Медичи^[27].

Рим, юли 1496 година.

Пристигнах в Рим, снабден с препоръчителни писма от влиятелни флорентинци, които имат тук солидни връзки. Мога да кажа, че днес те ми послужиха колкото да си загубя времето, тъй като получих само неопределени обещания за работа и всевъзможни безполезни съвети. Ясно ми е, че за да намери клиенти, художникът трябва да си е спечелил голяма завист и известна симпатия.

В края на миналия месец, когато тръгнах за Рим, баща ми каза, че напускам Флоренция заради амбициите си. Според Лудовико тази е единствената причина за преместването ми. Възможно е в това негово убеждение да има нещо вярно. Мисля, че всеки, който иска да постигне нещо значително, трябва да бъде пришпорван и от амбиция. Тогава попитах баща си защо и другите му синове не са като мене, но той предпочете да замълчи. Не му стана приятно, защото, строго погледнато, самият той никога не е бил честлюбив човек.

В упрека на баща ми се крие една по-особена и неизповядана истина: егоистичното му желание да остана във Флоренция, за да бди над печалбите ми и да взема по-голямата част от тях. Защото у дома, за семейството, сме давали пари винаги само двамата — той и аз. Аз — още от 1488 година, тоест още от времето, когато работех при Гирландайо^[28]. Бях тринайсетгодишен и вече си изкарвах хляба.

Надявах се на нещо повече от кардинал Риарио, но препоръчителното писмо на Пиерфранческо Медичи до него стана повод само за обикновен разговор и умерена сърдечност. Щял да ми бъде полезен в бъдеще. Трябвало да имам търпение.

Но нека добавя, че съм отседнал в дома на негов познат — същият, който във Флоренция ме посъветва да отида в Рим. Кардинал Риарио държи много на репутацията си като меценат. В колекцията му от антични статуи сред многото посредствени има и доста хубави работи. Изказах мнението си за всяка от тях.

Историята с моя Купидон още не е приключила. Кардиналът, който го беше купил за двеста дуката, го върна обратно на Балдасаре, който пък го бе взел от мене за трийсет. Купидон беше продаден на Риарио като антика и докато вярвах, че е такава, минаваше за прекрасна творба. Когато се разбра, че е съвременно произведение, бе изваден от колекцията на кардинала. Всеобща мания е да се мисли, че само античните творби са достойни за възхищение и нямат равни на себе си. Случаят с моя Купидон показва ясно колко нелепо е това преклонение пред античното.

Случвало ми се е да слушам разсъждения на Леонардо за античното изкуство. Мисля, че и той принадлежи към неговите поклонници. С моя Купидон той положително би се отнесъл също като кардинала. Според него подражанието на античните образци е най-малката от злините в изкуството. Така Леонардо се разкрива като човек с начин на мислене, типичен за куатроченто^[29]. Схващанията му в областта на изкуството са в повечето случаи традиционни — такива, каквито съм слушал и си устата на Доменико Гирландайо и на бедния майстор Бертолдо. Докато е чиракувал при Верокио, Леонардо навярно

е слушал безброй пъти да говорят, че древните превъзхождат съвременните, че изкуството им е непостижимо и други такива. Аз обаче, въпреки че се възхищавам от древните, мисля, че и днешните художници в много случаи са също така приемливи.

Време е да се тури край на тази история за превъзходството на древните. А художниците са длъжни да доказват своята съвременност не само е произведенията си, но и със словото си. Както аз постъпих днес с Риарио и с Якопо Гали. Днешните художници трябва да си изработят едно наистина съвременно съзнание.

Скиците за фигурата на Бакх, която имам намерение да извая, стават сполучливи. Не ми е поръчван от никого, но все пак споменах за него на Якопо Гали.

Животът в Рим прави съвсем различно впечатление от живота във Флоренция. Тук няма и следа от тамошната атмосфера на разгорещени спорове и деятелност отпреди няколко години. Дори ако сравня Рим с днешната Флоренция, пак ще кажа, че моят град, колкото и да е укротен от юздите на Савонарола, си остава по-привлекателен от лукавия папски Рим.

По улиците виждам множество свещеници, църкви, параклиси и свети изображения. По ъглите на всяка улица и по къщите такива изображения се срещат по-често, отколкото във Флоренция. Тук има места, където цари съвършена тишина — места за размисъл, където няма да срещнеш човек, склонен да спори или да се разгорещи за нещо. Няма хора, готови веднага да се счепкат. Те — хората — не са така рязко разделени на партии, както във Флоренция. Като че им липсват въобще собствени идеи. И наистина тук няма обмен на мисли, защото животът е безцветен: тече от само себе си, без никакви сътресения, с такова еднообразие и в толкова сериозен дух, че не ме убеждава. Не вярвам, че може да бъде действително сериозен животът в град, където за цар е провъзгласен Христос, а за царица — Дева Мария. Съвсем не изразявам неуважение към Христос и Дева Мария, като твърдя, че е по-добре на земята да се разпореждат хората, а не поповете, миряните, а не назадничавите! Този наш живот се нуждае от дишане, от грешки, от сълзи и смях. Той няма никога да стане хармоничен като царството небесно.

В Рим животът е сведен до нещо сиво, без значение. На земята сме преходни, казват свещениците, следователно човекът няма кой знае каква цена... Но трябва да отбележа, че тук има една категория хора, по-точно, кръг от семейства, чийто живот наистина не струва нищо. Това са патрициите, пасмина от закоравели безделници, които удобно си живуркат в сянка. Трудно е изобщо да ги зърнеш. В дворците им ги обслужват десетки слуги и слугини, а те и пръста си не помръдват.

В Рим се разправят отвратителни неща за бедния Савонарола. Отец Мариано бълва срещу него думи, които, ако можеха да го поразят, биха били равносилни на смъртна присъда. Този монах августинец така усърдно сипе обвинения срещу Савонарола, че у слушателите не остава съмнение каква яростна омраза ги подклажда. През сегашните пости го слушах само веднъж. Държи се като побеснял, защото има поддръжката на папата. Очевидно отец Мариано е разбрал, че сега му е времето да си спечели известност. В Рим той е главният обвинител на Савонарола, който според него разпространявал само ереси. И така Савонарола, монахът от „Сан Марко“, е обвинен за еретик, но не всички вярват в това, както и в други ужасни слухове, измисляни, за да му навредят.

И тук, както във Флоренция, всички следят подетата борба против Савонарола, но не я вземат много присърце. Хората слушат проповедниците, които папата праща по църквите, но не се впускат в спорове и разсъждения, на каквито съм присъствал във Флоренция. Борбата между папата и Савонарола буди тук ограничен интерес: който посяга на папата, подлежи на осъждане и толкоз. Изобщо не се стига по-далеч от този принцип и това показва, че и в папския двор цари безнравственост. Обвиненията срещу доминиканеца не са в състояние да фанатизират духовете, да смутят обществения живот. В Рим хората сякаш гледат отвисоко на историята със Савонарола.

Смелостта и дързостта на отец Джироламо будят у мен голяма симпатия, но да щеше да приеме съвет, бих му казал да остави проповедите и да потърси убежище в книгите и молитвите (към това всъщност го е призовавал многократно и папа Александър).

Преди известно време купих за петдесет дуката един мраморен блок, за да издялам Бакх. Пари, хвърлени на вятъра, тъй като мраморът не ми послужи и се наложи да купя друг за същата сума. Тези разходи много ме затрудниха, защото парите ми са малко и, още по-лошо, защото се грижа не само за себе си — сега в Рим е брат ми Буонарото и е на мои разноси, а и баща ми постоянно се обажда от Флоренция за пари.

За да работя, имам нужда от спокойствие, но семейните истории все ми пречат. Просто не знам как да обясня това на нашите. Те ще продължават да ме тормозят, а аз ще продължавам напразно да ги моля за пощада. Но на господин Лудовико, моя мъдър баща, искам да кажа, че винаги е грешил, като ме е съветвал да се откажа от изкуството. Ако днес не бях кадърен да извая статуя от камъка, щях да съм празнодумец като другите му синове. Точно такъв щях да бъда и нямаше да мога да му давам и малкото, което сега успявам да отделя. Ще добавя, че братята на баща ми се опълчиха по-рязко и от него срещу желанието ми да стана художник. Разпериите вкъщи престанаха едва когато започнах да посещавам школата „Сан Марко“.

И Рим, подобно на Флоренция, си има река, в която да се оглеждаш, но досега в Тибър не видях ледени късове, каквито всяка зима влачат студените води на Арно.

Римското небе е направено от вода, а не от въздух. От това небе все вали и вали; реката набъбва и придобива кален цвят. В придошлия Тибър не можеш да се огледаш: чертите ти се размазват като в мръсна локва.

В стаята ми скицата на Бакх помръква като времето. Всъщност в това помещение светлината прониква с мъка дори през ясни дни. Ще кажа, че Бакх няма да прилича на античните. Разликата между моя и гръцкия ще бъде в количеството на изпитото вино. Ще изобразя красив младеж, чието пиянство личи в лицето и движенията му. Когато го завърша, всеки ще може да види, че е пил много, докато гръцкият само се наслаждава на аромата на гроздето — той е алегория на Бакх, а моя ще нарека „Пияният Бакх“.

Днес брат ми Буонарото, яхнал муле, си замина за Флоренция. Повече не можеше да остане при мене, защото нямам прислуга да се грижи за него, нямам дори пари да плащам на някого за домакинската

работа. Живея като животно и съм доволен, че Буонарото ме посети, сега другите ми братя и баща ми ще разберат що за живот вода, ще узнаят за оскъдицата, в която се намирам, и за трудностите, които понасям, като живея сам и съм длъжен да се грижа за всичко. Домашните ми във Флоренция си въобразява, че печеля кой знае колко дукати на ден, докато истината е съвсем друга. От малкото неща, които направих досега, съм изкарал толкова, колкото да преживявам зле.

Брат ми пристигна тук, за да работи, да си изкарва хляба. Това е похвално, но как можех да го уредя? Не знае никакъв занаят, както впрочем и другите ми братя. Би могъл да стане само слуга. Искаше да го настаня като коняр или прислужник в дома на Якопо Гали или при кардинал Риарио. Но нима подобаваше да моля за място на слуга за моя брат хора, с които, въпреки окаяното си положение, поддържам напълно достойни отношения? Надявам се, че Буонарото, а покрай него и баща ми, ще разберат, че бих станал смешен и бих навредил на работата си, ако бях изпълнил желанието му. Постарах се да му обясня и някои други неща, за да му спестя напразни надежди за бъдещето. Сега е на път за Флоренция. Раздели се с мене едва ли не докачен, сякаш съм го изгонил. Всъщност аз съм привързан към семейството си и желанието ми е да го видя добре наредено и живеещо в съгласие с баща ми Лудовико. Надявам се, че един ден ще мога да бъда полезен на братята си, отколкото сега. Давам дума, че ще бъде така, но днес никой от домашните ми не бива да се засяга, ако това още не е по силите ми — никой няма право да иска от мене невъзможното.

Такива посещения ме изпълват с горчивина. Те винаги стават, когато семейството ми преживява най-трудни мигове. Разговаряхме с Буонарото за бедността неговата, моята, на цялото семейство. Сметките с неволята са неприятни и мъчителни, но винаги точни. Нищо плюс нищо прави нищо — сметката е толкова проста, че и дете може да я направи.

Поканен съм на вечеря у един приятел, на Якопо Гали. Има хубава къща на брега на Тибър, близо до Кастел Сант'Анджело. Но желанието ми да излизам се изпари.

От всички високопоставени и знатни хора, с които се запознах в Рим, Якопо Гали проявява най-голяма загриженост към мене. Той ще

купи моя Бакх и ми поръча един Купидон, по който работата вече напредва. Освен поръчките той ми оказва такова внимание, че ми е просто неудобно.

Гали е добър познавач на изкуството и, когато говори на тази тема, си заслужава човек да се позаслуша. Много е начетен и е склонен да се разпалва, когато стане дума за поезия и за красивото изобщо. Разбира се, и той е поклонник на античността, но показва, че цени и съвременното изкуство — поне това, което правя аз. Надявам се, че статуята на Бакх, която работя за него, ще ме представи по-добре в неговите среди, които без преувеличение наричам глухи за изкуството ми. Гали неизменно ме увещава да имам търпение или, както той се изразява, да съм „по-малко нетърпелив“; защото в края на краищата, при моите способности, повтаря ми той, нямало как да не получа много поръчки и да не заслужи „всеобщо“ признание.

Всъщност не става дума за нетърпение от моя страна. Не смятам, че съм припрян като всички онези, които търсят лесното. Въпросът е в това, че се чувствавам способен на повече, че мога да въплътя много идеи в мрамора. Стига да ми дадат възможност. Това е всичко. Гали може да говори каквото си ще, но недоволството у мен остава. Недоволен съм от средата, която ме обкръжава, и от тукашното пренебрежение към младите. Както и да е — за днес стига. Не знам даже защо написах всичко това. Такива изповеди, колкото и да са искрени, таят в крайна сметка известно тщеславие. И са безполезни.

Когато папа Сикст IV пожелал да украси своята капела във Ватикана, той повикал в Рим Перуджино^[30], Гирландайо, Козимо Росели^[31] и Сандро Ботичели, най-способния от всички. Но фреските в Сикстинската капела са проникнати от някаква вялост, която оприличавам на полудрямката на старци в зимна вечер — лягат си, а сънят не идва. Тази живопис е уморена, но не спи. Кани се да излезе от вцепенението, в което е замряла, или по-скоро очаква някой с мощен удар да я изтръгне от него. Изобразените сцени издават немощ на въображението и на таланта. Смелостта и жизнеността, отличаващи Мазачо^[32] и Донатело, не са вече присъщи на флорентинското изкуство. Днешните живописци работят по строго определени схеми.

Не са годни да прибавят нови завоевания към неотдавнашните. Не се опитват да внесат нещо ново в изкуството.

Лесно е да рисуваш или да скулптираш, след като си нахвърлил надве-натри някаква скица по първия попаднал ти библейски сюжет. Достъпни за всеки са хилядите примери с готови решения, постигнати в разцвета на тосканското изкуство. Лесно е да трупаш фигура след фигура, без да рискуваш да раздвижиш композиционната скованост на един Гирландайо или Росели. Да се придържаш към това, което току-що описах, означава да спазваш едно принудено равновесие. То позволява и на немошните да не издъхнат напълно.

Август 1498 година.

Чрез любезното застъпничество на Якопо Гали получих голяма поръчка от абата на „Сен Дени“, френския посланик във Ватикана. Става дума за мраморна група, която да представя Богородица, съзерцаваща Мъртвия Христос. Задължавам се да предам работата до една година и ще спечеля четиристотин и петдесет дуката. Гали е добавил в договора една бележка, която за мен е сърдечна и насърчителна похвала, но е прекалил с усърдието си и може би ме излага. Ще мога ли да направя „най-красивата мраморна творба, каквато има в Рим“, както е писал той? Абатът се усмихна благодушно на тези думи. Те обаче му се понравиха и той положително очаква нещо особено от мене.

Не съм нито скромен, нито суетен и меря способностите си с най-подходящата мярка — тази, която е направена за мен. А и кой ме познава по-добре от мен самия? Нека не се забравя, че възложителите приличат малко нещо на търговците. Ако обещаеш добра стока и доставиш наистина добра, правят се, че това не ги вълнува, но не се ли признае за добра, веднага ще ти кажат, че не са успели да забележат недостатъците ѝ.

В моето все още кратко поприще на художник, ако мога така да нарека занаята си, това е първата голяма поръчка. Тъй като се отнася до композиция с религиозен сюжет и следователно ще трябва да спазвам известни принципи и ограничения, не знам точно каква свобода ще имам при изпълнението на поръчката. Междувременно абатът започна да ми прави някои внушения, които веднага се постарях

да забравя. Внушения, идеи, съвети не приемам от никого. Аз самият често се отричам от собствените си идеи, стига да се намери една, годна да замести предишните.

Хораций в одата си на Меценат изтъква, че хората имат различни наклонности. Един мечтае да излезе победител в надбягванията с колесници на Олимпийския стадион, друг не би се отказал да обработва бащината си нива дори да му предложеха богатствата на Атал^[33], трети за нищо на света не би нарушил покоя си сред дървеса и ручей. На самия Хораций му стига това, че Полихимния го е въвела в кръга на поетите и му е дала възможност да се издигне до звездите. Увенчан с бръшлян, той пламенно желае да бъде приобщен към боговете. Това е единствената награда за светлите умове. Това желание на Хораций е и мое.

От известно време все повече живея с мисълта да напусна Рим. Тя като че взема връх над всичките ми други мисли: да оставя Рим заради Флоренция. Защо?

Преди всичко тук нямам достатъчно работа. След като завърша „Пиета“^[34] за абата на „Сен Дени“, почти няма да има какво да правя. Не виждам възможност да получа други поръчки. Поръчката за „Богородица и Христос“ смятам за изключителен случай. Един художник не може лесно да намери възложители в град, където всекидневно се изравят от земята статуи, а за тях щастливите собственици на античните римски развалини не плащат и грош. Тези статуи отлично подхождат за украса на залите, фасадите на зданията и градините на богатшите, духовници и миряни. Ето още една от причините да не може истински да процъфтява изкуството в Рим. По този въпрос говорих и с кардинал Риарио, защото не крия истината от никого, дори когато това може да ми навлече неприятности или вреда.

Възниква и въпросът за средата: в Рим не съществува истинска артистична среда. Срещат се ломбардци, особено скулптори, умбрийци и флорентинци, изостанали от развитието на изкуството. Това са хора, които работят без истински принципи. Следват традиционните правила и нищо повече. Не обсъждат и не спорят за художествените творби, нищо не може да ги въодушеви. Все едно им е дали ще работят в Рим или в Турция. Те са сръчни занаятчии и произведенията им

показват тъкмо и само това — техния занаят. Тук няма съревнование, пък не може и да има. Изкуството не се цени високо, а художниците са лишени от опората на уважението, което имат във Флоренция. С една дума, страхувам се, че в такава среда ще се задуша. Страхувам се да не би в края на краищата да се приспособя някак и да заживуркам с отживелици. Колко му е нужно на човек да се предаде, да се откаже от надеждите си... Стига му едно осигурено, па макар и скромно съществуване. За това имат грижата тукашните богаташи — останалото идва от само себе си.

Трябва да добавя също, че кошмарното увлечение по античността в Рим почва непоносимо да ме дразни. Знатни и духовници те задушават с антики, а аз искам да гледам напред, към годините, които ме чакат.

Днес срещнах Пинтурикио^[35], художник от Умбрия, комуто е провървяло в Рим. Дошъл като помощник на Перуджино за изписването на капелата на Сикст IV и останал. Жена му, разправят, му слагала рога с най-долни войскари от Перуджа и Сиена, и между тях имало някой си Пафо.

Като си мисля за „Пиетà“, започва да ме гложди съмнението дали не съм се вслушал повече, отколкото трябва, в „съветите“ на възложителя. Абатът иска много „изящно“ изработена композиция и аз полирах мрамора, доколкото това беше възможно; иска Христос да лежи в традиционната поза и аз така го направих, красив и пропорционално сложен. Но дали наистина се повлиях от внушенията на абата или следвах само собственото си виждане. Струва ми се все пак, че не долавам в тази творба живостта, която исках да постигна, онази непосредственост, непостижима за занаятчията. А имам и чувството, че работата ми прекалено много се харесва на абата и на хората от обкръжението му — това ме настройва подозрително и ме огорчава. За да приключа с „Пиетà“, ще кажа, че се съмнявам дали тя носи отпечатъка на нещо наистина ново. Изглежда ми твърде плаха и изпипана, за да бъде такава.

От друго не бих понесъл подобни критики, каквито впрочем няма и да има. Питам се само защо си ги отправям аз самият, и то когато работата е почти завършена и абатът е доволен.

В Рим има премного деца на свещеници. Примерът идва отгоре — там в това отношение се проявява голяма търпимост. Явно Александър VI е толерантен папа, стига него да го оставят на спокойствие. Може да се каже, че вярата го занимава по-малко от собственото му семейство — Ваноца и синовете от нея. За да не те закачат, достатъчно е да не си пъхаш много-много носа в частните му работи и в делата на римската курия.

А Савонарола вършеше тъкмо това. Отначало прикрито, после толкова явно, че дори замисли да свика във Флоренция вселенски събор, който да сваля папата от трона. Монахът беше свят човек и безстрашен, но свърши по-лошо и от разбойник — от него не остана дори пепел. Изхвърлиха я в Арно.

Не зная защо днес се сецам за Савонарола. Може би, за да отбележа, че никога не съм бил негов привърженик. За него винаги съм имал свое собствено мнение. Не вярвах в идеите му, но не защото се съмнявах, че е лицемер или измамник с особени амбиции, надхвърлящи ръста му, както твърдяха някои флорентински литератори, между които Фичино^[36] и Макиавели^[37]. Не му вярвах, защото смятах намеренията му за предварително обречени на провал. Той искаше да промени света, а това не е по силите на никого. Светът е такъв, какъвто го е сътворил Господ бог и толкоз. За спор място няма. Светът може да бъде подобрен, но не и променен. Савонарола поиска да промени дори хода на изкуството и склонностите на художниците (аз например не би трябвало да вая Купидон и Бакх). В това отношение той успя да заблуди до глупост някои от тях, сред които, мисля, и бедния Сандро Ботичели. В това негово делене на хората на добри и лоши имаше дори нещо смешно, но в своето чистосърдечие той не го забелязваше. Не знам дали са верни слуховете, че съблекли гол клетия монах, за да разберат дали е хермафродит, и че един полицейски копой, известен във Флоренция и с други свои мръсотии, го изнасилил. Казват, че това се случило в килията на върха на кулата на Синьорията няколко дни преди да го обесят. Предавам разказа на един флорентинец, приятел на семейството ми, който ме посети днес.

Току-що посетих във Ватикана залите, в които обикновено папата приема знатните особи, дава при случай банкети, разговаря с най-близките си сътрудници и, ще добавя аз, спокойно се наслаждава на домашен уют. Можех следователно да разгледам фреските, които Пинтурикио и помощниците му са изписали по стените и сводовете на залите.

Ще кажа преди всичко, че съвсем не съответстват на славата, която се носи за тях. Пинтурикио се е постарал да поласкае слабостта на папа Александър към разкоша и величието. И е сполучил. По всички ъгли е сложил много злато, гипсови орнаменти и други безвкусици. А портретите? Във всяка от фреските са изобразени видни личности от папския двор, синовете на папата, а може би и самата Ваноца, неговата любовница. Това е тайнствена жена, която услажда някои часове от денонощието на папата, който също е портретуван тук, в профил, коленичил със склучени за молитва ръце, до „Възкресение Христово“. Стори ми се, че сънувам, като се вгледах днес в лика на Александър Борджа. Чертите са красиви и благородни, предадени реалистично, ала толкова малко святост има в тях. Ако образът беше на някой посланик, княз или високопоставен царедворец, нямаше никак да се учудя.

Пинтурикио е добър портретист, не го отричам. Може би не лош от нашия Гирландайо. Питам се обаче какво ново прибавя към традиционния маниер и, най-важното, какво иска да постигне. И защо не се отърси от старата мания за позлати и щукатури? Но и да бе успял в това, пак щеше да си остане посредствен художник, какъвто си е, въпреки че тук го смятат за голям майстор. С позлати и със сантиментални пози, както и с „набожния“ вид на своите светци и ангели (всичко това е прах в очите на хората, които нищо не разбират от изкуство) този живописец успя да се утвърди по невероятен начин — днес в Рим го имат за най-великия художник сред живите. Ако обаче беше сбъркал пътя и от Умбрия се бе запътил за Флоренция, а не за Рим, сега никой нямаше да си спомня за него. Художници като Пинтурикио могат да се утвърждават само в общество като тукашното, където мисълта и изкуството са в застои и всяка новост поражда страх. Фреските на Пинтурикио в „Арачели“^[38] не се различават много от ватиканските му стенописи — обичайните портрети на поръчващите редом с изображения на светци в обичайния маниер. И там същата

смесица от светско и духовно, която така вбесяваше бедния Савонарола. От казаното дотук лесно е да си представи човек на какво са способни останалите художници, пребиваващи в Рим. Да не говорим за ярките бои на Пинтурикио, за дръвчетата, за пищните одежди, за скъпоценните камъни, за облаците... Е, възможно е изкуство да се прави и от тези неща. Аз обаче държа да видя живописиста очистена от такива вехтории — те са за глупците. Живописиста аз виждам неподправена, гола, като изгорена земя.

Днес, докато бях при кардинал Риарио, за да дам мнение за една антична статуя — най-новата му придобивка — дойде и Якопо Гали. Разговорът за изкуството на гърците и на римляните веднага се оживи. После Гали най-неочаквано ми направи забележка, че ходя небрежно облечен, че изобщо „много малко“ се грижа за себе си, за дрехите, които нося. За да запазя „достойнството“ си, трябвало да върша обратното. Тогава Риарио се намеси и каза, че на драго сърце би ме видял женен — имал съм нужда от жена, която да се грижи за мене, тоест от съпруга. Кардиналът лично можел да ми препоръча девойка, племенница на епископ, негов приятел. Била добра партия. Подозирам, че кардиналът и Гали се бяха споразумели предварително за днешния разговор. Не възразих нищо, но ако те имат нужда от мене, ще трябва да ме приемат с моите убеждения и привички. Жена на мен ми е необходима само за това, което може да върши, когато се сетя, че изобщо съществува.

Смятам тези редове за донейде странни, но не за съвсем безполезни. Това, което мисля за жените, също си има своето място в моя характер. Обстоятелството, че го изразявам и даже записвам, още повече ме задължава да му бъда верен. Сега не ми е до женитба.

Петнайсетият век вече си отива. Изпращам го двацет и пет годишен. Въпреки живота, който вода, струва ми се, че съм от желязо. Трудът и негодите не ме надвиват. В себе си усещам такъв заряд от енергия, че бих могъл да се заема, с каквото и да е начинание в изкуството. И най-важното: предчувствам, че новият век ще бъде мой, че той ще ми принадлежи. Онова, което не успях да направя досега, ще

го направя в бъдеще — уверен съм. Един поглед върху изминалите години и върху малкото мои творби няма с какво да ме зарадва. Не мога да се чувствам доволен, мога обаче да гледам с вяра напред. Овладях до съвършенство занаята на скулптора — както никой друг тук или другаде. Мога и да къртя мрамор в каменоломните не по-зле и от най-добрия каменоделец. Този занаят научих в Карара, където отидох да си набавя мрамора за „Пиета“. Като скулптор трябва да се опирам и на този опит. Познавам до един всички, които работят в тази област, и труда им. Скулптурата — това е човечеството, голо като камък, печално като непосилния труд и лишенията.

Не съжбявам за нищо от стария век. Нито дори за младежките си години. Аз не познах безгрижието и волността на детството. Струва ми се, че никога не съм бил дете: живял съм винаги в труд и грижи. Затова може би съм свикнал да се вглеждам повече в страданията, отколкото в удоволствията на този свят. Досега за мен светът е имал само едно лице. Всичко останало е чиста глупост, идиотщина.

От стария век ще запомня само годината на раждането си.

---

[1] Баща ми — Лудовико ди Леонардо ди Буонарото Симони (1444–1531). ↑

[2] Лоренцо Великолепни (1449–1492) — от банкерския род Медичи. Управлявал Флоренция от 1469 г. до смъртта си, потъпквайки републиканските свободи. Покровител на изкуствата и самият той поет. ↑

[3] Пико дела Мирандола. Джовани (1463–1494) — хуманист и философ от кръга на Лоренцо Великолепни. Произведението му „За човешкото достойнство“ се смята за „манифест“ на Италианския ренесанс. ↑

[4] Джироламо Савонарола (1452–1498) — монах-доминиканец, църковно-политически реформатор във Флоренция; противник на Медичите. Изгорен като еретик. ↑

[5] Пиеро II Медичи (1471–1503) — син на Лоренцо Великолепни, прогонен от гражданите на Флоренция. ↑

[6] Шарл VIII (1470–1498) — син на френския крал Луи XI. През 1494–1495 г. влиза с войските си в Италия и окупира Неаполитанското кралство. ↑

[7] Романье (ист.) — област отчасти в Централна и отчасти в Северна Италия. Понастоящем включена в областите Емилия-Романя. Маркс и Тоскана. ↑

[8] „Топкаджиите“ — привърженици на Медичите, на чийто герб имало шест кълба (топки). „Плачещите“ привърженици на Савонарола (оплаквали покварата на века). „Бесните“ — противници и на Медичите и на Савонарола. ↑

[9] Бентиволио (1400–1506) болонски род начело на управлението на града. ↑

[10] Маласпина, Франческо, владетел на историческата област Луниджана (в днешна Тоскана). Смята се, че през 1306 г. е дал подслон на Данте. ↑

[11] Хенрих VII, крал на Германия, коронясан като император в Рим през 1312 г. Данте напразно се надявал, че той ще уреди завръщането на политическите изгнаници във Флоренция. ↑

[12] Джовани Медичи, син на Лоренцо Великолепни. Избран за папа под името Лъв X. ↑

[13] Джулиано Медичи, син на Лоренцо Великолепни. През 1512 г. възстановил властта на Медичите във Флоренция. ↑

[14] Пиеро Капони (1446–1496) — флорентински посланик и гонфалониер. В 1494 г. се противопоставил на Шарл VIII. ↑

[15] Никола дел'Арка (1440–1494) — скулптор, работил главно в Болоня. ↑

[16] Големият съвет (ист.) — законодателен орган на Флоренция. ↑

[17] Римска (или папска) курия събирателно название на учрежденията, образувачи централното ръководство на католическата църква. ↑

[18] Бертолдо ди Джовани (1420–1491) — флорентински скулптор, учител на Микеланджело. ↑

[19] Донатело, Донато ди Николо ди Бето Барди (1386–1466) флорентинец, един от основоположниците на ренесансовата скулптура в Италия. ↑

[20] По-нататък навсякъде в текста се употребява съкратеното име Джизмондо. — Б.пр ↑

[21] Верокио; Андреа ди Чоне (1435–1488) — флорентински скулптор, живописец и златар. ↑

[22] Бачо д'Анъоло, Бартоломео Балиони (1462–1543) — архитект и майстор резбар. ↑

[23] Симоне дел Полаюоло, наречен Кронака (1457–1508) — флорентински архитект. ↑

[24] Джулиано да Сангало (1445–1516) — флорентинец, архитект и военен инженер. ↑

[25] Филипино Липи (1457–1504) — живописец, ученик на Ботичели. ↑

[26] Лоренцо ди Креди (1459–1537) — флорентински живописец, ученик на Верокио. ↑

[27] Пиерфранческо Медичи, Лоренцо ди (починал 1503 г.), братовчед на Лоренцо Великолепни. ↑

[28] Гирландайо, Доменико Бигорди (1449–1494) — флорентински живописец, създател на фрескови цикли. ↑

[29] Начин на мислене, типичен за куатроченто (15 в.) — всъщност Леонардо да Винчи е бил против канонизирането на античната култура. Очевидно авторът, отъждествявайки се с Микеланджело, забравя това. ↑

[30] Перуджино, Пиетро Ванучи (1445 — ок. 1523) — живописец от умбрийската школа, учител, на Рафаело. ↑

[31] Козимо Росели (1439–1507) — флорентински живописец на традиционни религиозни сюжети. ↑

[32] Мазачо, Томазо Гуиди (1401–1428) — живописец, един от основоположниците на реалистичното течение в Италианския ренесанс. ↑

[33] Атал I (241–197 пр.н.е.) — крал на Пергам. ↑

[34] Пиета̀ (милосърдие — итал.), термин, с който в изкуството се нарича сцената на оплакването на мъртвия Христос от Богородица. ↑

[35] Пинтурикио, Бернардино ди Бето (1454–1513) — живописец, един от ярките представители на Умбрийската школа. ↑

[36] Фичино, Марсилио (1433–1499) — флорентински хуманист и философ; един от изтъкнатите привърженици на платонизма през Ренесанса. ↑

[37] Макиавели, Николо̀ (1469–1527) — флорентинец, дипломат, политически мислител и писател. Смятал политиката за независима от морала („Князът“). ↑

[\[38\]](#) Арачели — „Св. Мария в Арачели“ — древна римска църква на Капитолия. [↑](#)

ВТОРА ЧАСТ

Флоренция, юни 1501 година.

Намирам се отново в моя град. Не можех да остана повече в Рим. Не само поради липса на работа, но и поради липса на желание. Трябваше да сменя въздуха. Сега, след като „плачещите“ не са на власт, тук се диша по-леко. Религиозните увлечения са постихнали и много неща в обществения живот са се променили. Имам чувството, че наоколо ми е настъпило всеобщо облекчение. Това е реакция, все още умерена, на онази напрегната атмосфера, която успя да създаде монахът от „Сан Марко“. Но аз, който се движа сред художници, наблюдавам с огорчение какво представляват мнозина от тях, останали верни на схващанията на „плачещите“ — те и творбите им.

Ботичели, творецът на „Пролет“ и на „Раждането на Венера“, изживява старостта си, разкайвайки се за греховете, които смята, че е сторил, като е рисувал „душегубни“ сцени. Сега, с рисунките си за „Божествената комедия“ на Данте, се надява да си възвърне божията милост^[1]. Филипино Липи е способен единствено да се повтаря с досадно еднообразие. Пиеро ди Козимо^[2], все още обсебен от гласа на Савонарола, е болен и живее измъчван от безкрайни кошмари, срещу които са безсилни и хиляда литургии в „Сан Марко“. Лоренцо ди Креди води живот на монах и се кори, че не е рисувал само разпятия и не се е разкайл преди изгарянето на „суетите“, носещи проклятие. Най-тежък е жребият на Кронака, който бе принуден да свали камбаната на „плачещите“ от камбанарията на „Сан Марко“.

Искам да кажа, че премного художници живеят затворени като в манастир, объркани от пророчества, проповеди и кошмари. Твърде много таланти се отвърнаха от изискванията на изкуството. Да можеха да се отърсят от това си вцепенение, което унищожава човека, и здравата да заработят, защото расото и хленчът никак не подхождат на изкуството! А какво да кажа за младите, които губят времето си в ателиетата на художници от миналия век? Направо да ги съжалиш, като гледаш, например в ателието на Перуджино, как прилежно

бродират по платната, които старият им дава, за да задоволят посредствения вкус на клиентите.

Ателиетата на флорентинските майстори наистина са ковачници, но в тях не работи бог Вулкан. В тях не се твори нищо ново — само се предъвква старото. Изкуството е мъртво. Горките послушници! Приличат на прегърбени монахини, фъфлещи молитви. У тях няма и следа от порив, който да ги приобщи към истинските проблеми на изкуството. Майсторите търсят ученици, тъй като имат нужда от „помощници“, но учениците са длъжни да работят бързо, без излишни „фантазии“, да са смирени и послушни, учението и размисълът да не ги привличат. Има един пазар за изкуство, който „майсторите“ успяват да захранват с труда на такива ученици. Всеки, който има държане, различно от общоприетото, се обявява за бунтар и славолубец, всеки, който следва своя собствена идея в изкуството, си спечелва враждата на майсторите и често го вземат дори на подбив. Тези господа смятат, че единствено те притежават ключовете за всеки храм на изкуството. Във Флоренция съм едва от няколко дни, а вече усещам, че отново съм попаднал в среда, която, макар и да има своите недостатъци, подтиква към работа и въодушевява — среда, в която има и добро, и лошо, среда, където всеки е в устата на всички и където се злослови до оклеветяване. Някои твърдят, че тази обстановка подхождала на луди, но всички искат да виреят именно в нея. Такъв вятър духа сега във Флоренция. Аз се старая да избягвам опасните му повеи, за да не потъна.

Моята „Пиета“, поставена в параклиса на френските крале в базиликата „Св. Петър“, ми донесе доста похвали и тук (но и немалко завист). Флорентинците, които са я виждали, разправят, че работата е ненадмината, свършена, сравнима само с гръцките статуи. Заради нея в града често ме спират и хвалят дори хора, които не познавам. Това е някакъв прехласнат възторг, но и той буди голяма завист у флорентинските художници — опасяват се, че със завръщането си ще им отнема предимството при възлагането на поръчки и ще подроня авторитета им пред влиятелните хора в града. Славата, с която бе обгърната „Пиета“ при идването ми във Флоренция, вече ми носи първите си плодове заедно с много огорчения. Тук не могат да се

примирият, че съм излязъл на „първо място“, както се изразяват съперниците ми. Аз обаче нямам никакво намерение да ставам „пръв скулптор“ или да отнемам някому това звание. Аз си гледам само работата. Тук ще отбележа, че подписах договор с кардинал Пиколомини^[3]. Ще трябва да изработя дванайсетина статуи за олтара на семейството му в катедралата на Сиена. Ще бъдат фигури на светци и апостоли. Работата като цяло е значителна. Баща ми Лудовико тези дни е много доволен — поръчката на Пиколомини го зарадва. Разбира се, аз ще съм този, който ще работи. Сега цялото семейство Буонароти се е залепило за мене. Само бащата и синовете, защото втората жена на Лудовико почина през 1497 година, когато бях още в Рим. Беше омъжена за баща ми от дванайсет години. Казваше се Лукреция Убалдини. Почти не я познавах. Господин Лудовико се беше оженил за нея, защото не можеше да спи сам, без жена. Сега казва, че никога няма да се ожени за трети път, но аз не му вярвам много. Още няма шейсет години и има вид на силен и здрав мъж.

Тази вечер имаше обичайната семейна разправа с Буонарото, Джовансимоне и Джизмондо. Струва ми се, че най-непоносим от братята ми е Джизмондо. Патриархът Лудовико винаги си мълчи. Бих искал Джизмондо да научи някакъв занаят, та да не се наложи да изкарва хляба си с ралото. Все пак ние сме благороден род от старинен произход, както сочат флорентинските хроники от миналите векове. Стремя се да върна на семейството си старото му достойнство и това ми желание е в основата на всички кавги с братята ми и с нашия баща.

Ботичели не се появява вече в ателието си и не посещава сбирките на художниците. Днес брат му Симоне ми каза, че не се чувствал добре и предпочитал да си стои у дома, след като не е в състояние да работи. Сандро никога не се е радвал на добро здраве, но винаги е работил повече, отколкото позволяват силите му. Ето сега последиците. Но казват също, че преживявал тежка душевна криза поради насилствената смърт на Савонарола, на когото той и брат му бяха ревностни следовници. Именно Сандро запитал Дофо Спини^[4] защо на монаха от „Сан Марко“ бе отреден познатият ни на всички край.

Не съм голям приятел на Сандро — срещали сме се винаги случайно — но го ценя заради онова, което е направил. Навремето той беше най-почитаният и най-харесваният живописец във Флоренция. Той успя да охлади самонадеяността и да укроти самомнението на младия Леонардо, преди той да отиде в Милано.

Леонардо и Ботичели никога не са били преки съперници, но и никога не е имало истинско разбирателство между тях. Докато беше във Флоренция, Леонардо се смяташе за по-добър от Сандро. Упрекваше го, че рисува набързо, без необходимата подготовка. Но ако нямаше сръчна ръка, как щеше да намери време да изпише толкова много картини? Сандро винаги е бил точен с клиентите си, докато за Леонардо същото не може да се каже. Във Флоренция още се разправят истории как намерил начин да прибере парите на възложителя и да бездейства, без да връща никому нищо. Да чакаш от него — все едно дърва да вършееш.

Днес нямах намерение да пиша за Леонардо, но като мислиш за Ботичели, невъзможно е да не се сетиш за другия, който сега е приближен на Чезаре Борджа^[5]. Леонардо избра най-подходящия момент, за да постъпи на служба при него — точно когато онзи заплашва Флоренция. Ясно е, че Леонардо е готов да служи всекиму. В това отношение той няма задръжки и не постъпва така, както поучава другите да правят. Когато властта на Миланския херцог рухна, той смени господаря си, и то твърде охотно. Като добър философ винаги умее да гледа с усмивка на нещастията на своите покровители.

Задължих се да извая статуите за Пиколомини, но желанието ми за това мина. Първоначалното ми въодушевление се изпари. Такава поредица от малки скулптури не отговаря на амбициите ми и с нея не виждам нищо, което да ме въодушеви. Истината е, че сега тази поръчка ми се вижда дребна. Като я завърша, ще се получат статуйки не по-високи от шест педи. Онези, които изваях в Болоня, бяха още по-малки. Струва ми се, че така губя времето си. Засега рисувам и правя скици, а по-късно ще решавам.

Във Флоренция се надигат гласове да се прекрати изгнанието на Медичите. Някои искат да им се разреши да се върнат като „частни лица“, а не като управници. Тези господа имат поддръжката на Чезаре

Борджа, но общоизвестно е, че зад него се крие Пиеро, синът на Лоренцо Великолепни. Истината е, че Медичите не са се примирили с участието си и смятат, че в лицето на Чезаре са намерили могъщ съюзник. Те изчакват благоприятния момент. Но и без тях управлението и общественият живот във Флоренция вървят.

Флоренция като република умее да се управлява, и то по-добре, отколкото под господството на един род, колкото и знатен да е той. Привържениците на Медичите вече са проникнали почти навсякъде, дори в Големия съвет. Те умело прикриват намеренията си и знаят да изчакват.

Тук на всички е известно, че неприятелите на републиката се страхуват от Франция. Флорентинците обаче премного залагат на нея. Без някой да подозира нещо, властта в града може да се смени за часове. Чрез ловко нанесен удар в републиката може да се установи такова състояние на нещата, че всяка съпротива да се окаже безполезна. Сега против Флоренция заговорничат не само Медичите, техните привърженици и Чезаре Борджа, който е най-опасният враг, но и стотина литератори и назадничави художници от двора на Медичите, техни бивши любимци, някои от които имат силно влияние над многобройните малки тирани в Италия. Повечето са далеч от Флоренция и очакват сгоден момент да се върнат.

Защо пиша всичко това? Симпатиите ми са на страната на републиката, а не на монархията, не на патриархалното управление на един род. Само републиката е в състояние да ни осигури известна мяра на свобода, отговаряща на нашето човешко достойнство. Недалновиден е всеки флорентинец, който е против републиканското управление, особено в този момент.

Излиянията на симпатия и възхищение, които ми донесе „Пиетà“ в Рим — струва ми се, вече писах за това — ме караха да изпитвам неудобство, а завистта, която тя породила във Флоренция, направо ме вбесява. На брега на Тибър — глупаво, а понякога и наивно възхищение, на брега на Арно — завист и съзнателна язвителност. Там хората се интересуват от изкуство, за да си спечелят слава на меценати; тук — една голяма група хора, за които изкуството е висш смисъл на живота. Следователно, за да се превият завистниците и

враговете в това обкръжение, е необходима творба, която да има не само художествени качества, но и всеобща значимост, творба, която да изобразява човека във всичките му проявления, която да бъде въплъщение на обществото и на епохата. Често си мисля за такава творба. Може би в моменти на екзалтация, когато духът, като в просветление, сякаш издува гърдите ни.

Днес при мене беше приятелят на Якопо, племенник на Леон Батиста Алберти^[6]. Той е добре запознат с творчеството на своя роднина, починал няколко години преди да се родя аз. Якопо ми говори винаги с възторг за Леон и днес дори ме покани да го посетя, за да ми покаже някои архитектурни проекти на чичо си. Много държи да се запозная с възгледите на Алберти за изкуството. Освен за живопис той е писал за морал и за политика, и то в многобройни съчинения на нашия език и на латински. Якопо иска да узнае мнението ми за мислите, изказани от чичо му по въпросите на изкуството и за художниците. Възнамерява да публикува някои от неговите трудове. Покани ме в семейния дворец, почти срещу моста Деле Грацие, там, където свършва Корсо деи Тинтори^[7], недалеч от мене.

На излизане от къщи между мен и Якопо се завърза спор за традицията и разговорът продължи, докато стигнахме до Катедралното настоятелство, където се разделихме. Приятелят ми има доста остарели възгледи за традицията, за изкуството от миналото. Ако те отразяват мислите на чичо му Алберти, тогава съчиненията му, за които ми разказва, едва ли представляват някакъв интерес. Казах на Якопо в заключение, че не е необходимо да се прекланяме пред традицията — тя трябва да се схваща само като съвкупност от идеи, свързващи онова, което е направено, с онова, което предстои да се направи. Най-голямата вреда, която може да си нанесе един художник, е да вярва, че в традицията би могъл да открие вечни правила и недостижими образци, че тя е всесилна и може щедро да даде всичко. Казах, освен това на Якопо, че който търси убежище в традицията, за да се подчинява на несъществуващи правила, работи против интересите на изкуството.

Ако е вярно, че произведението на изкуството е огледало на художника, мога да заявя без преувеличение, че от моето ателие би

трябвало да излизат само могъщи създания, вечно неудовлетворени от подвизите, които вече са извършили или им предстоят. Това, разбира се, са празни напъни на въображението ми. И все пак, щом те поддържат будна мисълта ми, в тях има зрънце истина. Ще добавя дори, че произведението на изкуството е слаб отглас от всичко онова, което въображението ни гради с много образи и подробности.

Понякога имам чувството, че не успявам да обуздам въображението си. Щом видя красиви жени или юноши, изпадам в захлас. Когато някой младеж поразии въображението ми, ще ми се веднага да го видя в мрамор, но с образ различен от онзи, който са възприели очите ми — образ, познат само на въображението ми, съществуващ само в ума ми. Но всяко красиво лице и всяко красиво тяло ме вдъхновяват само веднъж. Забравям ги веднага, след като ги възплътят в мрамора, отминавам ги и търся други типове, други идеали за красота. Повтарящата се красота ме отвращава. Не я понасям. Би било твърде удобно да се възпроизвеждат едни и същи форми, един и същ тип красота.

Нужно е обаче силно въображение, за да не робуваш на такава натрапчивост. И смелост. Изкуството — това е непрекъснато, всекидневно откриване. Бих рекъл — това е революция в ход. Тъкмо затова ненавиждам работата на Перуджино, този бакалин, и оспорвам мадоните на Филипо Липи^[8], дори на Ботичели и на други майстори, които се придържат неизменно към един и същи тип женска красота. Филипо Липи показва, че е обсебен от образа на своята възлюбена, а Сандро Ботичели — от някаква своя „скъпа приятелка“, за която малко се знае в нашите среди. Тук всички — кой повече, кой по-малко — крачат към някаква набелязана цел, тъпчейки по изминати вече пътища.

Случва ми се често да се заричам, че няма да работя портрети. На никого. Нито дори на папи и крале. Днес всички правят портрети. Някои са станали толкова опитни, че не подбират — могат да портретуват, когото и да е, стига да има кой да плати. Това е нелепост, годна само да прикрие собствената посредственост и да поласкае ближния. Художникът, така както аз го разбирам, трябва да работи за човечеството, не за отделния човек. Да можех, бих забранил на всички художници да държат млади чираци в ателиетата си, за да им попреча да трупат картини или статуи за продан. Бих искал флорентинските

„майстори“ да работят без чираци. Така ще печелят много по-малко, но няма да опошляват изкуството. За достойнствата, които художникът трябва да притежава, се говори много, но не мисля, че тук има достойни. По-добре да говорим за почтеност — изискването за достойнства е твърде високо.

Катедралното настоятелство при „Санта Мария дел Фиоре“ ми повери мраморния блок, над който напразно се бе трудил Агостино ди Дучо^[9], за да извая една статуя. Първоначално този мраморен къс беше предложен на Андреа Контучи^[10], който не направи нищо, защото поиска още мрамор и той му бе отказан. На мене го дадох, при условие че ще издялам статуя, без да претендирам за още материал. Всеки кът, всяка улица на Флоренция имат богата история. И този огромен мраморен къс има своя история, която би разкрила много нещо за завистта, съперничеството, огорченията и несбъднатите надежди на немалко художници от току-що отминалия век и от века, който едва-що започва.

Септември 1501 година.

Сещам се за договора, сключен с кардинал Пиколомини, но мисълта ми е толкова заета с Давид, който ще скулптирам от мраморния блок на настоятелството, че в ума ми няма място за друго. Съжалявам много, че не ще спазя договора — ако не задоволя кардинала, вината ще е на Давид.

Може би ще ме упрекнат, че съм поел задължение и към един, и към друг възложител. Аз обаче подписах договора за параклиса на Пиколомини, когато още не бях сигурен, че ще получа другата поръчка. Когато художникът мечтае да създаде нещо голямо и му се представи случай заедно с необходимите средства, защо трябва да се откаже от стремежа си заради поето преди това задължение, което не му открива възможност да осъществи замислите си? Ако възложителите разбираха това, на художника биха били спестени хиляди главоболия. Той — нека да е ясно — сключва договори единствено по силата на необходимостта, а не за да му надянат примка на шията. Ако разполагах с достатъчно пари, щях да работя, без да

известявам никого за нищо, без да искам някому грош, без да се обвързвам с договори. Бих работил за себе си и същевременно за всички. Договорът ограничава свободата ни. Такива ограничения аз не признавам. Искam всякога да съм свободен човек или поне да мога да мисля, че съм свободен.

И все пак, ако оставим настрана емоциите и говорим „делово“, няма да се намери оправдание, че забравям задължението си към Пиколомини. Може да изглежда, че противореча сам на себе си, но истината е, че кардиналът има право. Несъмнено правото принадлежи на „мъдрите“, на благоразумните, а не, разбира се, на мене — човек подвластен на възторзи и илюзии.

За да сложа край на всекидневните заплахи от страна на семейство Пиколомини, днес повиках в ателието си Бачо да Монтелупо^[11] и му поръчах той да извае статуйките. Ще работи под мой надзор (поне докато имам желание да се занимавам с това) и по мои рисунки. Повече от това не мога да сторя, за да удовлетвори тези досадници. Аз имам нужда от много по-големи работи — от мраморни грамади, които да множат силите и вдъхновението ми. Сега мисля ден и нощ за мраморния блок на настоятелството. Нека Пиколомини и техният кардинал ме заплашват колкото си искат.

Ноември 1501 година.

Бях още момче и работех над „Битката между кентаврите и лапитите“ в градината на „Сан Марко“, когато зърнах този голям мраморен къс на Катедралното настоятелство. Достатъчно ми беше да го видя само веднъж, за да го чувствам вече неотлъчно край себе си. Ходех в ателието на настоятелството, сядах до него, галех го с ръка и мислено го дълбаех. Навярно в тези минути съм си говорел сам. Когато преди шест години заминах за Рим, носех го сякаш със себе си и той никак не ми тежеше. Беше много по-голям от мраморния блок за моята „Пиета“, а беше по-лек. Спомням си, че си мислех за него, докато работех над „Пиета“. Боях се да не ми се изплъзне, да не попадне в ръцете на друг. Тази мисъл ме измъчваше. Мечтаех да изтръгна от него една-единствена статуя, каквато никой нито е виждал, нито си е представял, нито пък е сънувал — нещо, предопределено да принадлежи на моето и на бъдните времена: младеж, изпълнен с

енергия, закрилник на флорентинците, символ на свободата, възплъщение на неспирната, непримирима борба срещу тираните. Когато се върнах във Флоренция, тези мисли и видението на мраморния блок не ме бяха напуснали. Спомням си, че преди да отида у дома, при баща си, минах край Катедралното настоятелство, изпълнен със страх, че няма да го намеря. Сякаш беше съкровище, което биха могли да ми отнемат. Но го видях пак, лежащ под един навес — така, както го бях оставил. Той все още господстваше над всичко друго. Бях като трескав. Главата ми гореше. Имах чувството, че съм се сраснал с него и не мога да се откъсна. Към този блок се бях привързали и Верокио, и Донатело. Но никой така силно като мене.

И този ден видях за пръв път да излиза от камъка героят, който дълги години бях ваял в себе си. Стори ми се, че напират и излизат от гърдите ми. И тогава треската ми премина. Огънят спадна. Съзерцавах го слисан, възхитен, като че вече го бях завършил. И точно в този миг образът се затвори в мрамора и блокът полегна под навеса. Едва тогава намерих сили да се отдалеча от мястото.

Победителят на Голиат, такъв какъвто аз го виждам, не може да бъде юноша без съзнание за задачата, която му предстои да изпълни. Мисля също така, че следва да се отхвърли и образът на Давид като възплъщение на ожесточението или на физическата сила, съсредоточена в жеста, с който мята камъка. Моят Давид ще бъде герой във висша степен човечен, човек, уверен в собствената си сила. Именно тази идея ме ръководи, когато работя над скиците за статуята.

Откакто във Флоренция се разчу, че от мраморния блок на настоятелството ще вая Давид, случва се често да срещам приятели, които ми пожелават да направя такава творба, че да замлъкнат всички, които смятат скулптурата за плебейско изкуство. Неприятелите ми се спотайват, надявайки се, че ще се представя в най-лоша светлина като скулптор. Всъщност не е изключено да се окажат прави. Мраморният блок на мое разположение има такава форма, че не дава много простор на въображението. Когато трябва да се издяла статуя от монолит с предварително определен обем, скулпторът може да се види принуден да се отдалечи от замисъла, който му се е струвал най-правилният. Сигурен съм, че това ново изпитание ще има голямо значение за

бъдещето ми. Гледам на Давид като на гений-покровител на творческата ми съдба.

Неприятностите от страна на Пиколомини не престават. Те просто не искат да разберат, че не съм в състояние да изработя статуите за техния олтар в Сиенската катедрала. Имам да върша хиляди други неща. Зает съм с Давид, а и постоянно ми предлагат поръчки. Отхвърлям ги, без да се колебая. Насочвам ги към някого от младите скулптори, които желаят да се проявят. Вместо да се нахвърлят срещу мен, Пиколомини биха могли да се задоволят с онова, което Бачо да Монтелупо работи за тях — той ще се погрижи за малките им статуи. Този момък има голям талант и работата му положително ще бъде отлична.

Последните летни горещини във Флоренция отминаха преди няколко седмици. Жетвата отстъпи на гроздобера. След някой и друг ден новото вино ще се появи в кръчмите и по къщите.

През това време на годината въздухът сякаш съхранява тайните мисли на хората, включително и на злодеите. Има в него някаква меланхолия. Не меланхолията на отегчените, а на онези, които съумяват да намерят утеха в нея, когато имат нужда. Есенните месеци предразполагат към четене. Който не вярва в бога, а желае да повярва, може да се вгълби в „Теологическия свод“ на Тома Аквински^[12]. Който пък чете Боеций^[13], ще може да се наслади на утехата, която философията е в състояние да даде и на онези, които не ѝ вярват. Можеш да прелистиш „Божествената комедия“ и да избереш адския кръг, който най-добре отговаря на душевната ти нагласа. Най-сетне, който е свикнал всеки ден да търси любовни приключения, нека не се впуска в Бокачовия „Лабиринт на любовта“ — може да се разочарова.

Сам не виждам ползата от току-що написаното, но то ме разсея за известно време от моите грижи и задължения. Що се отнася до любовните увлечения и жените, спомням си за някои страници от Петрарка. Те са толкова ясни и красноречиви. Книгата впрочем е въкъщи. Те се отнасят и за младежите — за техните грешки и илюзии. За мимолетната слава на красотата и на телесната сила. Добре е младите да прочетат тези страници — тези съвети — на Петрарка. Що

се отнася до мен, на Петрарка вярвам само доколкото му се удава да ме убеди.

Пиетро Содерини^[14] държи много да завърши с успех възложената ми работа. Този почитан републиканец, гонфалониер^[15] на Флоренция, преди няколко дни дойде при мене в Катедралното настоятелство да хвърли поглед на модела на Давид. След като го разгледа мълчаливо, реши и той да ми даде съвет. Искаше му се да ми изложи как вижда най-важното събитие в живота на Давид.

— Аз — подхвана той — бих направил група от две фигури: героят-победител и в нозете му Голиат, който се опитва да се спаси.

— Височината на мраморния блок — възразих веднага аз — е четири пъти по-голяма от ширината му. За да мога да разположа в него две фигури — едната вертикално, другата хоризонтално — би трябвало да направя Давид голям колкото детенце. Блокът не може да побере група. Помислете също, че Голиат е бил исполин, два пъти по-висок от Давид, така че, за да се осъществи вашата идея, блокът ще трябва да се обърне: височината да стане дължина. А не ви ли се струва — добавих — че монументът ще изглежда много нисък и издължен с това проснато тяло на Голиат?

— Правилно — отвърна Содерини. — Не съобразих, че мраморният къс няма да побере фигурата на Голиат, ако се запази височината на блока, както е положен сега. Нещата обаче могат да се оправят, като Давид си остане изправен и се промени позата на Голиат. Бих го изобразил на колене, накланящ се да падне по гръб. Не мислите ли — продължи той — че основата на блока ще може да побере великана в положението, което ви посочих?

— Не ми се вярва — отговорих, сдържайки смеха си. — Пак ще е необходима допълнителна маса от мрамор в хоризонтално положение. Вгледайте се по-внимателно в мраморния блок и ще се уверите. Тогава гонфалониерът възкликна, без да се двоуми:

— Но разберете — искам да видя едното, паднал мъртъв в нозете на републиката.

Очевидно намекуваше за Пиеро Медичи, сина на Лоренцо Великолепни.

Тази вечер баща ми нахока Джовансимоне и Джизмондо, че все още не се хващат на работа. Избухна кавга и стана нужда да защитя баща ни. Буонарото го нямаше — беше отишъл в дюкяните на Строци при Porta Rosa. В негово присъствие братята ми се отнасят попочтително към нашия родител. Но и моят глас се чува. Тези семейни разправици ме огорчават, защото стават все по-чести. Леонардо, най-големият от братята ми, никога не присъства на тях. Има късмет, че е монах.

Давид ще стане изразител на чувствата ми: ненавист към враговете ми, упование в републиката, презрение към неприятелите на Флоренция. Затова намирам сходство между мене и този необикновен младеж — „Давид с прашка, а аз с лък“^[16]. Давид е излязъл срещу един исполин и го е убил; аз ще изляза срещу цяла сган от съперници и искам да ги победя. Ще въплътя в мрамора Давид в онзи миг, който непосредствено предхожда действието и победата. Такова е моето виждане. Не искам да изобразя герой, който вече е победил. Досадно ми е да изсичам в мрамора една вече спечелена победа. Че победа ще има, трябва да личи от самата статуя. За нея се боря ден след ден, удар след удар на чука и длетото, окъпан в пот, работещ без почивка. Не е лесно да победиш във Флоренция.

Но ние двамата ще победим — Давид с прашката и аз с лъка. Във Флоренция по-трудно се печели битка, отколкото в Рим. Тук няма хора, които само се възхищават. Тук никой не пести сарказмите си и всеки е готов да мери сили. Започнах борбата и ще я водя неотклонно. Затова моят Давид се различава от предшествениците си, които се намират тук. Той не е хилаво овчарче, а е млад човек, пред когото е невъзможно да не потрепериш или да не избягаш. Във Флоренция няма друга толкова голяма статуя, няма и сюжет, който така добре да олицетворява Флорентинската република и гения на Италия.

И сега, както в миналите времена, на прашката и лъка може да се разчита.

Август 1502 година.

Маршал Пиер дьо Роан^[17], херцог Немурски, постоянно иска от Флоренция да му подарява статуи срещу обещаната ѝ закрила от страна на Франция. Преди две или три години му бяха изпратени разни скулптури, антични и нови. Сега поднови претенциите си и иска едно бронзово копие от Давид на Донатело. Флоренция не може да отклонява тези искания, особено сега, когато е отново заплашена от Медичите и от Чезаре Борджа. Сама републиката не е в състояние да устои на натиска на всички свои врагове, така че помощта на Франция е много ценна. Възложиха на мене да направя статуята за маршала. Приех заради чувствата, които ме свързват с Флоренция, защото моят Давид не ми дава нито миг почивка.

Сред каменните блокове в ателието на Катедралното настоятелство става горещо като в пещ, а пък аз работя пряко сили и слабея. Когато се свечери, очаквам с нетърпение да съмне. Нужна ми е светлина. Понякога работя и нощем, но колкото и светилници да разположа около статуята, сенките, които изникват и се кръстосват, ми пречат да отхвърля що-годе някаква работа. Статуята е много висока — три пъти колкото мене, а моят ръст е нормален — и е необходимо да мога да я обгръщам цялата с поглед, за да ми спори работата. Резецът трябва да се движи във всички посоки, а не да се задържа на определена точка. Ето защо нощем работя много предпазливо, с известен страх, и затова не напредвам така, както бих желал.

Днес се срещнах с Якопо Алберти, който ми предаде някои сплетни за Медичите. Сладкодумен е този Якопо, изразява се къде по-добре от мене, но приказките му рядко са ми интересни. Говори ми и за откриването на новите земи. Това обаче ми беше вече известно. Знаех, че някой си генуезец е предприел от Португалия опасно пътуване по море на запад и накрая стъпил ща непозната земя.

Във Флоренция неведнъж съм слушал да говорят за съществуването на земи, до които можело да се стигне по море, като се плава все на запад. Това е твърдял още преди няколко десетилетия нашият Паоло дал Поцо Тосканели^[18], учен мъж, дълбоко почитан от флорентинците и от своите ученици. Сега невероятният подвиг на генуезеца потвърждава твърдението на Тосканели.

Опасявам се, че ще има да патя, ако не завърша скоро Давид. Усещам как силите ми бавно, но непрестанно отпадат. Баща ми, Буонарото и приятелите ми ме съветват да щадя здравето си. Усилията, които правя, проличават вече и по лицето ми. Ръцете ми загрубяха като на каменар. Сега се сещам за дърдоренето на много художници и за грижите, които полагат за себе си. Те винаги са издокарани и отпочинали. Като например този стар глупак Перуджино. Същото е и с младите му ученици, както и с Леонардовите, които гледат на учителя си като на оракул. Всички са хубавички и спретнати, сякаш постоянно лежат върху лаврите на славата. Никой не им казва, че изкуството е също така и жертвоготовност, необикновена страст, в която се тори. Бих искал да видя всички тези майстори и ученици как работят с изгарящото желание да сътворят нещо голямо.

Рядко пиша вече на тези листа — почти съм ги забравил.

Преди известно време Якопо Алберти ми донесе „Трактат за живописиста“ от неговия знаменит родственик — архитект и писател. Имах възможността да го прочета на спокойствие. Това е ясна и късичка книжка, написана на италиански език. Сега наследниците възнамеряват да я отпечатат във Венеция или във Флоренция, в печатницата на Гуасти.

Нека кажа веднага, че този „Трактат“ не ме интересува много. Алберти си служи с наставления и предписания, отразяващи типичния начин на мислене на неговото време. Навярно тогава трактатът е бил ценен. Написан е с топлота и с увлечението на човек, който чувства нужда гласът му да бъде чул, да увещава другите... Дълбоко убеден в правотата си, Алберти твърди, че само този, който следва наставленията му, ще стигне до „абсолютната и съвършена“ живопис, а това ми се струва прекалено. Но не то е съществено. Искам по-скоро да поясня, че в тази книжка е изложено много от онова, което говори Леонардо за живописиста.

И така, Леонардо разказва неща, които Алберти е написал още през 1436 година, когато е бил на трийсет и две години. Сходството на изказванията на Леонардо с разсъжденията в „Трактата“ често е такова, сякаш ги е чул от устата на Алберти. Няма нещо, което да съм слушал от Леонардо и да не е написано тук: значението, което има за творбата

ти мнението на приятелите; необходимостта да се изучава природата; разсъждения за светлосянката; съвети за грижливо обмисляне на картината, преди да се започне; призови художникът да не гони леки печалби, да бъде добродетелен, образован, с добри нрави и да живее в усамотение.

Сега Леонардо повтаря всичко това, давайки си вид, че изповядва нови идеи, сякаш не му е известно, че предъква стари неща — направо вехтории за художник, който уважава себе си. Някои от тези принципи споделяше и, мисля, бе изложил писмено Лоренцо Гиберти, когото дълбоко уважавам. Не е новост и горещата любов към природата, свързана, с живописиста, с която Леонардо толкова се кипри. В книжката на Алберти мисли за природата се срещат на всяка страница. Всичко, което художникът изразява, дължен е да го възприеме от природата, както и да умее да разработва „благата на природата“. Снощи на ъгъла Бернадето, на улица Ларга, Леонардо разсъждаваше сред приятели за помощта, която огледалото може да даде на живописеца. И това го има в „Трактата за живописиста“, и то написано едва ли не със същите думи. За да разсее всяко съмнение у читателя, Алберти изтъква преди всичко, че в „наше време не е написано нищо“ за новото живописно изкуство. Леонардо, разбира се, не може да каже същото.

Аз пък мисля, че всички тези поучения могат да бъдат полезни само на плахите духом и на лишените от талант. На Леонардо служат, за да затвърди славата си на многознайник. Но колцина го слушат в нашите среди? Ако в Милано успя да убеди много младежи, то във Флоренция ще омае само някой заблуден като Рустичи^[19].

Пропуснах да отбележа, че в книжката си Алберти набляга още на божествеността на изкуството и на първенството на живописиста. Тези възгледи също са твърде скъпи на Леонардо, но и те са по-стари от него. Все пак Алберти допуска, че живописиста и скулптурата са плод на една и съща дарба и в това отношение не е придиричлив като Леонардо. Дори когато става дума за божествеността на изкуството, Алберти застъпва по-човешка гледна точка. Според мен на земята няма богове или полубогове, както твърди Леонардо. Художниците са хора като всички останали. Те, бих казал, са длъжни постоянно да се връщат към човека и към земята, на която стоят с двата си крака. Някой ден ще го кажа на Леонардо. Художникът не бива да се смята за

свърхчовек и да разсъждава, пренебрегвайки обикновените люде, били те фурнаджии или селяни. Нито пък трябва да остави децата си да умрат от глад, само и само да предаде една „свършена“ картина на клиента. Нека тези приказки Леонардо пази за себе си.

Като става дума за Леонардо, ще добавя, че той работи портрета на красивата Лиза Герардини, съпруга на Франческо Дзаноби дел Джокондо. Това е известно на цяла Флоренция.

Март 1503 година.

Откакто започнах да вая Давид, изминаха почти две години. Статуята е почти завършена. Тези дни идват много хора в ателието на катедралата, но аз не позволявам на всекиго да види работата ми. Любопитните не ми се нравят, особено тези, които пристигат тук, без да се съобразяват с навиците ми. Не изпитвам желание да ме ласкаят. Никога не отговарям на похвалите, на потупванията по гърба, на глупостите, макар и изречени чистосърдечно. Безразличен съм към всичко това дори когато идва от видни хора. Дълбоко в себе си имам чувството, че работя за всички и за никого поотделно.

Трябва да кажа, че Давид възпламеня всички мои тежнения — естетически, политически, чувствени, стремежа ми да бъда над всички художници, да имам свое отделно място в света на изкуството, да бъда един и неповторим. Вложих в Давид всичко от себе си и това зная само аз. Но имам на плещите си вече ново бреме. Въпреки че Давид не е още съвсем готов, поех задължение пред Катедралното настоятелство да изработя статуите на апостолите, които ще бъдат поставени в храма. Досега съм успял да одялам грубо само един мраморен блок. От него възнамерявам да скулптирам апостол Матей.

Юли 1503 година.

Щом Леонардо се завърна във Флоренция, изоставяйки изпадналия в беда Чезаре Борджа, в града настойчиво се заговори, че живописата е изкуство по-висше от скулптурата. Нещо повече, живописата била изкуство на хора просветени и благородни, а скулптурата — изкуство на прости люде, които се трудят в прах и пот като най-обикновени физически работници. Убеден съм, че ако аз се занимавах с живопис, щеше да се говори тъкмо обратното.

Леонардо подклажда тези овехтели възгледи, защото моят Давид не му дава мира. За него той не е нищо повече от тегоба, едва ли не като на работника, пренасящ камъни и тухли. Затова не иска да оцени по достойнство моя Давид. Не иска и другите да го оценят. Той държи да бъде най-личният и не допуска друг да мисли, че може да се сравнява с него. Угодливите младежи, които го посещават, печелят бързо благоволението му и после усърдно разпространяват размишленията му за благородното изкуство на живописеца и за труда на скулптора; който бил изключително физически.

Ще ми се да попитам тези хора и самия Леонардо как така, след като е толкова вещ по въпросите на живописца, той все още не успява да задоволи желанието на монасите от ордена „Слуги на Мария“ да получат изображението на св. Ана, което са му поръчали. За да си осигурят картината, братята му дали гостоприемство в манастира, но останали излъгани. Един хубав ден той ги зарязал, за да отиде на служба при Чезаре Борджа. Докато пребивавал в манастира, занимавал се с някакви тайнствени проучвания и съвсем забравил за причината на оказания му прием.

На младежите от кръга на Леонардо бих могъл да кажа и някои други неща. Как например Гирландайо щеше да изпише хора на църквата „Санта Мария Новела“, ако се бе водил по философията на техния учител? Не би смогнал да направи това цял живот и нямаше да му помогнат нито огледала, нито опънат над главата чаршаф, който да смекчава действието на светлината върху изобразяваните предмети. Както свидетелства нашата най-добра традиция, живопис не е само онази, която се работи спокойно пред триножника, тоест която по нищо не се отличава от четенето на книга с всичките му удобства.

Днес до Флоренция долетя като мълния новината, че папа Александър VI Борджа е починал във ватиканските си покои. Какво мога да кажа за него?

Виждал съм го три-четири пъти в Рим на религиозни тържества. Животът и смъртта му не бяха съзвучни с мисията му на Христов наместник. Все пак не го смятам за злодей, въпреки всичко, което научих за него и тук, и когато бях в Рим. Безспорно е, че по негово време в Рим и във Ватикана ставаха или бяха допускани много неща,

противни на вярата. Да не говорим за това, как облагодетелстваше роднините си — пет деца, което ще рече, четирима херцози и една капризна дъщеря, известна на всички. Сега, след смъртта му, мисля за него като за баща на знатно семейство, съвършен аристократ и в държането си, и в приказките си. В този час едва ли някое от децата му е край смъртния му одър. И любовницата му, Ваноца Катанеи, навярно вече е избягала от Ватикана. Римляните няма да тъжат за нея.

И така, от вчера Флоренция има един враг по-малко. Тук вече, както без съмнение и в Рим, се правят догадки кой ще бъде избран за нов папа.

Август 1503 година.

Давид гледа пред себе си, леко извърнат наляво. В погледа му има твърдост и гняв. Той не прилича на предшествениците си от куатроченто — не е женствен юноша без мускули. Наруших традиционната представа, за да направя творба, различна от съществуващите; творба, която да не подражава на античните статуи. Не съм и помислял колко пъти главата на една статуя трябва да се нанася в общата ѝ височина, нито каква трябва да бъде ширината на раменете в съотношение с ръцете. Предоставям охотно тези сметки на занаятчиите в изкуството.

Мой скъпи боецо с прашка, в очите на съвременниците ти си нов герой. До вчера всички те познаваха като дребничък полубог. Художниците те изобразяваха по-малък, отколкото си бил, за да прославят още повече смелостта ти. Може би, ако бях направил китките ги не по-едри от моя палец, щеше да будиш по-голямо възхищение. Но аз те направих подобен на мен, подобен на лъв, който се готви да изреве, за да опровергая легендата за агнето, което убило вълка. Направих те като млад Херкулес, способен да извърши не един, а хиляда подвига. И ние двамата, скъпи ми боецо с прашка, ще извършим още много подвизи.

Разговарям, работя и се забавлявам с Давид. Сякаш сме двама братя със същите стремления и надежди. Той познава по-добре от всеки друг грижите ми, споделя като никой друг бденията ми. Понякога съм го измъчвал с упорството си да го доближа съвсем до образа, който носех в себе си. Понякога той се бунтуваше срещу мен:

когато от умора ставах безчувствен като камък, искаше да се изплъзне от резеца ми. Така ставаше, когато усещах, че е време да отдъхна — ръцете ми се отпускаха, гасях кандилата, той се превръщаше в сянка. После сякаш изчезваше и тя. Тогава се приближавах до мястото на изчезналия и започвах да го търся. Боях се да не избяга, прикриван от тъмнината. Давид обаче спеше прав и не ме усещаше. На сутринта изплуваше мълчаливо от сумрака и постепенно заемаше обичайната си поза в средата на работилницата. Това беше най-хубавият миг на нашия ден — когато той и аз отново започвахме да разменяме погледи и да споделяме безпокойствата си.

Тази вечер, без предварително да съм мислил, започнах едно стихотворение. Пиша стихове за пръв път и аз самият съм изненадан. Нашепва ми ги Давид. Колко е приятно да изразявам в стихове нашите съкровени чувства.

Казват, че съм имал тежък характер, че съм обичал да се налагам. Липсвал ми здрав разум, което ще рече, че нямам добри обноси, ни мъдрост, ни разбиране спрямо другите художници. Според някои от хората, които ме посещават, това е причината да се множат враговете ми. Спомням си, че веднъж Пиетро Содерини ме посъветва да бъда „малко по-благоразумен“. Баща ми пък, по различни поводи, ми е казал, че съм дивак. С него обаче винаги съм успявал да се обясня. С другите не е така.

В края на краищата не мога да бъда различен от това, което съм, и нямам намерение да се преструвам и да лицемеря. И пред домашните си, и пред останалите се показвам такъв, какъвто съм, и винаги говоря по един и същи начин. Никога не съм бил ласкател — нямам такива способности, а и не се нуждая от тях. Добрите обноси и всичко останало могат да са от полза на некадърните, както и на хората — млади и стари — с амбиции за издигане. На мене не ми трябват.

Бил съм с непоносим характер, бил съм неговорчив! Истината е, че никому не е приятно да слуша истината. Аз обаче я казвам на всекиго и особено на онези, които идват да искат мнението ми за артистичните си заложи. Не ги карам аз да ме търсят! Във Флоренция се навъртат премного клюкари и интриганти — това не е трудно да се установи. А сега за моя непоносим характер. Обстоятелството, че ми

повериха мраморния блок, за да извая Давид, породил злоба срещу мене, защото и други художници го бяха искали. Но какво да кажа за тези, които го захвърлиха, след като го бяха получили? Случаите са още пресни. Нима Сансовино се отнесе почтено към мене, като се втурна да ми оспорва блока, когато настоятелството реши да ми го даде? Знам също, че на него е бил хвърлил око и Леонардо. Той направо го е поискал при завръщането си от Милано, след падането на тамошния владетел Лодовико Моро. Казаха ми, че именно аз съм му го отнел и затова съм го огорчил. Нима можех да откажа? И за чия угода? Да не би да бях длъжен да отхвърля предложението на Катедралното настоятелство само за да докажа публично и на дело, че имам добри обноски! Тогава нямаше да говорят, че съм имал непоносим характер, а аз бих доказал само некадърността си за радост на всички. Следователно, приемайки да обработя мраморния блок на настоятелството, спасих доброто си име и премахнах и последната заблуда на моите врагове. Такава е истината за моя „тежък“ характер.

Леонардо не е човек, който лесно слага оръжие. Упорит е, без това да бие на очи, и има добри обноски. Като всички други, които му приличат, умее да прикрива огорченията си, докато си отмъсти и нанесе удар даже за мнимо понесена обида. Неслучайно се е заел да съживява във Флоренция идеята, че скулптурата е плебейско занимание, работа чисто механична. При нея се лее пот, а тя се смесва с носещата се наоколо прах и става кал. Прахта се сипе по скулптора така, че той заприличва на фурнаджия. Целият изпоцапан, обсипан с люспи от мрамора, той живее в също толкова изпоцапана къща.

Е добре, ако Леонардо гледа така на скулптурата, не разбирам защо е настоявал толкова да му дадат мраморния блок на настоятелството и защо поощрява у Рустичи, когото покровителства, тъкмо склонността към скулптура. Това са противоречия, удобни за Леонардо. За живописеца обаче, сиреч за самия себе си, мнението му е друго. Той много обича публично да заявява, че изкуството му не било работа за плебеи, а за божествени умове. Живописецът Леонардо, за разлика от художника-плебей, работи винаги добре облечен, като знатен синьор, с чудесни четки и бои, в дом, пълен с красиви вещи (какъвто впрочем никога не е притежавал).

Ще добавя, че Леонардо мечтае да направи от Рустичи художник, който да ми съперничи — противник, замесен от тесто като моето. Взе

го при себе си и го напътства тъкмо с тази цел.

Старите художници, спечелили богатство и изпитали възбудата от славата, биха били поносими, ако изискваха почит и подчинение. Но когато вземат направо да се подиграват с младите, заслужават вече порицание.

Перуджино например не може да търпи моите етюди по анатомия. Ако обаче ходех да му се кланям, както правят младежите от ателието му, положително нямаше да взема на подбив рисунките ми в присъствието на други. Жлъчта на Перуджино и подобните му към мен се дължи на съвсем друго. Не рисунките ми са причина за неговия сарказъм, нито пък те възбуждат злобата на онези, които не разбират или не искат да разберат, че новото изкуство ги е изпреварило, че времето на „доброто старо изкуство“ е отминало. Те усещат, че вече не плуват в спокойните води на миналото, и са смутени. Новото изкуство им е чуждо. Перуджино също се вълнува по свой начин и иска невъзможното — да се върнат времената на „златното“ изкуство. Той и другите се мъчат да ми нанесат удар. Нещо повече, искат да ме унизят, защото схващат, че само аз разкривам публично слабите им карти — без речи и без лошо чувство.

Катедралното настоятелство покани трийсетина художници да се съберат утре и да решат къде да се постави Давид. Аз вече изложих становището си по въпроса и не бих искал други да решават нещо, което засяга само мен. Никой не може по-добре от мен да избере подходящо място за Давид. Това мога да преценя само аз. Впрочем нека флорентинските художници обсъждат, но ако предложението им е неприемливо, ще го оспоря. По този въпрос имам вече ясно становище. На събранието ще отида, въпреки че го намирам за излишно. Мястото на една статуя е нещо много важно и за нейния ваятел — то е завършек на труда, му и затова е вълнуващо събитие. За нищо на света няма да оставя Давид на волята или на приумиците на другите. Отбелязвам със задоволство, че ние, флорентинците, си позволяваме да обсъждаме кое е най-подходящото място на една статуя тъкмо когато нашият покровител, кралят на Франция, бе бит при

Гариляно^[20]. За Луи XII това е несполука. Но в тази река се удави Пиеро Медичи, а и от Чезаре Борджа щастieto се отвърна, така че сега срещу Флоренция ще има два гарвана по-малко. Мога да кажа с право, че завърших Давид при добри предзнаменования за републиката. Продължавам за Давид. Баща ми Лудовико днес ме посъветва да не се държа като „дивак“ на утрешното събрание в настоятелството. „Бъди мъдър и благоразумен, ако не искаш да настроиш всички против себе си.“ Каза ми още да оставя другите да говорят и да бъда търпелив с тях. „Не смятай — заключи баща ми — че всички говорят винаги от злоба. Не мисли така и не ще се покажеш толкова див.“ Баща ми е много загрижен за утрешното събрание. Би предпочел изобщо да не присъствам. Но аз ще отида. Имам много причини и най-голямо право от всички.

Нека добавя, че от няколко дни насам господар в ателието ми стана Симоне дел Полаюоло, наречен Кронака. Катедралното настоятелство го натовари, отчасти и по моя молба, с превоза на Давид до определеното място. Сега той издига около моя герой подходяща дървена обшивка. Позволих си и аз да дам някой и друг съвет, въпреки че Кронака е истински майстор в този вид работа. Във Флоренция Кронака е на голяма почит като архитект. Негови са много постройки, някои забележителни и по размерите си. Жалко, че допусна да се вдетини от проповедите на Савонарола. Като че нищо друго не му е на сърцето. Когато не говори за архитектура или за дърводелство, умът му е постоянно зает със Савонарола — спомня си за проповедите му, спомня си за края му. Сякаш нищо друго не го интересува.

Април 1504 година.

Вчера сутринта Давид напусна ателието на настоятелството. На свечеряване го оставиха зад абсидата на катедралата в очакване на деня. През нощта са го замеряли на няколко пъти с камъни, но за щастие дървената обшивка го е запазила. Тази нощ посегателствата положително ще се повторят, затова посъветвах Кронака да дообкове статуята с още дъски. Така тези, които хвърлят камъни по заповед на съперниците ми, ще имат за мишена талпи. От своя страна Франческо, първият херолд на Флоренция, ще се погрижи за въоръжена охрана на Давид.

Сега сме месец май, жегата още не е настъпила и четирийсетимата работници, които придвижват статуята, не се къпят в пот. Около тях непрестанно се трупат любопитни, неуморно приказват и размахват ръце. Такава тълпа може да се забавлява отлично и при най-еднообразното зрелище.

Давид ще мине по улица Проконсоло, за да стигне до площада на Синьорията и ще се изправи пред входа на двореца, до статуята на Юдита от Донатело. Нея ще изместят малко и ще я изравнят с Давид. Винаги съм си представял, че ще разположа така моя герой или пък в центъра на площада на Синьорията. А никой от художниците, които настоятелството свика на съвет миналия месец за мястото на Давид, не направи подобно предложение. Мненията бяха най-различни. Едни препоръчваха да се постави под лоджата на Орканя^[21], други — пред катедралата, трети — в средата на двора на двореца на Синьорията, където е Давид на Донатело^[22]. Стана дума и за други места, и то измежду най-забутаните в града. За Козимо Росели и за Ботичели първите три предложения бяха еднакво приемливи. Джулиано да Сангало посочи, че най-подходящо би било мястото под централния свод на лоджата на Орканя. Леонардо и Пиеро ди Козимо се съгласиха с него.

Изслушах всички. Имаше моменти, когато бях готов да избухна, но успях да се сдържа и накрая изложих собственото си становище. Всички се изненадаха, като чуха предложението ми за центъра на площада на Синьорията. Някои направо се възмутиха — намериха, че прекалявам, че е нахалство от моя страна. Тогава предложих да се премести Юдита. Веднага наскочаха най-малко десетина почитатели на Донатело и завикаха, че Юдита не бивало да се мести. Казаха, че това щяло да бъде оскърбление за Донатело (когото уважавам), и други такива красиви фрази. Аз нямах какво друго да предложа за мястото на Давид. И по това предложение, което впрочем ми беше толкова скъпо, колкото и първоначалното, не исках да споря повече с недоволниците. Оставих ги да се наприказват.

Преместването на Давид завърши. То трая четири дни. Прекарах ги в страх, че противниците ми могат да го повредят. Въпреки че го пазеше въоръжена охрана, платените нощни нападатели подновиха

хвърлянето на камъни. Някои от тях бяха заловени и затворени. Сега, след като статуята не е вече в ателието, се чувствавам самотен. Изпитвам някаква особена угнетеност — като че търся присъствието на приятел, който ме е напуснал завинаги. Давид обаче е до Юдита, невидим в дървената си клетка, в същото вертикално положение, което позволи да бъде теглен без опасност от повреда. Мога да отида и да го видя, когато пожелаая.

С „Пиетà“ в Рим аз се отказах от класическата форма и обърнах гръб на миналия век. Струва ми се, че сега с моя герой съм успял да изразя вълненията на новия век. Може би открих и нов път пред скулптурата. „Пиетà“ изразява тогавашния ми плах напредък, стремежа ми да изтръгна от мрамора това, на което бяха способни само ломбардските майстори в Рим. Искях да докажа, че не стоя по-долу от тях, дори като занаятчия. При Давид успях да се отърся от всичко това, отхвърляйки всяка мисъл, несвързана пряко с изкуството, и служейки си с неизползвани досега изразни средства, по-близки до човешкия идеал. Докато работех над Давид, неотклонната ми цел беше да сътворя образа на човек, на младеж от всекидневния ни живот, без нищо божествено, с воля и инстинкти, каквито имаме всички. Затова той вече се е прицелил и знае къде да удари. Погледът му не е отправен към небето, а към врага. Давид не се усмихва, а е нащрек, защото знае, че животът му е изложен на смъртна опасност.

Всеки човек — флорентинец или чужденец — ще открие в моя герой част от себе си: борбата за живот, стремежа към победа и себеутвърждаване. А също така и благоразумие. Давид не се зъби на противника си, не се пъчи, не се надува. Стъпил е здраво на земята и стиска камъка... Внушава доверие.

Все още не ме напуска чувството, че виждам Давид, следван от тълпи тревожни и изпълнени с доверие в него хора. Работейки над статуята, разбрах, че който се отдалечава от човешкия идеал, за да следва пътища, неизвестни на съвременниците, не може да твори истинско изкуство, нито да намери общ език с ближния си. Много бих искал Давид да стане подтик за младите, да укрепи в тях вярата в изкуството, както се случи с мене, когато видях живописиста на Мазачо.

Гонфалониерът Содерини ми поръча една фреска за залата на Големия съвет в Палацо Векио — двореца на Синьорията. Приех новата задача с известно смущение, тъй като досега не съм работил стенопис и не съм уверен в успеха. Трябва да държа сметка и за това, че и Леонардо ще изпълни една фреска в същата зала. Не е изключено някому да се иска да ни изправи един срещу друг, но аз не възнамерявам да лиша Леонардо от скиптъра на живописиста. За да съм наясно със себе си, ще отбележа, че бих предпочел да работя сам в тази зала. Присъствието на Леонардо ще ме притеснява. Сигурен съм, че и той би предпочел да не съм там, когато започне работата. Но да оставим това настрана — все някак ще се справя, когато му дойде времето. Засега всеки от нас е зает с подготвителните рисунки.

Намерението ми е да изобразя един епизод от военните действия, предприети от нашата войска, за да вразумим Пиза. Тази война се следи с голям интерес от флорентинците — навсякъде говорят за нея. За предпочитане е да взема за сюжет съвременни събития, на които всички са свидетели, отколкото събития от миналото. Смятам, че идеята ми е сполучлива, защото държа сметка за народните чувства. Войната срещу Пиза, която реши да се обяви за независима и да се отдели от Флоренция, се води от млади войни и аз ще изобразя тъкмо тях. Приятно ми е да си мисля, че новата ми работа ще им бъде посветена изцяло.

На насрещната стена на залата Леонардо ще изпише сцена от битката при Ангиари, станала преди повече от половин век между флорентинските войски и миланските, предвождани от Николо Пичинино. Леонардо получи поръчката миналата година, но започна рисунките едва преди няколко месеца. Дадох му на разположение помещения в манастира „Санга Мария Новела“, съседни на така наречената Папска зала. Казват ми, че е много напреднал с подготвителните етюди. Трудел се със свръхчовешко напрежение, дори по-голямо, отколкото в Милано при работата над „Тайната вечеря“. Със сегашната си творба той иска на всяка цена да утвърди славата си на велик живописец. Затова е изоставил химеричните си експерименти, аламбиците и тайнствените изследвания. Иска публично да докаже, че е по-добър от мен.

Вече всички във Флоренция знаят това. Синьорията му отдели помещения в манастира и търси начин да задоволи всяко негово

желание (включително да държи при себе си доверени прислужници и пажа си Салай), за да може да работи при най-добри условия. Той много държеше да живее близо до мястото на работата си и това му искане бе изпълнено — отредените му манастирски стаи са до Папската зала, в която работи. Аз пък ще си остана в ателието на Катедралното настоятелство. Новата поръчка ме накара окончателно да откажа статуйте на апостолите. Новата поръчка отменя старата, но не този е правилният път. Ако вървя все по него, ще трябва да отказвам всичко. Нека видим обаче защо постъпих така.

Леонардо продължава да поддържа обичайните си възгледи за живописна и скулптурата. Те са ми известни. Знаят ги и другите. Тъй като сега излиза, че аз работя за профаните, а той — за издигнатите умове, реших, че най-добрият начин да му отговоря е прякото съревнование с него, работата рамо до рамо. Такъв сгоден случай едва ли ще ми се падне друг път в живота и аз не биваше да го пропусна. Затова се и отказах от поръчката за апостолите. Само и само да премеря сили с Леонардо, и то в областта, която той предпочита. Мисля, че след това ще бъде принуден да преразгледа идеите си или поне да се замисли над тях. Ако работата ми излезе такава, каквато си я представям, ще го накара да престане толкова да се хвали публично за моя сметка. В нашите среди и в управляващите кръгове е известно, че когато говори за живопис, Леонардо всъщност има предвид само себе си. Неговите принципи — това негово философстване, в което така охотно се впуска — издават стремежа му да го смятат за Единствен, за божествен ум. Аз пък не се смятам за полубог — просто съм един млад мъж, който работи до изнемога. Но и не признавам никого за по-горен от мене. Най-малко онези, които се хвалят с разкош и преходни богатства. Междувременно от всичко, което чувам, излиза, че поръчките за залата на Големия съвет придобиват характера на сблъсък между две враждуващи групи.

Работата над Давид подкопа здравето ми. Искях да прекарам известно време на спокойствие, да чета Данте и да попиша стихове, но това рядко ми се удава. Тези дни трябваше да направя проект за постамент на Давид. Рисунките предадох вече на двамата каменоделци, натоварени да го изработят.

Леонардо е взел със себе си в манастира „Санта Мария Новела“ портрета на съпругата на Франческо Дзаноби. Казват, че бил завършен,

обаче самият художник като че ли е на друго мнение. Добавям тук, че наскоро почина баща му Пиетро, но не изглежда това особено да го е опечалило. Поне не дава такъв вид. Старият беше на осемдесет години и имаше нотариална кантора към Палацо дел Подеста^[23], на улица Проконсоло.

Август 1504 година.

Днес Содерини ме повика при себе си, за да ми говори за фреската в залата на Големия съвет. Посъветва ме да спазвам задълженията си и ме запита дали съм започнал подготвителните рисунки. Отговорих утвърдително. Тази седмица действително успях да уточня някои свои идеи за Пизанската война. После гонфалониерът ме попита дали познавам един млад художник, пристигнал във Флоренция преди няколко дни. Казах, че не го познавам. Тогава той ми обясни, че ставало дума за някакъв добър младеж, останал без родители, много скромен, облечен в черни памучни дрехи като бедните. Бил бледен и слаб, с очи, изпълнени с жив блясък. Баща му бил живописец и поет при двора на Урбино. Този млад, двайсетгодишен маркиджанец^[24] от Урбино се казвал Рафаело Санцио. Представил се на Содерини с препоръчително писмо от херцогиня Джована Фелтрия дела Ровере. Не зная какви заслуги има и как е успял да накара покровителката си да напише в писмото си до гонфалониера, че е „момък тактичен, възпитан и умен, решил да прекара известно време във Флоренция, за да се учи“.

Като ми прочете тези редове от писмото, Содерини ме замоли да помогна на младия маркиджанец като на приятел. „Хубавец е на вид — рече Содерини с усмивка. — Буди симпатия и... ще се радва да се запознае с вас“. Не ми е приятно да виждам хора в ателието си и не вярвам „наставленията“ да принасят полза в изкуството, но за да не огорча Содерини, отговорих, че с готовност ще приема младия маркиджанец.

Содерини каза, че го е насочил и към Леонардо, в „Санта Мария Новела“. Искал да съдейства на младежа, тъй като херцогинята, както пишела в писмото, го „обичала твърде много“.

Веднага си помислих: „Леонардо е живописец, който не се скъпи със съветите и поученията. Раздава ги и по улиците. Маркиджанецът

ще се разбере с него.“

После гонфалониерът се оттегли и аз напуснах двореца. Поех по ул. Гонди и в главата ми се въртяха най-различни мисли за младежа от Урбино. Но най-много ме занимаваше всъщност как е успял да си извоюва такава обич от страна на херцогиня Фелтрия и безрезервното благоразположение на Пиетро Содерини. Положително това е млад човек, научил се да се оправя в живота още преди да се роди. Този вид младежи не ми се нравят. Да се научиш преждевременно да живееш е все едно да крадеш, за да се обогатяваш. Това е мое отдавнашно убеждение.

Новата поръчка за фреските в двореца на Синьорията направи още по-зложелателни неприятелите ми и приказките против мене зачестиха. Казват, че съм отправил предизвикателство на Леонардо, че приемането на тази поръчка било осъдителна постъпка спрямо него. Посегнал съм на доброто му име. Както по времето, когато работех Давид, така и сега ме обвиняват, че амбицията ми била ненаситна. Положил съм всякакви усилия да отнема от Леонардо втората стена на залата в двореца на Синьорията, настоявал съм многократно пред Синьорията да я възложат на мен, за да премеря сили с него. Бил съм длъжен най-сетне да уважавам възрастта му. Като че той е старец, а аз — хлапе. Всъщност той е на петдесет и две години, а аз съм на трийсет. Когато обаче става дума за изкуство, възрастта и лицемерното уважение губят всякакво значение. Мазачо беше по-млад от мене, когато изписваше църквата „Санта Мария дел Кармине“, а по онова време също имаше по-възрастни художници от него.

Вместо да пресече тези нелепи бръщолевения, Леонардо ги подклажда. В края на краищата нека докаже превъзходството си над мене, нека създаде една наистина ненадмината творба и аз охотно ще го нарека майстор. Но същевременно ще се постарая с всички сили да го надмина, защото не искам да отстъпвам пред никого. Това е моята истинска амбиция и едничката истина във всички тия приказки, които се носят. Леонардо е човек безстрастен и затова е моя естествена противоположност. Също и в облеклото. Той се облича като крал, пажът му — като принц. Аз се нося като бедните, сякаш по призвание. Нямам време да седя пред огледалото и да се гиздя като жените. Не

мога да губя време и с шивачи. Всичките ми часове са запълнени с работа. Бих искал да мога да живея, без да сия.

Тези дни съм непрекъснато зает с етюдите за фреската в залата на Големия съвет. Леонардо, въпреки че работи бавно, вече е доста напреднал. Той обаче започна рисунките си преди няколко месеца, а аз — едва преди две-три седмици. С него бе уговорено още миналата година, че ще рисува в залата на Съвета, въпреки че редовният договор за поръчката бе подписан преди два месеца. Това е причината за моето закъснение и аз го наваксам, работейки с всички сили. Като разчита на това предимство, Леонардо може би се надява да покаже на флорентинците рисунките си преди мен, за да бъде единствен, неоспорван, обожаван, без да има мярка за сравнение. Но с риск да разсипя здравето си и аз ще представя рисунките си в същия ден. Няма да пропусна този случай. Ще заставя Леонардо да признае, че живописиста ми и също толкова скъпа, колкото и скулптурата, че не само той е живописец. Такъв съм и аз, само че аз доказах, че мога да правя и статуи.

Междувременно баща ми, братята ми, приятелите — но най-много баща ми — ме увещават да работя по-малко, като забравят, че изкуството е единственото нещо, което има значение за мен. Защо да щадя тялото си? Защо да си пестя труда и безпокойствата? Изкуство не се прави с мечтане, а с труд. Не бих преживял в безделие нито ден от живота си. Изкуството ме освежава дори когато изстискава и последните ми сили. В него намирам покой, защото ме увлича така, че забавям себе си. То ме въвежда в един свят на идеи и на вече осъществени замисли, в който трудно се прониква. Сега си мисля със съжаление за статуите на апостолите, предназначени за катедралата. Ето една изоставена работа. Но на идеята не съм изменил.

Октомври 1504 година.

Днес ме посети младият художник от Урбино, който неотдавна се е установил във Флоренция. Идва за втори път и, откровено казано, не разбирам защо, след като вече разгледа скулптурите и рисунките ми. Изказа се с възторг за Давид, но ми се стори, че в думите му долавям някакво неопределимо смущение. Като че ли въздухът в моето ателие

не му понася. Положително не е роден за скулптор, а и физиката му не подхожда за такава работа.

С дълги до раменете коси, с нежни черти и с големи очи — прилича на младите пажове, които придружават богатите. Вече е твърде известен сред художниците и навсякъде се изказват много ласкаво за него. Успял е да проникне в много знатни домове. Днес най-после си дадох сметка, че под външността му на крехък юноша се крие всъщност силен характер. Аз не се оставам да ме мами външният вид. А външният вид на този младеж подсказва, че не му липсва енергия. От начина му да говори проличава, че е решителна личност, че има силна воля. Той иска да работи и работа не му липсва — на път е да стане живописец на флорентинската аристокрация (това звание мен не ме привлича). Идва във Флоренция не като новак в живописата. Работил е с Перуджино, Пинтурикио и други, чиито имена не си спомням. За своите учители ми разказа с усмивка, като че това го забавляваше. После ми заяви, че го привличал „новият маниер“. Когато го запитвах къде е виждал такъв маниер, замълча. Говорейки за Леонардо, спомена, че онзи му е показал един „чудесен“ женски портрет. Поисках да чуя мнението му за Ботичели, Бартоломео дела Порта^[25], Андреа дел Сарто^[26], Лоренцо ди Креди, а също за Леонардо и за други художници. За всичките каза, че са „големи майстори“, и не направи критични забележки за никого.

В този миг се уверих колко основателни са някои мои съмнения относно този умен, но и вече захитрял момък. Навярно се боеше, че ще се изложи, като изкаже мнението си, че ще му задам и други неудобни въпроси. Това негово държане ме подразни. Обичам откритите младежи — тези, които не са се научили да прикриват чувствата си, крито не се страхуват да казват каквото мислят. Понечих да го сложа на място, но се отказах. Рекох си: „Това е особен младеж. Нищо няма да постигна.“ Дадох му да разбере, че желая да остана сам. Не ми се вярва да дойде пак. Сега вече неговата външност на скромен и смирен юноша ми говори много неща, но аз все късно се досещам. Скромността и смирението му са плод на пресметливост, на твърде удобно „благоразумие“. Убеден съм, че този маркиджанец ще напредне бързо. Неговите обноски, начинът му да се представя, благоразумието, външният вид ще му вършат чудесна работа.

Да не говорим за това, как се движи из града: никога не съм го срещал сам. Винаги е обкръжен от младежи, и то всичките от богати и знатни семейства. Вече не носи черни памучни дрехи. За тоалета си се грижи дори повече от Леонардо и от други контета, които познавам. Облича се в атлаз и кадифе, кичи се с дрънкулки. Сандалите му са със сребърни токи. Според мене под такива одежди не се крие скромност. Да можех и аз да се грижа малко повече за себе си и да не ходя така небрежно облечен.

За този млад човек писах предостатъчно и все ми се струва, че с него имаме нещо общо. Може би това са амбицията, волята и предаността към изкуството. Затова и се занимах повече с него.

---

[1] Да си възвърне божията милост — Сандро Ботичели (1444–1510) е работил въпросните рисунки, в по-ранен период — авторът допуска неточност. ↑

[2] Пиеро ди Козимо (1462–1521) — флорентински живописец, работил под влияние на Полаюоло и на фламандците. ↑

[3] Пиколомини, Франческо Тодескини (1440–1503) — кардинал. През 1503 г. станал папа — Пий III — за 26 дни. ↑

[4] Според брата на Ботичели, Спини отговорил, че ако Савонарола не е бил убит, народът щял да убие заговорниците срещу монаха, който нямал никакви грехове. ↑

[5] Чезаре Борджа (1475–1507) — син на папа Александър VI; политик, който не подбирал средствата, за да постигне целите си. Прототип на „Князът“ от Макиавели. ↑

[6] Леон Батиста Алберти (1404–1472) — архитект, литератор, математик, скулптор. Упражнил силно влияние върху развитието на ренесансовата архитектура в Италия. ↑

[7] Булевард на бояджиите. — Б.пр. ↑

[8] Филипо Липи (1406–1469) — флорентинец, монах, един от забележителните живописци на своето време. ↑

[9] Агостино ди Дучо (1418 ок. 1481) — флорентински скулптор. ↑

[10] Андреа Контучи, наричан Сансовино (1460–1529) — скулптор и архитект, работил в Италия и Португалия. ↑

[11] Бачо да Монтелупо, Бартоломео Синисбалди (1469–1535) — флорентински скулптор и архитект. ↑

[12] Тома Аквински (1225–1274) — монах-доминиканец, философ и теолог; създава ядрата на католическата теология. ↑

[13] Боеций, Аниций Манлий Северин (480–524) — римски философ. В очакване на смъртното си наказание написал в затвора основния си труд „Философски утешения“. ↑

[14] Пиетро Содерини (1452–1522) — постоянен гонфалониер на Флорентинската република от 1502 г. ↑

[15] Гонфалониер (итал.) — глава на изпълнителната власт (ист.).
↑

[16] Стих на Микеланджело. ↑

[17] Пиер дьо Роан (1451–1513) — маршал на Франция от 1476 г.
↑

[18] Тосканели, Паоло дал Поцо (1397–1482) — флорентински астроном; изложил в писмо до Христофор Колумб хипотезата, че земята има сферична форма. ↑

[19] Рустичи, Джован Франческо (1474–1552) — флорентински скулптор и живописец, работил под влиянието на Верокио, Леонардо и Микеланджело. ↑

[20] Гариляно — река в Централна Италия; тук на 29 декември 1503 г. станало сражение между испански и френски войски. ↑

[21] Лоджа на Орканя (Лоджа деи Ланци) — смята се, че е построена от Андреа Орканя (1308–1369) — архитект, живописец, скулптор. ↑

[22] „Давид“ на Донатело се намира сега в Националния музей на Флоренция. ↑

[23] Виж бележка №160. — Б.пр. ↑

[24] Маркиджанец — от областта Маркс в Централна Италия, където се намира Урбино, родният град на Рафаело. ↑

[25] Бартоломео дела Порта (1452–1517) — монах-доминиканец, флорентински живописец; работил под влиянието на Рафаело и Микеланджело. ↑

[26] Андреа дел Сарто (1486–1531) — флорентински художник, ученик на Пиеро ди Козимо. ↑

ТРЕТА ЧАСТ

Рим, април 1505 година.

Надявам се да осъществя за Юлий II голямата творба, за която отдавна мечтая. Този път сам папата ме повика в Рим. Преди девет години дойдох в този град като беден провинциален момък, без пари, с обичайното препоръчително писмо на влиятелна личност и с много надежди. Сега нещата са различни. При първия ми престой в Рим имах време дори да разглеждам развалините, а сега съм зает с папата, срещам се често с висши духовници, имам грижи около мрамора, защото не мога да намеря какъвто ми е необходим, а трябва и сам да си домакинствам.

Със застъпничеството на папата се настаних и ще работя в една къща близо до стените на Ватикана. Вече изминаха няколко седмици в очакване на поръчката, тъй като пристигнах още през март, а ако бях изпълнил незабавно нареждането на Юлий, трябваше да бъда в Рим в края на миналата година. Мъчно ми е за Флоренция и за картоните, за Пизанската война, които бях принуден да изоставя. Мисля си, че сега Леонардо спокойно си работи над своите в манастира „Санта Мария Новела“. Не губя надежда все пак, че ще успее да завърши моите рисунки и да ги изложи едновременно с неговите. Не искам във Флоренция да се говори, че Микеланджело се е измъкнал от надпреварата.

През тези седмици на принудително чакане, наложено ми от папата, разговарях няколко пъти с Джулиано да Сангало, флорентински архитект, когото много ценят и тук, и в Тоскана. С него се разбирам добре. Щом са извън Флоренция, флорентинците намират веднага общ език. Джулиано ме осведоми за тукашните художници. Каза ми направо, че той е посъветвал Юлий II да ме повика в Рим, за да има по-силна опора срещу един свой съперник в архитектурата — някой си Браманте^[1], високо ценен, и той маркиджанец като младия Рафаело, когото оставих във Флоренция.

По думите на Джулиано, в папския двор и аз съм имал готов съперник. Казва се Кристофоро Романо^[2] и, като Браманте, произхожда от Урбино. Говорят, че е родственик на Дела Ровере, владетелите на Урбино. Слави се като голям скулптор, но според Джулиано е съвсем малко по-кадърен от любител. Особено го ценял Кастилионе^[3], който се запознал с него, когато бил в урбинския двор. Романо е сладкодугмен събеседник, умее да чете и да пише, хубавец е и представителен. Това качество е особено важно за папския двор. Зърнах го бегло само два пъти. Той е голям приятел на Браманте, но не се нуждае от закрилата му. За това има грижата Юлий II.

В заключение ще кажа, че нашето поле на дейност — моето й на Джулиано — е близко до полето на двамата маркиджанци. Добавям веднага, че Браманте, без още да сме разговаряли с него, вече ме смята за свой съперник. Естествено е същото да мисли и неговият приятел, скулпторът. Избягват ме и двамата. Но защо? Какво съм им сторил? Навярно причината за това им държане е приятелството ми със Сангало. Въпреки че споделям твърде малко от възгледите на моя приятел, трябва да кажа, че е човек достоен във всяко отношение — нещо, което едва ли може да се каже за двамата маркиджанци.

Второто ми пребиваване в Рим едва започва и вече предугаждам, че тук животът ми няма да е лесен.

Днес видях отново моята „Пиета“, която изваях в края на миналото столетие. Фигурата на Богородица ми напомня майка ми и затова често се отбивам в параклиса, където е поставена композицията. Изпитвам винаги чувството, че отивам да видя майка си и че тя ме очаква. Никой никога не ще ме разубеди, че тази бяла фигура на толкова млада жена, по-скоро на девойка, не е моята майка. Да, тя е Франческа ди Нери, родена през 1456 година, омъжила се за баща ми на шестнайсет години, починала през 1481 година след раждането на Джизмондо, петия й син. Аз бях тогава шестгодишен. Спомням си я смътно — образ неясен, но приятен като хубава поема. Често ми се случва да си спомням гласа й, като че още го чувам. Това е весел глас на девойка. Той ми вдъхваше смелост, когато работех над „Пиета“, и ми нашепваше да си отдъхна, когато бях уморен. В гласа и в лицето на

майка ми никога не се долавяше умора. Те си оставаха ведри и когато не се вслушвах в думите ѝ. Присъствието ѝ подкрепяше волята ми.

И така, днес отидох да видя майка си. Приказвахме си за нашето семейство и за моята работа. Разговорът затвърди у мене убеждението, че ще трябва много да се трудя. Изпълнен съм с образи и идеи. Особено с идеи. Образи, замислени и изпълнени според едно ново виждане за живота и човека. Интересува ме именно човекът като център на мирозданието. Никога не ще престана да повтарям това, дори на самия себе си. В него можеш да дълбаеш до безкрайност и да откриваш все нови страсти и стремления. Той е като залеж, по-богат от всички залежи в земните недра, залеж неизчерпаем, в който можеш всичко да намериш.

Когато работех над „Пиетà“, бях далеч от такива мисли, далеч от този залеж. Мислех за майка си и успях да ѝ направя портрет — единствения, поне досега, в моя живот — в който нямат място страстите. „Пиетà“ е израз на любовта на моята майка към нейния син. Изобразих я много млада — такава, каквато е била, когато ме е заченала, и това възмути много прелати и други люде. „След като синът е на трийсет и три години, как е възможно майката да изглежда толкова млада?“ — говореха по онова време недоволните. Но майка ми беше такава и такъв е образът ѝ, запечатил се в мене. От този ден годините за Франческа Буонароти спряха да текат. Аз съм вече по-възрастен от нея и все пак съм неин син.

Нямам желание да добавям нищо друго към написаното.

Изглежда, че папата възнамерява да издигне собствената си гробница. Той би искал също да се изпише потонът на Сикстинската капела. Този свод, действително много обширен, защото покрива цялото помещение, стои така, както са го оставили зидарите, и прави грозно впечатление в сравнение със стените, покрити изцяло с фрески. Папата е замислил следователно две еднакво сложни задачи. Доколкото мога да разбера от разговорите си с него, вероятно ще ми възложи първата. Това обаче още не е сигурно. Навярно не се решава още поради интригите, които Браманте, подкрепян от Кристофоро Романо, плете срещу мен. Аз обаче не мога да издържа на разходите по престоя си тук и затова, ако папата не вземе скоро никакво решение, ще се

върна във Флоренция. Стане ли това, няма много да се огорча. У дома имам да довършвам картоните за Пизанската война и освен това Анджело Дони иска да рисувам „Светото семейство“ за жена му, Мадалена Строци. Беше толкова настойчив, че веднага се заех със скиците. Те са готови и, ако се върна във Флоренция, мога направо да започна картината.

Днес посетих Джулиано да Сангало. Разговорихме се за нашите проекти, за намеренията на папа Юлий, за Браманте. Казах на Джулиано, че с Браманте още не сме си разменили поздрав. Когато се срещаме, той се прави, че не ме забелязва, и аз си отминавам по пътя. Навярно го дразни и сянката ми, въпреки че нямам какво да дяля с него. И Джулиано не е в добри отношения с маркиджанеца, особено сега, когато и двамата работят над проектите за новия храм „Св. Петър“. Все пак Джулиано ме посъветва да се отнасям с уважение към Браманте и да търпя неприязненото му държане, защото имал голямо влияние над папата. Каза ми също да не забравям възрастта му — наближавал шейсетте. Толкова, колкото и приятелят ми. „Не си прави илюзии — каза ми Джулиано. — Тук нищо не става без негово съгласие... Постарай се да не му дадеш повод да говори лошо за тебе пред папата.“

Джулиано отново ми напомни винаги да се съобразявам с непостоянния характер на папата и да излагам крайно предпазливо идеите си, когато не се сходят с папското мнение. Приятелят ми смята, че това е единственият начин да се държи човек с Юлий, ако не желае да загуби благоразположението му. За да изпълня съветите на Джулиано, би трябвало да се родя отново. Досега обаче винаги търпеливо съм изслушвал съветите му. Добавям, че ако не беше той в Рим, вече да съм се прибрал във Флоренция.

Този човек е работил на много места в Италия. Строил е църкви, дворци, мостове и крепости. По характер е кротък и е извънредно скромнен. Има вид по-скоро на честен тоскански селянин, отколкото на прославен архитект. С една дума, пълна противоположност на своя съперник, маркиджанеца.

Флоренция, май 1505 година.

Завръщането в родния град е приятно. В него винаги намираме частица от самите себе си, която сме оставили на тръгване. След

няколко дни ще замина за Карара, за да набавя мрамор за гробницата на папа Юлий II. След дълго обмисляне миналата седмица той ме повика в двореца си и ми даде точни указания за строежа на гробницата му, която ще се издигне в абсидата на новата базилика, зад сегашната църква „Св. Петър“. За избора на мястото аз и Сангало сме на едно мнение и папата се изказа одобрително.

По този повод ще кажа, че проектът за гробницата се понрави много на папата, така че не съжалявам, че се потрудох, когато все още не бях уверен в намеренията му. Папа Юлий е много своенравен — и при най-незначителния повод лесно променя мнението си. Често намеренията му са доста неопределени — в тях невинаги има яснота. Затова аз например, въпреки че съм подписал договор и съм изтеглил доста голям паричен аванс, продължавам да съм малко неспокоен.

Тези дни ще отида в Карара за мрамор. Там има добри каменоломни, а ако сметна за необходимо, ще открия нови. Искам хубав мрамор, бял, без „власинки“, както се изразяват каменоделците. Мрамор най-малко за четирийсет статуи. Ще се наложи да пренеса в Рим едва ли не цял хребет от Апуанските Алпи. Успокоява ме обстоятелството, че Карара не е далеч от тук, така че ще мога често да идвам във Флоренция и да завърша подготвителните картони за залата на Големия съвет в двореца на Синьорията. Ще се постарая да задоволя и Анджело Дони. Тези дни той пак отвори дума за „Светото семейство“. Ще му го нарисувам върху дървено тондо *, което вече поръчах на един добър дърводелец от улица Серви. Той ще изработи и рамката по мой проект, който се надявам да мога да му дам.

Тези дни поръчах на баща ми да купи едно място, което се продава в Сетиняно^[4]. Днес се срещнах с Бенедето да Ровецано^[5], който сега работи статуята на Давид от бронз, за да я изпратят във Франция на Немурския херцог. Преди няколко години Синьорията беше възложила тази работа на мене, но поради претрупаността ми се наложи да я прехвърля на Ровецано, мой връстник и много сръчен скулптор, който ми е предан.

Тук много се говори за Рафаело, младежа от Урбино, който се установи във Флоренция, за да покори града с обноските и с живописиста си, която нито следва старите образци, нито пък е съвременна. Знатните

семейства си го оспорват — всички искат да притежават негова картина или поне рисунка. Неотдавна е гостувал на семейство Тадеи, чийто дом, строен от Бачо д'Аньоло, е на улица Джинори. За него е нарисувал вече една мадона и сега рисува други. Затънал е в работа, но успява да задоволи всички. За няколко месеца само спечели всеобщо доверие, докато за това на мен ми бяха необходими много усилия и много повече време.

Когато този млад човек върви по някоя улица, заобиколен както винаги от почитатели, той я оживява, изпълва я с ведра радост. Привлича вниманието на всички и буди силно любопитство. На него гледат благосклонно не само богатите, но и простолюдието. Всички — и бедни, и богати — сякаш ги тласка едно и също чувство към него. Бих казал, че това е чувство всеобщо, на епохата — чувство на някаква ведра сърдечност. Всеки флорентинец би могъл да открие нещо от себе си в този млад маркиджанец, който, струва ми се, няма равен на земята. Той е рядък и скъпоценен дар, макар че още не умее да чете и да пише. Сега обаче се е заел с граматиката: иска бързо да навакса пуснатото. Мнозина, и аз сред тях, не могат да си обяснят как така баща му, живописец и литератор, е допуснал синът му да расте в невежество. Този двадесет и две годишен младеж — той е с осем години по-млад от мене — положително ще създаде великолепни неща, но най-хубавото си творение вече го е създал и го пази в себе си — това е самият той, синът на поета от Урбино. Ето тайната на големия му успех.

Признавам, че не крия в себе си подобно творение. Замесен съм от съвсем друго тесто и не съжалявам, че е така.

Сега работя скиците за статуите на гробницата-паметник на папа Юлий II и продължавам да търся мрамор тук и в Карара. Намирам време и за „Светото семейство“ на Дони.

По повод на Анджело Дони и съпругата му Мадалена: те като че ли искат да ги рисува младият Рафаело от Урбино. Вчера Дони загатна съвсем бегло за такова нещо. Накратко, по този въпрос не каза нищо определено. Ако маркиджанецът наистина получи поръчката за двата портрета, то по отношение на него ще изпадна в същото положение, в което се намирам и спрямо Леонардо. Но нека веднага подчертая, че маркиджанецът като съперник или просто като конкурент е по-опасен от Леонардо. И то не поради способностите си, от които не се боя. По-скоро имам предвид начина, по който печели разположението и

симпатиите на околните, въздействието на самото му присъствие. Във Флоренция той е „момъкът“, който принадлежи на всички и на никого. Той върви по път без препятствия, гладък като мрамор. Сякаш постоянно го тласкат напред сили и идеи, съзвучни с природата му.

Във връзка с това си мисля за някои поучения и максими на Леонардо относно достойнствата на живописеца, които едва ли са приложими за младия човек от Урбино. Леонардо твърди, че художникът трябвало да твори в усамотение. „Само в уединението принадлежиш изцяло на себе си“ — чух го да повтаря преди няколко дни пред групичка художници. Маркиджанецът не беше сред тях, но положително щеше да се изсмее на тази премъдрост. Той никога не остава сам. Казват ми, че и когато работи, е свикнал да има около себе си приятели и клиенти. Ясно е, че самотата би го съсипала.

Преди няколко месеца съвсем не мислех, че ще говоря отново за урбинеца. Неговата същност е в склонността му да общува с околните.

Днес мога да отбележа, че с гробницата, по-точно с паметника, на папа Юлий всичко върви добре, дори твърде добре. Одобряването на проекта, липсата на пречки за осъществяването му и паричните аванси, изплатени от папския ковчезник — всичко това показва, ако се позамислим, че папата е наистина във възторг от скиците ми. Кой ли всъщност не би желал да си издигне такъв паметник с четирийсет статуи и бронзови барелефи, обединени в архитектурен ансамбъл? Но въпреки всичко постоянно живея със страха, да не би да настъпи промяна в намеренията на папата. Зная, че е достатъчно едно внушение, направено в подходящия момент и по съответния начин, за да промени той доброто си отношение към работата ми. От друга страна, познавам хора в Рим, макар и само по лице, които са готови да ме провалят. Точно по този въпрос се бях замислил вчера, връщайки се на кон от Карара във Флоренция, и тези мисли ме измъчваха през целия път. Това са терзания, които цепят мозъка и правят да ме избива студена пот.

Ако не бяха честите престои във Флоренция, дните, които редовно прекарвам в Апуанските планини и в Карара, биха ме съсипали. Чувствувам се зле далече от моето ателие. Необходимо ми е да виждам приятели, които само във Флоренция мога да срещна или те

да ме потърсят. Това са младите художници, следващи моя начин на работа — съвсем новия маниер, без никаква отстъпка на старото. Това са флорентинците, които се възхищават от Давид на площада на Синьорията. Това са и моите братя, и баща ми Лудовико. Виждам с удоволствие как флорентинците гледат Давид и после разменят впечатления. Преди няколко дни присъствувах случайно на разговора между флорентинец и френски търговец.

— Виждате ли тази статуя? — каза младежът на чужденеца. — Това е нашата република.

— Голяма е тази ваша република... — понечи да отговори търговецът.

— Да, голяма е — прекъсна го флорентинецът — а и носи щастие на града ни... откакто Микеланджело я започна, нашите врагове или измряха, или изгубиха силата си.

Тогава французинът рече:

— Неблагодарни сте вие, флорентинците... защо не издигнахте досега паметник на френския крал?

Искам да отбележа, че пътуванията ми до Карара и обратно са опасни. Баща ми настоява да ги съкратя колкото се може повече. Наистина никак не е изключено да налетиш на разбойници по тези планини или просто на безразсъдни хора. Трябва все да си нащрек и да се придвижваш по светло. Пътувам, придружен винаги от двама души; конете са подбрани и, ако се наложи, могат да галопират. Независимо от несгодите на ездата, налага се да се връщам във Флоренция. Другояче не мога — тук са съсредоточени всичките ми интереси.

Август 1505 година.

Денят, който очаквах и който същевременно ме плашеше, настъпи. Картоните за фреските в залата на Големия съвет в двореца на Синьорията са вече изложени и всеки може да ги разгледа. Моят е в една зала на двореца на Медичите на улица Ларга. Картонът на Леонардо е изложен в Папската зала на манастира „Санта Мария Новела“. Флорентинците се тълпят да ги видят. И двата картона предизвикват големи възторзи. Не очаквах, че флорентинците ще проявят такъв жив интерес. В града е известно, че отношенията ни с Леонардо не са добри, така че в двете творби някои съзират последното

действие на една скрита борба за първенство. Това флорентинците са си го вътълпили и оттам този интерес.

Но като оставим настрана любопитството на публиката и сплетните около значението на събитието, които се ширят сред художниците, забелязвам, че младите предпочитат моя картон. Имам поддръжници и сред възрастните, но повечето от тях клонят към Леонардо. Питам се при това положение дали за оценката на двете рисунки влияят избраните от нас сюжети, или пък въпросът е в разликата на стила. Ако не се лъжа, разликата в мненията се определя и от едното, и от другото. Моята рисунка напомня на флорентинците нескончаемата война срещу въстаналата Пиза. Сюжетът следователно е актуален и възбужда или изостря чувства, общи за всички, в нашата република и особено във Флоренция. Картонът на Леонардо се отнася до отдавна минало събитие и от тази гледна точка не буди голям интерес. Освен това налице е разликата в стила. В проекта на Леонардо фигурите са третираны по начин, съвсем различен от моя. С една дума, който предпочита рисунък, не скъсал напълно с традициите на отминалия век, ще оцени картоната на Леонардо по-високо от моя. Има обаче и други причини за сблъсъка на мненията. Например застоят на флорентинското изкуство, нетърпимостта, която младите проявяват към вътпяващите назидания и към господстващите формули в ателиетата на художниците. А при Леонардо не е трудно да се различи една много грижливо разработена формула, тоест нещо, което не позволява да бъде признат за обновител на изкуството в пълния смисъл на думата. От рисунката на Леонардо проличава, че е довел до логичния му завършек направлението, което достигна естествената си граница още през миналото столетие. Той я е прекрачил. Сега младите и част от възрастните си дават сметка за това, долавят дъх на застояло от картоната му, разбират, че това е една насилена работа... Впрочем самият факт, че у мнозина аз съм предизвикал „възмущение“, а той — „изумление“, подчертава също значителната разлика между двата картоната. Аз възмуствам „здравомислещите“, Леонардо ги изумява — тях и художниците, верни на традицията. Младите възприеха с въодушевление моя урок. Очевидно те съзират в творбата ми нов път, който ги насърчава. Това е особено важно за мене: младите виждат в новото пример за подражание, а не повод за възмущение. Но не се

впускат с „майсторите“ в „тънки разсъждения“, на каквито не са свикнали. Такива приказки и на мене нищо не ми говорят.

На тази тема ще продължа утре. След три-четири дни се връщам в Карара. В двореца на Медичите днес срещнах Бачо да Монтелупо. Стана дума и за статуите, предназначени за параклиса на Пиколомини в катедралата на Сиена. Тази поръчка аз прехвърлих на него.

Днес младият художник от Урбино разгледа картоната ми, изложен в двореца Медичи. В залата сред другите художници бяха Ровецано и Якопо Алберти. Някой запитва маркиджанеца коя от двете работи му харесва повече — на Леонардо или моята. Отговорът беше готов:

— Не зная... не мога да кажа... още не съм виждал картоната на Леонардо.

По този начин той се измъкна от трудното положение — нещо, което му е присъщо. Не добави нищо повече. Ако беше казал, че предпочитанията му клонят към работата на Леонардо, щеше да настрои срещу себе си всички млади хора, присъстващи в залата. Показа се предпазлив и безпристрастен. Без да обиди никого, спокойно продължи да копира моята рисунка, а зад него се бяха скупчили приятелите му, сякаш искаха да го предпазят от някаква опасност.

Моят картон раздразни същите онези, които възразяваха срещу „пълната голота“ на Давид — господата, които настояваха полът на моя герой да бъде прикрит със смокинов лист. Но ако оставим настрана тях и другите високопоставени лицемери, мъже и жени, истината е, че досега във Флоренция не са виждали рисунка с голи тела, налагащи се така очебийно и настойчиво. Тази е именно причината за възмущението на част, макар и неголяма, от публиката. Възмущение, наистина от по-друг характер, имаше за съжаление и сред художниците. Те очакваха да видят мъже в доспехи, пеша и на кон, следвани от бойни коли, знамена и още какво ли не. В моята рисунка обаче няма нищо подобно. Аз смъкнах доспехите от воините, отказах се от коне, коли и знамена. В рисунката ми няма даже оръжия. Показах просто човека така, както направих и с Давид. Без украшения, цялостен, разчитащ само на силата на мишците си. Няма очи, пълни с омраза, няма разкривени лица. С това разочаровах мнозина от нашите художници, но те пък се възмездиха със зрелището на Леопардовата битка.

Той действително е изобразил жестока схватка между воини, които си разменят смъртоносни удари. От лицата им е изчезнало всичко

човешко — толкова са разкривени, че приличат на животински карикатури. Леонардо показва една трагедия, която се разиграва между хора, готови да изпият кръвта на неприятеля, стига това да им се удаде. И в тази адска лудост е включил и нищо неподозиращи коне. Те също се нахвърлят един върху друг, готови да се разкъсат помежду си. Ръце с железни китки и крака, опънати като струна, едва удържат животните. Нито един боец не ще оцелее в тази схватка, дори й този, който иска да се измъкне, прикривайки се под щита.

Леонардо е нарисувал една стара „битка“ — битката при Ангиари, укрепено градче между Арецо и Чита ди Кастело — в маниер, съвсем противоположен на моя. Работил е с голямо старание: осведомил се е най-подробно за участниците, за хода на сражението, дори за местността, където е станало. Забравил е само едно: че в тази битка, която на рисунката изглежда толкова жестока, е имало един-единичък убит — някакъв нещастник, хвърлен на земята от собствения му кон и стъпкан от него. Това му каза, смеейки се, вчера гонфалониерът Содерини, докато разглеждаше картоната.

Този картон предизвика „изумление“ още и затова че Леонардо е изписал с ювелирна прецизност ризниците, шлемовете, мечовете и копията. Работа на гравьор. Възхитително чудо на виртуозното майсторство. Днес, докато я съзерцавах в Папската зала, стори ми се, че слушам отново наставленията на Леонардо, как най-добре се изобразява битка. Същите наставления, които лично съм чувал преди години, сега ги виждам осъществени — бих казал доказани по опитен път — в рисунката му.

Аз пък не правя никакви опити. В моя картон съм изобразил мъже, които се къпят в реката Арно, близо до Кашина. Изненадани от пизанците, те се готвят за бой. Това решение ми даде възможност да ги изобразя в най-различни пози. В групата на флорентинските войни има и „дръзки“ голи тела, но в своята голота те са непорочни и героични като Давид. Голи тела в движение. Не мога да възприема голотата застинала, неподвижна, както в работите на старите майстори. Чрез движението се предава усещането за сила, висшият смисъл на човешкото съществуване. Голият и неподвижен човек мигом се вдървява и става смешен. Една от целите, които съм си поставил, е да уловя всички възможни движения на човешкото тяло. Неговото преминаване от едно положение в друго напомня измененията на

форми във вечния им стремеж да намерят себе си. Прекрасно зрелище. Ето защо не бих могъл да рисувам шествия, официални празненства, религиозни и семейни тържества, тоест да прикривам човека под повече или по-малко пищни одежди и така да го заблуждавам. В заключение ще кажа, че в моя картон отсъствува самата „битка“ с нейното кръвопролитие и викове. Разразяването ѝ обаче е предстоящо и така съм дал на всеки възможност да си я представи както иска. На мене такива „представи“ са ми чужди, защото изобщо не ме интересуват. Тези дни намерих време да поработя и над „Светото семейство“ за Анджело Дони.

В един ъгъл на Папската зала Леонардо е изложил портрета на мона^[6] Лиза Герардини, наречена Джоконда. Говори се, че съпругът ѝ започнал да ревнува — не можел да си обясни защо Леонардо е поканил за модел младата му жена. Но може би това са само клюки, разпространявани, за да тревожат непредпазливия съпруг.

Портретът привлича вниманието на хората, дошли в „Санта Мария Новела“ да разгледат картоната на битката при Ангиари. В града се говори много за него, и го с големи похвали. Появата му се превърна в събитие наравно с излагането на двата картоната. Портретът е съвременен и своеобразен. Във Флоренция никога досега не са виждали жена, изобразена по този начин. Междувременно зложелателите и шегаджиите прекръстиха вече портрета на „Мона Лиза на Леонардо“. Джулиано да Сангало ми пише между другото от Рим, че е чул да се говори за някакъв „прочут млад художник във Флоренция“. Става дума за Рафаело и той иска да знае нещо повече за него. За Рафаело се говори и във Ватикана. Ще му отговоря, щом ми остане свободно време. Ще го уведомя преди всичко, че младият живописец е ненадминат по „добри обноски“. Ще му пиша също, че е маркиджанец от Урбино, като Браманте. Възможно е моят приятел да е научил вече това, но пък едва ли знае, че младежът има успехи и сред жените, въпреки че няма много време за тях.

В Карара каменоделците продължават да къртят мраморни блокове. После ги дялат по восъчните модели, които им давам. Така оформените късове тежат по-малко и по-лесно се пренасят. Полза имам и аз: ще се облекчи трудът ми. Мраморите са най-добрите, които могат

да се намерят тук. Аз лично избрах каменоломните, а в онези, чийто материал не е подходящ, направо спрях работата. Това ми струваше разпавии със собствениците и с каменоделците. Надявам се, че ще мога скоро да уредя изпращането на мраморните блокове в Рим, та папа Юлий II да се успокои, като ги, види подредени на площада „Св. Петър“.

Това ужасно нетърпение на папата често ме тревожи. Бих искал да следи с по-голямо спокойствие от Ватикана моята работа в каменоломните; бих искал да проявява по-голямо разбиране и доверие към усилията ми. Припряността, така дълбоко вкоренена в характера на Юлий, никога не е добър съветник. Аз, разбира се, няма да напусна нито Карара, нито Флоренция, преди мраморът да бъде натоварен на лодките и отправен към Рим. Първи ще тръгне той, после аз. Не знам защо, но като пиша за мраморните блокове и за припряността на папата, имам чувството, че се задушавам, че ме гнети някаква несигурност. И като си помисля с какво горещо желание се захванах с този паметник на папата, защото в него ще мога да въплътя всички мои идеи за изкуството и особено за скулптурата.

В скулптурата виждам изкуството, за което съм призван. Вярвам твърдо в нея, защото допуска осъществяването само на реални идеи, тоест изобразяването на човека, а не на фантазии и химери. Тук дърветата, реките, планетите, къщите и облаците не служат за нищо. Те могат да послужат на живописеца, ако реши да прибегне до тях. Служат и на Леонардо, който ги превръща в същност на картината, докато за мен си остават странични неща, които отхвърлям дори когато работя живопис. Има прочее само едно изкуство — това, което се вдъхновява пряко от човека, без излишни посредничества. Така отпада всякаква разлика между живопис и скулптура, както и всеки спор за мнимото превъзходство на едната над другата. С паметника на Юлий II искам да постигна това единство на изкуството посредством скулптурата. Някой ден ще направя същото посредством живописиста. Важното е да не се забравя присъствието на човека, на цялостния човек, неприкрит от дрехите, които е принуден да носи.

*Пietà с Никодим. Детайл. Предполагам автопортрет. 1550–1555 г.
Флоренция, катедралата.*

Бакхус. Мраморна скулптура. 1496–1497 г. Флоренция. Национален музей Барджело.

Пиета. Мраморна скулптура. 1497–1499 г. Единствената подписана творба от Микеланджело. Ватикана, катедралата „Свети Петър“.

Пietà. Детайл.

Гробницата на папа Юлий II. Шрихов проект.

Давид. Мраморна статуя. 1501–1504 г. Флоренция, Академията.

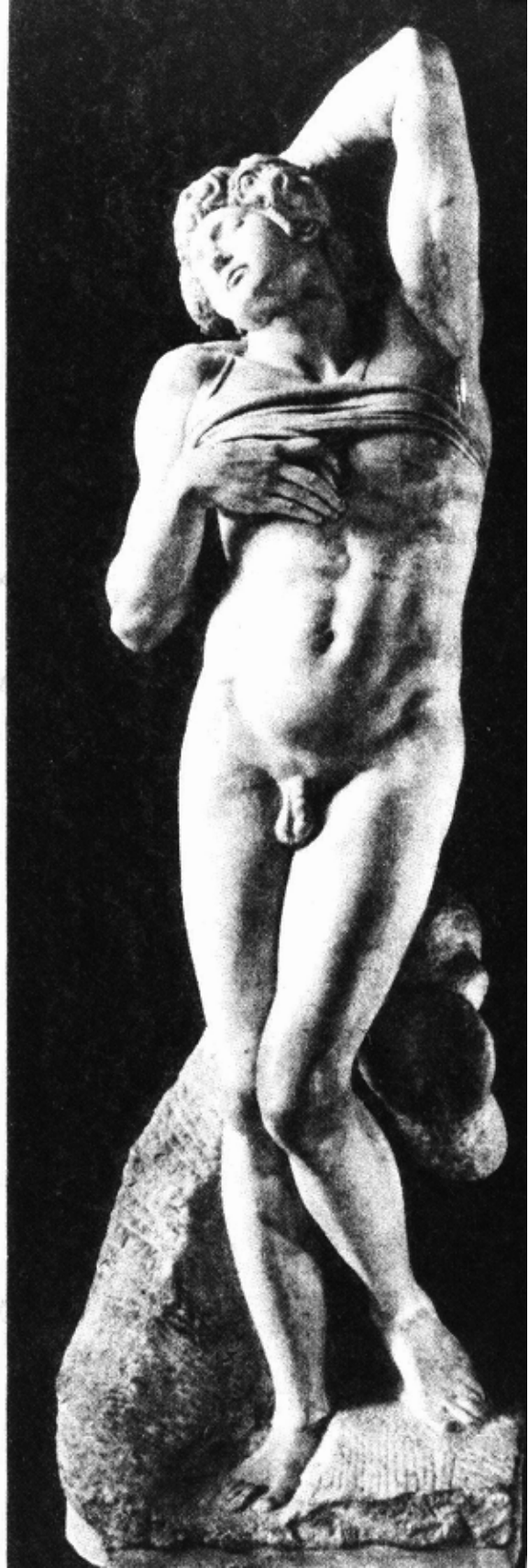
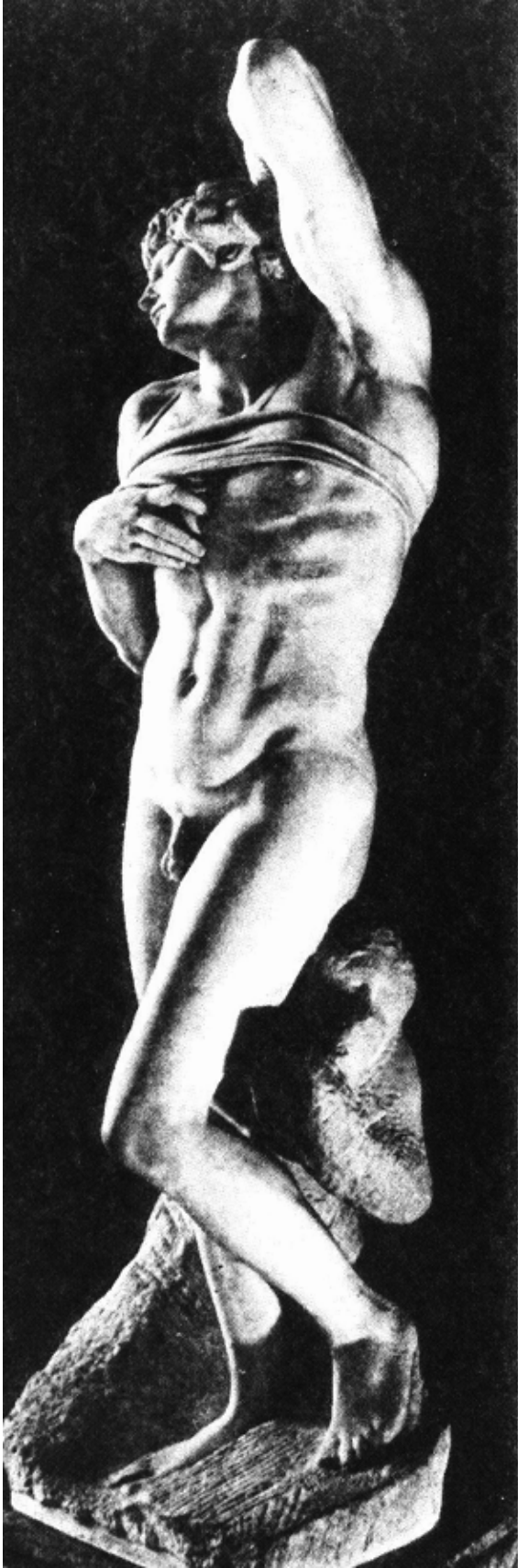

Давид. Детайл.

Мойсей. Мраморна скулптура за гробницата на папа Юлий II. След 1515 г. Рим, църквата „Сан Пиетро ин Винколи“.

*Умиращият роб. Мраморна скулптура, незавършена. 1513 г. Париж,
Лувър.*

Въстаналият роб. Мраморна скулптура, незавършена. 1513 г. Париж, Лувър.

Светото семейство или Тондо Дони. 1505–1506 г. Флоренция, галерия Уфици.

Етюд за „Битката при Кашина“. Виена, Албертина.

Сикстинската капела във Ватикана. Общ вид.

С какво желание разсъждавам днес върху тези въпроси, които са ми на сърцето, а как бих искал да съм далеч от тях, защото са предмет

на какви ли не безплодни спорове! Днес е в състояние да ме разстрои дори сянката на моите съмнения и на нетърпението на папата. Дните започнаха да намаляват и пътуванията ми между Карара и Флоренция не са вече така приятни, както през лятото. Сега често вали и захладня. Пътуването на кон в такова време може да ти докара някоя болест. Баща ми пак ме мъмри за това и ме посъветва да остана в Карара до изпращането на мрамора в Рим. „Времето се обърна“ — казва той.

Септември 1505 г.

Днес в Папската зала заварих Рафаело да копира портрета на Мона Лиза. Имаше там и много други художници, които обсъждаха картоната на Леонардо. Разделени на две групи, те разговаряха оживено. Познах сред тях Андреа дел Сарто, многообещаващ момък, влюбен в изкуството, мълчалив. Също като онзи, който копираше красивата Мона Лиза. Дел Сарто разглеждаше картоната, потънал в размисъл. С мене беше Якопо Алберти. По едно време някой запита Рафаело какво мисли за картоната на Леонардо.

— Великолепен е — отвърна той, без да се помръдне от своя ъгъл.

— А картонът на Микеланджело?

— И той е великолепен — отговори Рафаело, обръщайки се почтително към мене.

— Но все пак на кого се пада първенството? — настоя някой от групата на Леонардовите привърженици. Струва ми се — Рустичи.

— Мисля, че не бива да говорим за превъзходство на единия над другия... Бих казал, че са двама велики флорентинци... всички трябва да се гордеете с тях... и да не правите разграничения...

Тези думи накараха всички да замлъкнат и да се спогледат изумени. Но тозчас в залата настъпи весело оживление. Двете групи се отказаха от спора за различията между мене и Леонардо и заговориха приятелски. Само аз не промених мнението си. Напуснах залата с чувството, че младият художник в един миг беше променил убежденията на флорентинците, на младите и на по-възрастните художници, които бяха там. Такова чудо не би могъл да извърши никой друг във Флоренция. Дори гонфалониерът Содерини.

Мисля, че маркиджанецът е в състояние да поучи всекиго от нас как да живеем. В това отношение е несравним. Не мога да кажа къде се е научил и как съумява да стои настрана от хората и в същото време да

им въздейства така, както стана днес. Аз самият си спечелвам враг, щом само отворя уста, макар винаги да говоря истината. Това ми подсказва, че той, с когото и да има работа, не се интересува от истината. Напротив, разговаря и отговаря така, както би могъл да разговаря и да отговаря онзи, който го слуша. Не взема страна може би защото няма ясни собствени убеждения. Ако пък ги има, то предпочита да ги премълчи или скрие. Не се води по думите на никого, нито дори по наставленията на Леонардо. Предпочита да копира, да се учи от самите произведения, да трупя непосредствен опит. Ако му се случи да изслушва речи, прави го само за да достави удоволствие на говорещия, пък бил той и пълен глупак. Не огорчава никого и дори неприятелите си превръща в приятели. Никога за никого не казва нещо неприятно. С една дума, той е „възпитан и добър младеж“, както беше писала херцогиня Джована Фелтрия на Пиеро Содерини.

Но е и скромен. Сега във Флоренция е на мода да се копират скритом творбите на майсторите. Така правят преди всичко самомнителните младежи. Маркиджанецът постъпва иначе. Той пред всички взема поука от една творба — пристига с кожената си папка като момче, което идва на училище да се учи да пише, и открито копира това, което мисли, че ще му бъде от полза. Не си губи времето да прерисува цели стени с фрески или картините, които могат да се видят в града. През миналия месец са го виждали да копира някои фигури на Гирландайо в хора на църквата „Санта Мария Новела“. Копирал е и фигури от фрески на Фра Бартоломео в „Санта Мария Нуова“. Копира само това, което инстинктивно усеща, че ще му бъде полезно, и проявява изключителен нюх. Отбира ценното, което има у съвременните майстори и отхвърля останалото, както правят нашите селяни, като отделят здравите от зашилите плодове, за да не загният и те. Струва ми се, че предпочитанията му са безпогрешни. Перуджино например вече не го интересува, но когато го срещне, не се колебае да му целуне ръка.

Той дири „новото“ и го намира у другите, а не в себе си — който е „нов“ по свой начин. Рафаело тръгва всеки ден да търси едно и също съкровище и всеки път открива по нещо без много труд. Така се учи този младеж — по нов метод, който е единствен по рода си, изцяло негов и за който не му завиждам. Той го следва най-редовно и не се колебае да изостави заради него работата си над някоя мадона,

започната заради този или онзи аристократичен дом. Мисля, че съм открил слабата страна на таланта му. Това е преди всичко склонността му да търси в творбите на другите онова, което на самия него му липсва или не му достига. Тази слабост е присъща и на държането му с другите. У този млад маркиджанец човекът и художникът се съчетават в една единна личност, или по-скоро я създават.

В същото време тук следят с небивал интерес работата му. С помощта на другите, благодарение на симпатиите на цяла Флоренция — на знатните и на простолюдието — той зае вече място между мене и Леонардо. Изглежда, че неговите мадони очароват флорентинците, въпреки че за мене не са много убедителни по ред причини, за които ще пиша, когато разполагам с време.

У дома, на улица Моца, за Рафаело се говори често. За него ми напомнят и баща ми, и братята ми дори когато нямам никакво желание да слушам. Не разбирам какво общо имат те с маркиджанеца. И все пак говорят за него, сякаш това им прави удоволствие. Дори прислужницата ни се оживява, като чуе името му.

От няколко дни насам Леонардо е непрекъснато в залата на Големия съвет в двореца на Синьорията: подготвя стената, на която ще изпише битката по картон, изложен в Папската зала. Ако е вярно това, което вчера ми каза един от приближените му, той ще работи по способ, известен само нему. Изглежда, ще полага боите върху основа, съставена от колофон, креда, цинкова бяла и ленено масло. Възнамерявал да замени обичайната прясна хоросанова мазилка с тази смес, която, след като се втвърди, ще му позволи да работи по-спокойно. Традиционният хоросанов пласт, използван досега, изисква живописецът да бърза и да следва непосредствено мазача, който му подготвя стената. Леонардо си се познава добре и затова му е необходима стена, грундирана така, че да не е принуден да бърза. Тази негова живопис всъщност няма да е фреска, тъй като ще липсва водата, която разтваря варта и поглъща боите.

В подготвянето на стената му помагат някои негови ученици, които са ми добре познати и поради тяхната склонност към астрологията, и към потайните, уж лабораторни занимания, към които учителят им има слабост. Сред тях е Дзороастро ди Перетола, шарлатан

с амбиции на живописец, който си има работа с влечуги и бесни кучета, събира въжета от бесилки и така нататък — изобщо чудак, каквито са и другите помощници на Леонардо.

Но да се върнем към картоните. За моя зная какво мисли цяла Флоренция — от гонфалониера Содерини до дърводелеца, чиято работилница е на нашата улица. Не зная само какво мисли Леонардо. Понякога съм склонен да вярвам, че мнението му за моя картон се покрива напълно с моето за неговия. Той обаче вече започна да рисува върху стената, а аз не мога да го последвам. Имам да мисля за каменоломните, за Карара, за договора със собствениците на лодките, с които ще се извозва мраморът до Рим. С всичко друго ми е позволено да се занимавам, но не и с фреската в двореца на Синьорията. Леонардо се зае с работата над картона преди мене; не е изключено сега да ме изпревари в изписването на стената. Надявам се все пак да бъда точен и при второто изпитание. Все някак ще намеря време. Не искам да бъда втори след никого. Сигурен съм, че флорентинците ще могат да видят в един и същи ден стенописите, изобразяващи двете сражения, както впрочем стана и с картоните. Но може би този път само си мечтая, забравяйки, че ме очакват мраморни грамади, които трябва да превърна в статуи за паметника на Юлий II.

Очаква ме и „Светото семейство“ на Анджели Дони. Все още не мога да го довърша. Често се питам как така приех тази поръчка, още повече че е картина, предназначена за частно лице, а аз не искам творбите ми да остават в такива ръце. Не съм аз човек за подобни поръчки. Впрочем във Флоренция не липсват хора, които търгуват с изкуството си и продават всякакви картини. Към тях причислявам и Рафаело, чието ателие е, както се казва, добре потръгнало, ако ли не най-добре от всички останали, съди ли се по броя на младежите-чираци и на изписаните картини. С него не могат да се сравняват дори ателиетата на Креди, Ботичели, Перуджино и на други майстори, чиито имена премълчавам.

Джулиано да Сангало ми пише да не удължавам повече отсъствието си от Рим, защото, според него, там нещата за мене и за него не вървели както трябва. „Тук ни се готви някаква неприятна изненада“ — предупреждава ме той. Питам се какво ли се крие зад тези

думи. Нима е възможно поради отсъствието ми от Рим да са се провалили всички проекти и да съм загубил доверието на папата? Смятам Джулиано за много сериозен човек и като ми пише по този начин, той едва ли го прави ей така, от каприз. Тъкмо сега ли трябва папата да променя намеренията си, когато предстои изпращането на мраморните блокове в Рим? Не мисля, че това е най-подходящата награда за усилията и мъките ми от миналия юни насам. Възможно е обаче приятелят ми да е приел за окончателно решение някое изказване на папата в момент на лошо настроение.

Когато пиша за работата по паметника на Юлий II, все намирам с нещо да се утеша. Днес ми идва на помощ предполагаемото лошо настроение на папата, утре — лошите езици в папския двор, а по-нататък и аз не знам какво още. Истината е, че във всяка работа, свързана с Юлий II, е необходимо да се бърза. Аз се забавих много, може би премного дълго в каменоломните и папата започва да проявява нетърпение. Ето още един успокоителен довод и той е по-убедителен от другите, които споменах.

Дали пък страховете ни — моите и на Сангало — не са плод на погрешни догадки? Каква стойност могат да имат опасения, за които няма ясна причина? По-добре е да не си губя повече времето в догадки и да не се поддавам на настроения, а да докарам докрай работата по изпращането на мраморните блокове. Това е единственият и действително важен въпрос, който не ми дава сън и покой. Но той не зависи само от мене. Много хора са свързани с него — каменари, каменоделци, собственици на каменоломни, и много пари. Ами лодкарите и собствениците на лодките? На мен се пада да надзиравам и да ръководя всички, да влизам в безполезна разправа, да си служа и с остър език, дори със заплахи. Питам се понякога дали си упражнявам занаята, дали съм скулптор или съм надзирател на всички тези хора, които в мое отсъствие сякаш не знаят какво вършат и ми причиняват толкова главоболия. Имам чувството, че съм се захванал с работа, чийто край не се вижда и която застрашава дори името ми на честен човек. Започнаха вече да държат сметка и на парите ми: премного пари съм получил от папата, а малко съм похарчил и доста съм присвоил. По-добре щеше да бъде, ако преди да сключа договора за гробницата бях поставил по-ясни условия. Баща ми се оказва прав. „Подпиши договора само след като ти доставят мрамора — писа ми той от Флоренция. —

Не се забърквай с каменоломните в Карара, за да си нямаш работа с хора съвсем различни от тебе. — И накрая: — Послушай ме поне веднъж!“

Казах, че баща ми има право, но всъщност не е точно така. Нека ми каже той кой щеше да търси най-подходящи места за добиване на хубав мрамор по онези планини и кой можеше да ги открие. Освен това накарах да одялат мраморните късове в различни размери и форми, за да избегна превоза на излишен камък и да спестя труда на хората при товаренето и разтоварването на лодките. Избраните от мене мраморни късове нямат от онези жилки, които ги правят недълготрайни. Те са бели, одялани и готови за товарене. Всичко това нямаше да може да стане, ако не бях аз.

Да вземем и изразходването на получените пари — надници на работниците, аванси и други. Добре щях да се наредя, ако бях оставил друг да върши тази работа за моя сметка. Лесно е да се говори. Баща ми винаги обича да дава съвети, но има случаи, когато и най-разумното предупреждение може да навреди. Щях да навредя на себе си, ако бях стоял настрана от работата по доставката на мрамора. Сега пиша като че всичко е вече свършено, но всъщност второто действие на драмата още не е започнало. За днес обаче стига. Искам да прекарам спокойно няколкото дни, които ми остават до завръщането в планината.

Този път прекарах в Карара целия месец ноември и три седмици от декември. Мога вече да отбележа, че успях да свърша всичко. Уредих и най-заплетените спорове със собствениците на лодките. Разплатих се напълно и никой няма причина да се оплаче от мене. Приключих всички сметки, поставих знаци на всички мраморни блокове, големи и малки, присъствувах в Карара на товаренето на първата лодка за превоза по море. Никога няма да забравя тази лодка, която се отправяше към устието на Тибър. Морето беше сиво и се сливаше с небето и с мраморните късове. Бях спокоен, защото преди няколко седмици бях убедил притежателите на лодки да сключат с мене тук, в Карара, нов договор, заменяш, предишния от миналия месец. Оказа се, че старият, след като го бях подписал, обвързва само мене, защото преди всичко бях пропуснал да включа уговорката, че той се обезсилва, ако папата реши да спре работата по неговия паметник.

Този път излязох съобразителен. Държах сметка за всяко възможно намерение на Юлий и за всички мои съмнения. Сега вече не бих могъл да кажа дали и кога ще се върна в Карара, но се надявам да не става нужда да идвам пак. Онова, което има да се прави, не изисква личното ми присъствие — достатъчно е упълномощеното лице, което оставих. Пък и не мога да бъда вечно папски представител в планините. Аз съм преди всичко художник, тоест длъжен съм да си гледам работата. До Коледа остават два дена. Завърнах се във Флоренция малко по-рано, за да присъствам на среднощната литургия в катедралата заедно с домашните си. През нощта на дваiset и четвърти срещу дваiset и пети декември ще се съберем всички под сянката на купола на Брунелески^[7]. Там ще бъде баща ми Лудовико с петимата си сина, защото се надявам да дойде и брат ми Леонардо, монах в манастира „Сан Марко“.

22 декември 1505.

Изтича месец януари. Пак съм в Рим. Настаних се в една къща зад църквата „Санта Катерина“, недалеч от старата базилика „Св. Петър“. Още съм бил на път, когато на пристанището Рипета пристигнали първите мраморни блокове. Сега идват и останалите. Това показва, че работата върви според разпорежданията, които дадох на Балдасаре, моето доверено лице в Карара.

Междувременно обзаведох на свои разноси къщата, която папското ковчежничество ми предостави по нареждане на Юлий II. Набавих всичко необходимо за себе си и за каменоделците, дошли от Флоренция да ми помагат в работата по паметника. Направих много разходи и останах със съвсем малко пари — няма да ми стигнат да платя за превоза с лодките. При първия случай ще настоя пред папата да ми отпусне още средства. Вече започнах работа над някои фигури, за които моите помощници вече обработиха грубо мраморните блокове. Днес Джулиано да Сангало се отби при мене да поговорим за проекта му за новия храм „Св. Петър“ и да ме посъветва да се отнасям „както подобава“ с папата. Той започна много отдалече, като очевидно се боеше, че няма да обърна внимание на тези негови приказки. Аз обаче го насърчих. Както казват хората, добър съвет не се отхвърля.

И така, Джулиано ми напомни да влизам в папския кабинет винаги с шапка в ръка, да коленича, щом престъпя прага, и да остана

така, докато папата не ми даде знак да се изправа, да стоя прав и гологлав, все едно дали папата е седнал или на крака, да не сядам и да не подхващам разговор, докато самият той не ме подкани. В края на аудиенцията, ако съм седнал, да не ставам от мястото си и да не тръгвам да си излизам, преди папата да ми е дал знак. И преди всичко, щом веднъж напусна кабинета на папата, не бива да се връщам обратно за каквото и да било разяснение или въпрос.

Изслушах търпеливо тези и още много други съвети на Джулиано. Стана ми неловко, като разбрах от него, че често забравям добрите обноски и с това поставям в неудобно положение папата и присъстващите церемониалмайстори. Наистина правилата, които следва да се спазват при папата, не са малки и няма да ми е лесно да посещавам Юлий II в кабинета му, без да наруша някое от тях. Но какво да правя — в главата ми гъмжи от грижи, идеи, образи...

Джулиано ми каза, че след няколко дни папата ще разгледа проекта му за новия „Св. Петър“, заедно с проекта на Браманте. После ще избере един от двата. Точно така ми рече моят приятел: „После ще избере единия от тях.“ В тези му думи се криеше някакво неопределено безпокойство. Джулиано се страхува от силното влияние, което според него Браманте имал върху папата, както и от приятелите му, на които той можел да разчита в колегията на кардиналите, намиращи се в Рим. Когато ме запита какво мисля по този въпрос, отговорих, че не знам какво да му кажа.

— Нима папата никога не ти е говорил за двата проекта за „Св. Петър“?

— Не, никога не ми е казвал нито дума.

— Знаеш ли нещо за проекта на Браманте?

— И за него никой нищо не ми е говорил.

— А за моя попита тогава Джулиано — какво мислиш?

Бях виждал проекта на приятеля си само веднъж, преди да замина от Рим за Флоренция, през миналия юни. Но това бе само бегъл поглед при Джулиано бях отишъл по съвсем друг повод, така че нямах точна представа, за да мога да дам мнение. Казах му това и решихме да отида на другия ден при него, за да ми го покаже пак. Видяхме се пак с Дино Гали. Докато ме нямало, се сдобил с две антични статуи, открити случайно. Настоява да ги разгледам, защото иска да се реставрират. Покани ме идната неделя на обяд у него.

На пристанището Рипета продължават да пристигат мраморни блокове, но реката толкова е придошла от дъждовете, че е невъзможно лодките да се разтоварят. Водите на разлелия се Тибър покриха разтоварените по-рано блокове, така че и те не могат да се пренесат на площада Св. Петър, както настоява папата. Ако беше по-разумен, вместо да ме мъчи с нетърпението си да ги види, щеше да изчака, докато спрат дъждовете. Мисля, не е необходимо да му се доказва, че работниците не могат да ходят по водата като Христос. Ако вчера беше видял на каква опасност се изложиха и те, и аз заедно с тях, докато ги увещавах да спасят мрамора от една лодка, която замалко щеше да се обърне, сигурно нямаше да бъде така припрян. Лесно е да приказваш, когато си седиш в топлата стая, но някои неща ти стават по-ясни, като ги видиш с очите си.

Добавям за мрамора, че исках да отложам до пролетта пътуването на лодките от Карара до Рипета. Предпочитам да изчакам времето да се оправи, е, което щяха да са съгласни и притежателите на лодките, но трябваше да се съобразявам с волята на папата. Сега какви ли не неприятности се струпаха на главата ми, а ако бях прекарал във Флоренция зимните месеци, щях да работя над фреската в двореца на Синьорията и може би щях да довърша „Светото семейство“ за Анджели Дони. Но по-добре е за някои неща въобще да не мисля — иначе ми става тъжно.

Не съм създаден да живея сред придворните, свили гнездо във Ватикана, сред хората от кликата на Браманте и другите благородници. До ушите ми стигат приказки, които ме плашат и са унизителни за мене, който се занимавам само със своите си работи. Джулиано да Сангало ме съветва да не обръщам внимание на никакви слухове, но това не ми се удава. Не мога да разсъждавам като него — аз на всичко обръщам внимание, всичко вземам присърце. Имам чувството, че са ме взели на прицел, че в тези среди ме гледат враждебно като натрапник. Някой път ще се реша да повдигна този въпрос пред папата. Противниците ми трябва най-сетне да прекратят нападките си. В тези среди Джулиано се оправя по-добре от мене. Но все пак Браманте диктува законите в тях и ловкостта не помага кой знае колко на моя приятел. Разбирам това по страховете му.

Днес папата ме повика в двореца, за да чуе мнението ми за проектите на Джулиано и Браманте за новия храм „Св. Петър“. С проекта на моя приятел бях вече запознат, а другия го виждах за пръв път. Жалко, но ми допадна повече проектът на Браманте. Пред папата обаче не се обвързах с недвусмислена оценка. Не му казах: „Този е подобър.“ Така бих навредил на приятеля си и бих постъпил — не се колебая да го изрека — безчестно. Предпочетох да кажа, че и двата проекта имат достоинства и слабости. Всъщност проектът на Браманте и по замисъл, и по смелост превъзхожда другия. Като го разгледах внимателно, разбрах, че имам пред себе си план за църква, различен от традиционните, общоприетите. В него имаше нещо ново. Браманте обаче е допуснал грешка при проектиране покрива на сградата. Не се съдържах и възкликнах пред папата:

— Но този купол е нисък и сплеснат!

— А вие как бихте го направили? — ме попита Юлий.

— Бих го повдигнал... бих го направил по-висок, така че да се вижда отдолу...

Проектът на Браманте ме заинтересува живо. Джулиановият за съжаление не се отличава от традиционната архитектура. Безлична работа, повторение на познати решения, каквито има и тук и другаде, та ми беше трудно да не забравя съвсем за него, докато разговарях с папата. Тези дни Юлий и кардиналите трябва да вземат решение по двата проекта. От това, което подразбрах при разговора, изборът е вече предрешен.

Надявах се, че днес папата ще отвори дума и за своя паметник, но се върнах вкъщи с празни ръце. За него не спомена нищо. Щях да му поискам пари за каменоделците, които обработват мрамора, но се въздържах — страхувах се, че няма да ме изслуша.

Трябват ми пари и за работниците, които влачат мраморните блокове от пристанището Рипета до площада Св. Петър. Имам да плащам вече на много хора и тази мисъл ме мъчи. Принуден съм утре да се обърна към Якопо Гали — той разполага със средства, а работниците не могат да чакат, докато папският ковчежник получи нареждане да ми брой пари.

От Карара пристигна още една партида мраморни блокове. За щастие времето вече се оправи и разтоварването ще стане при условия съвсем различни от януарските. И така, идват нови товари мрамор и грижите ми се удвояват.

Да не забравя да отбележа, че днес Юлий II за пръв път ме попита за Рафаело — маркиджанеца, който сега е във Флоренция. Дали съм го познавал, дали действително е такъв достоен младеж и какво мисля за неговата живопис. По този повод се уверих на дело колко е трудно да се говори за този млад човек. Трудно, в смисъл че не знаеш откъде да захванеш. Затова и не можах да отговоря подробно. Задоволих се да кажа, че е много известен и ценен във Флоренция и други неща в същия дух. Изненадан съм, че папата не попита нищо за Леонардо, въпреки че и той е във Флоренция и никому не би хрумнало да каже, че стои по-долу от другия. Не мога да разбера защо папата не спомена нищо за Леонардо. Все едно че не съществува. Много е възможно на Юлий II да са говорили възторжено за маркиджанеца, и то не само за работата му, но и за неговото държане, изящество, влияние над околните и други такива неща. С една дума, стана ми ясно, че пред папата са хвалили повече личните качества на младежа, отколкото способностите му на живописец. Юлий II ми задаваше въпросите си с блага бащинска усмивка, необичайна за него, сякаш между него и Рафаело бяха възникнали вече чувства на симпатия. Помислих си: „Ето на, този маркиджанец покори и папата, и то без още да го познава. Също както във Флоренция покори гонфалониера Содерини, а в Урбино — целия двор и херцогиня Джована Фелтрия.“

Тия дни сред развалините на една древна римска постройка открих мраморната група на Лаокоон, за която всички мислят, че е известното произведение, споменато от Плиний^[8]. По нареждане на папата отидох да го видя заедно с Джулиано да Сангало. Има предложение „Лаокоон“ да бъде пренесен във Ватикана. Сега трябва пак да отида на мястото на находката — този път с Кристофоро Романо. Папата често ми натрапва този свой любимец, който съвсем не ми е необходим. Да не говорим, че е от кликата на Браманте. Щял да се заеме с реставрирането на „Лаокоон“. Ето, това е задача, която отговаря на способностите му като скулптор.

Краят на месец март 1506 година.

На площада Св. Петър продължават да се трупат мраморни блокове, но това вече не буди у Юлий предишния интерес. Забелязвам го по някои признаци и по клюките, които се носят. Не мога да кажа какви са истинските намерения на папата, но трябва все пак да отбележа, че днес той ме накара да чакам като всички други, преди да ме приеме. Това ме кара да мисля, че е променил нарежданията си, защото до вчера ме въвеждаха в кабинета му, без да чакам ред в преддверието. Освен това не се показва много разположен да говори за работата по неговия паметник и дори отказа да ми отпусне каквато и да е сума за лодкарите и работниците.

Излязох си съвсем съкрушен от днешната кратка аудиенция и незабавно наредих каменоделците и работниците да спрат всякаква работа. Сега, когато е преустановена работата над папската гробница, си мисля за лошия език на Браманте, за кардиналите, негови приятели, за цялата му клика. Смятам, че виновникът за промяната у Юлий е именно този архитект маркиджанец, който иска да ме отдалечи отгук, за да се разпорежда само той, без някой да му пречи. Зная, че се стараяше всячески да убеди папата, че „гробница приживе не се гради“. И като е разчитал на суеверието, навярно лесно се е наложил и е успял да ме постави в немилост. На мене всъщност никога не ми е идвало наум да строя гробница на Юлии II той пръв заговори за това.

Заех се с тази работа, защото исках да изразя някои свои идеи за човека и за живота, за робството и за правото на човека да изхвърли оковите. Твърде малко щеше да прилича на папски паметник. Щеше да внушава чувство на смирение и на възвисявано, да бъде един ясен, очебиен урок, достъпен за ленивите умове на онези, които управляват света. Това е истината.

Ако работите останат в това положение, в което са сега. Браманте може да бъде доволен, защото приказките му пред папата са предизвикани не само от завист, но и от моите критични забележки по неговия проект за „Св. Петър“. Намирам за безсмислено да се повтаря куполът на Пантеона^[9], както е предвидено в проекта му, и казах това на папата, когато той поиска мнението ми. Впрочем има и друг образец за подражание — куполът на флорентинската катедрала. По-добре е човек да се води по него, отколкото да се възпроизвежда куполът на Пантеона, стар с векове. Излиза като че ли Брунелески е създал във Флоренция нещо безплодно, а не е така. Това трябва да се признае и

смело да се каже в лицето на всички. Ако Браманте не е в състояние да го разбере, толкова по-зле за него — значи не му достига ум.

На негово място бих тръгнал оттам, докъдето е стигнал Брунелески. Няма спор, че античното заслужава уважение, но когато е надминато, то остава да принадлежи само на своето време. Това са неща, които папата може и да не знае и за които може и да го заблуждават. Не е казано обаче, че ако му ги обяснят както е редно, той не би ги разбрал. Когато говориш глупости, никой не те закача, макар и да те смятат за идиот. Друго е, когато кажеш истината. А сега стига.

Не ми оставаше нищо друго, освен да се върна във Флоренция. Това бе решение, свързано със сериозни последствия, но и продиктувано от сериозни съображения. Въпросът не е само там, че четири-пет дни подред Юлий II отказваше да ме приеме, нито дори, че промени намеренията си за паметника и не пожела да ми изплати нито грош, въпреки че само това бе достатъчно, за да напусна Рим. Не, трябва да добавя, че бях заплашен със смърт. Никого не мога да обвиня със сигурност, но така или иначе злодеите и негодниците са от кликата на Браманте. От тях тръгнаха заплахите, които ме заставиха да се върна във Флоренция.

Джулиано да Сангало се опита да ме убеди, че не бива да обръщам голямо внимание на тези заплахи. Що се отнася до работата, всичко щяло да се уреди, твърдеше той, да съм имал още малко търпение. Папата имал какво да ми възложи — например изписването на Сикстинската капела или на стаите на неговите покои във Ватикана. Много неща още ми наговори Джулиано, когато се върнах отчаян, защото стражата в папската приемна ме бе отпратила. Аз обаче не му казах нищо за намерението си да се прибера у дома във Флоренция. Всичко стана в пълна тайна. Напуснах Рим на 18 април с двама от каменоделците, които бях извикал от Флоренция. Няколко дни преди това бях продал покъщнината от жилището си при църквата „Санта Катерина“. С парите, заети от Якопо Гали, се разплатих с работниците. След като уредих всичко, напуснах Рим със сърце, натежало от мъка поради пълния ми провал.

Завърнах се във Флоренция, надвит от хитрините на Браманте и на неговите хора и унижен от Юлий II. Браманте е човек без скрупули.

Той не търпи и най-малката критика за това, което върши, и здраво държи папата в ръцете си, когато става дума за по-важните работи, които сега се извършват в Рим. Този разсипник на пари, дори за съмнителни удоволствия, е пълен господар във Ватикана. Имаше ме за свой съперник, без аз да съм помислял за такова нещо. Аз не съм сводник и ласкател като него и като хората около него. Затова сега съм далеч от Рим. Не ми е такава заквасата, ето истината. Повече няма да мръдна от Флоренция. Ако папата реши отново да се заеме със своя паметник, нека си търси друг художник, та ако ще да е Кристофоро Романо, неговото протеже.

Като пиша за всичко това, усещам как кръвта ми се качва в главата. Възнамерявам все пак тези дни да подхвана отново работите си, които бях прекъснал, за да замина за Рим. Надеждата ми е, че отново ще намеря себе си.

Краят на април 1506 година.

От миналата пролет досега не съм свършил нищо докрай. Губих само времето си в каменоломните на Карара, в сключване на договори и в празни приказки. Изтече почти цяла година в тревоги, мъчителни съмнения и излъгана увереност. Една ценна година, през която Леонардо работеше спокойно над своята битка в залата на Големия съвет, а Рафаело нарисува още мадони, предизвиквали всеобщ възторг. И единият, и другият извършиха значителна работа, докато аз, въпреки че се трудих непосилно, всъщност нищо не направих. Сдобих се единствено с горчив опит.

Многознайниците твърдят, че животът е насъбран опит. Що се отнася до мене, бих казал, че е сбор от подли удари, а колко такива удари понесох само за една година! Издържах ги и успях да се отърва от тях само благодарение на здравите си плещи. Сега обаче започвам да разбирам всичко. Ако не се оставих да ме смажат, дължа го на здравите си плещи.

Започнах отново работа над „Светото семейство“ за Анджело Дони и над рисунките за епизода от Пизанската война. Трябва да направя в тях някои промени, които ми се струват необходими, преди да се заема със стенописа в същата зала, където Леонардо вече завършва своята „Битка при Ангиари“. Така че ще работя сам. Леонардовата фреска ще подклажда желанието ми да го надмина. По-добре да съм

сам, отколкото в компанията на Рафаело ди Антонио. Ферандо Спаньоло, Лоренцо ди Марко, Дзороастро да Перетола и други — все помощници на Леонардо, които се увличат по алхимията и разни магии. Това са досадни зевзеци, млади измамници и шарлатани, свързани чрез някакво духовно родство със своя учител, който ги възнаграждава по свой начин, като ги търпи.

Някои, които са виждали вече фреската на Леонардо, ме уверяват, че била великолепна творба, че в цяла Тоскана нямало друга като нея. Това ме кара да мисля, че живописецът е вложил в нея цялото си майсторство и сила на ума. Но само след като аз завърша моята, ще може да се прави сравнение между него и мен. Така че поне засега не може да се говори за превъзходство на Леонардо над Микеланджело. В редиците на преданите на Леонардо младежи влезе и Бачо Бандинели^[10], син на златар, който работеше за Медичите. Начинаещ интригант, известен във Флоренция благодарение на дружбата си с Рустичи и на покровителството на Леонардо, който го насърчава да стане скулптор. Нямам представа на какво е способен този нов честолубец, знам само, че няма и двацет години. И така, Леонардо продължава да подготвя скулптори навярно с тайната надежда да открие някой, който би могъл да ми противопостави.

Като си мисля какво прекарах през последните месеци в Рим, имам чувството, че съм се спасил от страшно премеждие. В папския двор усещах, че ме преследват и заплашват съперници, че кликата на Браманте следи всяка моя стъпка. Особено през последните седмици изобщо не се чувствах свободен човек. Стигна се дотам, че се боях да изляза от къщи, особено вечер, щом притъмнееше. Смелостта да избягам от Рим ми върна свободата. Толкова хубаво е да се чувстваш свободен човек! Но писмата, които наскоро получих от Рим, смутиха малко спокойствието ми. Ако моите познати от Рим — и от папския двор и Якопо Гали, и Джулиано — ме оставеха на мира, щеше да бъде по-добре. Всички ми повтарят, че папата искал да се върна в Рим: колкото по-скоро съм сторел това, толкова по-добре щяло да бъде за бъдещето ми. На тези приказки не обръщам внимание и нямам намерение да отговарям. Ще пиша само на Якопо и на Джулиано и ще

ги помоля да не се поддават на играта на ония, които желаят провала ми.

Тия дни рисувам, чета Данте и Петрарка, пиша и стихове. Писането на стихове като че ме увлича все повече. Пиша ги, за да прекарвам по-леко дните. Крия ги обаче от всички. И от приятелите.

Искам да отбележа, че куполът на Брунелески възбужда страстите на някои флорентински архитекти. Всички те искат да се заловят с барабана на купола, останал недовършен в декоративната си част. Най-много шумят по този въпрос Бачо д'Аньоло, Кронака и Антонио да Сангало^[11], брат на моя приятел Джулиано. Изготвили са общ проект за тераса с арки, която да „опаше“ най-горната част на барабана. Аз съм против осъществяването на този проект, защото положително ще бъде в несъзвучие с работата на Брунелески.

Преди няколко дни в ателието на Бачо, в присъствието на Кронака, Антонио да Сангало, Ботичели, Рустичи и Монтелупо аз се изказах за запазване на барабана такъв, какъвто е сега. Всяка добавка, та дори направена с най-доброто намерение, би била проява на неуважение към Брунелески. Барабанът може да бъде завършен само по оригиналните рисунки, но те са изгубени или унищожени поради нехайство от Катедралното настоятелство, на което майсторът ги е поверил. Не премълчах и това пред художниците, събрани в ателието на Бачо, и го повторих пред пълномощниците на настоятелството.

Мисля, че думите ми не убедиха напълно Бачо д'Аньоло, но въодушевлението на двамата му сътрудници се поизпари. Вярвам, че здравият разум ще надделее. Ако се наложи, ще се противопоставя решително, на каквато и да е промяна в купола на Брунелески. Позволено е, според мен, да се дава простор на лични амбиции само в собствените произведения.

Искам да запиша какво се случи с Леонардо вчера след обяд. Вече е месец май. Ведрото небе и майският въздух приканват всички да излязат от къщи. За да се отморя, често ходя в ателието на някой художник или другаде, за да побъбря с приятели.

И така, вчера попаднах в градините Оричелари^[12] и около мене бързо се събраха разни хора. Току-що бяхме заговорили за Данте и към нас се присъедини Леонардо, който винаги търси случай да беседва с

литератори, въпреки че те отбягват компанията му. А в градините Оричелари идват мнозина от тях. Не липсват и знаменитости. С Леонардо бяха младият Салай, облечен както винаги в кадифе и със златни накити, Рустичи, Лоренцо ди Креди и други, които не познавам. Леонардо тутакси се намеси в разговора ни и го отклони на друга тема; не му попречихме. Този път се захвана с бурите — как живописецът най-добре ще предаде пейзаж при буря: превити клони на дървета, полегнали храсти, светкавици, листа, носещи се във въздуха, порои. С една реч — крайт на света. После мина на друга тема — за далечните земи на Кавказ и Мала Азия, сякаш ги бе открил самият той. Тъкмо когато говореше с най-голямо увлечение, при нас се озова някой си Вани, възрастен мъж, ученик на космографа Паоло дал Поцо Тосканели. Преди, много години той се запознал с Леонардо в дома на Тосканели на площад Пити. Приятели са от младини.

Вани послуша Леонардо известно време и после го прекъсна, като му рече, че предпочита да чуе от него нещо за откритите неотдавна земи — земи, за чието съществуване на запад „маестро Тосканели“ бил изказал догадки още през миналото столетие.

— Ти си в неведение за всичко това — обърна се той към него. — Нищо не ти е известно за новите земи отвъд западното море... за подвизите на генуезкия мореплавател Колумб... губиш си времето в празни приказки за отдавна познати неща и за пътувания, каквито никога не си предприемал. Истината е, че си останал настрана от тези събития^[13].

И като не изпускаше от погледа си Леонардо, Вани заключи:

— Приказките ти са бълнувания, като бръцолевенията на алхимиците за добиване на злато. А предвижданията на другите, на Тосканели и на Колумб, се сбъднаха с цената на жертви... ти дори не можеш да си представиш какви... Ето, така се служи на науката.

Вани се отдалечи, без да добави друго. Леонардо пък престана да говори за земите на Изтока, поизчерви се, усмихна се неловко и се отдалечи и той със своите хора. Останалите около мене избухнаха в смях.

Рафаело е започнал да рисува портретите на Мадалена Дони и на съпруга ѝ. За по-малко от две години от пристигането си във Флоренция маркиджанецът постигна много. Както в залата на Големия съвет, където трябва да изпиша битката при Пиза, така и в дома на Дони

попаднах на съперник, но от друг род. Той не е като другия. Там, за фреската — един прославен майстор, тук, в къщата на Дони — един двайсет и три годишен момък. Все се налага да се съревновавам с някого. Този път Анджелио Дони изправи срещу мене един младеж. Попаднах в клопката и сега съм длъжен да приема играта и да работя с все сили. Маркиджанецът успява да смае всички със своите добре изпипани и оцветени творби. На мене такова нещо още не ми се е случвало. Така че не искам да се изложам.

Със своите мадони този младеж успя да привлече вниманието на всички знатни флорентинци. Благочестивите му мадони са красиви флорентинки с полупритворени клепачи или широко отворени очи, които приспиват рожбата си, очарователни съпруги, които младият художник умее да идеализира и да превърне в благочестиви деви, тоест в „мадони“, както е прието да се наричат.

Рафаело надмина флорентинските майстори от миналия век. Нещо повече — удаде му се да превъзмогне всеобщия обичай да се рисуват все един и същ тип мадони. Вярно е, че художниците от миналото столетие са изобразявали мадоните в различни пози, но лицата им имат неизменно еднакъв израз. А маркиджанецът, трябва да се признае, придава на всяка мадона различен израз и различен характер. По различни начини изразява и благочестивостта им. Избира си за модели красиви девойки от народа или от средите на знатните и ги рисува, без никога да се повтаря. В това разнообразие на израженията и в чистите прозрачни като вода багри се крие успехът на неговите мадони. Те безусловно се харесват на всички. Колкото до златовезаните одежди, ореолите, пейзажите, облачетата, дръвчетата, цветята, листата и тревиците, тук той следва майсторите от миналия век. Възторгът, предизвикан от мадоните на Рафаело, се дължи и на нововъведенията, които внася в произведенията си, като ги взема от картини на други живописци, които разглежда и изучава. Предпочита да рисува мадони с пищни бедра и гърди, а също и живи, палави младенци. Урбинецът умее да се съобразява и с желанията на възложителите. В картините си ловко съчетава изискванията на новия живописен маниер със старите традиции. Затова негови почитатели са и привържениците на новото, и привържениците на старото изкуство. Публиката е изцяло на негова страна. Той покори всички. Аз и Леонардо имаме привърженици с противоположни идеи за изкуството, готови да се счепкат, когато стане

дума да се решава кому принадлежи първенството. Около маркиджанеца спорове няма, защото няма причини за спорове: но отношение на него всички са единодушни. Моите привърженици и Леонардовите, разделени на два непримирими лагера, престават да са противници, щом заговорят за Рафаело. Безспорно този момък примирява и разведрява духовете. Не се колебая да припиша само нему това качество, но трудно бих повярвал, че то е съзвучно с висшите цели на изкуството. Това именно искам да изтъкна. Говорих за неговите мадони. Но трябва да кажа, че маркиджанецът рисува и портрети. Благородните флорентинци желаят да бъдат портретувани от него и заради удоволствието да го приемат у дома си... като че ли е човек, попаднал във Флоренция от някакъв друг свят, различен от нашия.

Изненадва ме лекотата, с която рисува. Той прави картина след картина и дори намира време да напуска Флоренция и да работи другаде. Спазва обаче точно сроковете за предаване на поръчките, защото се опира на много помощници. А за какво му са те, ако не за да търгува с изкуството? Това е вторият въпрос, който исках да засегна, но за днес стига.

Юлий II, след като накара негови приближени да ми пишат и да ме посъветват да се върна в Рим и като не желае да чака повече, се е обърнал направо към Синьорията. Тази история с моето завръщане в папския двор — на което винаги енергично съм се противопоставял — започва да ми тежи. Папата многократно ми е обещавал, дори чрез моя приятел Джулиано, че ще ми „прости“ бягството от Рим, ако се върна „веднага“ при него. Аз обаче смятам, че е най-разумно да ме остави на мира. Нямам никакво намерение да се връщам, за да се излагам отново на коварствата на Браманте.

Той и неговите поддръжници са хората, които разграбиха материала за паметника на папата, събран от мене на площада Св. Петър. И какво направи Юлий II, за да предотврати това? Какво отговаря, когато Браманте, говорейки му за мене, ме представя като безотговорен тип, на когото не може да се вярва?

В тези случаи самото мълчание на папата е вероломство. Бих желал той да каже на своя „първ архитект“ да мълчи и да си гледа работата, тъй като за моята мога сам да се грижа. Папата спокойно

може да откаже да го изслуша — така ще даде добър урок на този угодник и ще му подреже крилата. Но Юлий II никога не би постъпил така. Лицемерният му осведомител, който живее разпътно и като някакъв княз, се радва на пълното му благоволение. Може целият папски двор, всички кардинали, да му оказват княжески почести. Но не и аз. Навярно защото винаги говоря истината и не съм склонен да насилвам съвестта си. Аз служа винаги само на изкуството, дори и когато това може да засегне или провали интересите на цяла една клика и на нейния главатар. Но да оставим това: засега проваленият съм само аз. Много съм неспокоен. Тези дни гонфалониерът ме помоли да се подчиня на папата, защото не бивало да се излага на опасност „мирът на републиката“ заради мене. Отговорих на Содерини съвсем откровено: не ще мръдна от Флоренция, ако той и Ватиканът не ми гарантират неприкосновеност и защита на моите интереси. Дали наистина ще ме принудят да се върна в Рим? Засега съвсем не мисля за това. Понякога се казва, че бедите спохождат всички. Но това невинаги е вярно и добре, че е така. От друга страна, има хора, които си ги търсят, както и хора, които неволно си ги навличат. Баща ми Лудовико твърди, че съм от онези, които сами си търсят бедата. Не съм съгласен с него. Думите му прилягат повече за Леонардо, който преди няколко дни преживя истинска катастрофа: фреската, изписана от него за Големия съвет, е разсипана. Боите, вместо да изсъхнат, потекоха и заличиха всичко. Ето резултатът от усилията, които Леонардо положи през последните две години. Обсебен от желанието да изпитва нови начини на живописване върху стена, той със собствените си ръце предизвика нещастията. Та няма може стена, грундирана със смес от ленено масло, цинкова бяла и креда да попие и задържи бои, разтворени в растителни масла и сокове от треви?

Само хоросановата мазилка е в състояние да задържи боя, разтворена във вода, и да я фиксира трайно върху стената. Така ни учат патриархът Джото и други майстори. Не си струваше труда да се отхвърля методът на флорентинските живописци, за да се поемат неизвестни пътища.

В способа, с който направи опит Леонардо, съзирам грешки и самонадеяност, но по този въпрос няма да се разпростирам. Всекиму може да се случи да сгреша дори когато е дълбоко убеден, че постъпва правилно. За неуспеха на Леонардо във Флоренция се говори много.

Стана цяла история, в която всеки намира според случая смешни или тъжни страни. За Леонардо това е горчиво и унижително преживяване и сега той избягва местата, където обикновено се срещат художници. Стои сам вкъщи. Все пак в течение на една седмица Содерини го повика на няколко пъти в двореца на Синьорията. Поискал е Леонардо отново да започне работа — да изпише отново битката при Ангиари. Но Леонардо, обезсърчен и загубил всякакво въодушевление, не е обещал нищо.

Узнах обаче, че е писал на приятелите си в Милано да действат пред френския наместник на града, Шарл д'Амбоаз, да го изиска от Синьорията. Едно писмо с подписа на този господин, велик маршал на Франция, положително ще принуди гонфалониера да пусне Леонардо да замине за Милано. Само така Леонардо ще излезе от неприятното положение, в което изпадна във Флоренция.

Ще добавя, че не зная кой от нас двамата е по-зле в този момент. Аз си имам разправии с Юлий II и неговия двор, Леонардо — със Содерини. Ще му се наложи да върне парите за похабената фреска. И двамата основателно сме притеснени. Впрочем това, което се случи с Леонардо, охлади доста желанието ми да рисувам сцената от войната с пизанците.

В ателието си бях запазил една мадона и тези дни я продадох на двама флорентински търговци. Те ще я отнесат може би във Франция или Фландрия. Бях я изваял, без да ми е поръчвана, още когато се върнах от Рим, след като завърших „Пиетà“. И за нея ме бе вдъхновил споменът на майка ми. Затова двете богородици си приличат като две млади сестри. Те са два варианта на един и същи образ.

Юни 1506 година.

Анджело Дони дойде в ателието ми, за да види вече завършено „Светото семейство“. Посещението му не ме зарадва много, защото сега ще сравняват работата ми с портретите на съпрузите Дони, рисувани от Рафаело. Всъщност още днес бях принуден да „защитавам“ картината си от неуместни, да не кажа обидни, забележки. Нямам намерение да слушам критики на работата си от когото и да било. Никого не признавам за толкова вещ, че да може да ме критикува. В изкуството аз вплътявам собствените си идеи, а не

идеите на частни граждани. Това именно дадох на Дони да разбере. Но да видим какви бяха забележките му. Ще ги изложа по реда им.

На първо място Дони имаше възражения срещу „разголените ръце“ на Богородица. Той се смята за познавач и говори като „вещ“ в тези неща. В „цяла Флоренция“ не бил виждал картина на Богородица с голи ръце. Бил още „по-изненадан“ от обстоятелството, че св. Йосиф не е изобразен като старец, който „потънал в мисли, се опира на тояга“. Според Дони това не отговаряло на традиционната представа за светеца. Освен това съм го бил обезличил, като съм го скрил почти целия зад гърба на Богородица. И още: неуместно било да изобрази Девата седнала в краката на Йосиф; това било „почти скандално нововъведение“. Дони би предпочел да види групата разположена на килим или поне на поляна с трева и цветя.

Всичко това, според него, съм трябвало да направя от „уважение“ към третирания сюжет, а аз, напротив, съм действал по „крайно независим начин“, без да се съобразя с това, как открай време е прието да се изобразява „Светото семейство“.

Както казах, решително защитих пред Дони картината си, но когато ми възрази, че Рафаело е постъпил „по различен начин“ в своето „Свето семейство“, предназначено за Каниджани, загубих ума и дума. „В картината за приятеля ми Каниджани — каза Дони — всяка фигура излъчва благочестие, приканва към размисъл и е създадена според традиционните правила, спазвани от всички живописци, както може да се види навсякъде във Флоренция.“

Днес Дони ми надрънка куп глупости, но и една истина сред тях. Той обаче не разбира, че съм придал чисто човешки облик на светото семейство, така че човекът да се познае по-добре в него. Толкова по-зле за Дони. Задоволява го значи повече този, който му поднася в златно блюдо гранива живопис.

Дони дума не каза за празнично веселите голи юноши, които съм изобразил на фона на картината вместо обичайните дръвчета, къщички и други глупости. Изкуството е израз на човечност и затова поставих тези момчета в картината — исках да подчертая човешката сърдечност, която трябва да обкръжава светото семейство, и още — да покажа, че зад това семейство е човекът, животът, чисто земният живот. Всяка моя идея е подчинена на това изискване и аз не мота да го пренебрегна. Ако

постъпех иначе, за мен това би било все едно да откъсна изкуството от всекидневния живот.

Моят отпор накара Анджели Дони да разбере, че е прекалил, и той се помъчи да смекчи забележките си. Тонът му стана шеговит и накрая той каза:

— Все пак ви оценявам по-високо в скулптурата. От вашия Давид се възхищавам, без каквато и да е уговорка.

Засмях се и аз с него и му отвърнах:

— Сега и аз мога да кажа, че ви познавам по-добре.

Когато се увеличав в такива разговори, забравям нареждането на Юлий II да се върна в Рим и поканата на Синьорията да му се подчиня. Но аз не искам да се подчинявам и навремено си мисля да замина за Франция или за Венеция. Такива мисли ми идват, защото се опасявам, че в края на краищата Синьорията, притисната от папата, ще се види принудена да ме изпрати в Рим против волята ми. „Колко е смел Микеланджело — отказва да се подчини на Юлий II“ — казват си неосведомените, а не разбират, че отказът ми се дължи на страх — на страха да се върна в папския двор и отново да попадна във враждебна среда.

В същото време все повече се опасявам, че този мой живот, този мой характер, неспособен да буди чувство на симпатия у другите, ще ме ожесточават все повече. Накрая някаква неизмерима тъга ще задуши у мен всякакво желание за работа. Но ако продължавам да пиша все в този тон, не се знае докъде ще стигна. Пък и каква ли е ползата от подобни излияния? По-добре да слушам веселите недомислия на Дони, вместо да се впускам в такива мрачни предвиждания.

Предложих отново на гонфалониера Содерини да ми разреши да започна с изписването на фреската за Пизанската война в залата на Големия съвет. Пак получих уклончив отговор и пак бях подканен да се върна в Рим. Следователно не греша, като си мисля напоследък, че Содерини вече не е много заинтересуван от тази работа. Неотдавна той сам ме караше да бързам със започването на фреската. Провалилият се опит на Леонардо го кара да бъде по-предпазлив в отношенията си с художниците. Така той предпочете да ми говори за Юлий II, който отново писал на Синьорията, за да ме изиска в Рим.

Този път Содерини ми говори много по-настойчиво и аз така се смутих, че не бях в състояние да събера мислите си, докато трая

разговорът. Помня, че преди да си тръгна, обещах да взема решение в близките дни. Нека той и папата имат още малко търпение, казах. Да ме оставят да реша на спокойствие този важен въпрос. Намерих сили да кажа само това.

— Не сте в немилост пред папата, както си мислите — ми каза накрая гонфалониерът. — Вярвайте ми, че е така... но ще изпаднете в немилост, ако не побързате да го послушате.

Размишлявайки върху думите му, на път за ателието, разбрах, че Содерини е прав. Ако бях изпаднал в немилост, папата нямаше да настоява пред Синьорията да ме върне в Рим. Е добре, ако всичко е толкова ясно, ако всички са прави — Синьорията, Содерини, приятелите ми Джулиано и Якопо Гали, папският ковчезник и други — защо продължавам да се противя? От друга страна, както разбирам, тук няма да ми позволят да започна фреската в Големия съвет, преди да съм отишъл в Рим, където, както ме уверява Синьорията, ме очаква „прошка, а не наказание“. Може и така да е. Но питам се какво съм сторил, за да трябва да ми прощават. По-скоро той, Юлий II, не устоя на задълженията си. Ако ми беше дал възможност да работя над паметника му и ако беше принудил каналиите начело с Браманте да престанат със заплахите си, нямаше изобщо да напускам Рим.

И сега искам същото: да забрани на негодните да ми тровят живота. А междувременно мраморните блокове, които бях струпал на площада Св. Петър, бяха разграбени без той да помръдне и пръста си, за да предотврати грабежа. Ето кое най-много ме огорчава. И след всичко това нарежда да ми пишат, че бил готов да ми даде възможност да започна паметника! Може би с разпиления мрамор и с другите материали, които вече ги няма! Нека гонфалониерът и Синьорията имат предвид тези обстоятелства в отговора, който ще пратят на папата.

Имам да разказвам още много неща, особено за баща ми, както и за братята ми, за домашната прислужница, за разправиите вкъщи. Но защо да пиша за всичко това? Ще отбележа само, че в нашия дом всеки иска да се налага. Това е истината. Винаги, когато се противопоставя на капризите на Джизмондо, който иска да напусне дома ни и да стане наемник във войските на еди-кой си кондотиер, или когато предупрежда Джовансимоне да прекрати нощните си похождения и да не се заблуждава относно писателските си дарби, възникват мъчителни

кавги. И изобщо ние сме несговорно семейство — всеки върви по свой път.

А сега за някои покани. Утре трябва да отида на вечеря у Строци. Преди няколко дни гостувах на семействата Тадеи и Пити. Право да си кажа, тези покани не са ми много по вкуса, защото поначало ми създават притеснения, които бих могъл да си спестя. И наистина, за да посещавах тези къщи, трябва да си гладко избръснат, да си облечен „прилично“, да не носиш груба селска риза.

Все не мога да се нагодя към тези изисквания и затова всеки път съм принуден да върша неща, противни на навиците ми. Ако искам да поработя добре на другия ден, трябва вечер да се прибера рано, а когато съм канен някъде, прибирам се късно и често много изнервен.

Може да се случи дори да станеш жертва на капризите на някое дете, както стана преди време в дома на Винченцо Низи, или пък да изслушваш вежливо стиховете на некадърни поети. С една дума, често трябва да нравя големи усилия, за да запазя приличие и да не си тръгна, зарязвайки всичко. Това не остава незабелязано за околните, така че възникват неловки положения, с които никак не умея да се справям. Ако пък изтърва някоя откровена приказка, рискувам да проваля цялата вечер. Ето защо, когато мога, винаги охотно отклонявам поканите за места, където не е изключено да ме сполетят и други беди, освен описаните.

Прели време бях в дома на Компани, до църквата „Св. Троица“. Неочаквано се появи един много красив момък, който ми напомни моя Давид. Привлекателната му външност говореше за човек силен и горд. Очите му сякаш долавяха неизповедими истини в лицата ни. Започнах да го гледам така настойчиво, че забравих за присъствието на домакина и на съпругата му.

Този младеж ми вдъхна желание да извая, без някой да ми я е поръчал, на мои разноси, невиджана досега статуя, която да покажа на всички. Представях си го вече гол, с пъргаво и силно тяло, когато една негова фраза, подхвърлена кой знае как на трапезата, отправена може би към всички или към никого, може би само към мене или към него самия, промени в миг представата, която си бях съставил за него. И тогава идеята за статуята тутакси изчезна от съзнанието ми. Възможно е да съм чул само аз тези негови думи. А и кой ще ме убеди, че бедният действително е проговорил тази вечер?

Днес узнах, че Юлий II е потеглил с войска от Рим, за да призове към подчинение владетелите на Перужда и на Болоня — Балиони и Бентиволио. Новината узнах от един нотариус при Синьорията, приятел на баща ми.

Тази вест, така неочаквана и важна за мен, толкова много ме зарадва, че се върнах у дома, на улица Моца, за да се пооправя и да отида да поговоря със Содерини. Когато го намерих в двореца на Синьорията и му предадох какво е станало, той никак не се изненада.

Още преди месец знаехме за намеренията на Юлий II — отвърна ми веднага той и добави: — Друго нещо ще ми кажете ли?

Разбрах, че трябва да си вървя. Навярно Содерини беше много зает, но аз държах да изкажа докрай мисълта си. Затова продължих:

— Сега бих могъл да започна фреската в залата на Големия съвет... вече не е необходимо да се връщам в Рим... папата е зает с друго и не му е до мене.

А не би ли могъл да ви повика в Болоня или другаде? Разговорът ни продължи, но отговорите на Содерини сякаш имаха за цел да ме угнетят. Рядко ми се е случвало да напускам двореца така притеснен. Надявах се, че той ще разговаря другояче с мене или поне, че ще прояви повече разбиране. Навярно Содерини не може да си представи каква болка ми причинява, като не ми разрешава да започна изпълнението на фреската сега, когато рисунките ми са готови и нямам никакви други задължения. Във въображението ми фреската е вече изписана с всички детайли. Виждам как мъжете излизат голи от Арно при Кашина, други вече са на брега и грабват оръжието, за да дадат отпор на пизанците, трети надуват тръби... Небето е покрито с облаци, земята сякаш оживява. Виждам всичко това, но не и желанието на гонфалониера да ме остави да работя.

— Бъдете на разположение на папата — рече ми днес на сбогуване — и смятайте, че престоят ви във Флоренция е само временен.

Така завърши днешният ми ден. Очертава се нов провал в моите работи по вина на Синьорията, която е по-силна от мене. Ако можех да предприема нещо срещу нея, само и само да изпълня върху стената моите картини, бих се осмелил да се разбунтувам. Защо не мога

откровено да кажа: „Всички сте лицемери. Оставете ме да работя — само това искам от вас!“

Имам чувството, че съм като трън в очите на Содерини и шепата хора, които управляват републиката. Подозирам също, че ме следят и наблюдават. Възможно е тези господа да се опасяват, че ще побягна във Франция или във Венеция, а въпросът е да ме предадат в ръцете на папата. На Синьорията е известно, че където и да отида, ще ме приемат на драго сърце. Но ако река да напусна Флоренция, сега вече мога да го сторя само по пътя, който води към Юлий II. Не разполагам със свободата си и не съм хитър като Леонардо, който успя да напусне града в пълно съгласие с властите. Ако е вярно, че за да се върне при своите милански приятели, е трябвало да даде като залог влога от флорини в банката при „Санта Мария Нуова“, то аз също съм готов да заплатя в брой за свободата си. При мен залог не е необходим, тъй като нямам дълг към Синьорията като Леонардо. Но въпреки това не ме оставят свободен — осъден съм да седя тук почти в пълно бездействие и в очакване да замина не знам точно къде — за Рим, Перуджа или Болоня. Чакам заповедите на папата и на Синьорията, без някой да държи сметка за моята воля. Сякаш съм човек, неспособен да ръководи постъпките си, или слабоумен, когото водят за ръка.

Все още е такава действителността за нас, художниците. Често те възхваляват най-тържествено пред всички, защото възторгът на народа от това, което си направил, ги заставя да постъпват така. После пак се отнасят с тебе както преди — почти като е придворен шут. Господата, които се занимават с държавните дела, са убедени, че имат право да решават всяко нещо вместо другите, като че ли тия, другите, не съществуват. Хубаво са го измислили! Хубаво и удобно за тях, но не и за мен. И все пак накрая разумът, законът, необходимостта и не зная още какво ще се окажат на тяхна страна, защото „така трябвало да бъде“. А аз ще бъда принуден да замина — не е изключено и под стража — за там, за, където ми заповядат.

По-добре да бях правил кукли. Така поне никой нямаше да ме познава и щях да бъда свободен. Но аз се трудих и, както се говори, работя добре. С една дума, проявих се и сега ще трябва да плащам за това. Баща ми не се тревожи по този въпрос. Съветва ме да не падам духом, защото според него всичко щяло да се нареди. Но синьор

Лудовико забравя, че други играят играта за моя сметка, и то без да ме питат, ако изобщо ми минава през ум, че могат да го сторят.

Септември 1506 година.

Днес следобед бях на гости у Дони. Не можех да отхвърля поканата, отправена много сърдечно. Анджело и Мадалена искаха да покажат на приятелите си своите портрети, рисувани от Рафаело, и моето „Свето семейство“. И трите картини бяха изложени в салона, където срещнах много познати.

Трябва да кажа, че двата портрета предизвикаха силно възхищение. Не мога да кажа същото за моята картина, и то не защото имаше забележки или критики — поне докато бях в салона на Дони, никой не си позволи да каже нещо. Имам предвид вялия, сдържан възторг, проявен пред картината ми. Тук, както никога досега, имах възможността да разбера, да почувствувам от „собствен опит“, че Рафаело е художникът на деня в пълно съзвучие с принципите на флорентинската аристокрация. Като видиш два портрета от рода на тези, които видях днес, стигаш до извода, че при маркиджанеца днешната живопис е достигнала своя предел.

„Невъзможно е да се отиде по-далеч — мислех си, гледайки портрета на Мадалена Дони. — Нищо повече не можеш да прибавиш, ако следваш тази живопис — единствената възможност е да започнеш отначало. Както постъпих аз.“

И в двата портрета долових присъствието, и то твърде явно, на Леонардо. Младият художник правилно се бе насочил, когато копираше портрета на Джокондата, жената на Франческо Дзаноби, изложен на времето си заедно с картона за битката при Ангиари. Той е изобразил Мадалена Дони седнала, обърната надясно, ръцете положени една върху друга, левият лакът опрян на облегалката на стола. Позата е същата като на Джокондата. Така е портретуван и Анджело Дони. Младият живописец се е задоволил прочее да повтори схемата на Леонардо. От себе си е добавил сръчността и живия колорит. Освен това е облякъл Мадалена със скъпи одеяния, нагиздил я с пръстени, златни верижки на гърдите и шията, скъпоценни камъни и дантели... Леонардо не си служи с този фалшив блясък, който ласкае очите и гордостта на нашите аристократи. Другият обаче го е излял с щедрa ръка и в двата портрета.

Ако господата, които бяха днес в дома на Дони, не си дават сметка за това, то не променя нещата. Маркиджанецът обаче никога няма да ме плени със своите добре композирани и добре изпълнени портрети. Той все още спазва правилото, към което се придържат в художническите ателиета: „Всяко нещо да е на мястото си, според важността, която му се полага.“ Това си повтарят нашите стари майстори и младежът се вслушва в думите им... У него няма колебания, затова работи добре и с лекота. Затова всичко му върви и той може да гледа с усмивка на света.

Откровено казано, днес той затвърди у мен впечатлението, което се бе породило вече при други случаи: Рафаело е образцов ученик. Най-усърдният, най-послушният, най-точният. Ученикът, който най-добре следи и възприема урока, който умее в подходящия момент да препише от другаря по чин. Когато учех граматика в школата на Франческо да Урбино във Флоренция, познавах едно момче, което беше любимец на нашия учител. Тогава аз бях непокорникът, разсеяният, нехаещият за уроците. А той беше първенец на класа. Маркиджанецът прилича на него.

Но както и да се преценява Рафаело, той знае какво иска и върви право към целта си. Никой не може да отрече, че днес у Дони неговите две картини превъзхождаха моята, разбира се, в очите на аристократите, които ценят „добрата живопис“. Неговият маниер на живописец е толкова нов, колкото да не бъде смятан за остарял, и е лесноразбираем. Нещо повече, той способства да се установи някаква духовна връзка, едва ли не чувство на взаимна симпатия между художника и зрителя. Засега във Флоренция няма друг живописец-портретист, равен на маркиджанеца. Това се отнася и за мен, но аз нямам никакво желание да рисувам портрети — не виждам никакъв смисъл в тази работа. От друга страна, никой не би се примирил с бавността на Леонардо. Богатите не желаят да чакат с години, за да получат картина. Маркиджанецът работи бързо и ги обслужва добросъвестно, затова те охотно се обръщат към него.

Днес ми се поиска да го попитам как щеше да направи портретите на Дони, ако не беше видял Джокондата. Това беше единственият въпрос, който си заслужаваше да му зададе човек, разбиращ от изкуство. Все пак името на Леонардо не му беше спестено, когато

младият художник ме запита нещо във връзка с портрета на Мадалена Дони. Като чу това име, лицето му сякаш просветна и той каза:

— Дойдох във Флоренция, за да се уча, и от Леонардо научих много. Като споменах името на Леонардо, мислех, че ще го смутя, а всъщност го предразположих още повече. Както бяхме застанали пред моето „Свето семейство“, той каза:

— Тази ваша работа е най-оригиналната от всички, които съм виждал във Флоренция. Бих казал, че е творба с основополагащо значение. Като го слушах, все повече се убеждавах, че това не са думи на ласкател, и недоверието ми към него се разсейваше. Пред мене стоеше един почтителен младеж, твърде скромен може би. Продължавах да го слушам и, признавам, с чувство на известна неловкост.

Фигурата на Богородица във вашата картина ми подсказва решението на групата на светите жени в „Снемането от кръста“, което рисувам за Балиони от Перуджа... Идеята току-що ми хрумна. Дори да бях искал да му отправя някоя и друга критична забележка, този момък, чиято реч беше толкова непринудена и безпристрастна, щеше веднага да ме обезоръжи. Говореше с уважението, което умният ученик дължи на своя учител, и мисля, че не се мамех, четейки по очите му искреността на думите. Порази ме непрестореното смирение, с което изрази възхищението си от моето „Свето семейство“. Той явно съдържаше вълнението си, може би загрижен да не изглежда пресилено.

— Никому не е позволено да пренебрегва уроците на майсторите и това трябва да си признава открито. Това е най-малкият знак на признание, който младият художник дължи на тези майстори, на съвременния маниер... Той трябва да го усвои, за да го претвори. Думите на маркиджанеца не можеха да не бъдат чути от някои измежду присъстващите, но той явно не се смущаваше от това и продължи да говори умно и смислено. Не бях чувал досега младеж на неговата възраст да говори така. Самият аз никога не съм разсъждавал като него. Мислите му ми се струваха толкова верни, че всеки спор беше излишен: мисли, подсказани от една колкото здрава, толкова и проста логика, схващания на буден момък, който знае как да се отличи и да се наложи по свой начин.

Накрая той изказа желание да ме придружи до дома ми на улица Моца, ако би позволила „дона Мадалена“, но аз не го насърчих. Докато

слизах по стълбите на дома Дони, дочух стихове в негова чест по мелодията на един стар мадригал:

О, Рафаело, художнико божествен...

Пееше някаква прислужница, записана в работа на двора. Тя, не ще и дума, не разбираше нищо от това, което пееше. Маркиджанецът обаче съвсем не е божествен художник. Мисля, че за разлика от Леонардо той не вярва в божествеността на изкуството. Въображението му едва ли се издига до размисли от този вид. По-скоро го занимава практическата страна на изкуството — ателието, клиентите.

Преди малко казах, че той днес говореше искрено, но сега смятам, че е необходимо да направя една малка уговорка. Младежът действително е искрен. Това е така. И лисицата обаче е искрена, когато влиза в кокошарника да краде. Той прилича на лисицата с тази само разлика, че най-чистосърдечно издава кражбите си. Но за да бъде справедлив, трябва да отбележа, че по правило лисиците в изкуството винаги са съперници. Сега обаче, като го опознах по-добре, не мога да приема маркиджанеца за съперник. Струва ми се, че тази роля не му приляга. Става дума следователно за особен вид лисица — рядък екземпляр, който не бива да се смесва с обикновените лисици, приютили се в ателиетата на художниците.

Възможно е, като пиша това, да породя впечатление, че си противореча с казаното по-горе за младия художник. Но истината е друга. Нито си противореча, нито мисля, че се заблуждавам. Подчертавам само, че този младеж се отличава от останалите, не може да се преценява характерът му според обичайните критерии. Като го слушаш, разбираш, че не се вмести в каквото и да било определение. С една дума, изненадва и смущава, но е способен и да очарова хора като Анджело Дони и другите, които срещнах в неговия дом.

Ноември 1506 година.

Днес трябва да запиша, че в края на краищата надделя волята на папа Юлий II и на гонфалониера Содерини. Ако той, Содерини, ме беше насърчил да остана във Флоренция, днес нямаше да съм в Болоня.

Преместването ми тук, макар и временно, е наистина жалка история, но си имаше и някои смешни страни. Имам предвид преди всичко отпътуването ми от Флоренция с титлата посланик на републиката, дадена ми по този повод от Синьорията, както и срещата ми с Юлий II в двореца на управата, напуснат от Съвета на шестнайсетте, които са избягали заедно с Бентиволио. Обявявайки ме за посланик, Синьорията откликна на желанието ми да бъда предпазен някак от гнева на папата. Това обаче се оказа излишно.

Повтарям, че в дадения случай бих предпочел да не се превивам пред ничия воля, но сега мога да кажа, че Юлий II ме прие бащински. Независимо от титлата ми на посланик аз така се страхувах от тази среща, че се явих пред папата като разкаян грешник, а не като пратеник на моята република.

От срещата си извадих заключението, че папата не е такъв свиреп човек, какъвто си го представях според приказките, които бях слушал в Рим. Това много ме изненада. Признавам, че много от предишните ми представи за него са били погрешни, но остава без промяна мнението ми за непостоянството в намеренията му по отношение на паметника, който се бях наел да му издигна в „Св. Петър“. Трябваше да ме остави да работя. Щях да създам за него несравнима творба. Още си представям образите на робите, фигурите на победите, барелефите. Но това вече са сенки, които спохождат въображението ми само когато си мисля за Юлий II. В тази творба исках да изразя човека в неговата цялост и смисъла на неговото съществуване. Далеч от митовите на гърците и на римляните, далеч от натрапчивите представи на по-близките до нас векове.

В последна сметка от моето вироглавство спрямо папата не излезе нищо. Сега съм длъжен да призная, че се оказаха прави всички, които ме съветваха да се „покоря незабавно“ на Юлий II. Такива бяха и съветите на баща ми и на брат ми Буонарото.

Както казват, виновен е винаги този, който губи, и в случая значи съм виновен аз. Но непокорството не ме напуска и ще трае дотогава, докато образите-сенки, за които стана дума преди малко, не се изличат от ума ми. Тъкмо те ме карат все още да мисля за паметника в базиликата „Св. Петър“.

Междувременно приех предложението на папата да извая статуята му, която ще бъде издигната на фасадата на най-голямата

църква в Болоня. Можех ли да откажа? Не обичам да работя портрети — струва ми се, че вече писах по този въпрос — но причините за това си ги знам само аз. На Юлий II никога няма да му мине през ума, че ще работя с нежелание тази статуя.

А сега нека говоря за друго. Приятно се изненадах, когато срещнах тук Джулиано да Сангало. Разговаряхме с него за Браманте, за новия храм „Св. Петър“, който той строи върху развалините на стария, за Кристофоро Романо и за други неща. Чрез Джулиано се потопих в атмосферата на римските художници и на папския двор. Два свята, между които не правя голяма разлика. Приятелят ми Джулиано е в папската свита.

Болоня, декември 1506 година.

Предупреждавах баща си да не слуша брътвежите на Лапо и Лудовико, но той не само не ме послуша, а в последното си писмо дори се застъпва за тези двама негодници. Особено за Лапо, който винаги е прикривал коварството си под булото на скромност и доброта. Той сякаш беше олицетворение на добротата, но по-късно разкри истинския си лик и аз веднага го изгоних. Той обаче успя да повлече със себе си и Лудовико, на когото разчитах като леяр — мислех да го използвам за бронзовата отливка на папската статуя. Сега с мен остана само младият болонски слуга, който се грижи за къщата, където живея. Имам нужда, и то належаща, от чираци на мястото на Лапо и Лудовико.

С тези негодници се отнасях като с родни братя. Делях леглото си с тях и с младия болонец. Не ги карах да излизат дори когато папата на няколко пъти идваше да види статуята си, така че имаха възможност да слушат нашите разговори и да се хвалят, че са уж приятели на Юлий II, та дори да продават благоволения, които папата немалко да им откаже. Какви ли кашии не забъркаха! Лапо се отличи с всекидневните си кражби от онова, което го караха да купува за домакинството и за работата ми.

Сега баща ми държи страната на тези приятелчета и укорява мене. Като че аз имам някаква вина пред тях, дори за измислиците, които са му наговорили. „Многоуважаваният“ ми баща се е държал наистина безразсъдно. Трябвало е да ги изгони от къщи още щом са започнали да злословят по мой адрес. Като ги е изслушал, той им е дал едно незаслужено удовлетворение.

Родителите постъпват често така с децата си и в този случай баща ми не прави изключение. Неразбирането, което проявява към мен, е просто вкоренено у него. То се зароди от деня, в който започнах да работя. Искане ми се да му кажа, че уважението между баща и син трябва да бъде взаимно.

В това време Лапо и Лудовико разнасят из Флоренция отворителни неща за мене, а аз, за да се опазя от брътвежите им, побързах да пиша на Бачо д'Анъоло и на Граначи^[14] и да ги осведомя за неприятностите ми с тези двама каналии. Така че, вместо да ме защити баща ми, ще ме защитят моите флорентински приятели. Ето как стоят нещата вкъщи, където моите клеветници намират ценни съюзници.

Цялата тази история с Лапо и Лудовико ми се струва някак опорочена. Ще се постарая тук да се изясня. Лапо е разправял на баща ми, че съм се отнасял „странно“ с него. Моите странности засягат и задоволяват изключително мен самия. Аз живея със „странности“, но ги пазя в тайна, защото ревниво държа на тях. Злоезичниците, които не ме познават, наричат моите странности „фантазии“ и „безумства“, но те в края на краищата вредят само на мене.

И тъй, държал съм се по странен начин с Лапо и е Лудовико. Първото странно нещо било, че съм ги карал да спим заедно. В същото легло карах обаче да спи и моят прислужник от Болоня. Телата, мускулите стоплят. Между тези трима младежи, в съприкосновение с излъчваната от тях топлина, се чувствавах най-непринудено. Дъхът на всеки от нас се сливаше в едно общо дихание. Топлината на леглото изпълваше стаята подобно на възбуждащ аромат, който често ми навяваше необичайни мисли и идеи.

Друга моя странност била, че съм гледал двамата чираци, докато се събличат, преди да си легнат. Лудовико, по-възрастен от другите, беше толкова мършав, че можеха да се преброят мускулите му. Имаше тъмна и космата кожа като на животно. Лапо имаше по-слабо очертани форми от Лудовико, но с пъргавите си движения, със свършените си крака и торс подсказваше идеи за бъдещи творби.

Преди няколко седмици — бяхме останали само двамата — казах на Лапо да се съблече. Отначало той се възпротиви, после попита:

— Защо трябва да се събличам тъкмо сега?

Въпросът му не беше съвсем безсмислен. Но беше ми хрумвала една идея и исках да я скрепя във въсъчен модел.

— Съблечи се и застани там! — отвърнах и му посочих обичайния ъгъл в ателието.

Мърморейки, той започна да се съблича. Като остана гол, започна да се оглежда наоколо и да се смее по начин, който съвсем не ми хареса. Не знам какво му е минало през ума този ден. Спомням си обаче, че на неговия глупав и безсмислен смях отговорих с няколко думи, от които, както се казва, може тръпки да те побият. Като чу ругатнята ми, изречена чисто по флорентински, Лапо спря да се смее и застана така, както исках. Но от този ден престанах да го смятам за сериозен младеж. Започнах вече да не му вярвам и сега най-последно се отървах от него.

Но да продължа. Когато Лапо, Лудовико и младият болонец си лягаха един до друг, гасях светлината, събличах се в тъмното и се настанявах и аз в леглото, до Лапо.

Моите чираци са винаги красиви и представителни. И това се говори по мой адрес. Това също е една от моите „странности“. Но какво да правя? Приятно ми е, когато около мен има красиви млади хора. Аз постоянно съм влюбен в красивите форми — те ме интересуват повече от всичко и ги вземам отвред, и от местата с най-лошо име. За пръв път видях Лапо в квартала Сан Николо отвъд Арно. Лудовико срещнах в Сан Фредиано. А болонца, същински Аполон с открит поглед и грейнало като киновар лице, открих на стария градски пазар. Носеше на рамо кошница с кестени, забил поглед в земята. Истински идеал за човешка красота, който аз тутакси пожелах да превъплътя...

Бих могъл да говоря и за други мои странности и да ги припомня на баща ми. Но с него няма да се разберем. Ами странностите на Лапо и на Лудовико? Това не са само кражби и продажби на неизпълними ходатайства, но и присвояване на плодовете от моя труд. Тук, в Болоня, двамата негодници твърдели, че именно те правели статуята на папата. Дотам стигнаха!

Брат ми Буонарото ме моли да изпълня желанието на Пиеро Орландини и да поръчам на най-добрия болонски златар да му направи къс двустър меч, като че всички флорентински златари са некадърници.

Тези дни трябва да се погрижа да разубедя брат си Джовансимоне, който иска да дойде при мене. Писах му, че живея без удобства в една-единствена стая заедно с други хора, така че не мога да

го настаня прилично. Нямам дори легло за него, нито време, което да му отделя. Предупредих го, че ако има намерение да отваря дюкян за сметка на моите печалби, ще трябва да почака поне четири месеца — времето, което ми е необходимо да завърша статуята и да се върна във Флоренция.

Напоследък папата е много мрачен. Виждам, че нещо го измъчва. Забулила го е някаква тежка сянка. Това се дължи навярно на новините, които пристигат от Венеция. Изглежда, че френският крал го кара да опразни завзетите провинции. Говори се също, че в Пиза ще се свика вселенски събор за свалянето на Юлий II. Това е истинска беда. А тук, бъркотията расте с всеки изминат ден, подклаждана от хора на избягалите Бентиволио, на Венеция и на Франция. Сега за чужденеца става опасно да живее в Болоня. Февруари 1507 година.

Не е изключено работа, поета с нежелание, в края на краищата да увлече човека. При мен такъв е случаят със статуята на Юлий II. Започнах я, без да ми е по сърце, а сега забелязвам, че работя над нея сякаш е най-значителното произведение в живота ми. Преживявам трескави, вълнуващи дни — както по времето, когато се раждаше Давид. Нишата над портала на катедралата „Сан Петронио“ е поширока, отколкото предполагах. Това е голям отвор, който гледа към площада пред храма и може да побере седнала фигура с гигантски размери.

Щом си дадох сметка, че имам възможност да поместя върху фасадата на „Сан Петронио“ скулптура с големи размери, започнах да гледам с друго око на папската поръчка. Именно тогава у мен се роди окончателната идея за статуята. Сега моделирам фигурата на силен мъж, по-млад от Юлий II и малко приличащ на него. Това е идеализираният освободител на нашите народи. Във Флоренция, в градините Оричелари, чувах понякога да се говори колко необходимо е Италия да се избави от множеството малки и големи тирани лентяи. Подчертаваше се, че ако някой се окаже способен да стори това, па бил той и разбойник, следва да бъде признат от всички за освободител. Така че, ако Юлий II продължи да гони от Италия, тези, които я държат раздробена, той навсякъде ще бъде приветстван. В това отношение желая успех на папата, макар да съм републиканец. Зная, че той има

далечни цели — погледът му е обърнат към Ломбардия и Венеция, но зная също, че свалените от него князе молят Франция за помощ. Моята статуя, освободителят, се ражда в особено време, както изглежда, недотам благоприятно за човек, който иска да се занимава с изкуство. Всичко наоколо е така непостоянно, объркано, преходно, бих казал. Но ако човек размисли добре, точно в такава обстановка е принуден да действа всеки освободител на народи. Нищо не убягва от погледа ми: ни сплетни и укорни призови, ни подли кроежи и надежди. Опитвам се да въплътя това смутно време в образа на смръщен мъж, който се кани да се изправи в цял ръст и да изрече, със заплашително протегната десница, предупреждение към тираните. Тук няма и помен от традиционните статуйки на благославящи папи. Моят освободител е обсебен от страстите на живота и е способен да увлече след себе си народните маси...

Няма никакво значение, че съм принуден да го облека в свещеническа одежда. Наистина бих предпочел да не носи никакви дрехи, но да извая папата гол, би означавало да предизвикам такъв скандал, че да ме пребият с камъни. Освен това голия освободител аз го виждам изправен, като въображаем герой, който тепърва ще се появи...

И този път, в Болоня, не срещнах художници, склонни да ме приемат в средата си или поне да ме гледат без омраза. Градът си е все същият, разделен на партии и лагери, какъвто го знам от времето, когато гостувах на Алдовранди. Художниците ревниво пазят извоюваните си привилегии, макар след бягството на Бентиволио да са останали без покровители. Когато оценяват работата на някой чужденец, непременно се опитват да му се присмеят. Казвам, че се опитват, защото преди няколко дни отговорих на Франча^[15] така, както аз си знам. Беше дошъл да види статуята ми и на тръгване каза думи, които ми се сториха неуместни. И както той се изказа за статуята ми, така аз му съобщих какво мисля за него. Думите му бяха неучтиви и самонадеяни. Вярно, признат е за най-добрия болонски майстор, но не смятам, че му отстъпвам по нещо.

Тук Франча минава за веселяк и, както ми се струва, за шегобиец. Но аз мисля, по-иначе за него. Онзи ден на раздяла ми каза, че живите хора му се удавали по-добре от рисуваните. Щял да ми го докаже. Не

разбрах добре смисъла на казаното и като останах сам, се разсмях. Днес обаче ми се представи неговият син — много красив момък, облечен като знатен синьор — и аз разбрах какво е искал да ми каже.

— Баща ми ме изпрати да ви поздравя.

Той беше като прекрасно видение. Сивите стени на ателието се оживиха, настроението ми се разведри. Този младеж може действително да се приеме за най-доброто творение на Франча.

Красотата винаги се съчетава с изящество. Красотата носи радост. От цялата личност на сина на Франча се излъчваше радост, особено от очите.

— Майсторе, баща ми утре ще ви навести, за да ви покаже свои рисунки — каза младият човек.

Думите му сякаш в миг заличиха всичко, което ме делеше от Франча — и сплетните, и неприязънта. Когато отдавна дължимото на идеала за красота, характерът ми тутакси се променя — ставам гъвкав и сговорчив. Днес прекарах целия ден под впечатлението, което остави у мен младият Франча. Щастлив е художникът, който се препоръчва чрез такъв шедьовър.

Приключвам деня с една бележка, която ме изпълва с огорчение. Утре Юлий II се връща в Рим. С него ще отпътуват всичките му приближени. Сред тях естествено и приятелят ми Джулиано. Изглежда, че лекарите са посъветвали папата да напусне Болоня — тукашният „лош въздух“ влияел зле на разклатеното му здраве. На всичко отгоре се появи и чума. Сега е по-добре да си далеч от Болоня. Градът е неспокоен, противниците на Юлий II подстрекават хората, върлува глад... Аз продължавам да работя над статуята от сутрин до вечер, без да жалея труда си, без почивка. Искам час по-скоро да я завърша и да се махна от Болоня. Усещам, че земята вече пари под краката ми. А брат ми Джовансимоне има смелостта все още да ми досажда с желанието си да се настани при мен. Не мога да го разбера. За него Болоня едва ли не е земен рай. Очевидно не му е известно, че тук тайни агенти шпионират и вървят по петите на чужденците. Невидими, те са навсякъде. Очевидно не му е известно, че градът се управлява от железни закони. Тежко му на онзи, който изтърве думичка за глада, чумата, връщането на папата в Рим. Не бива да се говори за нищо: нито за венецианците, нито за французите, нито за ломбардците. Моментът

съвсем не е подходящ за идване в Болоня и не знам какво да измисля, за да сломя упоритостта на брат си.

Пропуснах да отбележа, че папата назначи кардинал Сан Витале за свой легат^[16] в Болоня. Познавам го от доста време. Минава за енергичен и смел човек. Разбира се, необходимо е да притежава необикновени способности, за да го назначат легат в такива времена.

Всеки път, когато наблюдавам отношенията между народа, управниците и честолубците, губя чувството, че съм художник. Превръщам се в един от онези хронисти, които в миналото грижливо са записвали събитията, на които са били свидетели. Аз обаче при всички обстоятелства се чувствавам свързан с народа и мой дълг е да се интересувам от събитията, които го засягат. Не разбирам художниците, които се затварят у дома си, глухи за всичко, което се случва навън.

Буонарото ми съобщи, че двуострият меч не се харесал на Пиеро Орландини. Съжалявам, че се заех с тази работа. Може би този господин се опасява, че ще изглежда смешен, ако се покаже във Флоренция с такова скъпоценно оръжие. Ще пиша на брат си да го предложи на Филипо Строци. Такива скъпи украшения не могат да се носят от хора, които само си въобразяват, че са синьори. Но да оставим това. Статуята на Юлий напредва, но ми струва неимоверни усилия. Работя с всички сили, за да махна по-скоро това препятствие, за връщането ми във Флоренция. Държа приликата с папата да бъде колкото се може по-малка. Губя прекалено много време за лицето на статуята. Бих искал да извая статуята на един „папа изобщо“, който и да бил той, така че в творбата ми да е въплътена по-скоро „папската институция“. Освен това мисля и за „освободителя“. Не зная обаче дали Юлий II ще има щастието да бъде наречен освободител, защото нещата вземат неблагоприятен обрат и за него, и за всички нас.

Тези дни при мене идва на два пъти кардиналът легат и ми обърна внимание, че статуята „не прилича както подобава на негово светейшество“. Така се изказаха и хората от свитата му. Всичко това ми създава затруднения, като ме принуждава да търся неприемливи за мене, а може би и нелепи форми.

Наближава денят за отливане на статуята. Тук, в Болоня, не успях да открия леяр, способен да се справи с тази работа. Мисля да се

обърна към първия херолд на Флоренция с молба да ми изпрати леяра на републиката. Знам, че се казва Бернардино. Той е толкова опитен в занаята си, че няма равен във Флоренция. С него ще бъде сигурен, че отливката ще излезе сполучлива. Сам не ще мога да се справя. Нямам никакъв опит в това изкуство, докато Бернардино е майстор.

Расте недоволството на болонците от Ватикана. В града стават често безредици. Хората от народа не могат да понесат повече бремето на данъците, наложени от кардинала легат. В управляващите среди и навсякъде в града се знае, че папският легат трупа богатства благодарение на властта си и че не ги използва по предназначение. Бих могъл дори да заявя, че ги пилее единствено за да руши съграденото от Юлий II. Папският легат върши пагубното си дело с мълчаливото съгласие на своите приближени. Всички му се кланят и се боят да му направят и най-малката забележка.

Юлий II се излъга като вярваше, че оставя управлението на Болоня в ръцете на „безукорен и честен“ човек. Той направи голяма грешка. Не зная на чие внушение се е поддал, когато назначи за свой легат един толкова безскрупулен кардинал. Достатъчно е да го зърнеш как се движи из града. Не излиза от двореца без многобройна свита от оръженосци. Ако този човек не бъде изгонен позорно от поста си, може да се случи нещо непоправимо. Откакто управлява Болоня, съумя само да си навлече омраза, а тя се разпростря и върху папата. Повече от сигурен съм, че Юлий II не знае нищо за нечестните му дела. Имам намерение да го осведомя как стоят нещата тук, за да вземе мерки, каквито всички честни хора очакват.

Не мога да остана глух за живота около мене. Казах го вече и го повтарям. Наблюдавам и всичко трупам в себе си. Сега чашата преля. Другите се страхуват за живота си, ако кажат истината. Аз пък не се боя от копоите на легата. Ще уведомя папата за поведението на неговия наместник и особено как той се отнася към населението на града и околностите. Няма да ме сметнат за шпионин — никога на никого не съм бил ухо. Но не мога да понасям беззаконията. На хората трябва да се даде възможност да живеят, без да бъдат унижавани и без да стават жертва на нечия си алчност. Докарахме тук глада и чумата — това е

достатъчно. Затова кардиналът трябва да бъде заставен да сложи край на злочинствата си.

Претрупан съм с работа, а губя доста време в писане на писма. Пиша на Джулиано, на Бачо д'Аньоло, на Граначи, на първия херолд на Флоренция, на Риказоли, на баща си и на братята си, на Орландини, на Джовани Балдучи. Пиша много и прахосвам ценно време, вместо да го посветя на статуята. Освен това пиша винаги, обзет от някакво безпокойство. Днес ме дразнят безчинствата на легата, утре ще ме разтревожат вечните домашни разправии.

Всеки ден очаквам с нетърпение пристигането на Бернардино, майстора леяр. Работата ми е почти готова за отливане. Липсва ми част от необходимия метал. Търся навсякъде из града, но сякаш се е изпарил. Доставят ми го в малки количества, като вода по време на суша. А ми е толкова необходим. Ще накарам да свалят камбани, но бронз ще намеря.

Наредих никого да не пускат при мене. Трябва да работя като животно, до оскотяване. Не желая да слушам ничии приказки. Нито дори на Франча, който пак се отби при мене, за да ме разпитва за Рафаело. За маркиджанеца не знам нищо ново. На Франча казах, че е във Флоренция и че има много поръчки. Дадох му да разбере, надявам се, че сега нямам време за разговори. Франча рисувал или щял да рисува свой автопортрет, за да го изпрати на Рафаело, с когото се чувствал свързан с дружба „повече от братска“. Не го попитах за основанията на тази дружба, нито кога е завързал познанство с урбинеца, нито нещо друго. По едно време млъкнах и едва тогава Франча разбра, че искам да остана сам. Предполагам, че ме посети — това стана вчера — за да види отново статуята. Любопитен човек е. Но ако бе дошъл за това, отиде си излъган. Не ми се пише повече.

Отливката на статуята не излезе сполучлива. Сломен съм. Главата ми сякаш ще се пръсне. Леярят, когото очаквах с такова нетърпение да дойде от Флоренция, не можа да се справи. Майстор Бернардино, който лее топове за републиката, изля метала във формата, преди още да се е разтопил напълно и не е трудно да се отгатне какво стана. Мисля си

сега за баща ми. Той много настояваше да разбере от мен в кой ден точно ще стане отливването. На този ден поръчал да отслужат и присъствал на литургия в църквата „Сан Лоренцо“ за успешния завършек на работата. Но ето как завърши всичко. Писах му да не се тревожи, защото отливката можеше да излезе и по-лоша. Бернардино ще се върне във Флоренция — не се нуждае повече от услугите му. Ще рискувам и сам ще се заема с втората отливка. Никога няма да проумея защо така упорито ме преследва злата участ. Ето каква е съдбата на замислите ми, ето какви плодове дава трудът ми! Статуята пропадна заради невниманието на един от най-добрите леяри. Сега с къртовско търпение трябва да започна всичко отново: да подготвя пещта — на огъня и ще се пека и аз — да излея метала и да се уповавам на Бога, че всичко ще излезе на добър край.

Ако продължа да се оплаквам, ще заприличам и аз на досадно дрънкало като негодниците, които тук и в Рим се присмиват на нещастията ми.

Юли 1507 година.

Тук се носят слухове за заговори и за предстоящо завръщане от изгнание на Бентиволио. Ако сега избухне бунт, то при тази едва прикривана ненавист на болонците към папата ме чака лош край.

Не съм се отказал да предупредя Юлий II за безобразията, които кардиналът легат продължава да върши в града и наоколо. Ако пиша направо на папата, има опасност писмото да бъде задържано от заинтересовани лица, може да попадне в ръцете на легата, може и да бъде отклонено от някого, защото всяко писмо до папата буди силно любопитство. Известно е при това, че писмата, отправени до папата от частни лица, винаги се отварят. Но дори да стигне до него, преди това ще са го прочели стотици жадни очи... По този въпрос няма защо да се заблуждавам.

Ще се наложи да се обърна към някое не много известно лице, което да прочете писмото и после да го предаде лично на Юлий II. Сред познатите ми, подходящи за тази цел, е кардиналът на Павия, Франческо Алидози. Смятам за свой дълг да предприема нещо, за да бъдат свалени от власт легатът и неговите хора. Никой не пакости на населението повече от него и никой друг не си е навличал такава омраза. Да не помръднеш пръста си срещу този господин, злоупотребил

с доверието на папата, да се страхуваш от него и да си мълчиш, е достойно само за подлец. Подлеците аз ненавиждам.

Сега обаче не мога да се занимавам с това. Работата над статуята на папата ме поглъща буквално изцяло и няма да е пресилено, ако кажа, че съм в състояние на някакъв унес. Станал съм неузнаваем. Цялото тяло ме боли. Водя истински битки с бронза за втората отливка и ми се струва, че този път ще излезе сполучлива. Статуята ще накара съперниците ми най-сетне да замлъкнат.

Горещината е голяма и човек лесно може да си представи на какво съм заприличал от пот и умора. Нямам мира, спя малко, най-често без дори да се събличам, храня се както дойде. Сега сме в средата на този тягостен август 1507 година.

Днес написах писмото до кардинала на Павия. Той ще се погрижи да го предаде на папата в пълна тайна. Камък сякаш падна от сърцето ми. Така или иначе на тукашните хора е необходимо да се помогне. За да върви всичко добре, адресирах писмото до брат ми Буонарото — той трябва да се погрижи то да стигне до Франческо Алидози в Павия.

След като запечатих писмото, обзе ме чувство на празнота и сякаш с надеждата да я запълня, излязох навън, изпълнен с необичайно спокойствие... Спрях се пред църквата „Сан Петронио“, за да разгледам пак скулптурите на портала, с които Якопо^[17], син на златар от Куерча Гроса, крепост близо до Сиена, показва на болонците на какво са способни тосканските скулптори. Убеден съм, че моята статуя ще бъде достоен завършек на неговото дело. Аз и Якопо ще оставим незаличима следа върху фасадата на катедралата на болонците напук на местните завистници.

Що се отнася до статуята, сега дообработвам грижливо малкото места по нея, където отливката не е станала добре. Това са фини, ювелирни поправки, които изискват много повече време, отколкото предполагах.

Най-после настъпи денят, който очаквах толкова дълго. За мене той бележи още една победа над съперниците ми. Пълна победа, която извоювах с упорит труд, помитайки всичко, което ми препречваше пътя: коварство, съперничество, завист, неразбиране. Бих казал, че е победа нечовешка, защото никой друг на мое място нямаше да я

спечели; на такава борба не би издържал жив човек на горчивината от несполучилата първа отливка, на непосилния труд, на притесненията за втората отливка. А и на всички онези, които очакваха провала ми...

Всичко това ми мина през ума вчера, докато издигаха бронзовия гигант в нишата на фасадата на „Сан Петронио“. И стигнах до извода, че тези успехи ми излизат твърде скъпо. Ако целта ми беше да изработя някакво произведение, едно съвсем обикновено произведение на изкуството, както впрочем правят всички, щях непременно да имам някаква изгода. Но другите са тези, които ме заставят винаги да се „боря“ и ме подтикват да „печеля на всяка цена“ борбата, та ако ще да си счупя главата.

У мене има гордост — или да кажем, самолюбие — колкото щеш. Никой не знае това по-добре от мен. Тази гордост се намесва във всяка моя работа и не ще да се смири. Но дали наистина е гордост? Не е ли по-скоро инстинктивна амбиция, която не търпи никой на пътя си? Не произтича ли от гения в мен тази неизменна воля да работя, сражавайки се, и да завършвам всяка творба като че ли съм се борил в безпощадна надпревара? За всичко е виновен моят гений той ме подтиква и аз всекичасно съм му роб. За всяка моя постъпка отговорен е той, а не аз — аз, който го пазя и защитавам от всяко посегателство.

Ако някой можеше да чуе думите ми, би казал, че често изпадам в противоречие. Това не е вярно. Амбиция, гордост, желание да побеждавам винаги — всичко това не би имало стойност, ако не беше подвластно на моя гений. Той ме тласка — тази жива сила, той ме ръководи във всяко мое начинание. Почувства ли се заплашен във всекидневната си дейност, той се развихря и аз смирено го следвам, без да го питам накъде ме води. Сега вече зная със сигурност, че крайната му цел е моето утвърждаване в изкуството.

Но да оставим това. Искаше ми се да пиша за съвсем друго. За камбанния звън, за тръбните звуци, за възгласите на празнуващия народ, които днес се сляха в едно при откриването на моята статуя. По-късно, вечерта, дойде ред на фойерверките. Така завърши този ден. Народът вдигна празнична глъчка като че ли няма други грижи. Но още утре празникът ще се забрави, а статуята на Юлий II ще я гледат със страх и ненавист. За съжаление такава е действителността.

Февруари 1508 година.

[1] Браманте, Донато д'Анджело (1444–1514) — архитект и живописец, работил в Милано и в Рим. ↑

[2] Христофоро Джан Романо (около 1470–1512) — скулптор, гравьор, колекционер, ученик на Браманте. ↑

[3] Кастилионе, Балдасаре (1478–1529) — автор на „Царедворецът“ — идеалният тип на светски човек през Ренесанса. ↑

[3] Тондо (итал.) — картина или барелеф, имащи кръгла форма. ↑

[4] Сетиняно — предградие на Флоренция. ↑

[5] Бенедето да Ровецано (около 1474–1552) — флорентински скулптор; работил също във Франция и Англия. ↑

[6] Госпожа (итал.). — Б.пр. ↑

[7] Брунелески, Филипо (1377–1446) — флорентински архитект и скулптор; основоположник на ренесансовата архитектура; построил купола на църквата „Света Мария дел Фиоре“ — катедралата на Флоренция. ↑

[8] Плиний Млади, Гай (ок. 61–62 — ок. 113) — римски общественик, писател и юрист. Оставил е 247 писма с висока литературна стойност и богато съдържание. ↑

[9] Пантеон — паметник на римската архитектура (27 пр.н.е.); има полусферичен купол с диаметър от около 43 м. ↑

[10] Бачо Бандинели (1488–1560) — флорентински скулптор, подражател на Микеланджело. ↑

[11] Антонио да Сангало, наречен Старши (1455–1534) — флорентински архитект; работил под силното влияние на брат си Джулиано. ↑

[12] Градините Оричелари — градини при двореца Ручелаи във Флоренция, място за срещи на литератори и философи. ↑

[13] Настрана от тези събития — всъщност Леонардо да Винчи се е интересувал от география и е включил географски сведения в своя „Атлантически кодекс“. ↑

[14] Граначи. Франческо (1469–1543) — флорентински художник, приятел на Микеланджело. ↑

[15] Франча, Франческо Райболини (ок. 1450–1517) — болонски живописец, работил под влиянието на Перуджино. ↑

[16] Легат — в каноническото право лице, натоварено от папата да го представлява в дейности от особена важност. ↑

[17] Якопо дела Куерча (ок. 1374–1438) — скулптор, преминал от готическата традиция към ренесансовите канони. ↑

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

Рим, април 1508 година.

Когато след толкова мъки се озовах във флорентинското си ателие при „Сан Лоренцо“ с надеждата да се заема най-сетне с недовършените работи, от Рим пристигна нареждане да се върна в папския двор. Този път се подчиних и отклоних предложението на Содерини да изработя статуя, по-голяма от Давид. Преди заминаването си за Рим прекъснах и преговорите със собственика на каменоломните в Карара за доставка на мрамор. Споменът за срещата ми с папата в Болоня ме накара този път да действам така, че тази сцена да не се повтори. Юлий II желае аз да изпиша Сикстинската капела и да изоставя проекта за гробницата. Новото предложение сякаш е намислено да ми върже ръцете, защото е тъкмо обратното на това, което имам желание да правя. Тукашните ми съперници, които преди бягството ми от Рим бяха толкова против тази поръчка да се възложи на мен, сега направо ликуват. Нека имат предвид обаче — и те, и папата — че оскърбления и вмешателства не ще търпя!

Когато се върнах във Флоренция от Болоня в края на февруари, след откриването на статуята на папата, предложих на баща си да ме освободи от настойничеството си. Тоест да престане да упражнява (или да се опитва да упражнява) така наречената бащина власт над мене. Като се има предвид, че винаги съм правил обратното на онова, което той е искал, и че той никога не е упражнявал каквото и да е влияние върху мен, като се имат предвид и редица други неща, които премълчавам, по време на последното ми кратко пребиваване във Флоренция успях да склоня синьор Лудовико да ми даде пълна свобода. Аз фактически съм независим от него и тази мярка не беше наложителна, но без нея интересите ми биха били застрашени. Желая да разполагам с всичко, което притежавам, без каквото и да е вмешателство на бащината воля. Когато човек стане на трийсет и три години като мене, редно е да не зависи повече от никого, дори от баща си. Освен това независимостта и свободата са ми твърде скъпи, за да търпя повече неговото настойничество.

Баща ми Лудовико неведнъж ми е казвал, че от петимата му сина аз съм му създавал най-големите тревоги. Според него твърде малко съм се грижел за себе си, обичал съм семейството си, но съм предпочитал да „стоя настрана“ от него, бил съм в плен на странни идеи, а понякога направо и на „нелепи желания“. И до днес баща ми храни всевъзможни съмнения и дори подозрения спрямо мене. Мисля, че при него това вече е станало натрапчива мания. Бедният човечец! Струва ми се, че за да бъде спокоен по отношение на мене, би трябвало да изглеждам като същински идиот.

Не ми беше нужно много време да го придумам да се явим пред нотариуса и да подпише редовен документ за пълното ми освобождение. Това стана във Флоренция на трийсетото число на миналия месец март. Официалният акт за освобождаването от настояничество бе регистриран петнайсет дни по-късно, в навечерието на заминаването ми за Рим. Излязохме от нотариуса, без да си продумахме дума.

Искам да отбележа още, че кардинал Сан Витале не е вече папски легат в Болоня. Папата го повикал в Рим и на негово място назначил Франческо Алидози, кардинала на Павия. Надявам се, че новият легат ще изпълнява своите задължения както подобава на честен човек. Другият, неговият предшественик, бил затворен в Кастел Сант'Анджело. Той не ще си навлича повече омраза, но и болонците няма скоро да забравят пагубното му дело.

Накарах да разглобят скелето, издигнато в Сикстинската капела от Браманте по нареждане на папата, за да мога да стигам до свода. Реших да постъпя така, след като се уверих, че то няма да улесни работата ми. Това дървено скеле, провесено на въжета, освен другите неудобства правеше невъзможно запълването на големите дупки, пробити в свода, за да бъде закрепено самото то. Сега строят ново скеле по мои чертежи, много по-удобно за работа.

И така, първата ми стъпка в Сикстината — бърлогата, където ще трябва да работя — се оказа неугодна на Браманте. Старите истории се повтарят. Маркиджанецът се изказал за случая пред папата, заключавайки: „Занапред ще стоя по-далеч от флорентинеца.“ Човек би рекъл, че досега се е отнасял братски или поне сърдечно с мене. Аз най-

добре разбирам работата си и може би тъкмо това уязвява самолюбието на маркиджанеца.

Джулиано пък ми каза, че трябвало да „избягвам по всякакъв начин“ да предизвиквам недоволството на Браманте. Трябвало да приема скелето му, та и „да му благодаря“. Джулиано се изрази точно така — „да му благодаря“.

Папата преустройва за свои лични покои залите, заемани от Трибунале дела Сенятура^[1], тъй като не иска да обитава апартамента на своя предшественик Александър VI Борджа. Сега Перуждино, Содома^[2], Брамантино^[3] и Перуци^[4] подпомагани от цял полк ученици, изписват помещенията.

С Перуджино се сблъсквам на всяка крачка, като че нарочно. Неговата живопис, безполезна и вяла като болно тяло, може да се види навред. И все пак намират се възложители да го удостояват с поръчки.

Е докато би трябвало да го оставят на мира с художническите му брътвежи. Да не говоря за другите, които рисуват заедно с него. Положително и Рафаело ще се появи скоро тук, защото ми казаха, че много хора при папския двор действали за идването му от Флоренция в Рим. Самият папа е много разположен към него — неведнъж ми е говорил за това.

Нека добавя, че все още не съм сигурен дали ще започна да рисувам в Сикстинската капела. Дърводелците вече издигат новото скеле, а мене ме мъчат безкрайни съмнения. Изтръпвам, като си помисля за този сив и студен свод. Плаши ме и мисълта, че ми липсва всякакъв опит във фресковата живопис. Никога не съм рисувал върху стена. Само като малък съм наблюдавал Гирландайо, като изписваше хора на църквата „Санта Мария Новела“. Тогава задачата ми беше да пълня гърненцата с вода и да стривам боите — чисто чирашка работа. Но сега няма кой да ме разбере — нито папата, нито добрият Джулиано, който всеки ден ме окуражава. Може би по този начин той иска да се разплати с Браманте, с когото са съперници.

Още преди да съм започнал, ми е ясно, че моите идеи се различават от представите на всички останали. Чувството за отговорност ме заставя да обмисля добре всичко, защото само аз си зная какви унижения ме очакват, ако не мога да се справя и изоставя започнатата вече работа. Изпитанието, което ще трябва да приема след няколко дни, крие много опасности за мене. В случая не става дума да

се изпише стена от пет, десет или дваайсет метра, а да се вдъхне живот на цял къс от небето. Съмнявам се дали имам достатъчно сили за такова дело. Мисля непрекъснато и често се улавям, че си говоря сам, сякаш подканвам някого да вземе решение вместо мене. И все пак съм убеден, че ако папата се обърне към някой друг от многото честолюбци, навъртащи се край него — например същия този Перуджино или Содома — положително ще се намери желаещ да се качи горе и да наплеска свода с боя. Самонадеяността е присъща на заблудените.

Все повече се убеждавам, че работата в Сикстинската капела трябва да се подхване съвсем другояче. Ще се наложи да разговарям откровено с папата и да го убедя в необходимостта да покрия целия свод, макар това да не е предвидено в договора. Сцените, които възнамерявам да изпиша, ще се свържат със стените чрез други фрески, поместени в дванайсетте люнета под свода.

Няма да говоря сега в каква авантюра се впускам, като изложа пред папата за одобрение новите си идеи. Мисля, че съм преценил всичко добре и че то отговаря на стремежите ми — сега искам да създам най-големия живописен цикъл, съществуващ в света. Всъщност вероятността да се проваля е еднаква, все едно дали се отнася до първоначалния замисъл или до новата работа. Може би си струва да се реша на голямото приключение. Ако успея, чака ме всемирна слава. В края на краищата ще ми помагат книгите на Библията.

Пиша така, а все още не съм се освободил напълно от страховете си. Навремени величавостта на замисъла ме изпълва с въодушевление, после ме потиска мисълта за трудностите, включително и чисто техническите, които ще трябва да преодолявам. И все пак нямам търпение да започна по-скоро работата по новия проект, за да се сложи край на колебанията и да мога да кажа, че е положено началото. Ще се разбере най-после на какво съм способен в изкуството на фресковата живопис. Ако пък наистина се проваля, Юлий II ще трябва да се сърди само на себе си: многократно съм му изтъквал неопитността си в този род работа.

Ще се постарая да въплътя много от идеите, които имах за папската гробница, в огромните голи фигури, които ще разположа около библейските сцени по потопа на Сикстината. В тези фрески ще

предам драмата на човека, осъществявайки същите замисли, които имах за паметника на папата. Така че, ако поразсъдя, мога да приема новата работа като продължение на предишната. Откровено казано, връщам се охотно към неосъществените си идеи. Навярно защото не мога да им изменя.

Трябва да помисля и за сътрудници, без каквито няма да мина. Площта за изписване е толкова обширна, че е необходимо не един, а цял отряд помощници. Ще взема хора, които познават занаята и мен лично. Ще бъдат младежи, приятели, с които ще се разбираме. Ще бъдем като едно семейство.

Няма да уча никого на нищо, защото не съм способен на това и защото, когато става дума за изкуство, не вярвам в правила и наставления. Помощниците ми трябва само да ми се подчиняват и всички да бъдат флорентинци. Мисля да повикам Граначи, Буджардини, Индако, Якопо де Тедеско, които са работили с Гирландайо или са се учили в градината на „Сан Марко“. Ще повикам и Якопо ди Домино, мой предан приятел, и Бастиано, младеж и той като другите, сестрин син на Джулиано да Сангало, който ми го препоръча.

Краят на май 1508 година.

В последното си писмо баща ми пише, че във Флоренция всички ме смятали за мъртъв. Осведомява ме с такава горест за празните приказки, разпространявани по този повод от недобронамерени хора, щото имам чувството, че е писал, обзет самият той от съмнения и представяйки си може би, че писмото му няма да ме заvari жив. Същият слух се носи и в Рим и очевидно е стигнал до Флоренция с бързината на клеветата.

Истината е, че през последните седмици работих с настървение, което ме караше да забравям храна и почивка. Четенето на Библията и идеите, които ми хрумваха за Сикстинския потон, изпълваха всичките ми часове и няхах време за нищо друго. Нерядко сънят ме оборваше, както бивах потънал в размисъл, и после се събуждах в креслото или на постелята. Сигурно съм прекарвал часове в несвяст като същество, принадлежащо към друг свят. Идеите и страстното желание да ги осъществим ни пренасят някъде отвъд нашето всекидневие, в селения, където могат да дишат само онези, които са погълнати от тези идеи. Моят гений е причина за безредието в живота ми. Той не си дава

сметка, че човек има нужда да спи и да се съблече, преди да си легне. Не иска и да знае за тези, които те укоряват, че не се храниш и че не се миеш достатъчно. Хората винаги са осведомени за всичко. Този път геният ми забрани да излизам от къщи и да се срещам с други хора. Държа ме затворен навярно за да не се отвличам от онова, което ми нашепваше. Така че не си подадох носа навън най-малко две седмици. Отначало рошили, че съм се разболял, после, че съм умрял. За болен и после за мъртъв са ме мислели и флорентинците, а разбира се, и баща ми. Когато отново се появих сред хората, решиха, че са сбъркали, но само наполовина: ако не съм умрял, то поне съм боледувал. Не разбираха, че моят гений е причината за вида ми на оздравяващ болник.

Сега, когато всичко отмина, се оказах с безброй скици и готови идеи за свода. Геният ми никога не оставя жертвата си без награда. Великодушен е. Но питам се: нима мога да обясня всичко това на моя баща или на някого другиго?

Впрочем уверявам се, че винаги става все едно и също: всичко, което се отнася лично до мене, другите винаги го узнават много бързо, тъй като не гледат собствените си работи. Сред нас не липсват желаещи да се разгласяват делата им. Нека се говори за тях, а мен, който се срещам само с папата, с прислужницата у дома и с помощниците в Сикстинската капела, да оставят на мира.

Дърводелецът, комуто подарих въжетата от разглобеното скеле и който сега издига второто, ми каза, че ги продал и изкарал пари за чеиз на двете си дъщери.

Жалко, че Браманте не е употребил повече въжета — заключи той и лукаво добави: — В такъв случай сигурно нямаше да ми ги дадете... Монахът Якопо ми достави синята боя и киновара, които му бях поръчал миналия месец. Те са чисти и хубави и цената според мене е умерена.

Юни 1508 година.

Миналия месец ме посети един млад испанец, за да се запознае с мен и да помоли да му издействам разрешение да копира рисунките ми за епизода от Пизанската война, пазени в двореца Медичи, в същата зала, където бяха изложени. Реших да услужа на младежа и писах на брат си Буонарото да му помогне, както и да му бъде полезен, ако помоли за друго.

Като млад и аз ходех да копирам Мазачо в църквата „Санта Мария дел Кармине“ и Джото в „Санта Кроче“. Затова не намерих нищо нередно в желанието на испанеца. Посъветвах го дори, с оглед на бъдещето му на художник, да изучава творбите и на други флорентински майстори.

Сега след около месец, Буонарото ме уведомява, че въпреки усилията си не е могъл да издейства испанецът да получи ключовете от залата, където са картоните ми. Брат ми не пише подробности, но се досещам — аз самия дочух някои приказки във Флоренция през миналите месеци — че се безпокоя за опазването на моите рисунки. Ставаше дума, че някакъв си развейпрах, може би някой от привържениците на Леонардо, си наумил да унищожи картоните. А те ми са скъпи, защото още не съм изгубил надежда да изпиша фреската в залата на Големия съвет на Синьорията.

Налага се, значи, да се пазят добре, както и картоните на Леонардо в „Санта Мария Новела“. А щом не разрешават на испанеца да ги копира, то ключът от залата не бива да се поверява и на други хора. Правенето на копия може да се разреши само в присъствието на охрана.

Тук много се говори за Рафаело. Всички, начело с папата, искат да го видят в Рим. В папския двор говорят възторжено за него. Изглежда, че папата иска да се освободи от художниците, които работят в залите, заемани по-рано от Трибунале дела Сенятура, и да възложи изписването им на Рафаело. Както узнах днес, той бил вече поканен да дойде в Рим от секретариата на Ватикана. По този повод се носят много слухове. Казват, че папата искал Рафаело да рисува портрета му.

Свикнах да не поставям под съмнение нищо от онова, което научавам за Рафаело. За него е допустимо да се мисли всичко. Както научавам. Браманте бил доволен, че землякът му е поканен в Рим. Щял да го посрещне с отворени обятия, казват, и да му бъде в помощ. Всичко ми е ясно и си представям как ще се развият нещата.

Няма да мине много време и аз ще работя в Сикстината, а Рафаело — в станците на Ватикана. Не се страхувам от младия урбински живописец. Боя се по-скоро, че някой ще си послужи с него, за да ми пакости. И все пак не знам дали ще се поддаде на скритите цели на моите съперници и дали самият той ще се присъедини към шайката на Браманте. Едно е положително — ще имам край себе си

художник, с когото ще могат да ме сравняват всеки миг. До мене, за постоянна съпоставка, ще стои младеж, изпълнен с въображение и изящество, но и с непреклонност, когато се отнася до амбициите му.

До вчера бях сам, занапред ще бъдем двама, но не ще позволя да ме унизи един млад човек, който си е спечелил всеобщо признание и симпатия, като е черпил от школата на флорентинските майстори.

В началото на този месец брат ми Джовансимоне реши, че трябва да дойде в Рим, така че бях принуден да му окажа гостоприемство. По-късно легна болен и лечението му много ме затрудни, тъй като и без това грижите ми не са малко. Сега вече е здрав и скоро ще се върне във Флоренция. Узнавам обаче, че Буонарото е готов да го замести. Скоро значи ще си имам нови главоболия вкъщи и грижите ми ще се увеличат. Не мога да втълпя на домашните си, че трябва да ме оставят сам с работата ми. Нямам време да се грижа за никого. Изпращам у дома достатъчно пари да се изхранят всички. В замяна на това нека ме оставят на мира. Винаги, когато идват, ме разстройват с разни истории, понякога направо невероятни.

Джовансимоне ми каза например че баща ни, за да „затвори устата“ на Лапо, когото изгоних от дома си в Болоня, му броил някакви пари, защото съм „имал да му давам“. И не само това — не съм бил изпълнил договореното с него. А този мошеник продължава да ме клевети и да си служи с какви ли не нелепи измислици, които оскърбяват достойнството ми. Да си принуден да се защитаваши от негодници, е най-лошото, което може да ти се случи.

Когато Буонарото дойде тук, кой знае какво още ще чуя. Не се съмнявам, че и той като Джовансимоне ще ми иска пари. Заедно е баща ми те почти изчерпиха влога ми в касата на „Санта Мария Нуова“ и никак не се срамуват. Като че съм длъжен да издържам всички. Но някой ден ще им обърна гръб. Ще се реша на такава крачка, за да се освободя от всички. С една дума, някой ден ще стигна дотам да мога да кажа, че нямам ни братя, ни баща, ни семейство.

Рисувам сцените на сътворението на света в ред обратен на тяхната последователност в Библията. Съжалявам, че трябваше да започна с последните дела на твореца, защото ми се искаше да сложа началото със сътворението така, както е описано в Светото писание: „В

начало Бог сътвори небето и земята. А земята беше безводна и пуста; тъмнина се разстилаше над бездната, и Дух Божий се носеше над водата...” За да не давам храна на злите езици и да предвардя възмущението на добронамерените, добре е да обясня защо възприех обратния ред. Когато проектирах скелето, няхах още ясна представа какво ще изобразя на свода. Скелето бе издигнато там, където е сега — на мястото на Брамантевото, защото тогава все още не ставаше въпрос да се изписват сцените в тяхната последователност по време. Да се разваля скелето за втори път и да се издига отново за трети път би било чиста загуба на време и пари, а и излишно с оглед на работата. На тези, които биха възразили, че в частта, която рисувам сега — най-близката до стената в дъното — бих могъл да започна с първата сцена от сътворението, ще отговоря, че трябваше да се съобразя с мястото на входа на капелата: посетителят с влизането си да може да проследи сцените в тяхната естествена последователност.

Но аз, който се старая да обясня или по-скоро да оправдая нещо, което засяга само мен, съм просто изумен, че никой не възроптава срещу това, как безогледно Браманте разрушава толкова много постройки от древния Рим. Всъщност аз с моята придирчивост във всичко съм глупакът, докато другите рушат безгрижно мозайките и безценните колони на старата базилика „Св. Петър“.

Безполезно е обаче да се вайкам за тези безобразия, след като самият папа не е в състояние да ги спре. Юлий II бърза и маркиджанецът архитект го поощрява в припряността му, за да не загуби покровителството и доверието му. За него по-важни от всичко друго са личните му отношения с папата. Заради тях е готов да унищожи всички старини и да срине и това, което самият той строи. Той е безсъвестен човек и ужасен ласкател. В папския двор щастieto му се усмихва. Папата е толкова възхитен от него, че му възлага не само строежите, които сега са в ход във Ватикана, но и го назначава за пазител на печата. Сега именно той, маркиджанецът, полага печата върху папските документи. Тази длъжност му дава правото да се нарича „монах на оловния печат“; тя е пожизнена и, без да е свързана с особени задължения, носи годишна пенсия. Бих казал, че за Браманте това е чисто почетна длъжност.

Понякога се питам как Браманте е съумял да си извоюва безусловното доверие и симпатиите на папата. Не отричам, че е човек

способен и много енергичен, но всяко нещо си има мярка. А при него нищо няма мярка. Той е навсякъде, където се строи, навсякъде, където се решават въпроси за сгради и за пътища, древни и съвременни. Винаги е готов да заглуши гласа на другите. Навсякъде той е над другите. Но не и над мене. Аз накарах да разглобят скелето му в Сикстината и, надявам се, отворих очите на папата по отношение на новия храм „Св. Петър“: две неща, които Браманте дълбоко в себе си никога няма да ми прости.

Казват, че бил веселяк, че се развличал, като пишел стихове, че свирел на лютня и какво ли не още. Всестранно надарена личност, не ще и дума, която не пренебрегва и съмнителните компании. Но да го оставим на мира — това са си негови работи. Споменавам ги тук само да напомня на самия себе си, че моят живот е напълно противоположен на неговия. Живея като каторжник. Не ми прави удоволствие да нося разкошни дрехи, да прекарвам вечерите си с весели приятели у дома или другаде, да пилея времето си, заемайки стотина дължности... — Аз например никога не ще стана пазител на печата или главен интендант, или каквото и да е там. Нито пък ще се съглася някога да действам в разрез с разбиранията си.

Трагедията на живота ми е тъкмо в това, че съм създаден изцяло по подобие на самия себе си. Никога и пред никого не ще продумам нищо, което не е в съгласие с принципите ми. Навярно съм роден, за да не се нравя никому. Известно ми е това мое качество и зная от опит колко ми тежи, но то е единственото, което ми принадлежи. А онова, което виждам около себе си, ме дразни, почти всичко ме дразни. Никога не намирам нещо, за което да кажа добра дума, да поговоря с ведър дух. Нито дори за семейството си. Дразни ме и ме възмущава цялата тази история с „индулгенциите“, с които търгуват, за да събират пари, както казват, за строежа на новия храм „Св. Петър“. Ако всички тези неща и други, които премълчавам, не ме наскърбяваха, можех и аз да се показвам „веселяк“ като Браманте и останалите, и да бъда обкръжен от симпатиите на всички. На лицето си обаче аз нося отпечатъка на моите страдания и на страданията на нашия род. Не съм в състояние да ги крия, затова, където и да отида, ги показвам и напомням за тях...

Щастието не ме споходи и в работата ми в Сикстинската капела. Онзи ден установих, че боите на някои участъци от потона, които успях да изпиша досега, са се изменили. Отначало не повярвах на очите си. Помислих, че светлината, още не проникнала под свода, си прави лоша шега с мене. Изчаках слънцето да се вдигне по-високо и накрая се уверих, че цветовете наистина са се променили. Нещо повече, светлината на утрото беше милостиво закрила от погледа ми плесента, избила по други части на стенописа. Като видях и това, отпратих помощниците си, заключих капелата и се прибрах у дома, обзет от такава възбуда, каквато бях изпитал в Болоня, в мрачните дни на първото отливане на папската статуя. След пладне се върнах във Ватикана и поисках аудиенция при папата.

Тази сутрин бях приет и с горест в сърцето помолих Юлии II да ме освободи от възложената ми работа. В отговор обаче той ме посъветва да се върна в Сикстинската капела.

— Днес следобед ще изпратя Сангало при вас — рече ми най-спокойно той и, като ми даде знак да се оттегля, добави: — Вървете си и не се безпокойте.

Приятелят ми Джулиано ми обясни, че плесента се е появила поради многото вода в хоросана и мазилката. Щяла да изчезне след няколко дни под действието на въздуха.

Мазачът, който беше там, побледня целият, докато Джулиано обясняваше причината за несполуката, защото той беше приготвил разтвора. Но какво можех да му кажа вече? Вина имам и аз — можех все пак да забележа, че част от мазилката съдържа повече вода от необходимото.

А сега? Редно ли е да губя време без полза? Не е ли по-добре да ми разрешат да подхвана изоставената работа по паметника на папата? Трябва да призная, че за съжаление не съм доволен от помощниците си. Никой не работи така, както бих искал, въпреки всекидневните ми наставления и подканвания да залягат. Имам впечатлението, че всеки прави това, което си знае, и че са тук само за да ми тровят живота. Това почва да ми досажда. Жалко, че е така — Граначи, Буджардини, Индако са ми близки приятели още от ранни години. Жал ми е и за Бастиано, племенника на Джулиано. Съжалявам и за останалите помощници. Но това не променя нещата. Намерението ми е да си остана сам и да върша

всичко с помощта само на двама чираци. Необходим ми е един да стрива боите и друг да стои до мене със съдчетата за вода и четките.

Вече като че ли чувам някакъв глас, който пита: защо тогава събра тук толкова много помощници? Какво ще разправят за тебе тези младежи, когато се върнат всички във Флоренция? Нима не знаеш, че никой не може да ти угоди? Ако започнат да те клеветят, както постъпиха Лапо и Лудовико, как ще се защитиш този път? Гласът, който ми задава тези въпроси, навярно е моят. Той ми е познат, изпълнен е с безпокойство; сигурно е гласът на моята съвест. Може би иска да ме подготви за мъчителния разговор, който днес-утре ще трябва да водя с помощниците си.

Изморен съм, нямам сили. Започнах тази работа без голямо въодушевление и вървя опипом напред. Фреската не е моят занаят. Никога не съм рисувал върху стена. Ще повторя това и на папата, и на Джулиано, и дори на съперниците си. Като си помисля за този свод, свят ми се завива и кръвта, ми се смръзва. За мене той стана като ужасно видение, което е постоянно пред очите ми. „Усещам“ го надвиснал над главата ми, готов да ме смаже всеки миг. За мен има само едно средство за спасение — да се върна към скулптурата.

Още преди няколко дни забелязах, че работите в някогашните помещения на Трибунале дела Сенятура забавиха ход, вървят някак си вяло. Не виждам вече нито Содома, нито Брамантино, нито Перуджино. Когато отивам в Сикстината или се връщам оттам, срещам само някои от помощниците им. По-късно разбрах, че папата наредил работата да се спре и, нещо повече — да се заличат готовите вече стенописи. В припряността си Юлий II стигнал дотам, че заповядал да се унищожат и фрески, изписани от някои майстори на миналия век, между които и Пиеро дела Франческа^[5].

Волята на папата се изпълнява съвсем точно. И всичко това, за да се даде възможност на новодошлия — на Рафаело — да работи съвсем свободно в папските станци. И така, Рафаело е вече тук. Знаеше се отпреди, че всеки миг може да се появи във Ватикана, и всички се постараха да му проправят път: римската курия, Браманте, красивите и набожни хубавици от урбинския двор, дошли в Рим в годината на избора на папа Юлий II. С една дума, всички се застъпваха пред папата Рафаело да пристигне час по-скоро в Рим.

С този щастливец се видяхме днес и се поздравихме само пътьом. Аз продължих към къщи, той — към Ватикана. Идваше откъм Борго^[6], където се е настанил. Придружаваха го рояк хубаво облечени, весели, приветливи младежи. Сякаш отиваха на сватба. Сред тях — Рафаело: висок, слаб, усмихнат както винаги и облечен още по-разкошно, отколкото във Флоренция. Мене ме придружаваше само един чирак. Контрастът със свитата на Рафаело беше толкова очебиен, че се смутих. По едно време чиракът ме попита кои са тези млади хора и кой е този, който, според както беше отгатнал, ги водеше.

— Това е Рафаело — отвърнах. — Другите са негови ученици и приятели.

— А вие, майсторе, защо нямате ученици?

Докато мълчах объркан, той добави:

— Защо ходите винаги сам?

— Защото така ми е по-удобно — се сопнах аз.

— Майсторе, Рафаело прилича на княз, а вие...

— Какво аз? — попитах.

Чиракът се оплете и замълча, но аз настоях за отговор. Искях да разбера как изглеждам в очите му. Най-сетне каза:

— Вие, майсторе, сякаш... сте точно обратното на Рафаело.

Но стига за това. Рафаело вече започна да работи в залите на някогашния Трибунале дела Сенятура. Не ми е известно какво точно рисува. Разни „съветници“, богослови и учени мъже му помагат да нахвърля сюжетите си. Юлий II е повикал Рафаело в двора, за да изобрази и него самия в станците и така да остави траен спомен за себе си и своите дела. Казват, че младият художник се съгласил с готовност на това. Впрочем, когато става дума да удовлетвори суетността на възложителите си, Рафаело е винаги в стихията си — такива желания той изпълнява с истинско увлечение. За него е по-важно да е доволен този, който дава поръчката, отколкото той самият. При мен не е така.

В моите творби изпъква преди всичко моето присъствие. Никога не съм държал много сметка за мненията на възложителите.

И така, Рафаело започна работа, но, както се казва, и аз не стоя със скръстени ръце, особено сега, когато не съм вече „сам“ във Ватикана. На потона на Сикстинската капела е завършена вече фигурата на Захария, един от последните пророци. Завърших също фигурите на Йоил и на Делфийската сибила, както и сцените с пиянството на Ной и

на потопа, обрамчени от фигури на роби. Изпълних също така рисуваните архитектурни детайли на тази част от свода, както и сцените в големите сводови пазви.

Извършената работа ми струваше усилия, каквито не съм и предполагал, че ще мога да понеса. Давам си сметка, че причината за това е ограниченият ми опит във фресковата живопис, но не зная дали ще ми стигнат силите да продължа. Съсипан съм, а не мога да мисля за „възстановяване“. Принуден съм вече да смятам за нормални сегашното ми физическо състояние и външен вид. Ако поискам наистина да възстановя силите си, ще трябва да бездействам поне няколко месеца. Това ми го казват лекарите, но никога не ще го направя. Работя без мярка. Целият ми живот, въпреки че изглежда монашески, протича всъщност в невъобразимо безредие.

Продължавам да работя свръх силите си. Нахвърлих се на потона на Сикстината с дивашко настървение. Водя борба с една безжизнена каменна маса, за да я оживя по свой начин. Крепи ме надеждата, че като добия по-голям опит в този вид живопис, ще мога да работя по-бързо и няма вече да се сблъскам с пречки, връзващи ръцете ми. Ако въпреки всичкото си усърдие не постигна това, боя се, че Юлий II ще трябва да си потърси друг художник, по-способен от мене.

Краят на септември 1508 година.

Братята ми използват обстоятелството, че съм далеч от Флоренция, и не се отнасят с необходимата почит към баща ни. В препирните с него първенство държи Джовансимоне, когото от години увещавам и заплашвам, за да го накарам да живее в съгласие с хората и в мир със семейството. Усилията ми обаче са напразни. Ако не престане да се кара с баща ми и да се разпорежда с онова, което не му принадлежи — което съм спечелил само аз и никой друг — ще се върна във Флоренция, за да го науча как човек трябва да се държи с родителите си и как въобще да живее.

Точно това писах преди малко на Джовансимоне. Ядовете ми със семейството нямат край. Повече от десет години, откак тичам насам-натам из Италия, търпя лишения и се трудя. Давах и продължавам да давам всичко на баща си и на братята си, но никога не ще изпитам удовлетворението да видя, че семейство Буонароти живее в мир. Притесненията, за които са причина домашните ми, съсипват здравето

ми повече от непосилния труд. Ето, тази вечер ме нервира Джовансимоне, а утре положително ще трябва да укорявам Джизмондо, да поучавам Буонарото и да се разстройвам с баща си. После всичко се повтаря отново, като че нищо не е било.

У дома живеят ден за ден. Никой не се захваща сериозно с каквото и да било. А пък всички умеят да четат и пишат. Умеят и да смятат и биха могли да се заемат с някаква работа. Буонарото, откакто напусна складовете на Строци при Порта Роса, постоянно ми пише, че искал да дойде в Рим и да си намери работа. И, разбира се, разчита, че аз ще му помогна. Но какво мога аз да сторя? Може би да го препоръчам на папата? Или пък се надява да го направя носач на папската носилка, да го настаня при някой плетач на кошници или нещо подобно?

Домашните ми все още не искат да разберат, че семейство Буонароти трябва да държи на достойнството си. Предпочитам братята ми да се излежават, вместо да станат чираци в дюкян. Поне някой от тях да имаше наклонност към изкуството — щях да го взема при себе си да ми помага. Но от изкуство те нищо не отбират и не могат да ми вършат никаква работа. Затова нека Буонарото си стои във Флоренция, да се оправя както си знае и да престане с неизпълнимите си искания. Същото бих казал и за Джовансимоне и Джизмондо. Грижливо обмислям как да създам някаква работа на домашните си във Флоренция, та да могат да преживяват, без да ме тормозят повече. Те обаче не са хора способни да се заемат както трябва с нещо и не е изключено да загубят всичко само за няколко дни. Парите ми ще отидат на вятъра и вече нетърпимото положение в семейството ще се влоши още повече.

Вкъщи братята ми все теглят към литературата. Този иска да пише стихове и комедии, онзи пък — да обиколи света, за да го опознае. Такива работи не одобрявам, защото братята ми не ги бива за неща, за които се иска ум. По-добре ще е да имат едно прилично съществуване, постигнато с труд, и да живеят в сговор като всички уважавани флорентински семейства. Но сигурно искам твърде много от тях. По-лесно им е да карат както досега и да ми искат непрекъснато пари. Така им е най-удобно. А пък аз ще продължавам да се притеснявам и да им пиша: „Вървете в «Санта Мария Нуова» и теглете пари.“ Впрочем баща ми и братята ми това и очакват да им пиша.

Сега няколко думи за помощниците ми. При мене са още Якопо дел Тедеско и Бастиано, племенникът на Джулиано. И двамата са послушни и привързани към мене, но не ми вършат никаква работа. Скоро ще се разделя и с тях. Особено ми е жал за Бастиано, но никому не ще правя мили очи против волята си. Нямам време да „обучавам“, нито пък знам на какво да уча един млад човек. Трябват ми хора способни и готови на жертви — хора като мене. Но такива няма да открия, защото още не са се родили. В това вече се убедих. Сикстинският потоп ми отвори очите и по отношение на помощниците.

Март 1509 година.

Папата идва често да види работата ми. При тези посещения той се отбива и при Рафаело, който работи в станците недалеч от Сикстинската капела. Пристига, придружен от някой висш духовник и двама камериери, изкачва се малко трудно по скелето, разглежда завършените фрески, разпитва какво ще започна да рисувам и неизменно ми поръчва да бързам. Не мога и досега да проумея причината за тази му припряност. Бърза във всичко: и като говори, и като върви, и като обсъжда политически въпроси, и като взема решения. Не е изключено, след като е решил нещо, да му хрумне друго. Такъв си е по природа. Случва се някоя идея да го въодушеви до изстъпление, а на другия ден или след няколко месеца е способен да я отхвърли с пълно безразличие.

Преди няколко дни, след като се изкачи на скелето, ме попита колко време ще ми е нужно още, за да завърша работата.

— Не знам и не мога да зная — отвърнах.

— Това не е отговор на въпроса ми.

— Може да ми трябват две години, а може и три.

Папата започна да размахва бастуна, с чиято помощ се движи.

— Та дайте по-точен отговор. Две години са много... не мога да чакам толкова време... трябва да побързате...

— Работя колкото мога, дори свръх силите си... сводът е голям.

— Сводът бил голям... сводът бил голям — рече Юлий. — Защо не си вземете помощници?

— Не намирам подходящи хора. По ми е спокойно, като работя сам... не мога да си губя времето с помощници...

Папата ме изглежда втренчено и после каза полусериозно, полушеговито:

— Вземете за пример Рафаело. Той приема да му помагат много художници... и работата му върви по-бързо от вашата.

После, без да дочака отговор, добави:

— А златото? Още не виждам никакво злато в тези фрески. Сводът трябва да изглежда разкошен... слагайте много злато... не се инатете да правите обратното.

И без да изчака отговор, промени темата и попита:

— Как е баща ви?

— Добре е. Наскоро си намери работа като писар близо до Флоренция.

— А братята ви?

— И те са добре.

— Какво става с чифлиците ви?

— Дават доходи на семейството ми.

След този мой отговор папата бързо заситни към стълбата на скелето, сякаш спешно го очакваха в залата за аудиенции.

Юлий II би желал да види изписан целия свод от днес за утре. Аз бързам не по-малко от него. Ако продължавам да се взирам все нагоре към потона, скоро няма да мога да гледам надолу. Очите ме болят. Глождят ме, сякаш са от камък, и вече не мога да ги движа свободно. Чувствам на тила си някаква тежест, като че са ми надянали ярем, от който не мога да се освободя. Боли ме гърбът, а вечер коленете ми са като раздробени. Положението, което ми се налага да заемам, когато работя, се превръща в истинско изтезание. Работата под Сикстинския потон ми струва нечовешки мъки. Лекарят ме съветва да си почина един месец и после пак да продължа да рисувам, но с редовни прекъсвания — колкото дни работа, толкова дни почивка. По този начин мускулите и костите се връщали към нормалното си положение. Представям си как папата би погледнал на този лекарски съвет. Искане ми се и да видя как би се справил Рафаело, неговият „добър син“, на мое място под свода. С лице в пръски от боя и хоросан. Младият хубавец не си хаби силите да рисува таваните на залите — те отчасти, са вече изписани, а останалото възлага на помощниците си. Маркиджанецът се захваща само с удобни, отвесни стени на малки помещения, прохладни лете и отоплени зиме.

Докато аз още не съм стъпил в папските станции, Рафаело е идвал в Сикстината, качил се е на скелето и е разглеждал... Не знам кой му е разрешил. Занапред обаче няма да търпя да идва в капелата и да се катери по скелето. Ако желае да види фреските ми, ще трябва да поиска разрешение от мене. Повече няма да се промъква вътре като крадец, който иска да задигне нещо. Ако желае да гледа, редно е да надвие гордостта си и да помоли за това, както във Флоренция, където пред очите на всички копираше творбите на Леонардо и моите. Не ще позволя никому да използва хитро плодовете на моя труд и да оставя следи от пушек на лампа по тавана на капелата: маркиджанецът идва нощем и затова му трябва светилник.

Който краде наденици или пари, рискува да влезе в затвора. Който краде идеи, го уважават. Как да се оправи човек?

Буонарото е решил да се жени. По този въпрос ми е написал дълго писмо, сякаш иска да ме убеди каква сгода се крие в обзелата го неочаквано страст. Нека се жени. Това малко ме интересува и нямам желание да му се противопоставям. Само че не бих искал да стане така, че да стовари върху мен издръжката на още едно семейство. Този път трябва да бъде наясно: ще предупредя брат си, преди да си вземе жена, да размисли добре дали ще може да я издържа. Нека помисли и за децата, които трябва да растат здрави и да имат възможност да се учат, ако пожелаят. Ще му кажа да се погрижи преди всичко за дюкяна, който купих за него и за другите си братя, та да им носи печалба. Само така ще има средства да издържа семейството, което мисли да си създаде. Ще му напомня също, че сега моментът да се жени не е подходящ тъкмо защото то дюкянът не е разработен както трябва. Няма опасност да остарее, ако изчака някой и друг месец. Нека не се вълнува толкова — страстта му ще прекипи и тогава въодушевлението му ще се поохлади.

Любопитен съм да узная какво мисли баща ни Лудовико за този предстоящ брак и какви съвети дава на Буонарото. Бих желал да знам какво мислят по въпроса и другите ми братя Джовансимоне. Джизмондо. Леонардо. Дали Буонарото ми съобщава за желанието си да се жени, след като е говорил с баща ни? Синьор Лудовико често стоварва върху мен тежестта на собствените си приумици и на безразсъдствата на синовете си, сякаш той няма думата за нищо. Явно

е, че му липсва необходимият авторитет, защото може да се каже, че и той като синовете си винаги досега е търсил лесното със смътната надежда, че семейството му някак ще се подреди.

В края на писмото си Буонарото ми съобщава, че имал намерение да пристигне за няколко дни в Рим, за да говори с мене за женитбата си. Ще му отговоря да изчака, докато завърши половината от потопа на Сикстинската капела. Тогава ще се върна във Флоренция и ще разговаряме колкото иска.

У дома винаги има някаква новина. Вестта за Буонарото ми дойде неочаквано и ми създава доста грижи.

Състоянието на очите ми все повече ме безпокои. За да мога да прочета някое писмо, трябва да го държа високо над главата си. Като вървя, не виждам къде стъпвам. Понякога имам чувството, че се намирам в непознато за мен пространство. В Сикстинската капела съм принуден да се движа много внимателно, за да намеря вярната посока. Усещам тялото си като свито кълбо, здраво стегнато с въжета. Когато цялата работа по свода бъде завършена, ще имам усещането, че съм се избавил от буря, защото подобно на фигурите в сцената на потопа, борещи се да се спасят от смъртта, и аз всеки ден се боря със същите терзания и усилия.

Чух напоследък някои слухове, които ще изложа тук не без чувство на страх. Изглежда, че Юлий II възнамерява да върне Медичите във Флоренция, за да направи Тоскана „по-покорна“ на Папската държава и да я изтръгне от френското влияние. Освен това, пак според слуховете, папата се готвел да завземе владенията на херцозите Есте и да изгони французите от Италия с помощта на испанците.

Юлий II пак се връща към старите си замисли, чиято крайна цел е освобождението на Италия. Питам се обаче каква е ползата да изгониш един завоевател с помощта на друг. Според мене това е само игра, която носи нещастия на народа и ще завърти с потъпкването на оцелелите досега свободи на италианските държави. Това не е толкова трудно да се разбере. По-добре папата да остави на мира Флоренция с нейното републиканско управление. Флоренция не му се нрави, защото е свободна благодарение на закрилничеството на Франция и защото там Медичите могат да се върнат само като частни лица.

В Сикстинската капела ми помагат двама чираци Джовани и Бернардо. Те са на мястото на Бастиано и на Якопо дел Тедеско, които

се върнаха във Флоренция. Дано тези двама, както и останалите, които бях повикал от Флоренция, си спомнят с добро за мене.

Имам нужда само от чираци — опитът ме убеди в това. Помощниците се държат премного независимо и като е така, да си стоят у дома.

Бил съм човек, който вечно се оплаквал, който от нищо не бил доволен, дори когато се отнасяло за неща, стоящи далеч от изкуството. Мнозина мислят така за мене, и не без основание. Ето и днес сядам да пиша, за да изразя пак недоволство и да правя забележки. Но да видим за какво всъщност става дума и дали не заслужавам по-голямо разбиране от страна на ватиканските власти.

Когато говорят за мен, говорят като за някакво муле. Аз наистина съм товарно животно. Полага ми се да рисувам и да вая, но не ми се полага да заема някоя „служба“, почетна длъжност или нещо подобно. Мулето го товарят и толкова. Когато си има работа с хората, то знае само да рита — не е способно да се нагажда към тях. Та и аз като не мога да правя това, по-добре да ме държат настрана. Така се е говорело за мен, поне до днес. Но нека продължа и обясня по-добре какво имам предвид.

Струва ми се, писах вече, че преди време Браманте бе назначен за пазител на печата. На мене например никой не ми е предлагал такава длъжност. Тогава си помислих: „Поради възрастта си Браманте има предимство пред мене.“ Затова не повдигнах въпрос и никому дума не казах.

Сега друга такава „служба“, за която не се иска труд, а носи доход, се намери за Рафаело. Питам се защо този път е ред на Рафаело, а не на мен? Защо никой не взе под внимание, че съм по-възрастен от него с осем години и имам по-голямо основание да бъда предпочетен, защото работя за папата от доста години насам, докато той започна само преди няколко месеца?

Мисля, че сега с право роптая, недоволствам и ругая нарушителите на реда и закона. Не аз ритам като магаре — мене ме ритат. Този, който пристигна последен, бе зарадван тутакси с назначение на длъжността „писар на апостолическите бреви^[7]“. Назначаването стана с документ, връчен му лично от папа Юлий II.

Сега Рафаело заема освободеното от клетия Винченцо Капучий място — „писар на апостолическите бреви“ с всички „почести, задължения и възнаграждения“, които то носи. Задълженията обаче Рафаело оставя за другите — казаха ми, че досега не е стъпил изобщо в новата си канцелария. Съвсем не му е до нея, но от „почестите и възнагражденията“ сигурно няма да се откаже.

Облагодетелстването на Рафаело — защото то си е именно такова — ме жегна по много причини. В него съзирам преди всичко, криво или право, проява на незачитане към мене; освен това то показва колко високо ценят младия художник от Урбино. С една дума той, едва двайсет и пет годишен, успя за няколко седмици, да не кажа, за няколко дни, да спечели благоволенieto на Юлий II, на курията и на аристокрацията; сдоби се с длъжност, дори без да я е искал. Смешното в тази работа е, че „писарят на апостолическите бреви“ не умее изобщо да пише. С големи усилия е успял да се издигне над неграмотността на баща си.

Ако папата и неговите съветници имаха желанието да действат безпристрастно, то тази привилегия следваше да бъде отказана както на мене, така и на Рафаело. Постъпвайки другояче, те ме унизиха незаслужено, въпреки че младият художник няма нищо общо с това. На него длъжността му беше просто „предложена“.

Преди няколко дни разговарях с Джулиано да Сангало по този въпрос, но той не откри нищо нередно в това. За моя приятел облагодетелстването на Рафаело било нещо „съвсем естествено“.

— Ти не подхождаш за някои служби — заключи Джулиано. — Разбери го най-после!

Приятелите ми и всички, които ме познават, имат погрешно мнение за мене и много е трудно то да се промени.

Не обичам да се самозаблуждавам. Разбирам с горчивина, че всеки ден губя по малко от почвата, спечелена от мен в Рим, пред този младеж, който върви напред с усмивка на уста. Той си проправя път, без да си е заслужил някакъв укор. По отношение на мене не е постъпвал лошо, против мене не е продумвал дума, дори пред Браманте, на когото е толкова приятел, колкото и на другите — ни повече, ни по-малко. Никой не е в състояние да го привлече напълно на своя страна. И в това е силата му на човек, когото навсякъде приемат. Когато го срещам,

вдига ги ме поздравява сърдечно. Аз пък се старая да го избягвам и често успявам. Не знаая защо, но като го видя, нещо ме кара да се отдалеча. Понякога си казвам: „Ако го срещна днес, ще се спра да поговорим.“ Но, както казах, не успявам да си го наложам.

Откакто е в Рим, този момък ме хвърля в особен смут, от който се отърсвам само като го избягвам. И като си помисля, че преди шест-седем години дойде при мен като ученик при учителя! Сега не знаая защо, но в негово лице виждам опасен съперник. Разделят ни навярно разкошът, в който той живее, и хората, които го заобикалят, а може би и самият му начин на живот, съвсем противоположен на моя. И двамата сме настанени близо до Ватикана — аз в скромна къща до църквата „Санта Катерина“, той в господарски дом в Борго. Симпатиите на хората при двора и на всички останали са изцяло на негово страна. Винаги си го оспорват, устремени към него като към някакъв спасител.

Мисля си сега за голите тела, които изписвам в Сикстината — за тези роби, които, опрели нозе на каменни пиедестали, гледат зрителя отгоре или отвърщат поглед от него, загрижени само да се предпазят от бурята, която ги връхлита. Именно така ще бъдат изобразени моите роби, включително и тези, които засега са нарисувани само на картон. Всеки ще бъде различен от другите. Лицата им ще изразяват безразличие или презрение към зрителя, който ги гледа. Обща за всички ще бъде дивата им, необузdana сила.

Пророците и сибилите ще изразяват различни чувства. Ще им дам образи на мъже и жени, каквито срещам по улиците. Никакви ореоли, сияния, благочестиви изражения и други такива неща. Всичките ми герои ще бъдат такива, синове на едно семейство.

Светът, който искам да изобразя в Сикстинската капела, е свят на обикновени хора, на обикновени, близки на всички ни идеи. Мнозина искат Рафаело да помести портретите им във фреските, които работи в папските покои, и той се съгласява, защото неговият свят е и техен свят. Но аз съм сигурен, че никой няма да дойде да ме моли да го изобразя върху потона, обзалагам се, че на никого от тези господа, и млади, и стари, няма да е приятно да се разпознае във фигурата на някой роб или пророк, или в който и да е герой от сцената на потопа. Светът на моята живопис е твърде различен от модния свят, тъй скъп на Рафаело; той може да поражда всякакви размисли, но не и да поощрява суетата или

да удовлетворява глупави амбиции. Моят е свят, който приобщава и побратимява всички.

Октомври 1509 година.

Иска ми се да свържа в единна композиция сцените на първородния грях и на изгонването от рая, които първоначално бях намислил да изпиша поотделно. Имам да рисувам още много неща и ми е необходимо пространство. Имам чувството, че изписаните вече сцени сякаш се разширяват и преливат една в друга. Боя се понякога, че Сикстинската капела започва да става тясна. Това ме обърква, сякаш в слепите ми очи удрят чукове и ударите им се усилват, когато във въображението ми изникват все нови и нови сцени и образи. При това целият цикъл на свода трябва да бъде от девет сцени, обрамчени от дванайсет сибили и пророци, както и от фигурите, поместени в осемте люнета и четирите сводови пазви. Общо фигурите са около триста и в скиците е определено мястото на всяка една от тях. Тогава за какво се тревожа?

Сводът е такъв, какъвто е — не мога да го уголемя, за да вместя нови сцени, каквито постоянно ми идват наум. Трябва да разбера това веднъж завинаги. За да няма неприятни изненади, необходимо е само да се придържам към утвърдения вече замисъл за цялостната работа. Само така терзанията, които ме връхлитат понякога, ще изчезнат. Като гледам подготвителния картон, чувствам се пълен господар на свода и ме обзема сладостно, макар и преходно, чувство на покой. Редом със стенописите в бъдещите папски покои Рафаело продължава да рисува мадони и портрети. Поръчки му ваят отвсякъде, както когато беше във Флоренция, и той не е в състояние да приема всичките. Тези дни е започнал портрета на Юлий II, седнал на кресло до работната си маса.

Ако папата желае да има портрет, той правилно е избрал художника. Рафаело е майстор в изкуството на портретното изображение. Имайки благоразположението на папата, той ще вложи цялото си старание да го задоволи. Така престижът му ще порасне още повече, а това ще му донесе нови поръчки. Обаянието й известността на този млад човек са вече толкова големи, че е трудно да бъдат надминати.

Тези дни го видях на три пъти да излиза от Ватикана. И всеки път прозорците на къщите се отваряха и множество очи го следяха, докато

той минаваше. От дюкяните излизаха хора, любопитни да го зърнат — както се случваше и във Флоренция. Той се движи винаги със своите помощници, със свита от почитатели. Жените се чувстват още по-силно привлечени, отколкото мъжете. Но той само се усмихва и отминава. Бърза и не се спира, за да ошастливи някоя от тия жени, сред които има млади и толкова красиви, че да си загубиш ума. Продължава пътя си усмихнат, защото го очаква една жена, пищна като венецианка, с много черни коси, с печално, но живо изражение. С една дума, твърде красива жена, влязла случайно в живота на младия художник, поразявайки го с погледа на своите безподобни кестеняви очи. Той я е приел в къщата си и сега живеят заедно. Казват, че можел да работи спокойно само в нейно присъствие. Толкова бил привързан към нея, че понякога я водел със себе си на скелето в залата, където рисува.

Сега маркиджанецът изглежда като преобразен. Струва ми се, че лицето му е станало малко по-бледо. А жената вече е известна в цял Рим, навсякъде е почитана, въпреки че е държанка. Много от римските аристократки ѝ завиждат и биха желали да са на нейно място. Говори се, че Рафаело вече е нарисувал портрета ѝ. Казва се Маргарита^[8] и е дъщеря на човек от народа, който живее при Порта Сетимиана, отвъд Тибър.

Тези сведения получих от моите чираци. Ще добавя, че в ателието на Рафаело се стичат много хора. Отиват там за всякакви услуги и той се старае да задоволи всички: приема за ученик някое момче със склонност към изкуството, раздава милостиня, застъпва се за освобождаването на затворници, поема грижата за чеиза на бедни моми. Не пилее пари за угощения и разгулни празненства като Браманте. Животът му е праволинеен и е прозрачен като изворна вода. Обича разкоша и живее в разкош, но без излишества. Обикна една девойка и си я взе. Обича работата си. Привързан е и към религията. Със сигурност знам, че когато е във Ватикана, често присъства на литургията, която Юлий II отслужва почти всяка сутрин в частния си параклис или в Капела Николина. Маркиджанецът има значи и това предимство: малцина биват допускани на папското богослужение. Авторитетът на Рафаело расте и в обществения живот. В Рим той вече е личност от първа величина. Видни литератори, учени, придворни се домогват до благоразположението му.

Ако в това отношение трябва да говоря за себе си, ще кажа, че не умея да живея като другите. Не умея дори да се обличам прилично. С моята коса, която оправям само в редки случаи, с очи, възпалени от боите, с грубите си селски дрехи често се чувствам откъснат от всички, без действително да е така.

Обстоятелството, че не участвам в живота на папския двор, все повече ме тласка към един свят, еднакво чужд и на знатните, и на простолудието. Бих казал, че е само мой свят. В него се чувствам пълен господар, абсолютно свободен. Не правя никакви отстъпки пред нравите и порядките на двора, на богатите и на народа. Животът ми е изцяло отдаден на изкуството и на онова, което виждам около себе си. За мене изкуството не е средство за добиване на известност, а израз на смирението на художника. Питам се понякога дали не изразявам смирението и надеждите на целия наш народ.

Въпреки че писах за Рафаело, ще се върна накратко на същата тема. Приемам славата му за такава, каквата е: щастлив жребий, съвпаднал с характер, какъвто няма друг на земята, и с умението да се живее, чиято тайна не знае никой друг, освен него. Често съм слушал да говорят същото и образованите хора във Ватикана.

Да не пропусна да отбележа, че кардиналът на Павия, папски легат в Болоня, изглежда, не се е придържал напълно към нарежданията на Юлий II — но не зная колко са достоверни тези новини. Все по-настойчиво се говори, че папата скоро ще замине за Болоня. Като че ли този път е решил да изгони рода Есте от Ферара.

Възнамерявам да купя още един чифлик близо до Флоренция — може би в Ровенцано. Ще възложат на баща ми да се занимае с тази работа. По тези въпроси той е много вещ.

Имам да запиша нещо, отнасящо се до Браманте. Ако оставя да мине време, ще го забравя.

Преди време папата ме повика в работния си кабинет. Явих се с малко закъснение и много се изненадах, като го заварих заедно с Браманте. Този път папата се усмихваше приветливо и веднага ме покани да седна. Браманте обаче съвсем не беше усмихнат и ме поглеждаше докачено. Предположих, че нещо го тревожи. Още не знаех повода за папската покана. Но веднага се досетих за какво става дума,

когато Юлий ме попита какво вярно има в някои мои забележки, направени на всеослушание по повод на разрушенията в старата базилика „Св. Петър“, извършени по нареждане на Браманте от помощника му Джулиано Лено. Тогава заговорих, както се казва, без всякакви задръжки и без да обръщам внимание на присъствието на Браманте. Казах, че е разрушил ценните мозайки на старата сграда, които при малко по-добро желание са могли да бъдат запазени. Казах, че със същото настървение е разрушил и хора на църквата „Санта Мария дел Пополо“, където е допуснал и други кощунства. Напомних на папата за унищожаването и на други старини и ценности, като например в „Сан Пиетро ин Винколи“, извършено от Браманте, без да се погрижи да спаси поне нещичко от тях.

Браманте ме слушаше в пълно мълчание, като ненавистта, която долових отначало у него, се замени с нещо подобно на усмивка. Това ме накара да му припомня случая с червените и зелените колони на старата базилика „Св. Петър“.

— Те поне можеха да се запазят — добавих, обръщайки се към папата. — Не беше необходимо да се заравят така набързо в земята. Тогава Браманте възрази, обръщайки се и той към папата, че пренасянето на колоните на друго място щяло да струва много време и пари.

— Излишно пилеене на труд, време и средства — всичко нахалост, ваше светейшество...

Думи на предпазлив ласкател. Това не беше трудно да се разбере.

Най-много се учудих накрая, когато маркиджанецът на всичко отгоре се опита да „оправдае“ мен за онова, което бях казал.

— Микеланджело е млад... — каза той — неопитен е в строителните работи, затова трябва да му се прощава.

Така той намери най-подходящия начин да приключи разговора, но аз му дадох да разбере, че съвсем не съм склонен да приема заключението му и оставам твърдо на становището си.

Папата на два пъти ме подкани да сниша тона и да говоря „по-спокойно“, но не се намеси в препирнята ни. Накрая препоръча и на двама ни да живеем в „братско съгласие“.

Излязох пръв от папския кабинет и се върнах в Сикстината, задоволен или по-скоро огорчен, защото разбрах, че въпреки приказките ми всичко ще си остане както е било. Приказки, хвърлени

на вятъра. Моето мнение за „действията“ на маркиджанеца споделя и Джулиано да Сангало. Той е осведомен и ме държи в течение на всичко, но не пожела да рискува и да докладва на папата за поразителните, извършени от Браманте. Аз пък не се срамувам, че имам тази смелост. Джулиано говори охотно против маркиджанеца, но въпреки всичко си остава негов „пръв сътрудник“ при строежа на новия храм „Св. Петър“. Можеше да се опита да спаси нещо от старата постройка, но преди време ми призна, че всяка негова намеса щяла да бъде „напрасно усилие“. Повече е невъзможно да се предприеме нещо, за да се обуздае безогледното бързане на Браманте и да му се попречи да руши така настървено. Това беше последният ми опит да го накарам да се отнася с по-голямо уважение към старините. За всяко свое начинание той умее да намира привидно разумни оправдания, така че да го приемат със затворени очи като „болезнено, но необходимо“, както сам често обича да повтаря.

Към този човек с голяма уста, лъскав лоб и малки очи не храня особена симпатия. Той ми е чужд както по начина си на живот, така и по разбиранията си. Всички са съгласни, че той е „съвременен художник“, но аз съм повече склонен да го приема за съвременен само доколкото е амбициозен. Спечелил си е прозвището „майстор рушител“ заради унищожителните си подвизи и го носи с гордо вдигната глава. Присъствието му на строителните площадки буди голямо възхищение, особено когато го виждат как насърчава работниците и надзирателите да бързат. На своите сътрудници, сред които е и приятелят ми Джулиано, той умее да предаде онзи импулс за работа, който на свой ред получава от папата. Тези дни го видях по местата на новите разрушения, предприети близо до флорентинския квартал, отвъд Тибър. Там по нареждане на Юлий II започва строежът на права и широка улица, която вече всички наричат Джулия по името на папата. На хората, които се противяха и се съмняваха в необходимостта от такива разрушения, Браманте невъзмутимо повтаряше да бързат с разчистването на всичко по протежение на новата улица. Началото ѝ е близо до моста Сант'Анджело. Ще свършва при моста Систо.

Февруари 1510 година.

Вече съм загрижен, че скоро ще се наложи скелето в Сикстинската капела да се разглоби и премести, за да мога да завърша

фреските. Това е все пак приятно вълнение, защото наближава да видя края на работата си над първата половина от свода. Окуражава ме и нещо друго много важно: сега работя много по-бързо — мога да кажа, че най-после овладях до съвършенство техниката на фреската. Мисълта, че е възможно отново да се появи плесен по мазилката, не ме тревожи. Дори папата е доволен от хода на работата.

Имам чувството, че тялото ми все повече се свива на топка. Шията ми е издута, сякаш имам гуша. Дясното ми рамо е по-високо от лявото, главата ми е като килната назад. Когато трябва да разговарям с някого, не мога да насоча погледа си към него въпреки болезнените усилия. Говоря, а очите ми гледат встрани. Папата също забеляза това и ме посъветва да не работя „някой и друг ден“. Аз обаче не мога да се откъсна от свода и всеки ден бързам за капелата, където още с влизането си се чувствам по-добре. Горے, под потона, тялото ми заема положението, с което вече е свикнало, и не ме измъчва: болките в костите изчезват, очите ми се оправят, силите ми се умножават и работя спокойно. После, когато тъмнината ме застави да прекъсна работата, болезните ме налягат отново, ненаситни като червените полски мравки. Такава е наградата за труда ми, която ме очаква всяка вечер.

Сега да поговоря за друго. Преди известно време повиках от Флоренция сина на Пиеро Басо, за да се грижи за домакинството ми. Но той по цял ден се занимава с глина, рисува и си губи времето с безполезни неща. Ако такива са били намеренията на бащата и на сина, той е трябвало да си остане във Флоренция. Бях наистина обещал на момчето, че при мене ще може да рисува, ако има желание, но само по няколко часа, а не през целия ден, та и през нощта, както прави напоследък. Бащата ме уверяваше, че синът му ще върши всякаква работа, ще се грижи за мулето ми и ще спи и на земята, ако се наложи. Ако синът проявява такава склонност към изкуството, баща му си е направил криво сметката. Трябва ми човек, който да ми помага, особено сега, когато другият ми чирак е болен. Нито мога, нито искам аз да ставам слуга на момчето.

Тези дни писах на баща му и го предупредих да намери начин да си вземе сина. Впрочем и за него ще бъде по-добре да се върне във Флоренция, защото само там ще може да се отдаде напълно на рисуване и на учение. Не ми се иска да го жертвам за поддържането на дома ми.

Трябват ми момчета, свикнали на труд и дори на лишения, а не такива, които мечтаят да станат художници.

Като се върне вкъщи, момчето, поощрявано и от баща си, сигурно ще има да разправя много за мене: „новости“ за моите навици, за характера ми и за други неща. Баща му ще измъкне от него сведението, че никога не е виждало жена в дома ми, че живея като скот, че се храня като бедняк и какво ли не още. Но в никакъв случай няма да си припомни, че той, Пиеро Басо, за да се отърве от момчето, ми предложи дори да спя с него. Сега този идиот ще си получи обратно сина и това е най-уместният отговор, който мога да му дам.

Чиракът, когото лекувам у дома си вече от около месец, реших да изпратя при брат му, който живее отвъд Тибър. Дотегна ми да се грижа за него. Домашните му не дойдоха нито веднъж да го видят. Той сега е по-добре и за близките му не ще бъде много тежко, ако се прибере при тях. Когато се оправи окончателно, ще може да се върне пак при мене.

Поддържането на къщата доста ми тежи — чистене, пазаруване, грижи за чираците, за мулето... Съветват ме да се оженя. Жената би поела грижата за домакинството. Женитбата щяла да внесе ред в живота ми. Щял съм да ходя добре облечен и изобщо щяло да има кой да ме гледа добре. Това обаче е разговор, на който ще се върна друг път.

Май 1510 година.

Във Ватикана много се говори за портрета на Юлий II, нарисуван от Рафаело. Тези дни ми го показаха в преддверието на папския кабинет. Изписан е с присъщата старателност на маркиджанеца в най-добрата флорентинска традиция Юлий II с пръсти, отрупани с пръстени и скъпоценни камъни, е седнал, опрял ръце на работното си кресло с високо облегалo; облечен е в бяло и червено; главата му е покрита, брадата е бяла. Тази брада и лицето на папата образуват възхитителен контраст с червения цвят на късата наметка и шапката му. Сетне голямото бяло петно на туниката с безбройните ѝ дипли, подредени майсторски и изглеждащи леки като пера! Целият портрет оставя у зрителя много приятно впечатление. Бих казал, че радва окото. Това е живопис, която „се харесва“, както се казва. Добра живопис по вкуса на старите флорентински майстори. Живопис, красива и като форма. Цветовете са положени и съчетани с умение, композицията е превъзходна. Юлий II леко е свел поглед, устните му са почти стиснати.

Папата изглежда точно така — приликата е изключителна. В Рим единствен Рафаело е способен да направи такъв портрет.

Казаха ми, че сега младият художник работел още един портрет на папата в една от станците. Този път Юлий II ще бъде изобразен като Григорий Велики, заобиколен от много други личности. Както изглежда, Рафаело ще изпише много портрети в своите стенописи — на живи и покойници. Така той угажда и на мъртвите. Достатъчно е някой да се обърне с молба към него. Бих го нарекъл „Рафаело образописеца“. Намирам, че тази негова склонност да портретува хора е най-видимата страна на изкуството му, която не крие никакви тайни, която разкрива истинската „същност“ на художника и му носи слава. Аз откровено казано, не мога да си представя как бих могъл да правя толкова много портрети. Не би ми доставяло удоволствие да рисувам, ако имах постоянно пред себе си лицето на някой глупак и две очи, които ме следят непрекъснато. Когато работя, искам да съм сам, забравен от всички. На Сикстинския потон, колкото и огромен да е, няма да има нито един портрет. Впрочем на всеки, който ме моли да го представя в образа на някой пророк или на която и да е друга от моите фигури, неизменно отговарям: „Каква полза?“

Аз създавам моите герои със собствения си ум. Не ги вземам нито от средите на богатите, нито от средите на бедните. На свода на капелата няма място за членовете на римската курия, нито за техните роднини или за други хора. Аз работя за всички и никой не ще има привилегията да се види изобразен. Лицата на тези търтеи и негодници никак не ме вдъхновяват. Хората, които бих могъл да портретувам, са далеч от съзнанието ми на художник, от човешките ми интереси. Аз гледам света и неговия създател, съзерцавам всеобщото. За отделния човек се сещам само доколкото ми го налага всекидневният живот.

Ако баща ми поискаше да нарисувам портрета му, бих се изсмял в лицето му: „Каква полза?“ Същото се отнася и за братята ми. Дори на самия себе си казвам „Каква полза?“, когато ми мине мисълта да се портретувам.

Сещам се пак за баща си и за братята си. От известно време насам мисля да им подаря всичките си пари, вложени в банката „Санта Мария Нуова“, и чифлиците около Флоренция. Може би така ще успея да реша веднъж завинаги всички проблеми на нашето семейство. Тогава навярно моите отношения с домашните ми ще вземат друг обрат. Ще се

освободя от куп досадни неща и преди всичко от толкова много грижи. Но брат ми Джизмондо е ленивец като Джовансимоне, а баща ми не умее да ръководи семейството с твърда ръка. Следователно колкото и да са парите и чифлиците, те ще бъдат набързо пропилены и все едно че нищо не съм направил. Трябва още да помисля, преди да реша да говоря с баща си.

Не ми дава покой и друга една мисъл: ако успея да запазя част от състоянието си, бих могъл някога да възвърна на семейство Буонароти прежното му достойнство. С една дума, бих искал парите ми да отидат само у едного, само у един Буонароти, за да може да живее той достойно и да продължи рода ни, който все още има фамилен герб. Но не виждам никой от братята си да е способен на такова нещо, да е привързан към рода. Нито дори Буонарото, когото смятам за по-добър от другите. В отношенията ми със семейството най-много ме измъчва мисълта, че всичките ми усилия ще отидат напразно. Както изглежда, членовете на фамилията Буонароти във Флоренция нямат никакви стремежи в това отношение. Не се срамуват да обитават още мишата дупка на улица Моца и не си дават труд да потърсят по-прилична къща. Аз пък от години мечтая за това с цялата си душа. Дюкянът, който им купих във Флоренция, изостри още повече отношенията в семейството. Изобщо амбицията ми да издигна рода ни се сблъсква с безразличието на всички вкъщи.

Искам да отбележа, че Бачо д'Аньоло, който е упорит като муле, все още живее с мисълта да завърши барабана на купола на Филипо Брунелески. Той остана единственият защитник на собствения си проект, но въпреки това отказва да признае правотата на моите възражения. Преди да напусне Флоренция, добре го нахоках и по същия начин постъпих с настоятелството на катедралата „Санга Мария дел Фиоре“. Но резултатът е, че сега вече няколко арки на Бачо опасват част от барабана и се подготвя поставянето на други. Като се върна, ще го накарам да събори всичко или да се откаже от работата. Дадох клетва за това пред себе си. Недомислиците на разни натрапници не бива да вземат връх в произведението на друг.

Днес мога да запиша, че първата част от моите фрески в Сикстинската капела е завършена. Работата над другата половина на

свода ще започна със Сътворението на човека. Ще работя вече по-бързо, тъй като няма какво повече да уча, нито пък ще се налага да променям сцени, да премахвам плесени и да се притеснявам с помощници. Работата ще върви нормално — предвидена е почти всяка подробност. Надявам се, че и папата ще престане да ме безпокои със своите „съвети“, които никога не са ми служили за нищо. Нека си се занимава с делата на църквата и на управлението и да ме остави аз да си гледам моята работа.

Тъй като стана дума за Юлий II, преди няколко дни той се отправи към Болоня с отколешното си намерение да завладее Ферара. Със себе си взе и Браманте — ще му бъде необходим за фортификационни работи. Папата напусна Рим начело на многобройна войска, решен да прогони фамилията Есте от Ферара. Може и да успее, стига френският крал да не узнае за намерението му. Но да оставим това — нещата ще се изяснят през следващите седмици.

Юлий II замина, без да остави нареждания за работата в Сикстината, а му беше известно, че скелето трябва да се разглоби и издигне наново под другата половина на свода. Аз не разполагам с пари, за да се заема с това и не зная какво да предприема. За мое успокоение ще кажа, че най-после дойде време за почивка. Очите ми отново ще свикнат да гледат като очите на другите хора, костите ми, надявам се, ще заемат правилното си положение. Най-много ме безпокоят раменете: лявото ми рамо сякаш скала го притиска и се движа приведен на една страна като недъгав.

Краят на септември 1510 година.

Сега всеки във Ватикана може свободно да разглежда фреските ми. Не успях да забраня достъпа до Сикстинската капела, защото желаещите да видят стенописа се оказаха много, а любопитството е огромно. Сред посетителите в капелата, освен висшите духовници и учените при двора, забелязах тези дни и художници и занаятчии. Видях обърнати към потона лица, глуповато смаяни; видях прелати, които с усилие прикриваха изумлението си от голотата на моите фигури. Дочух някои да приказват за чудо, както и още по-смешни нелепици.

Сред младежите, наобиколили Рафаело, който беше дошъл вчера в капелата, долових израз на възхищение към мене. Ако са очаквали някакво посредствено произведение, сега ще променят мнението си.

Учителят им често се усмихваше може би защото бе съзрял нещо на свода, което би могло да му бъде полезно. Маркиджанецът никога не разглежда творба, която го интересува, без да извлече нещо от нея за собственото си изкуство. Ще добавя, че лицето му изглеждаше просто преобразено, като че наблюдаваше зрелище, погълнало изцяло мисълта му. Не знам какво му е минавало през ума в този момент.

Вчера именно, почувствах отсъствието на папата — отсъстваше само той, главният поддръжник на тази моя творба. Убеден съм, че никой, освен Юлий II нямаше да помисли за изписването на Сикстинската капела. Всеки друг би сметнал такава задача за неосъществима. Заслугата на този папа към изкуството е в щастливите му прозрения. И в това, че прокарва — бих казал по-скоро, налага — идеите си с трогателна воля.

Ето че започнах да възхвалявам папата! Но в същото време си мисля за отпътуването му за Болоня. Замина, без да остави разпореждания за мене. Това е истината и аз се тревожа, защото не съм спокоен като Рафаело — за него заминаването на папата е без значение. От два месеца чакам съобщение от Болоня, за да издигна наново скелето. Но по-добре да оставя тези приказки.

Бих искал да отида във Флоренция без мъчителни мисли за Сикстината. Безброй пъти вече се каня да напусна Рим за няколко седмици и все не мога да се реша. От една година постоянно обещавам на домашните си, че ще ги навестя. Скоро ще направя това пътуване, за да разбера между другото какво става въкъщи, където кавгите не престават. Исканията за пари също зачестява. По този въпрос писмата, които получавам от дома, са твърде ясни. Но пак попаднах на тема, която ще ми отрови деня.

Напоследък започнах отново да пиша стихове — различни мисли за здравословното ми състояние, за работата над Сикстинския потон и за една тукашна жена, красива като Венера. Съвършено божие създание. Пиша стихове и за оръжията, които се коват тук за войната срещу Есте, Бентиволио и френските им съюзници.

Ноември 1510 година.

Сега, като виждат, че не съм зает със Сикстинската капела — надявам се обаче скоро да се върна там — ме отрупват с поръчки за портрети и скулптури. Ако ги приема, ще имам работа за доста години.

Тук не си дават сметка, че нямам ученици, които да изпълняват тези поръчки по набързо дадени от мене указания.

Моите творби не са предназначени за картинните галерии на княжеските дворци, нито да красят салоните на куртизанките или работните стаи на частни лица. Не работя, за да задоволявам любопитството на този или онзи. Надявам се, че след смъртта ми никой не ще си позволи да продава или купува мои произведения. Аз работя именно с това съзнание, което не ми позволява да правя портрети на красиви жени или на така наречените знатни кавалери. Ще създам портрет на цялото човечество, в който всички ще могат да се видят и да научат нещо за себе си.

Искам да отбележа, че вчера отидох сам в Сикстинската капела, за да остана насаме с моите картини. В главата ми закръжиха стари видения и съмнения като въртележка от странни спомени — но спомени от далечни неща, които сякаш не са се отнасяли до мене и не са тровили сънищата ми. Признавам все пак, че овладях техниката на фреската именно под бича на тези видения. Благодарение на тях не се отказах от работата си. Нямах учители да ми казват: това направи така, онова — иначе. В началото работата ми в Сикстинската капела вървеше бавно, после потръгна. Но не настояванията на папата допринесоха за това. Те за мене бяха всякога празни думи. Когато, поучен от всекидневния опит, стигнах с фреските до средата на свода, изписах сътворението на жената с такава лекота, с каквато не съм работил по-рано. Никакво препятствие не може да затрудни работата ми. Всъщност трябва да добавя, че нищо не пречи на Юлий да я провали: достатъчно е да му хрумне нещо друго и да реши, че тези фрески не го интересуват повече. Спокойно би могъл да каже: „Стар съм. За капелата ще се погрижи моя приемник.“ Боя се наистина, че мога да чуя тези думи от него, и те ще сложат край на всичките ми надежди. Не бих могъл да кажа, че в това отношение съм съвсем спокоен. Юлий II е човек променчив. Почти от два месеца очаквам нареждането му за подновяване на работата.

Някаква враждебна съдба тегне над творбите ми и често се забавлява, като ме измъчва, като ме подхлъзва, като се надсмива над усилията ми. Какво щеше да струва на папата да ми беше казал, преди

да напусне Рим: „Ето ти необходимото. Погрижи се да издигнеш отново скелето и завърши работата си.“ Ако беше станало така, сега нямаше да се измъчвам. Но аз ще отида в Болоня, този път, за да защита правата си. И ако папата не ме изслуша, ще напусна Рим с риск да ме принудят да се махна от Италия.

Може би друг на мое място щеше да разсъждава различно; може би щеше да му бъде все едно дали ще завърши работата си или не. При мен не е така: аз страдам, когато моя творба остава незавършена поради безразличието на други. Прикован съм като роб към работата си и ставам свободен само като я видя завършена.

Мисълта за всяка изоставена творба не ми дава покой особено когато ме обзема усещането, че губя всякаква воля за работа или че поради собствените ми мисли всяко начинание ме затруднява. Горко ми, като си помисля например за паметника на Юлий II или за фреската, която трябваше да изпиша в двореца на Синьорията. Особено представата за тази, последната творба е непокътната и жива у мен и понякога имам чувството, че ме изгаря като пламък отвътре. Поради тази и други причини не мога да се примиря с прекратяването на работата в Сикстинската капела. Папата навярно не знае всичко това, но аз ще му го обясня в Болоня, във Ферара, навсякъде, където го срещна. От Флоренция ми писа една монахиня, която твърди, че е моя роднина по майчина линия. Исква от мен някакво „пожертвование“. Утре ще й пратя по пощата пари и тя ще ги получи чрез баща ми.

Очите ми вече се оправят и постепенно възвръщам силите си, изразходвани в Сикстинската капела. Чувствам общо подобрене. Ако не беше мисълта за продължаването на работата, бих казал, че съм доволен от сегашното си състояние. Все пак безпокои ме малко, че плещите ми не заемат нормалното си положение. Лявото ми рамо все още е по-ниско от дясното.

Напоследък се видях на няколко пъти с Джулиано да Сангало и се наложи да приемам вкъщи разни хора, дошли от Флоренция. Старая се да бъда любезен със съгражданите си, които идват да ме видят. Сега, когато прекарвам времето си далеч от Сикстинската капела, изпълнявайки по този начин и съветите на придворните лекари, мога да ощастливя своите почитатели, като им отделям по малко време в тези

дни на изчакване. Казвам „ощастливявам“, защото под никакъв предлог не желая да се срещам с хора, когато работя.

Питам се понякога защо баща ми Лудовико не е дошъл досега да ме види. Може би го разколебават неговите шейсет и шест години — пътуването от Флоренция до Рим не е леко дори за хора по-млади от Лудовико.

Сега искам да засегна един друг въпрос. Отнася се до Джулиано да Сангало и Якопо Гали.

Преди три-четири дни аз и Джулиано бяхме на вечеря у Якопо. Не бях в добро настроение, както не съм и сега, защото съмненията ми относно намеренията на папата продължават да ме държат в състояние на тягостно напрежение. Това е нещо като болест, която, както казва Джулиано, се лекува само със „здрав разум“, „търпение“ и тям подобни.

След вечеря стана дума за фреските ми в Сикстинската капела. Якопо започна с обичайните похвали, които не ми бяха много приятни, още повече че присъстваше и Джулиано. От похвалите преминахме върху прекъсването на работата и аз съвсем неприкрито изказах опасенията си.

— Как можете да се съмнявате в намеренията на папата? — попита Якопо.

— Защо тогава той не ми нареди да преместя скелето и да продължа работата?

Тук се намеси Джулиано:

— Нищо не ти пречи да работиш над фреските. Папата не ти е казвал да спреш работата...

— А откъде пари за скелето? — възразих аз.

— Преди няколко месеца папата нареди да ти наброя неколкостотин дуката... пари не ти липсват...

Приказките на Джулиано не ми допаднаха, но все пак отговорих, че парите, получени от ватиканската хазна, съм изпратил на домашните си и на банката „Санта Мария Нуова“, че не съм в състояние да поема сам разноските по преместването на скелето, и то без изричното нареждане на папата.

— Е, тогава чакай нарежданията му. Но чакай спокойно... като Рафаело.

— Рафаело! — възкликнах и скочих от мястото си. — Обзалагам се, че на Рафаело папата е дал съвсем точни указания, преди да напусне

Рим.

— Папата постъпи с Рафаело така, както и с тебе. А Рафаело продължава да работи, без да се безпокои и без да вини, когото и да било. Започнах да губя самообладание. Думите на Джулиано ми прозвучаха като скрит упрек. Затова възразих решително:

— Но Рафаело няма грижата за никакво скеле.

— Рафаело е умен. Ръководи се от здравия разум — това е истината.

— А аз? Какъв съм аз? — попитах, повишавайки тон.

В това време Якопо Гали застана между мене и Джулиано с намерението да сложи край на пререканието и да промени темата. Но аз настоях, без да обръщам внимание на Якопо:

— И така, аз какъв съм?

Тогава Джулиано се реши:

— Ти си един...

— Хайде, говори де! Кажи какъв съм! — упорствах аз.

Джулиано замълча, гледайки ту мене, ту Якопо. Аз обаче държах да се изкаже докрай. Затова, сядайки на мястото си добавих:

— Разбрах. За тебе аз съм луд... в двора и други мислят същото за мене.

Сега приятелят ми побърза да ме прекъсне:

— Не. Искях да кажа само, че си неблагоприятен.

После добави:

— Само неблагоприятен, понякога.

Джулиано беше прав. В някои случаи аз наистина съм неблагоприятен, в смисъл че не разбирам съображенията на другите, но другите пък не разбират моите. Рафаело обаче има изумителната способност да разбира и другите, и себе си. Затова той винаги е прав и спокоен, а аз не съм.

Напоследък често оставам насаме с моя гений и разговаряме с него. Вчера и чиракът ми Джовани забеляза това. Бяхме вкъщи и той ми рече:

— Майсторе, говорите си сам.

— Никога не си говоря сам сопнах му се аз.

— Казвам ви самата истина.

Но Джовани беше прав, както и Джулиано на вечерята у Якопо Гали. По отношение на мен всички имат или могат да имат право,

защото аз съм този, който не е прав. Виновен за това е моят гений — той внезапно се пробужда в мен и започва да ме измъчва, вместо да ме остави на мира. Когато говоря с другите и когато говоря със себе си, почти винаги това става по негово внушение и той именно ме прави да изглеждам „неблагоразумен“, както се изрази добрият ми приятел Джулиано.

Ноември 1510 година.

Либийската сибила. Фреска. Детайл. 1508–1512 г. Рим, Сикстинската капела.

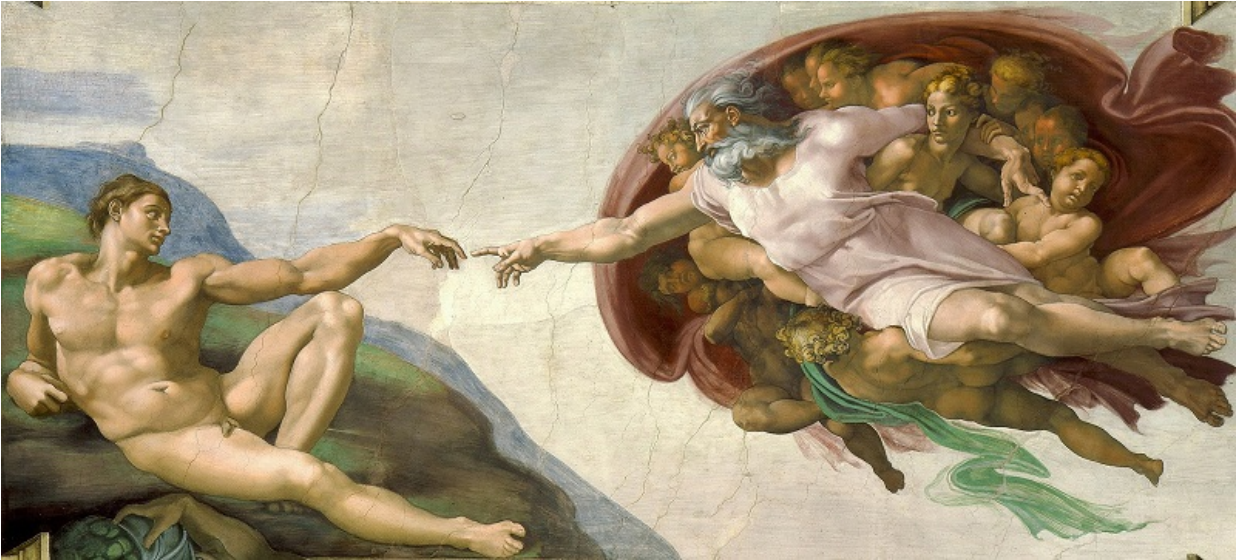

Пророк Йеремия. Фреска. Детайл. 1508–1512 г. Рим, Сикстинската капела.

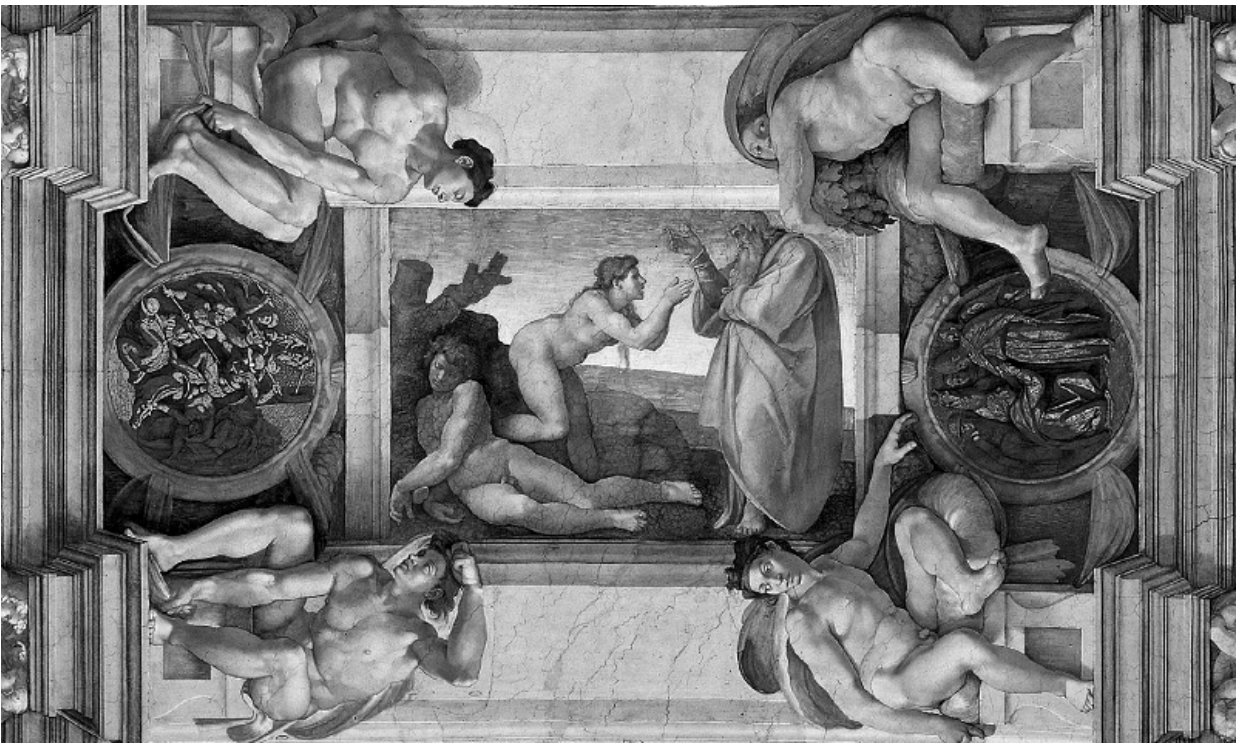

Делфийската сибила. Фреска. Детайл. 1508–1512 г. Рим, Сикстинската капела.

Сътворението на Адам. Фрагмент от потонната живопис. 1508–1512 г. Рим, Сикстинската капела.

Сътворението на Ева. Фрагмент от потонната живопис. 1508–1512 г. Рим, Сикстинската капела.

Отделянето на светлината от тъмнината. Фрагмент от потонната живопис. 1508–1512 г. Рим, Сикстинската капела.

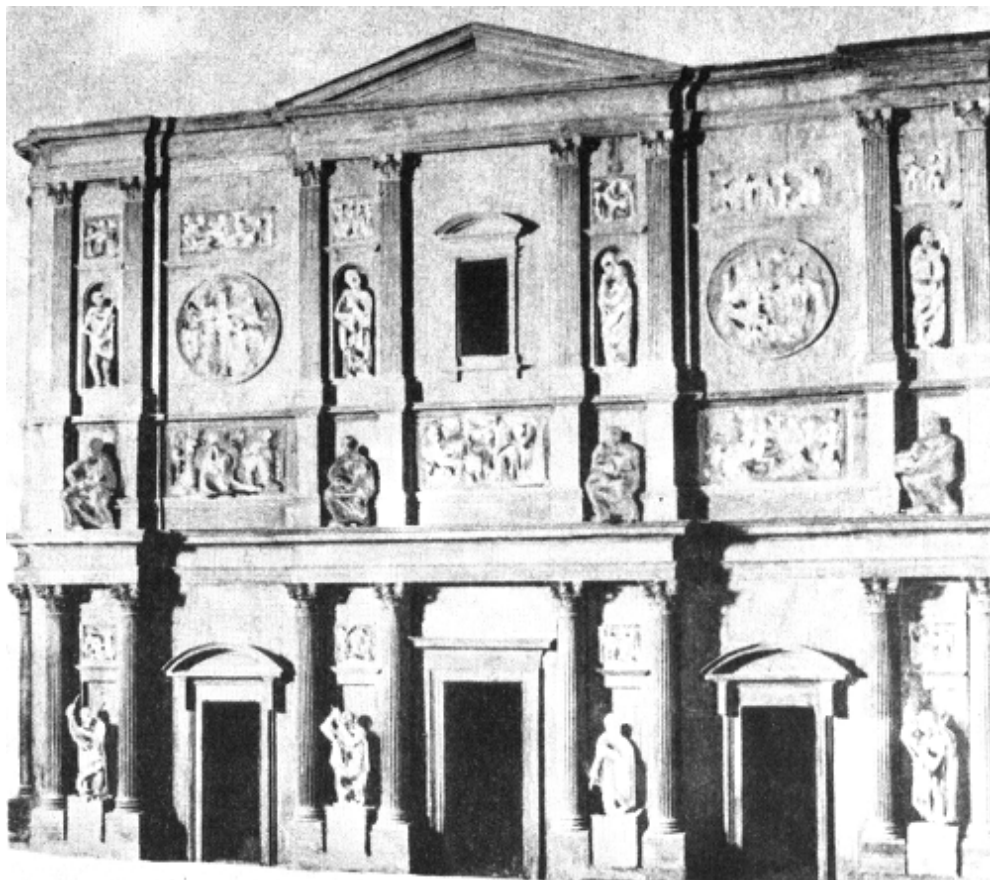

Страшният съд. Фреска. 1534–1541 г. Рим, Сикстинската капела.

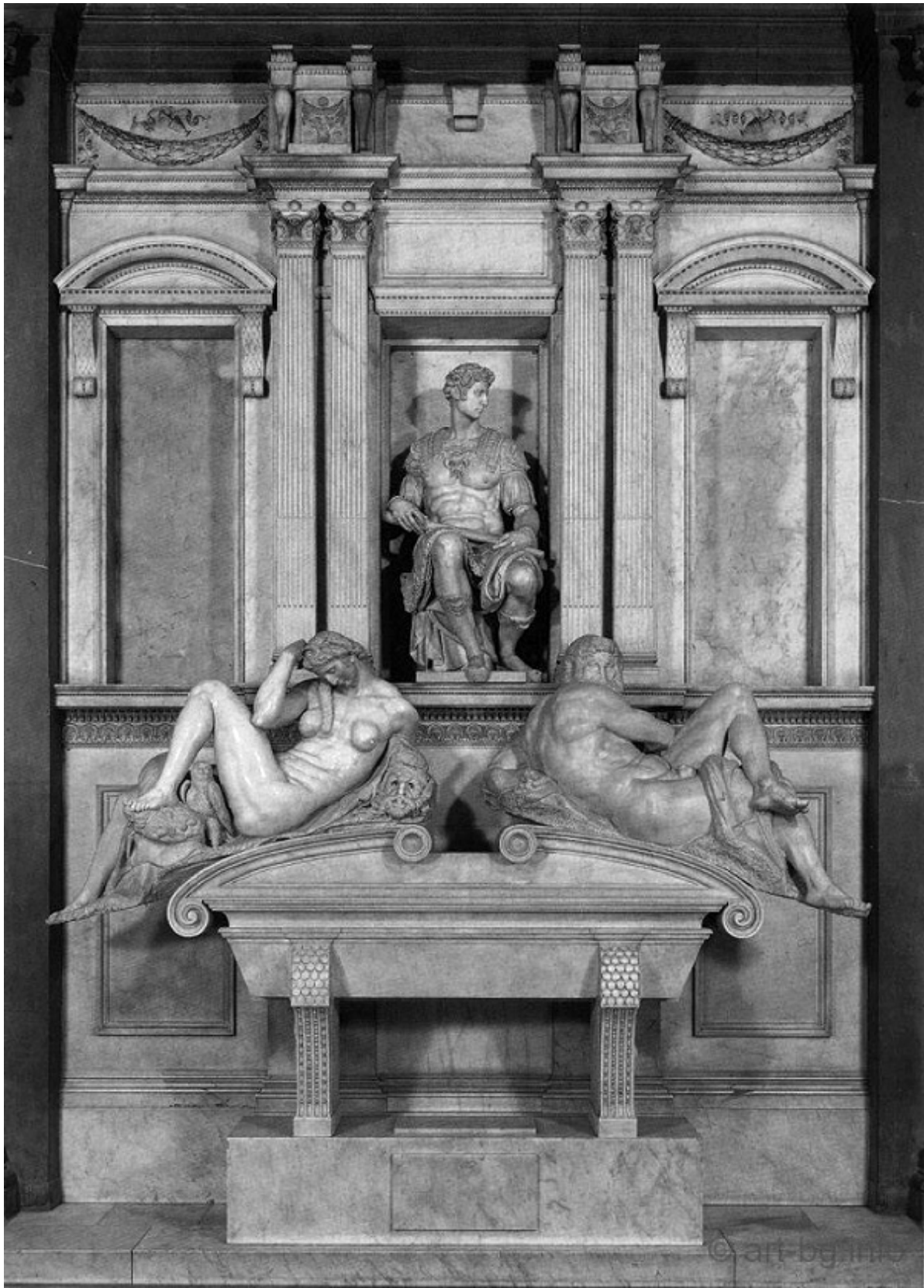

Страшният съд. Фрагмент.

Макет на църквата „Сан Лоренцо“ във Флоренция.

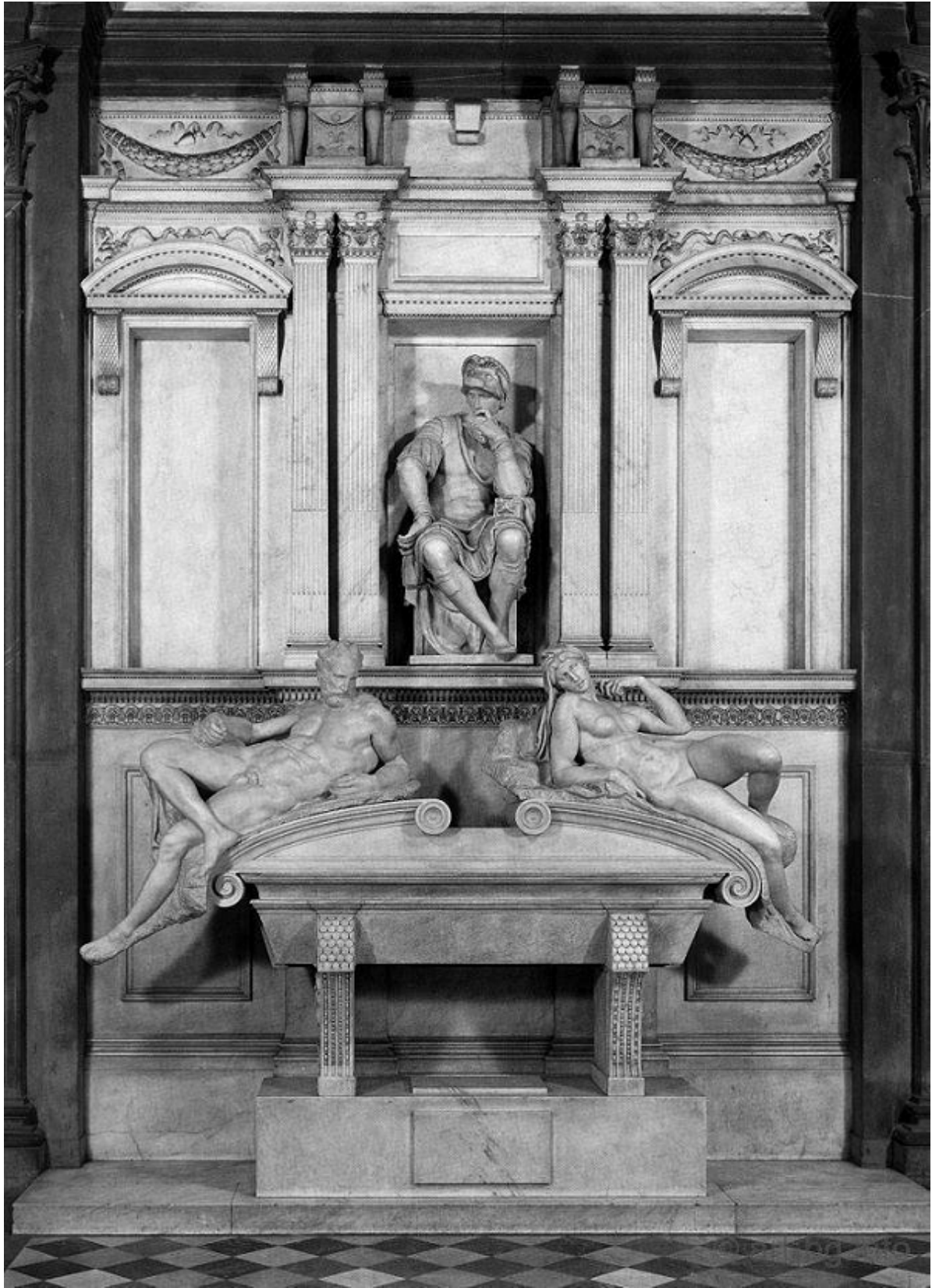

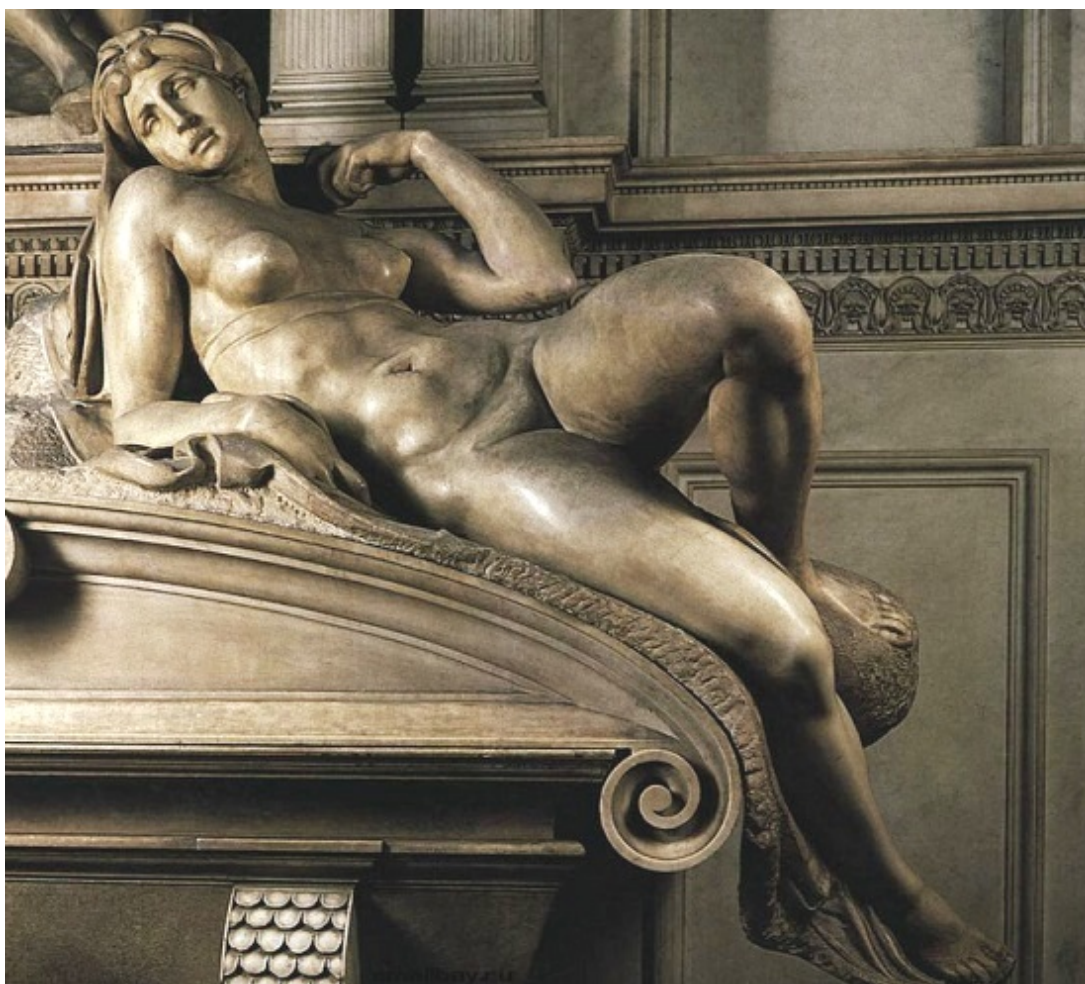
*Гробницата на Джулиано Медичи. Мраморна скулптура. 1520–1534
Флоренция, Капела Медичи.*

*Джулиано Медичи. Портретна статуя. 1526–1533 г. Флоренция,
църквата „Сан Лоренцо“.*

*Гробницата на Лоренцо Медичи. Мраморна скулптура. 1520–1534 г.
Флоренция. Капела Медичи.*

*Аврора. Мраморна скулптура. Детайл. 1524–1534 г. Гробницата на
Лоренцо Медичи. Флоренция. Капела Медичи.*

Лоренцо Медичи. Портретна скулптура. 1524–1531 г. Флоренция, църквата „Сан Лоренцо“.

За кой ли път вече имах чувството, че потъвам в дълбоките води на моите тревоги. Сикстинската капела поглъщаше всичките ми мисли, всъщност тя единствена ме измъчваше. „Какво да сторя? — питах се аз. — Бива ли да бездействам и да чакам напразно нареждания и пари от Болоня?“

По цели дни ме гложеше и разкъсваше мисълта за изоставения свод. Не ме занимаваше нищо друго. И всяка вечер, в един и същи час, си повтарях все същото: „Днес можех да изпиша още една част от свода.“

Пред очите ми изплуваше образът на папата. Виждах го обзет от съмнения, загубил въодушевлението си, погълнат вече изцяло от войната, затънал в грижи с войската си под стените на Ферара. Но виждах и Браманте как съветва Юлий II да остави Сикстината така, както си е, как му нашепва и други пагубни съвети. Маркиджанецът можеше да ме съсипе. Бидейки в Болоня, имаше възможност да разправя на папата каквото си иска, без аз да мога да се защита.

Защо се бавех? Защо не тръгнах за Болоня? Мъката ми беше голяма, но понякога се чувствах смешен: „В тази война е заложено бъдещето на папата. Не му е до мене на него сега — други неща има той наум.“ Виждаше ми се безсмислено да отида там и да го занимавам със Сикстинската капела, с работата си, със задълженията, които бе поел. Тези съображения не ми даваха сърце да замина. Но след Коледа започнах да разсъждавам по-решително.

Другият, който нося в себе си, моят гений, който не се интересува от разни доводи, започна да ми внушава, че фреските в Сикстината са по-важни от войната и че затова е абсолютно наложително да се явя пред папата. Настояваше да замина и поради напредналата възраст на Юлий II. „Ако се случи той да умре, приемникът му би могъл да остави работата ти в Сикстинската капела в сегашното ѝ състояние. След хиляда години обаче хората най-вероятно ще говорят, че работата си я изоставил ти, по твоя воля, а не по волята на други.“

Моят гений се изказа ясно и по други въпроси. В навечерието на заминаването ми той ми изложи основания, които ме насърчиха и за които не бях мислил. Когато напуснах Рим, все едно че той пришпорваше коня ми. Сутринта, на тръгване, ми каза: „Бъди твърд. Не ти си смешен, като отиваш да искаш средства за работата си, смешни са онези, които пожелаха тази война.“

Такива бяха последните му напътствия. Те бяха от голямо значение за мене, защото ми вдъхнаха такава решителност, че просто не усетих януарския мраз и сняг.

За да стигна до Болоня ми беше необходима цяла седмица. Капнал от умора, веднага поисках папата да ме приеме, но без успех. Тогава се обърнах към влиятелни лица от свитата му и те ми помогнаха. Обясних как стоят нещата и на папския датарий^[9]. Тези хора не закъсняха да говорят с папата и да ми издействуват неколкостотин скуди, които ватиканското ковчежничество вече ми изплати. Изпълни ме чувство на увереност и ведрина, което ми беше нужно, за да започна пак работа, въпреки че това зависеше и от някои обещания, дадени ми устно.

На връщане пътувах удобно до Рим заедно с датария в неговата карета. Дълго беседвахме по пътя. Думите му затвърдиха впечатлението, с което напуснах Болоня: папата не е загубил интерес към изписването на Сикстинската капела. Това, че не ме приел, не било в никакъв случай израз на неуважение към мене. Въпреки че бил зает с решаването на важни въпроси, Юлий питал за мене и за хода на работата ми хората, които му изложили моята молба.

Сега в Сикстинската капела скелето се сглобява отново — до няколко дни ще е готово. Междувременно очаквам окончателни нареждания и останалите пари, които ми бяха обещани в Болоня. По тези подробности вече се уговорих с папския ковчежник, който се върна в Болоня и скоро ще ми пише.

Ако не се бях решил на това пътуване, щях и досега да се губя в излишни догадки. С получените пари ще се разплатя с дърводелците за скелето и с чираците. Ще мога да купя и необходимите материали за новите фрески. Пътуването до Болоня ми възвърна вярата и сега се чувствам отлично. Няма ги вече мрачните мисли. Достатъчно ми е да си кажа, че потонът на Сикстинската капела ще бъде изписан целият по волята на папата и по моя воля, за да се почувствам окрилен.

Войната внесе известно объркване в работата ми и дори я спря за известно време. Рафаело обаче не усети нищо — за него войната не съществува. Работи си спокойно във ватиканските станци и другаде, придружаван от младата си възлюбена Маргарита. Защото дори му е позволено да води тази жена и там, където работи.

Изтича месец януари 1511 година.

Все още никакви известия от Болоня. Седмиците се нижат бързо, скелето в Сикстината е почти готово, а не мога да почна работа. Очаквайки разпорежданията, които би следвало вече да съм получил, въображението ми пак почва да работи. Сякаш не съм бил само преди месец в Болоня. Имам чувството, че се намирам пак там, където бях в началото. Но аз пак ще отида в Болоня, за да се изясня окончателно с папата или с канцеларията му, или с когото и да било друг, който би могъл да реши въпроса за работата в Сикстинската капела. Няма да отлагам пътуването, защото не искам да се измъчвам със зловещи мисли и предчувствия. Не искам отново да изпитам страшното угнетение от миналия януари.

И тук, и в Болоня ми бяха дадени много обещания, така че трябва да замина, да не отстъпвам и да запазя пълно спокойствие. Но най-много ме тревожи мисълта, че аз единствен мислея за фреските в Сикстинската капела. Никой друг — нито папата, нито курията. Никой. Вече се убедих в това и то ми отваря очите. Останалите, като датария и някой и друг влиятелен кардинал, ме залъгват с лицемерни, безполезни думи. Думи, които не задължават. Сред тях е и кардинал Алидози, легатът в Болоня и приятел на папата. Тях повече ги занимава ходът на тая война срещу французите, Есте и Бентиволио, отколкото съдбата на моя труд.

Скелето, на което ще работя, е напълно сглобено. Докато отсъствах пак от Рим, дърводелецът Антонио и двамата му помощници са работили усърдно и с голямо желание. За мене готовото скеле беше приятна изненада. Сега не ми остава друго, освен да се заломя за работа. Ще започна с двамата роби, които отделят Сътворението на човека от вече изписаната сцена на създаването на жената.

Но преди всичко искам да отбележа някои събития и сведения за второто ми пътуване до Болоня. Предприех го, за да мога да продължа работата си, да защита достойнството си на художник и, разбира се, да видя папата. Ще се постарая да опиша нещата поред, като се опаням на паметта си и на документите, които са пред мене. Мисля, че си заслужава да пиша за тези мои пътувания — и действия — предприети в защита на изкуството. Толкова повече, че според мене подобни неща се вършат твърде рядко от днешните художници, склонни винаги да

понасят всичко, дори липсата на истинско уважение от страна на възложителите.

В това отношение аз наистина съм бяла врана, и твърдя това не без известна гордост. Мога да служа за пример на всички художници, за да преодолеят най-сетне положението си на пълна зависимост от своите „великодушни възложители“.

Художникът не е бог, въпреки че днес някои мислят иначе. Той обаче има свое величие, което намира отражение в творбите му, и то именно трябва да бъде уважавано от всички — от папи, князе и управници. Това означава да се съблюдават подписаните договори като най-подходящия начин да се зачете художникът. Да се уважава достойнството на художника значи още да не се пренебрегва под никакъв предлог трудът, който той полага. Дори войната не бива да служи за повод художникът да бъде пренебрегван.

Тъкмо това ми убеждение ме накара да ускоря с няколко дни заминаването си за Болоня. Не потърсих съвет от никого. Вслушах се единствено в гласа на моя гений, в повелителния му призив да направя втори опит. Впрочем първият не беше без никаква полза — започнах да разбирам и това, въпреки разочарованието си.

Отпътувах от Рим към края на февруари в каретата на двама висши духовници от ватиканската канцелария, които също отиваха при папата в Болоня. Там говорих отново с папския ковчежник, с легата Алидози и с други. Без да се стеснявам, настоях да видя Юлий II. Смятах, че е мое право да говоря с него и че той е длъжен да ме приеме.

Когато се озовах при него в двореца на Управата, имах впечатление, че виждам човек различен от онзи, когото познавах. Юлий II ми се стори състарен, повехнал от тежестта на войната. Веднага си дадох сметка, че няма голямо желание да разговаря и да ме слуша. Имаше вид на много неспокоен и безкрайно огорчен човек. Гледаше мен, а мисълта му беше другаде.

Аудиенцията бе съвсем кратка. Юлий II ми каза само да се върна в Рим, да продължа работата и да бъда спокоен. Излязох си от залата за аудиенции убеден, че папата не е променил плановете си относно Сикстинската капела. Тежаха му хиляди неприятности, но към мене се отнесе с бащинска грижа, въпреки че не ми отдели достатъчно време, за да му обясня подробно всичко. Пък и в преддверието се бяха струпали много хора, които чакаха да бъдат приети.

Възможно е това мое второ пътуване и желанието ми да говоря на всяка цена с него да са трогнали папата. Мисля, че този път получих това, което исках, и мога да кажа, че се чувствам спокоен.

В Болоня видях отново белезите на войната: отвратителна паплач от турци, африканци, испанци, избягали каторжници, всякакви типове, дошли да подсилят папската войска, командвана от Урбинския херцог^[10]. Изпратени са тук по заповед на испанския император, съюзник на Юлий II в тази война, която вече се води само срещу французите на Луи XII. Тези наемници, винаги готови да плякосват и да изтръгват подло откупи, ми вдъхват силни опасения. Като си помисля за тях, представям си как патят хората от селата между Болоня, Ферара и морето, където са се разположили грабителите. Войната, това наше наследство, останало ни от древни времена, е наистина ужасно нещо. По време на двудневния си престой в Болоня можах да науча доста неща за войната. Узнах например че Флорентинската република, за да не загуби покровителството на френския крал, е изпратила на мястото на бойните действия свой отряд да се бие срещу съюзниците на Юлий II. По този начин републиката иска да си осигури поддръжката на Франция, в случай че бъде нападната от испанците. В Болоня, а сега и тук, в Рим, обвиняват флорентинската Синьория, че се е намесила в „работи, които не я засягат“ и от които трябвало да „стои настрана“. Републиката е предприела враждебни действия срещу Ватикана и съюзниците му — следователно трябва да понесе наказание.

Така бе намерен повод за намеса в Тоскана. Целта явно е да се върнат на власт Медичите и техните привърженици. Медичите ненапразно сипят пари в папската хазна. Мисля си, че не ни остава нищо друго, освен да чакаме комедията да се превърне в трагедия. Такава е човешката история — едновременно комична и трагична.

На връщане се отбих за един ден във Флоренция. Исках да уведомя гонфалониера Содерини за онова, което бях видял и чул в Болоня, особено сред управляващите кръгове. Казах на Содерини без заобикалки, че има опасност в нашата република да нахлуят испанските императорски войски, предвождани от Кардона. Те искат да оплякосат нашите градове и така да допълнят ниските заплати, плащани им от папата. Изглежда, че именно затова се канят да го изоставят. От друга страна, Медичите се готвят да се върнат във Флоренция — толкова са уверени, че това ще стане.

Разказах всичко това на гонфалониера в кабинета му в двореца на Синьорията. Говорих поверително, въпреки че много неща му бяха вече известни, и изпълних дълга си на флорентински гражданин. Ако не бях постъпил така, щях да се смятам недостоеен за републиканските си убеждения. Едно връщане на Медичите във Флоренция би било пагубно за нея, както и предхождащото го нахлуване на испанците в Тоскана. Всичко това се обмисля в Болоня.

Същия ден, когато разговарях със Содерини, се отбих у дома на улица Моца. Приказвах с братята си за чифлиците ни, за това, как върви дюкянът; дадох съвети на баща ми и хиляди препоръки на всички, включително и на прислужницата, която дойде у дома след смъртта на Лукреция Убалдини, втората жена на баща ми.

Заварих в добро здраве Буонарото, който беше прекарал тежка болест, а и всички останали от семейството. Обаче не ми остана време да се позаинтересувам за произвола, който се върши с творбата на Брунелески — имам предвид работата на Бачо д'Аньоло над барабана на купола на катедралата „Санта Мария дел Фиоре“.

Към този кратък отчет за второто ми пътуване до Болоня трябва да добавя и друго важно нещо. Отнася се до Рафаело и до това, как той се домогва да получава поръчки. За него отвори дума Содерини с тон на човек, който разказва занимателни истории. Ето какво се бе случило.

През март 1508 година, тоест по времето, когато бях дошъл в Рим, за да започна работа в Сикстинската капела, маркиджанецът се обърна към Содерини с молба да му възложи да изпише двете стени в двореца на Синьорията, отредени вече по договор за мен и за Леонардо. Младежът обещал, че ще изпълни навреме двете фрески, чиито сюжети можел да определи самият Содерини или Синьорията. Но можел също да измисли и сам сюжетите или пък да се насочи към същите батални сцени, които бяхме избрали аз и Леонардо. Изобщо маркиджанецът бил готов да приеме всякакви условия, само и само да получи редовна поръчка.

Като слушах разказа на гонфалониера, имах чувството, че падам от небето. Никога не бих помислил, че този младеж от Урбино е способен да сплетничи така, за да ми отнеме стената, на която трябваше да изпиша епизод от войната с Пиза, още повече че аз съвсем не съм се отказал от тази работа. Содерини пък се надява, че Леонардо ще се

реши да се върне във Флоренция и да се заеме отново със злополучната „Битка при Ангиари“ на другата стена в залата.

— Естествено аз не пресякох желанието на младежа да работи в залата на Големия съвет — каза по едно време Содерини. — Дадох му надежда, без да му обещавам нещо определено.

— А той — запитах — как се държеше?

— Настояваше и това ми беше забавно... Искаше да остави някаква следа от своите способности в двореца на републиката... Ако не ставаше дума за вас и за Леонардо, щях да му възложа и двете стени...

— На маркиджанеца човек може да се довери — вметнах аз. — Той винаги е бил много точен.

— Именно — отвърна Содерини. — Спазва всички условия на договорите, които сключва.

Гонфалониерът се усмихна, развеселен от разказа си, който беше нещо съвсем ново за мен. После продължи:

— Като разбра, че нищо не става, младият Рафаело прибягна до препоръки.

— Разбирам. Пак се е обърнал към херцогиня Джована рекох. — Както когато пристигна за пръв път във Флоренция.

— Този път не беше херцогинята. Предаде ми препоръчително писмо от префекта на Урбино, пълно с похвали...

— Ясно Той е човек на препоръките — казах аз.

— Той е мило и сериозно момче — отвърна Содерини.

— И как завърши всичко това?

— След няколко седмици го повикаха в Рим и с това работата приключи — отговори Содерини и накрая пак повтори: — Много мило и сериозно момче е този Рафаело.

Искаше ми се да го попитам дали смята и мене за сериозен, поне колкото Рафаело. Но гонфалониерът вече беше станал и ми даде да разбере, че приемът е приключил. Така разговорът бе прекъснат тъкмо когато стана особено интересен за мене. Но щом се върна във Флоренция, ще го подхвана пак при удобен случай.

Всички тези приказки за сериозност, точност, благоразумие — изобщо за добродетелите на маркиджанеца (за които навсякъде се говори, като че ли са най-висшите достойнства на художника) — ги вземам доста присърце. Но в смисъл обратен на онзи, който влагат в тях

Содерини и още много други. Цялата тази история ме интересува, защото показва на какво главно се дължи славата на Рафаело.

Март 1511 година.

Рисувам в Сикстинската капела с увереността на човек, който добре владее занаята си. Като си майстор в занаята, всичко ти, спори и ти дава радост и смелост. Помагат ми Джовани и Бернардо, чираците, които взех, след като се освободих от флорентинските си помощници. Колкото повече напредвам с фреските, толкова повече се убеждавам, че съм избрал верния път — така, както го разбирам и бих искал да бъде. Моята живопис е съвременна, както е съвременен човекът, живеещ с проблемите на своето време. Фалшивият блясък няма значение за живота на човека, затова не бива да присъства в моето изкуство. Не вярвам на живописиста, изпълнена с кадифе, атлаз и скъпоценни предмети. Всичко това не помага на човека да разбере по-добре самия себе си и своето съществуване, напротив, отклонява го от житейските въпроси. Художниците, като продължават да изобразяват разкоша на ония, които не умеят да живеят в простота, прикриват от погледа ни истинския образ на човека и дават невярна представа за обществото. За да се разгранича от тях и за да нямам нищо общо с живописиста, отразяваща суетата на века, вървя все по-упорито по пътя на изкуството, което търси същността. На онези, които ме обвиняват, че не умея да рисувам благочестиви образи за благочестиви люде, отговарям, че за мене са важни човешките образи, предназначени за човека.

Интересува ме човекът в неговата съкровена същност. Всичко останало не ме засяга.

За да мога да стигна до същността на изкуството, както и на обществото, отхвърлих традиционната живопис и детинските похвати. Далеч от мен лъжливите детинщини на живописиста и празното лицемерие, до което водят те! Далеч от мен всичко, що дава измамна представа за човека и за реалното му битие! Далеч от мен също така и добрите правила на нашите мъдри учители! Нека се научим да изразяваме истинската същност на човека, а то значи и да разбираме човека.

Как бих искал всички художници да осъзнаят това! Но толкова е трудно човек да се обнови. По-лесна е играта на изкуство в ателиетата. Всички твърдят, че уважават добрата и благочестива живопис, че се

придържат към традиционните правила, и това го казват всъщност като укор към другомислещите. Но се питам как да се съчетаят благочестивите мадони, рисувани в римското ателие на Рафаело, с живота, който води той самият. Питам се дали е вярно, че в неговото ателие се работят непристойни рисунки, предназначени за хора повече или по-малко разгулни.

Аз мога да кажа, че съм верен на своите принципи. Ще ми се да вярвам, че моите фрески на Сикстинския потон правят тези принципи по-приемливи особено за онези, които ги отричат или се страхуват от тях.

Войната раздвижи духовете и в Рим. Случвало ми се е да видя хора — които спорят разгорещено, а понякога налитат и на бой. Неотдавна имаше и случаи на безредици, подклаждани от случайни улични трибуни. Ватиканът обаче си остава невъзмутим.

Днес писах на Буонарото, за да му напомня, че той и другите ми братя, и баща ми — всички — живеят сто пъти по-добре от мене. Трябваше да изтъкна това пред домашните си, защото твърде често го забравят.

Носят се слухове, че папата е напуснал Болоня, че Урбинският херцог е избягал от Емилия след бягството на кардинал Алидози. Изглежда, че испанците са се отказали от борбата и че папската войска отстъпва на юг под натиска на френските сили, командвани от Тривулцио^[11]. Тук слуховете са направо невероятни. Някои дори се кълнат, че Урбинският херцог убил в Равена легата Алидози, след като го обвинил в предателство. Аз обаче никога не ще повярвам, че легатът е изменил на Юлий II. Всъщност Алидози беше един от преданите хора на папата. Видях го в Рим преди две години, когато Рафаело рисуваше портрета му, и все още не мога да го забравя — висок на ръст, изпито, костеливо лице с изразителни черти, твърд и изпитателен поглед. Междувременно във Флоренция надигат глава Медичите и заговорничат против републиката, осланяйки се на испанците, които, изглежда, се готвят да навлязат в Тоскана. Говори се, че в много градове са окачени обяви за предстоящо свикване в Пиза на вселенски събор с участието на кардиналите, обявили се против Юлий II. Тези вести дават

точна представа за хаоса, който цари сега в Италия и чиито последици всички изпитваме на гърба си.

Постоянно си мисля за бедствията, които носи войната. Тези мисли ме опечаляват и в същото време ми напомнят, че съм преди всичко човек и после художник. Но у мен едното и другото се сливат в единство и напират да бъдат изразени, бих казал — да добият веществено битие. Ето защо в Сикстинската капела работата ми ме задължава и като художник, и като човек. Под свода ѝ аз стоя със своите чувства, но и с таланта си на художник. Не така обаче разсъждават хората, които са чужди на страданията на населението, попаднало под ударите на войната, и те не са в състояние да отразят в творбите си тези страдания.

Тези дни завърших сцената на Сътворението на човека. Голият мъж е седнал, почти се е излегнал, на голата земя. Създателят, който се откроява на небето, му вдъхва живот, като го докосва с ръка. Първият човек сякаш предчувства бъдещето, което го чака. Той протяга ръка към Бога и сякаш не желае да се откъсне от земята, от която е роден. Това е един тъжен образ. Той като че все още не проумява смисъла и значението на вдъхнатия му живот. От пропорциите и формите му лъха нещо героично. Очакват го труд и мъки. Един обикновен човек стои съвсем гол пред своя създател и пред своите подобни. Няма го смокиновият лист да прикрие мъжкото му естество, да му даде първия повод да осъди лицемерието ни. Той е сам. Около него няма дръвчета, няма друга растителност, няма нищо, което да отвлече вниманието на зрителя от реалността на образа. Неговата сила са единствено мускулите и животът, който е принуден да приеме, за да не остане в неподвижността и небитието. С него е само земята. Преди него не е имало живот. И затова е сам. Този човек не буди състрадание, защото е силен. След миг ще се изправи и страшната му одисея ще започне.

В сцените, които ми остават да изпиша, фигурата на Господ бог ще се носи из пространството, за да отдели водите от земната твърд, за да сътвори слънцето и луната. Накрая тя ще се появи сама, единствена, за да отдели светлината от тъмнината. С тази сцена моят труд ще бъде завършен.

Вчера, 12 юни.

Юлий II се завърна във Ватикана след близо десетмесечно отсъствие. През цялото това време се намираше в Болоня, за да следи отблизо войната срещу французите. Изоставен от испанците и венецианците, загубил почти изцяло собствената си войска, Юлий II се прибра в Рим уморен и с разклатено здраве, но, както изглежда, решен да поднови борбата, за да прогони французите от Италия. Казват, че сега обмислял как да си разчисти сметките с много хора. Но това може би са празни слухове, защото папата не е вече в състояние да напуска Рим. Тук той се завърна, след като загуби Болоня, а завземането на Ферара, на което толкова държеше, се оказа измамна надежда. Освен това тези дни в Пиза кардиналите, които са против него, свикват вселенски събор с намерение да го свалят от престола.

През месеците на войната Юлий II загуби и някои от приятелите си като Франческо Алидози, кардинала на Павия, който, както се потвърди, наистина е убит от Урбинския херцог.

В Рим смятат, че Юлий II е претърпял пълен провал — не е постигнал нищо от очакваното. Римляните, много привързани към него, сега го посрещнаха хладно. Всъщност място за въодушевление няма. Във Ватикана, особено сред придворните, цари объркване и се виждат унили лица. Няма го вече някогашното спокойствие в папския двор. Отбелязвам, че папата все пак може да се смята за щастлив при цялата тази разруха, защото френският крал заповяда на войската си да не навлиза в папските владения. За съжаление това великодушие на Луи XII спрямо Църквата се превръща в нещастие за Флорентинската република: испанците продължават да напредват към Флоренция, движейки се свободно, тъй като французите не са вече по петите им. Днес Юлий II дойде в Сикстинската капела, като преди това отиде да види работата на Рафаело в съседните станци. После разгледа моите фрески, открити още през септември миналата година, по времето, когато той напусна Рим. Фреските му направиха силно впечатление — разбрах по изражението му, че е доволен. Гледа ги дълго време и те му възвърнаха, поне докато беше в капелата, прежното спокойствие. Може би в тези минути бе забравил за военните несполуки и за загубата на болонската територия. Може би пак бе намерил себе си. Работата ми вече не ме тревожи, но сега се безпокоя за семейството си, което поради настъплението на испанските войски е изложено на голяма опасност във Флоренция. Особено се страхувам за баща си, който е в напреднала

възраст, а и за братята си, които пък са млади. Тези дни ще им пиша да потърсят някое сигурно място в Тоскана и да се приютят там. Няма да желя разходите, които ще се наложи да понеса. Здравето и безопасността на близките ми са по-скъпи от парите.

Днес е денят на Тяло господне, 1511 година.

Тези дни са празници за Рафаело. Той завърши една от трите станции, предназначени за покоите на Юлий II. Всички знатни личности във Ватикана и всички придворни ерудити имаха възможността да видят работата му. Всички са единомдушни, че е съвършена, че е невъзможно каквото и да било сравнение с други подобни произведения в Рим. Възхищението е всеобщо и похвалите, с които обсипват Рафаело, стигат до небесата, а той умее да прикрива задоволството си под булото на истинска или престорена скромност, която винаги му е била присъща.

От погледа на прозорливия човек обаче не може да убегне значението на този светски успех, както и на неговите граници. В тази зала Рафаело е изписал големи сцени в традиционния флорентински маниер. В тях аз не виждам никакъв действителен напредък на нашата живопис. Младият художник е действал тук плахо, предвидливо и така хитро, както малцина художници на нашето време.

Ето изписаните от него две фрески: „Спорът за светото причастие“ и „Атинската школа“. Какво да кажа за тях? Бих могъл много да говоря, но не виждам ползата от това. Не откривам в тях новости и смелост, а само ред, красота на формите и уроци по перспектива. Маркиджанецът си помага твърде много с перспективата. Освен това е възприел много „внушения“ и се е съгласил да рисува портрети, въпреки че би могъл да мине и без тях. Затова и на двете стени хорската суета се е проявила прекалено явно. Видях тук личности, които познавам, изобразени с изумителна прилика. Има и злато, пъстроцветни одежди и отмерени жестове.

Хвърляйки поглед на двете сцени, останах с впечатлението, че се намирам на място, където са си дали среща хора, изгарящи от желание да се покажат в най-невъздържан разкош. Не тази е живописиста, която е по мой вкус. Маркиджанецът не ще успее никога да ме заблуди. Където и да го срещна следващия път, ще му кажа всичко това в лицето. Ще му го кажа и пред самия папа, когото той е портретувал до олтаря в

„Спорът за светото причастие“. Разбира се, сред толкова много изображения портретът на папата не може да липсва. В другата сцена обаче младежът е изписал самия себе си и Браманте.

Ако очите ми не ме лъжат, струва ми се, че се е позабавлявал да изобрази и мене — един човек, потънал в мисли, седи в подножието на стълбище. Фигура, към която не проявява интерес никой от другите персонажи; стои човекът там самотен, забравен от всички останали, като че мислите му не са достойни за внимание. За разлика от другите, които са зад него, той е облечен как да е — единственият със стари дрехи.

Няма съмнение, че този човек, изобразен встрани от другите, е Микеланджело. Всички останали в тази фреска разговарят помежду си, та макар и само по двама. Аз не. Аз се боря винаги сам със своите мисли. Никой не споделя моите идеи за изкуството и за живота. Аз съм човек груб и наполовина луд. Така че маркиджанецът е постъпил правилно, като ме е отпратил на предния план, до стълбището, за да ме разпознаят съвсем сигурно. Не ме смущава обстоятелството, че съм сам. Портретът е добре доловен: има и прилика, и верен замисъл. Рафаело е представил и Леонардо в образа на мъжа с най-буйна брада сред учените от „Атинската школа“. Със сериозно изражение, той разговаря оживено със събеседника си. Отредено му е привилегировано място, тъй като може да се каже, че е в центъра на композицията. Когато Леонардо реши да дойде в Рим, положително няма да има повод да се оплаче от този очебиен израз на уважение от страна на маркиджанеца.

Разбира се, има какво още да се каже. Аз като че ли се отвляхох от това, което най-много бие на очи в „Школата“ и в „Спора“. И така, следва да добавя, че що се отнася до симетрията и перспективата, Рафаело се е чувствал основателно в стихията си. Но какво означават те, ако не лесни способности, за да се внесе порядък в цялото? Рафаело имаше нужда да бъде направляван и си намери юзда в правилата. Но ако правилата направляват ръката на художника, те също така възпират стремежа му към свобода на изказа. Ето защо в „Спорът за светото причастие“ и в „Атинската школа“ всичко е така успокоено. И в двете композиции всичко е устремено към една-единствена точка — и персонажите, и архитектурните елементи, и дори облачетата. Човешката топлота е получила само формален израз — нейната

същност е останала скрита зад скъпоценните правила на геометрията. В горната част на „Спорът за светото причастие“ Рафаело не се е поколебал да изкопира „Страшният съд“ на Фра Бартоломео^[12] от параклиса на болницата „Санта Мария Нуова“ във Флоренция. Твърдя, че всичко, което е нарисувал над олтара, от облаците до горния край на сцената, е заимствано от „Страшният съд“ на флорентинския майстор.

И не само това! Рафаело, също като флорентинския монах-живописец, се показва догматик от най-чиста проба. Той не си е позволил и най-малката свобода в тази част на фреската. Във всичко е следвал точно традицията. Започнал е със сонм ангели от двете страни на Всевишния; по-долу са Христос между Богородица и Йоан Кръстител, вметени в златен ореол от други ангели, и гълъбът, обкръжен от младенци, носещи свещени писания. Още по-ниско е поясът от облаци, на който се опират, разположени от двете страни на Светата троица, патриарси и пророци. От тези облаци излитат други рояци ангели.

Намирам за смешна тази почтителна привързаност към традицията и към съветите на теолозите. Такава вяроност към църковните догми у един художник е чиста безсмислица. Художникът не може и не бива да прави зрелище от вярата. Не смятам за много честен онзи, който се поддава на догматизма. Явно е, че този младеж не знае какво означава свободата за художника, защото доказва, че може спокойно да мине и без нея.

Също и по тази причина той е „благоразумен“, а аз съм „луд“, загдето мисля другояче. И все пак аз никога няма да се отклоня от възгледите си за изкуството и за художника. Все още съм убеден, че изкуството е всекидневно упражняване на свободата, а не работа за набожни душици.

Въпреки че очите ми свикнаха отново да гледат само нагоре и ми е трудно да се вирам в хартията, искам да спомена тук за гнева, който ме обзе, когато узнах във Ватикана за дивашкото посегателство срещу статуята на папата, която изваях в Болоня преди няколко години. Принуден съм отново да свържа обстоятелства, отнасящи се лично до мене, със събития от войната.

И така, статуята на папата е била съборена от фасадата на „Сан Петронио“, теглена с въжета от най-фанатичните последователи на Бендиволио. Въпреки че пространството пред църквата е било покрито със снопове от вършини по нареждане на „ръководителя на начинанието“ (един нещастник на име Ардуино Аригуци, стар мой познайник), бронзовата статуя, тежаща четиринайсет хиляди ливри^[13], се забила в земята и се повредила. Веднага след това тълпа негодници наклали наоколо голям огън, нахвърлили се с най-различни сечива върху бронзовата фигура и я раздробили на парчета. Такава е накратко историята на този случай.

Това е било всъщност начин, желан от много хора, да си отмъстят за „претърпяната обида“, нанесена с издигането на статуята пред фасадата на „Сан Петронио“. На сцената е присъствал и Франческо Франча с учениците и сина си.

В средите на болонските художници се знаеше, че за отливането на статуята се наложи да се използва и голямата камбана от кулата на Бендиволио. Този именно е бил поводът, макар и свършено безсмислен, да се разруши статуята.

Сега си спомням за думите на Франча в отговор на въпроса, дали наистина тази статуя има художествена стойност. Точно в този момент тя вече се намираще пред църквата, приготвена за вдигане. Аз следях за хода на работата, заобиколен от болонските си чираци, от Франча и някои други, между които и Аригуци, който искаше да мине за архитект. На този, който му зададе въпроса, Франча отвърна:

— Бронзът е от добро качество.

— Това е статуя на тиранин — промърмори някой.

— В търбуха си погълна камбаната на нашите владетели — дочух да казва друг.

В онези дни обстановката беше твърде опасна. Дори един такъв само разговор можеше да прерасне в една от онези безредици, каквито тогава избухваха много често в Болоня. Само благодарение на мен не се случи нищо. Изглежда, думите на Франча целяха да разпалят духовете и бяха, насочени срещу мен. Припомням си ги сега, когато научих какво се е случило със статуята ми. Просто звучат в ушите ми, както пища. С една дума Франча, привържениците му, Аригуци и още много други могат сега да се радват на добре свършената си работа^[14].

Когато се върнаха в Болоня под покровителството на французите, Бентиволио си отмъстиха за разграбването на двореца им и за унищожаването (по-точно изчезването) на произведенията на изкуството, събрани в него. От своя страна Юлий II жадува да си отмъсти за понесения позор, а аз мислено се обръщам към Всевишния да усмири страстите и да сложи край на войната.

Декември 1511 година.

Ако не се появи никаква пречка и ако работата ми върви както през последните месеци, надявам се да завърша фреските през идния септември. Изписах вече фигурата на Господ бог, който отделя водите от земната твърд, заобиколен от четирима роби. Те правят отчаяни усилия да не бъдат повлечени от стихията на бурята, сред която се движи създателят. Робите надават викове за помощ, но към тях остават безразлични околните персонажи, заети да изричат анатемите и да прелистват книги, над които размишляват. Имам чувството, че единствено Сикстинската капела улавя ехото на тези викове, за които самият създател като че ли е глух.

По отношение на фреските ще кажа още, че днес, когато напуснах капелата, оставих почти завършена сцената, представляваща създаването на слънцето и на луната.

Папата, противно на навика си, се появява твърде рядко в Сикстината. Разглежда набързо нарисуваното и никога не забравя да ми напомни да побързам с работата.

От дома постоянно идват писма, но невинаги намирам време за отговор. Днес писах на баща си, че ще се обадя с писмо на Буонарото при първа възможност. Нека има търпение. И преди всичко нека никой от тях не се намесва в работите, с които сега има да се справя нашата република. Да си затварят устата и ушите. Да си гледат работата и да оставят Синьорията сама да си оправа политиката. Така и аз ще бъда по-спокоен. Близките ми, начело с Лудовико, говорят всевъзможни глупости, когато обсъждат политически въпроси. Познавам си хората. Не че са прости хора, но подобно на тях нямат твърди убеждения, които да ги ръководят, когато става дума за политика.

В последно време рисувам все така усилено и смятам, че след някой и друг месец ще мога да завърша работата. Това предвиждане окриля ръката ми и умножава силите ми. Като че съм се сраснал със свода на капелата. Същото чувство изпитвам и когато съм у дома. Сутрин, като се събудя, погледът ми се насочва нагоре — все едно че над главата ми са фреските; ръцете ми търсят да напипат бои и четки, викам чираците. Това състояние трае няколко мига, в които се подчинявам на нечия друга воля. После се опомвам и след малко се озовавам в капелата.

Когато бях във Флоренция, слушах да разсъждават, че художникът трябвало от време на време да прекъсва работата си и така да си дава „отдых на душата“. Според тези разсъждения, които впрочем са на Алберти, това било необходимо, защото позволявало на художника да преосмисля и да придава нова сила на идеите си. Досуц като атлетите, които набират сили, почивайки си. Признавам, че досега не съм съумявал никога да изпълня този съвет. Вярно е, че съм прекарвал периоди на бездействие, но не по своя воля. Почивките ми винаги са съвпадали с големи грижи и неприятности. Никога не съм си давал „отдых на душата“.

Може би когато завърша фреските, ще мога най-после да си позволя един промеждутък на спокойствие. Въпреки че още отсега си мисля за нова работа, която бих искал да бъде по-трудна за мене от фреските в Сикстината. Произведение, в което скулптурата и живописът да вървят ръка за ръка. Така ще може да се сложи край и на все още несекващите спорове за превъзходството на едната над другата. Засега това е само идея, но се надявам да мога да я осъществя. Тази идея ме е завладяла: да се заличи в съзнанието на хората разпространеното схващане, че живопис и скулптура се движат по различни орбити. С една дума, бих искал да докажа с една и съща творба, че между двете изкуства граница няма.

Сега идва ред на една печална вест. Тези дни узнах, че във Флоренция са унищожени картоните ми за епизода от Пизанската война. Ето докъде стигна низостта на моите съперници! Според мен те се числят към един кръг от млади хора, известни в града и с други безобразия. С унищожаването, или изчезването, на тези рисунки ми бе отнета и последната надежда да изпълня фреската в двореца на Синьорията. Но да не мисля повече за това. Надявам се само, че

злодеите ще бъдат разкрити и изобличени пред цяла Флоренция. Струва ми се странно, че никой не е посегнал на картоните на Леонардо за „Битката при Ангиари“, които се съхраняват в Папската зала. На всичко отгоре моите с „предохранителна“ цел не ги показвах на публиката.

Испанците нахлуха в Тоскана, опустошиха дивашки Прато и върнаха Медичите във Флоренция. Няма да добавя нищо към това, за да избегна обичайните сълзливи разсъждения. Отбелязвам го, за да ми напомня, че през септември 1512 година свободата на Флоренция бе отново унищожена.

Днес, в деня на Все светители, Юлий II слезе в Сикстинската капела и освети фреските, като отслужи литургия, облечен в църковни одежди за тържествени случаи. Той е много отпаднал и се движи с мъка. Изглежда, че го крепи само силната му воля, тъй като понесените от него страдания през последните месеци така го съсипаха, че лекуващите го лекари са в тревога. Все пак ще подчертая, че видях как той дълго разглежда свода, доволен от извършената работа, още повече че така се осъществи желанието му да бъде почетен папа Сикст IV, неговият чичо, по чието нареждане е издигната тази голяма капела, носеща името му.

Юлий II дължи дълбока признателност на Сикст IV, защото той направи трийсетгодишния си племенник кардинал, и то на „Сан Пиетро ин Винколи“, като по този начин му откри пътя към папския престол. Тази сутрин видях папата в Сикстината чинно заобиколен от Джулиано да Сангало, Браманте с неговите приближени, между които Джулиано Лено, и Рафаело с множество свои почитатели и ученици. Забелязах личности от аристокрацията, много кардинали и други познати лица — гъмжило от разкошни одежди в противоположност на изписаните от мен фигури по Сикстинския потон, родени и умрели в бедност. По този повод ще добавя, че Юлий II е роден в бедно лигурийско семейство и още съвсем млад е постъпил във францисканския орден на бедните.

След религиозната церемония Сикстинската капела бе открита за населението на Рим, което и през следващите дни ще продължи да идва на мълчаливо поклонение. Всички ще могат да видят фреските ми.

Такава е и волята на папата. След пладне наблюдавах шествието от посетители и мога да кажа, че римляните проявяват интерес към творбата ми. Прави ми удоволствие да слушам простичките приказки, които си разменят, като разглеждат свода, и да гледам овехтелите им дрехи, някои направо просяшки. Гледката беше съвсем различна от онази, която наблюдавах сутринта, но е по-съзвучна с духа на фреските.

Няма да говоря за похвалите и „съражданията“, които получих тази сутрин в капелата. Те не ме интересуват. Най-добрата възхвала — единствената, която има някакво значение — я оставям на времето. Това е разговор за след хиляда години. Същото се отнася и за Давид. Едва бях завършил фреските, към средата на миналия месец, и папата разпореди скелето да се махне незабавно и капелата да се подготви за откриване. За да се изпълни папската воля, няхмахме достатъчно време, за да се разглоби скелето по всички правила. За това ме предупреди дърводелецът Антонио. Така че, вместо да бъде разглобено, то бе по-скоро съборено съвсем набързо. Когато видях всички тези дъски, желяза и въжета, струпани накуп в капелата, побързах да се освободя от тях, като подарих половината на Антонио и останалото — на помощниците му.

Какво още да кажа за днешния ден? Само това, че трябваше да изтърпя досадните приказки на прекалено угодливи почитатели. Утре заминавам за Флоренция. Чувствам нужда да видя пак братята си и баща ни, Лудовико.

Сега, когато фреските са завършени, смятам за уместно да отбележа размерите на Сикстинската капела: трийсет и шест метра на тринайсет; височината ѝ е приблизително дващест метра. От март 1508 до октомври тази година съм изписал в нея почти триста фигури. Като се приспаднат месеците, през които съм бездействал поради пътуванията до Болоня и поради други затруднения, излиза, че за изписването на всички сцени са ми били необходими около три години.

На този, който ще чете тези записки, искам още да напомня за студовете и горещините, които изстрадах в тясното пространство между скелето и свода. Със смяната на годишните времена ме обгръщаше зной или мраз.

1 ноември 1512 година.

---

[1] Трибунале дела Сенятура — върховен съд на Римската курия. Помещенията му — т.нар. станце (стаи — итал.) — преустроени от

Юлий II, са изписани от Рафаело. ↑

[2] Содома, Джовани Антонио Бацци (1479–1549) — живописец от ломбардската школа. ↑

[3] Брамантино, Бартоломео Суарди (ок. 1455–1536) — милански живописец и архитект, ученик на Браманте. ↑

[4] Перуци, Балдасаре (1481–1536) — архитект и живописец от Сиена, работил под силното влияние на Браманте и Рафаело. ↑

[5] Пиеро дела Франческа (ок. 1420–1492) — един от най-големите живописци на Италианския ренесанс. ↑

[6] Борго — един от районите на Рим, разположен между Ватикана и Кастел Сант'Анджело. ↑

[7] Бреве (ист.) — папско писмо до владетел. — Б.пр. ↑

[8] Маргарита — дъщеря на хлебаря Франческо Лути от Сиена, наречена Форнарина (от итал. fornaio, т.е. хлебар). ↑

[9] Датарий (итал.) — началник на канцеларията на Римската курия, натоварена да раздава облаги и да освобождава от задължения. ↑

[10] Урбинския херцог — Франческо Мария дела Ровере (1490–1538) — племенник на папа Юлий II. ↑

[11] Тривулцио, Джанджакомо (1441–1518) — кондотиер на служба при Миланското княжество и по-късно при френския крал. ↑

[12] Фра (брат — итал.). Бартоломео — монахът Бартоломео дела Порта (1472–1517) — флорентински художник, работил под влиянието на Микеланджело и Рафаело. ↑

[13] Ливра — старинна мярка за тегло (в Италия 1 ливра = 300–350 г). ↑

[14] Добре свършената си работа — отломките от статуята били купени от Алфонсо д'Есте, който ги използвал за отливане на оръдие, наречено „Юлияна“ (по името на Юлий II). ↑

ПЕТА ЧАСТ

Рим, май 1513 година.

Завърнах се в Рим от Флоренция, където прекарах почти шест месеца. През това време се случиха много неща, които ми се струва, че си заслужава да бъдат отбелязани.

Най-важното, а и най-печалното събитие за мене беше смъртта на Юлий II, починал на 21 февруари, четири месеца след освещаването на фреските ми в Сикстинската капела. Всички знаеха, че папата отдавна е зле със здравето, но никой не предполагаше, че краят му е толкова близък. Дори и аз, който го познавах добре. Той ни напусна преди още да е навършил седемдесет години.

Сега твърдят, че бил чудак, но това мнение, макар и твърде разпространено, не отговаря на истината. Юлий II имаше железен характер, въпреки че беше човек непостоянен. Това непостоянство се отличаваше от обичайното. Преди всичко то се дължеше на склонността му да премисля вече решени неща, за да ги осъществи още по-добре. Но обмислил веднъж най-обстойно някаква идея, той ставаше непоколебим, направо „вироглав“. Беше такъв и в държавните дела, и в отношенията си с други страни, и дори с приятелите си. Държеше се така и спрямо мене.

Бях още във Флоренция, когато след смъртта му ме изненада вестта, че в завещанието си той е разпоредил да продължа работата над неговия паметник. Следователно тази мисъл никога не го е напускала, въпреки че мислех обратното, като получих поръчката за Сикстинската капела. Юлий II е искал паметникът му да бъде издигнат, но след изписването на капелата на Сикст IV дела Ровере. Може би е дал обет пред паметта на своя родственик-папа или просто сам на себе си е обещал това. Аз ще остана верен на волята му и ще издигна този паметник, който не бива да има равен на себе си.

Тези дни подписах договор с наследниците на папа Юлий. Това ще бъде грандиозна творба. Ще се върна към първоначалния си замисъл, към готовите вече рисунки и скици. После отново ще

премисля всичко. Ще отида пак в Карара при каменарите, но вече поучен от предишния опит. Този път всичко ще върви по-лесно. С новия договор се задължавам да завърша паметника за седем години. Той вече няма да стои изолиран, а ще се опира на една от стените на базиликата „Св. Петър“, така че размерите му ще бъдат по-малки в сравнение с първоначалния проект.

Трябва все пак да призная, че отношенията ми с папа Юлий невинаги бяха добри. Но когато се дразнех от някои негови приказки и му отвърщах с необмислени думи, той никога не се залавяше за тях. Като никой друг при двора бе разбрал от какво тесто съм замесен. А несправедливостите, които наистина допускаше спрямо мене, винаги ги поправяше най-чистосърдечно.

Не пиша това, за да венцехваля Юлий II — казаното тук не е достатъчно за такава цел. Написах тези кратки редове, отминавайки няколко сериозни стълкновения между мен и него просто за да отдам като добър гражданин дължимото на паметта му.

През март тази година бе избран за папа кардинал Джовани Медичи, син на Лоренцо Великолепни. Изборът му бе подкрепен и от кардинал Содерини, брат на флорентинския гонфалониер, който сега пребивава като изгнаник в Рим под покровителството на Медичите... Има нещо тъмно в това обстоятелство и то ме кара да се съмнявам във верността към републиката на сваления гонфалониер. Именно той оглавяваше Синьорията, когато Медичите влязоха във Флоренция. Те го убедиха да напусне града, като му гарантираха личната сигурност — нещо, което впрочем изпълниха. Но да оставим настрана тези неща, макар че ме парят отвътре.

Познавам добре новия папа. Спомням си как като юноши се хранехме на една маса в двореца. По онова време посещавах школата в градините на „Сан Марко“. Познавам го добре и мога да кажа, че никога не съм хранил особена симпатия към него. Възможно е и той да изпитва днес някаква прикрита неприязън към мен. Онова, което винаги ме е отблъсквало у кардинал Джовани Медичи, са обноските му. Всички ги наричаха и ги наричат „ласкави“, но това са обноски на хитрец, способен на всякакви лицемерия. Такива аз ненавиждам. На почвата на добрите и изискани маниери обаче Лъв X положително ще се разбере с Рафаело. В това не се съмнявам. Знам, че той вече го смята

за свой „възлюбен син“ и го предпочита пред останалите. Знам също, че мен до днес той винаги ме е отминавал без внимание.

И така, докато бях във Флоренция, почина един папа и бе избран нов. Но що се отнася до мен, през тези месеци стана нещо, което не бива никога да забравям: оставих в Рим един папа, който ме ценеше, и заварих друг, много по-различен, който не изглежда така разположен да ме приеме като своя предшественик. Може би за това съм допринесъл аз самият, защото във Флоренция говорех открито за „подвизите“ на испанските нашественици срещу населението на Тоскана. Достатъчно е за миг да си помисля за оплячкосването на Прато, за да почувствам как у мен се надига гняв срещу испанците, покровители на Медичите. А на Медичите никак не се е понаравило, че във Флоренция съм говорил истината за събитията в Прато.

Очевидно Медичите също се чувстват отговорни за зверствата и предпочитат да не се приказва за тях. Питам се обаче: „Можех ли аз подло да мълча?“ Случилото се в Прато трябва да бъде известно на всички. То може да служи за урок на народа ни. За него, ако можеха, щяха да говорят и камъните. Обезчестени жени — девойки, майки и съпруги, монахини — разграбени домове, храмове, осквернени заради търсенето в тях злато. Войските на Кардона напуснаха Прато, след като изстискаха и последната сълза от хората.

За Медичите е по-изгодно да се мълчи за тези и за други неща, но републиканците, които като мен държат на истината, не могат да мълчат. Междувременно тези господа закриха Големия съвет и го замениха с едно събрание от двайсет и пет души начело с Паоло Ветори. Иззеха и всичкото оръжие. След като станаха причина испанците да опустошат Тоскана, Медичите я принудиха да падне на колене в нозете им. После обявиха амнистия на гражданите, компрометирани със старото управление, като че ли това може да заличи потъпкването на гражданските свободи.

Ако във Флоренция говорех против Медичите, то е само защото ги смятам за врагове на свободата. Ясно е, че новият папа си има своите основания да ме пренебрегва. От друга страна, предстои ми толкова работа по паметника на Юлий II, че не бих приел никаква друга поръчка. Ще работя и ще завърша тази творба за рода Дела Ровере. Сега за друго. Когато пристигнах във Флоренция от Рим през миналия ноември, заварих дома си пуст. Трябваше да чакам няколко

часа, преди да се появят баща ми, а после Буонарото, Джизмондо и Джовансимоне. От къщата, оставена без надзор, преди да се върна, бяха откраднали дрехите и бельото ми. Затова не можах да се преоблека след дългия път и да изляза веднага из града. Така се уверих за кой ли път как домашните ми се грижат за къщата.

Вместо отново да се разпростирам на темата семейство Буонароти, ще кажа само, че нехайството на домашните ми си остана за моя сметка: на следващия ден бях принуден да купя, плащайки в брой, нови дрехи и бельо. Преди да замина за Рим бях предал всичко на баща ми с надеждата, че ще го заваря запазено при скорошното ми завръщане. Във Флоренция се видях и с брат си Леонардо.

Отначало войната, а после болестта и кончината на Юлий II обезлюдиха папския двор. Много поети, учени и музиканти побързаха да си намерят друго, не толкова тъжно, убежище. Напуснаха Рим и много придворни, покровителствани още от папата Борджа. Дворът, така да се каже, се очисти, защото го изоставиха и много авантюристи, живели дотогава в разкош и безделие. Дишаше се вече по-леко. Изобщо през последните месеци на войната във Ватикана цареше по-голяма скромност и в облеклото, и в официалните церемонии. Изборът на кардинала Джовани Медичи — на папа Лъв X, който се очертава като върл защитник на интересите на собствения си род — върна безделниците в папския двор. И не само това. Към тях се присъединиха множество млади честолюбци, чийто брой постоянно расте. Те създадоха нова атмосфера във Ватикана, но съвсем не по-добра в сравнение с времето на Юлий II. Тази атмосфера е чудесна за самозванците от всякакъв вид, за нахалниците, за измамниците и лентяите, готови на всичко, за да се доберат до голямата цел. Не липсват и бели врани, но те се държат настрана.

Сред новодошлите има един, който се отличава с добри маниери и с безсрамието си. Произхожда от Арецо, син на прочута куртизанка и беден обуцар^[1]. От обкръжението на Агостино Киджи^[2] той премина в папския двор благодарение на литературните си способности, които много се ценят. Между другото пише и непристойни сонети и съчинения, каквито мнозина му поръчват — сред тях, изглежда, е и Рафаело, с когото е станал толкова близък, че му пише писма. Впрочем

на този пришълец се удава отлично да пише в стила, който така много се нрави на Рафаело. Това са писма, гъделичкащи гордостта и някои други потискани инстинкти, особено на пропадналите честолюбци. Преди да се премести в Рим, въпросният младеж е бил в ателието на един художник в Перуджа. Несполучил в живописа, сега се опитва да постигне по-голям успех в писателското поприще.

Много са младите хора, които се подвизават в двора на папа Лъв. Сред тях е и един ломбардец, някой си Паоло Джовио^[3], лекар и литератор. Тук е мантованецът Кастилионе, пристигнал от урбинския двор. За него казват, че е образцовият аристократ, съвършеният придворен. Приписват му най-високи добродетели. Негови съюзници били грацията, душевната ведрина, добрият такт, търпеливостта и какво ли не още. Той лесно си извоюва благоразположението на Лъв Х. И е приятел на Рафаело, тъй като всеки, домогващ се до папското благоволение, следва да се сприятели с младия урбинец.

През тези месеци ми станаха известни още много други — все хора, способни да предразполагат към себе си и околните, и живота.

Тук успя да се издигне за кратко време един венецианец на име Пиетро Бембо^[4], не толкова млад като другите, но също тъй леконравен. Царедворец с опит, натрупан в дворовете на Ферара и Урбино, и нещо като авантюрист. Слави се с това, че във Ферара се е ползвал с благоразположението на Лукреция Борджа^[5]. В Урбино също не са му липсвали успехи с такива дами.

Сега тук има любовна връзка с някоя си Фаустина, а Лъв Х вече му осигури и някои духовнически привилегии. Бембо се наложи на вниманието му като латинист. Папата много държи документите на курията да са написани в издържан цицероновски стил и затова го повика при двора. Не му даде обаче титлата „писар на апостолическите бреви“, защото тя отдавна принадлежи на Рафаело. Въпреки тази несполука, Бембо работи с голямо усърдие като апостолически латинист и печели симпатиите на всички. И той е голям приятел на Рафаело.

Тези дни разбрах, че в Рим скоро ще пристигне Джулиано Медичи, брат на папата. А заедно с него и Леонардо, напуснал Ломбардия след окупирането ѝ от войските на Луи XII. Той идва с надеждата да получи някаква служба с помощта на новия си покровител. Но ще трябва да държи сметка за Рафаело, на когото

папата няма да причини и най-малкото неудоволствие. Което значи, че няма да му противопостави един толкова прославен художник, какъвто е Леонардо. В това съм сигурен, защото папата е направо прехласнат от „грацията“ на своето протеже.

Всеки художник, за да бъде с нещо облагодетелстван при двора, трябва да бъде препоръчан или посочен на папата от Рафаело. Затова не вярвам, че застъпничеството на Джулиано Медичи ще помогне много на Леонардо. Тук, в тези среди, властва младият художник от Урбино — големият любимец, който не излага на показ властта си и не се показва натраплив. Папата има грижата да изпълнява желанията му, без да го излага.

Промяната, настъпила във Ватикана, даде криле на много хора. За Леонардо вече казах. Някои от новодошлите, въпреки че се числят към „обкръжението“ на Рафаело, посещават понякога и моя дом — на две крачки от Ватикана — за да ме дразнят с маниерите си, овладени до съвършенство. Тези празнодумци, опитни в изкуството да „умееш да живееш“, не са ми симпатични. Млади са, а изглеждат стари. Те изобщо не познават младостта. Не познават красотата на девствената мисъл — на онези мисли, които, като се зародят за пръв път в ума, ни оставят след това като омагьосани. За тях всичко е сметка, жажда за пари, амбиции, претенции и тям подобни.

Не искам да виждам такива хора в къщата си, нито да ти срещам често. Готов съм да се преместя другаде — например някъде към Траяновата колона, в Мачел деи Корви^[6]. За Лъв X, все едно че не съществувам. Още не е пожелал да говори с мене, поне от приличие. Пренебрегва ме най-очебийно и упорито — навярно защото съм републиканец или пък защото твърде много приказвах за начина, по който родът му се завърна във Флоренция. Все пак основната причина си остава привързаността му към Рафаело, когото обсипва с благоволенията си. Наскоро му отпусна и средства, за да изпрати неколцина от учениците си в Атина, където ще копират статуите на Акропола. А в същото време аз стоя тук, измъчван от толкова много незачитане и унижен, задето съм принуден да преглъщам сума неща, които са ми противни.

Защо не съм словоохотлив, вместо все да си мълча, защо не ми идва да се сближавам с празноглавите благочестиви дами, които са

толкова много тук, защо не ми е дадено да превивам гръб, както правят всички...

Днес писах с намерението да изтъкна причините, които ме заставят да се настаня по-далеч от църквата „Санта Катерина“; която е близо до Ватикана. Тези причини не ще се намерят изброени в никакъв документ, тъй като ги знаех само аз. Те са скрити зад бръчките на челото ми. Но аз пак ще се върна на този въпрос.

Преди месец един испанец ме замоли да му помогна да издири някакъв свой млад сродник на име Алонсо, който бил заболял във Флоренция и от когото нямал дълго време известие. Наскоро Граначи и брат ми Буонарото, на които бях възложил тази задача, ме уведомиха, че испанецът е добре и работи. Съобщих на родственика му още днес тази новина по прислужника си Джовани.

Бях в Карара, за да се заема отново с мраморните блокове за паметника на Юлий II; въпреки разпорежданията, които дадох за това на Балдасаре, все още не е пристигнал никакъв мрамор. Този бърбивец, притежател на каменоломни в Карара, прибра парите ми и сега не благоволява дори едно писмо да ми напише. Ако до края на месеца не ми изпрати мраморните блокове, ще действам срещу него по начина, който е най-подходящ за уреждане на такива сделки. Той не може да възрази, че през миналите месеци времето му е попречило да натовари и изпрати лодките, нито че не съм му дал достатъчно пари да плати на работниците.

Не ми е ясно защо, когато трябва да доставям мрамор от Карара, винаги възникват безброй трудности и разправии. Започвам да се съмнявам, че това става нарочно, че някой е заинтересован да пречи на работата ми за Дела Ровере.

За щастие разполагам с няколко мраморни блока, които бях докарал от Карара преди години. Нямам обаче точни сведения за блоковете, които очаквам да получа. Необходим ми е на всяка цена мрамор. Трябва да се съобразявам с натиска, който упражняват върху мен наследниците на папа Юлий, и най-вече кардинал Леонардо дела Ровере, да завърши бързо този паметник.

Желанието на кардинала е да взема за помощници повече каменоделци, та да се работи „с голяма бързина“, като че изкуството е

някаква си най-обикновена работа. Струва ми се, че Дела Ровере се страхуват за това начинание, сякаш над него тегне някаква заплаха или сякаш то зависи от нечия друга воля, а не от моята. Уверих кардинал Леонардо с най-обвързващи за мене думи, че ще построя паметника на Юлий, но той и роднините му продължават да хранят съмнения. Това ми вдъхва необясними опасения. Все пак нови помощници няма да вземам. От тях полза няма. Мойсей, робите и останалите фигури ще изработя самият аз — в това никой не може да ме замени и никога не ще позволя на четирима-петима занаятчии да изопачат замислите ми.

Кардинал Леонардо трябва да разбере това и да ме остави на мира. Впрочем той може да ми има вяра, тъй като други поръчки аз нямам. Мога да кажа, че никога не съм бил толкова свободен от задължения, колкото при папата Медичи.

Измежду художниците пришълци в Рим започна да изпъква един млад венецианец, Бастиано Лучани^[7], който казва, че е дошъл тук през 1511 година. Бил е ученик на Джорджоне да Кастелфранко, прочут венециански живописец. Не го изпускам от очи и връзките ми с него, ако не приятелски, са сърдечни. Той е с десетина години по-млад от мене. Ценя го заради независимостта му от Рафаело. Винаги се е държал настрана от последователите и учениците на урбинеца, не спечели благоволенieto на Юлий II, а и Лъв X не проявява благосклонност към него. Това ме кара да мисля, че венецианецът е различен по характер от онези, които просят милости от папския двор. Изглежда честен младеж. Все пак и той като другите се забавлява, като свири на разни инструменти. Бива го и в пеенето. Изглежда, че Агостино Киджи го е привлякъл в обкръжението си и поради тези негови способности. Така или иначе, в римските среди ценят много Лучани. Надявам се, че ако продължава да следва съветите ми, ще може скоро да съперничи на Рафаело, но не и да го надмине, както му се иска, защото маркиджанецът има качества, които не са на обикновен смъртен. Дватама съвсем не си приличат: венецианецът е много простодушен и малко грубоват, а другият е до немай-къде изтънчен.

Сега, като не посещавам вече папския двор, ми е необходим човек, който да ме държи в течение на всичко, което става там. В това отношение Бастиано се оказа мой много добър съюзник. Впрочем аз му помагам и той ми се отплаща както може — негласно споразумение, изгодно и за двамата ни...

Все се каня да пиша на моя приятел Франческо Боргерини, флорентински търговец, да има предвид младия венецианец, като дойде ред да се изписва параклисът му в римската църква „Сан Пиетро ин Монторио“. Лучани много се интересува от тази работа и желае да му бъде възложена. Преди време ми каза:

— Искам да премеря сили с Рафаело в творба, открита за погледите на всички.

— Бъди доволен, ако ти възложат работата... и се откажи да се състезаваш с първия придворен художник.

— Но вие, майсторе, ще ми помагате.

— Мога да ти дам рисунки.

— С останалото ще се справя сам — прекъсна ме венецианецът.

— И останалото не е лесно, когато трябва да се пребориш с Рафаело — отвърнах, а в същото време си рекох: „Не си въобразявай много. Рафаело няма да седне да се състезава с тебе — той просто няма да те забележи.“

Впрочем Бастиано няма никога да стане живописец, такъв какъвто аз го разбирам, способен да препречи пътя на другия и в изкуството, и в отношенията му с папата. Съмнявам се дори, че може да му причини каквато и да е дребна неприятност. Така или иначе аз не ще му откажа поддръжката си, особено ако покаже, че усъвършенства майсторството си.

Ноември 1513 година.

Понякога казват: спечели благоразположението на човека и той ще ти помогне. Има и дума: спечели сърцето на жената и тя ще бъде твоя.

Това са общи приказки, простички съвети, които се използват предимно от посредствените. Рафаело не е посредствен, но и той по инстинкт следва тези съвети. Разбира се, „отвисоко“ — от висотата на своето положение. Имам предвид постъпката, на която се показва способен, като привършваше фреските във втората станца.

Когато Юлий II почина в началото на миналата година, Рафаело беше вече изписал тук два портрета на стария папа и работеше над трети, включен в сцената „Срещата на Лъв с Атила“. Но едва избраха Лъв X Медичи и художникът заличи завършения вече портрет на

Юлии, като го замени с портрета на новоизбрания папа. Звучи като небивалица, но този начин на действие е присъщ на Рафаело. Това е сметка, каквато никой друг, освен него не би могъл да направи с такава съобразителност и е толкова благоприятни резултати.

Когато няколко дни след избора Лъв Х видя лика си, по-точно собствената си особа на кон, с тиара и вдигнал ръка за благослов, той трепна от приятна изненада. Това бе и нещо като израз на признателност към Рафаело, който го придружаваше при това посещение на станците. Новият папа не бе искал от живописеца да го рисува вместо Юлий, нито пък бе поръчвал да му се отдава почит тук, тъй като работата беше възложена от предшественика му. Собственият му образ се изправи пред него като „приятно и неочаквано видение“. Може да се каже, че това беше първият контакт, майсторски подготвен, на Рафаело с Лъв Х. В него виждам съчетани всичките му характерни човешки черти: съобразителност при избора на най-подходящия момент за предприемане, на каквато и да е постъпка, липса на задръжки и на истинско душевно благородство. У него всичко е насочено към постигането на непосредствените цели — слава, кариера, пари. Не разбирам как е възможно човек да бъде толкова неблагодарен към онзи, който така много му е помагал. А Юлий II се отнасяше наистина като баща с Рафаело. Очевидно след смъртта си той вече не представляваше нищо за него. Работата следователно беше Рафаело да се сдобие час по-скоро с благоволенieto на новия папа, па макар и с жест на привидна почит...

На същото мнение беше и кардинал Леонардо, племенник на Юлий II, когато ми разказа за бедата, сполетяла портрета на чичо му. Ако с тази си постъпка Рафаело успя да спечели бързо симпатиите на новия папа, той все пак си навлече неприязънта на твърде влиятелния кардинал Леонардо и на целия род Дела Ровере. Но не за дълго.

За голяма моя изненада само преди няколко дни кардинал Леонардо взе да ми говори с възторг за „възлюбения син“, на когото поръчал собствения си портрет. Хитрият младеж обещал да го портретува, осигурявайки си по този начин и неговото покровителство, макар да не му е необходимо.

Докато аз живея уединено в Мачел деи Корви, терзан от хиляди въпроси, отнасящи се до работата и до живота ми, Рафаело се радва на всеобща, възторжена почит. Дори от страна на кардинали, които са

заклети врагове помежду си, дори от страна на цял един двор от художници и литератори, готови да забравят съперничесвата и алчността си само като чуят името му. Ето докъде стигнаха нещата във Ватикана с апостолическия живописец.

Към мен обаче кардинал Леонардо се показва недоволен. Не го удовлетворява ходът на работата ми над паметника. Напомня ми за сроковете, определени в договора, и за други излишни неща. Когато е възпрепятстван да стори това лично, изпраща при мен роднините си. На всички давам винаги един и същ отговор: „Не желая да бъда обезпокояван.“

Аз наистина ще направя паметника на Юлии — не съм променил намеренията си. Ако обаче Дела Ровере продължават да ме притесняват, ще зарежа всичко и ще се върна във Флоренция. Всъщност, ако не беше тази работа, нищо друго не ме задържа в Рим.

Работя според силите си над фигурите на робите и на Мойсей. Но мисълта ми е постоянно заета с мраморните блокове, които все още не пристигат, с притежателите на лодки и на каменоломни, с всички тия дърдорковци, които тровят живота ми. Освен това налага се да наставлявам домашните си, за да не се разправят постоянно за пари. Преди време дори бях принуден да разделя помежду им с писмо четиристотинте дуката, които бях изпратил за дюкяна: сто на баща ни Лудовико, сто на Буонарото, сто на Джовансимоне, сто на Джизмондо. Направих това разпределение, за да не се карат. Само Леонардо не получава никога нищо от мене. В замяна на това, в спокойната обстановка на манастира „Сан Марко“, до него не стига и отглас от домашните ни работи.

Научавам, че Лъв Х не е доволен от плана за новия храм „Св. Петър“. Папата уведоми Браманте за това, но без да му каже нещо окончателно. Изглежда, че архитектът е посрещнал критиката, без да се смути и без да се обвърже с категоричен отговор.

Във Ватикана, сред приближените на папата, се твърди, че критиките изхождат от Рафаело. Не разбирам защо този господин си пъха носа в работи, които не би трябвало да го засягат. Той от архитектура не разбира нищо. В действителност планът на Браманте за „Св. Петър“ е добър. Казах това на Юлий II и съм готов да го потвърдя и пред Лъв Х. В новата сграда аз възразявам само срещу формата на купола. Но това е друг въпрос.

Не минава ден без главоболия. Създават ми ги помощниците, които обработват блоковете за паметника на Юлий. В края на краищата ще ги върна обратно във Флоренция, въпреки че по този начин ще разгневя още повече кардинал Леонардо. Но няма да допусна повече да развалят мраморите. Те ми са премного ценни, поне засега, защото не мога да ги заменя с други.

Занапред няма да позволя никой от помощниците ми да ходи насам-натам, да се оплаква и да злослови срещу мен. Какво ли не приказват: не съм спазвал поетите задължения, принуждавал съм ги да работят „като животни“, не съм ги зачитал за нищо. В действителност, ако някой се труди ден и нощ над каменните блокове, това съм само аз, а не тези шарлатани, които никак не ги е грижа за моята работа. Те ме чернят и по друг начин. Бил съм чудак, понякога дори луд. Дотегна ми вече да понасям клевети от хора, на които мисля, че съм правил само добро.

Вече прогоних от дома си един от каменоделците, който, както разбрах, има прекалено дълъг език. Няма да се перчи повече на мои разноски, може само да продължи да ме черни пред онези, които имат интерес да му вярват, за да ми пакостят.

Не мога да живея в съгласие с такива негодници. Привичките ми, убежденията ми, възискателността ми в работата, моите така наречени чудачества — всичко ме отдалечава от тях.

Ако стана посред нощ и започна да работя, това за тях е нещо странно, а мен ме вдига от сън внезапно хрумнала ми мисъл — внушение на моя гений да променя скицата за някоя статуя. Той често е недоволен и, за да го успокоя, будя моите каменоделци и ги карам да ми помогнат. Друго мое чудачество е, че ги наблюдавам как се разхождат голи из стаите, как си търсят парцалите или как се обличат. А аз ги наблюдавам, за да запамята някое движение, което ме е поразило, някое положение на човешкото тяло, което преди това не съм забелязал.

Много от скиците за робите са рожба на такива неочаквани движения, които съм наблюдавал в необичайни часове. Ето, това е чудачеството. И то се превръща в лудост, когато моят гений започне да ми задава въпроси, а аз трябва да му отговарям... Тогава помощниците

ми слушат нашите разговори и ги донасят до ушите на жадните да узнаят нещо за мене.

Не ми се иска да има хора около мене — искам да върша свободно всякакви чудачества като посочените, тъй като само те са ми от полза. Баща ми, Джизмондо и Джовансимоне не са ми писали вече от няколко месеца. Поддържам връзка със семейството си чрез Буонарото, на когото пиша често и давам съвети, особено за дюкяна. Предупредих го между другото да не продава на кредит по какъвто и да било повод. Желая търговията да върви добре — така знаей, че баща ми и братята ми имат някакво занимание. Причината за тяхното мълчание не ми е известна, не съм питал и Буонарото за това. Но се досещам и не повдигам въпрос дори пред баща си. У дома не са доволни от мен — ето истината. Може би парите, които изпращам, не са достатъчно. Но ако се покаже още по-щедър, баща ми и братята ми са в състояние жив да ме одерат. Питам се обаче, как биха живели, ако не бях аз на този свят.

Януари 1514 година.

Две от редицата фигури на роби, предвидени за паметника на Юлий II, са почти готови. Виждам как се очертават техните яки тела и позите им според моята представа за робство. Когато бъдат изваяни всички, едни ще изразяват стремеж към свободата, а други — примирение с постигналата ги участ. Ще ги обединява изразът на сила и на страдание. Аз не отделям изкуството от хората, нито пък хората от света, в който живеят. За мене изкуството и човечеството са тясно свързани. Говоря за изкуство и за човечество, а забравям, че трябва да извая около дванайсетина роби. Освен това от шестте големи статуи, предвидени за горния пояс на паметника, съм готов само с една — на седящия Мойсей, и то по нея има още да се работи. А кога ще направя фигурите на победителите над варварите? Става дума общо за трийсет и две статуи, без да броя бронзовите барелефи.

Питам се също как ще работя, ако мраморните блокове не пристигнат от Карара. Щом се поразмисля по-надълбоко за този паметник, въодушевлението ми се изпарява. Казвам въодушевление, защото желая наистина работата да напредва, а ето че ще се наложи да освобождавам работници поради липса на мрамор.

Старая се да не се поддавам на отчаянието. Противопоставям се с всички сили на негодите, но понякога ми се струва, че не ще издържа. Като си представя, че съм заобиколен от стотици хора, доволни от провала ми, усещам задушаване и това болезнено чувство подхранва у мене нелепи мисли.

В същото време работя с настървение, защото именно това отговаря на природата ми. Но загнездилото се в гърдите ми безпокойство често пречи на работата ми, съсипва и мен, и идеите, които са ме завладели. Работя, без да пестя сили, и въпреки това виждам, че не мога. С една дума, не мога да кажа, че паметникът на Юлий ще бъде завършен скоро.

Чрез покровителството на брата на папата Леонардо успя да получи квартира в двореца Белведере. Сега живее там с четирима младежи, които води със себе си от Ломбардия. Той се заблуждава, че Джулиано Медичи може да му издейства някаква престижна поръчка като художник във Ватикана. Забравя, че идол на сегашния папа е Рафаело и че той възлага всяка работа или на него, или на негов ученик по препоръка на урбинеца.

Леонардо попадна тук в не много благоприятен момент, тъй като Рафаело спечели благоразположението и на Агостино Киджи и стана кумир на двора му, вторият в Рим след папския. При това на Джулиано Медичи не гледат с добро око дори във Ватикана, защото е известен като разсипник и човек, прояден от болести и пороци без мярка. Още като млад е заболял от френската болест — ужасната напаст, що вдъхва страх на всички. Не стига това, ами се занимава и с тайнствената алхимия и изглежда, че тъкмо тази му склонност го е накарала да вземе Леонардо под свое покровителство и да му определи месечна издръжка от трийсет златни дуката.

Повтарям: истината е, че Лъв Х пренебрегва Леонардо и дава да се разбере, че не се интересува от опитите, започнати от него в Белведере — напротив, казват, че на тях той гледал с подозрение. Този папа бързо ще разсее надеждите на Леонардо, както му се удаде да изтика и мен настрана. В това съм повече от сигурен. Само звездата на Рафаело може да блести високо над Ватикана.

Аз и Леонардо претърпяхме общо поражение на същото полесражение: в двореца на Синьорията във Флоренция не успяхме да изпълним замислените от нас фрески. По различни пътища и причини

стигнахме до същия печален резултат. Преди няколко дни, когато го срещнах, веднага си помислих за неговата битка при Ангиари. Навярно в същото време той пък си е спомнил за моя неосъществен епизод от Пизанската война. В този миг се почувствахме близки.

Днес той дойде при мен в Мачел деи Корви, придружен от младите си приятели, между които Мелци и Фанфоя. Говори почти само той.

Колкото и да се старая, никога не ще мога да се разбирам с Леонардо, и то по всички въпроси: за изкуството, за управлението, за народите. Най-много ме смущава обстоятелството, че той се чувства добре, под чието и покровителство да се намира.

Днес, като беше при мен, повтори, че не преставал да търси свободата. Не разбирам как може да твърди това, след като на всяка крачка се обвързва с нов покровител. А на мен ми стига да подпиша договор, за да почувствам, че вече не съм свободен.

От Тоскана се завърна Джулиано да Сангало. Вчера го посетих в квартала на флорентинците. Намерих го в недобро здраве, много залинял. Мъчат го камъни в жлъчката. Запазил е обаче предприемчивия си дух и е пълен с нови замисли и намерения. Разговаряхме за строежа на „Св. Петър“, за папа Медичи, за Браманте и за още много неща. Джулиано все още не се е отказал от проекта си за „Св. Петър“, все още храни напразни надежди. Във Флоренция се е срещал с баща ми и му е говорил за мене. Предаде ми писмо от Буонарото.

Неотдавна бях във Ватикана да разговарям с папския ковчежник за една сума, която бях получил за работата ми в Сикстината. Тъй като канцеларията на ковчежника е в съседство със станците, отбих се набързо да разгледам фреските на Рафаело, за да се убедя доколко са верни слуховете за някакво сходство с моите фрески в Сикстинската капела.

По този въпрос съм доста наясно. Познавам слабостта на Рафаело и неговия маниер на работа. Знам, че взема без задръжки откъдето и както може. Мисля, че вече споменах за това. Веднъж Паоло Джовио дойде тук нарочно, да ми говори за някакви „кражби“

на Рафаело от мои творби, кражби, които особено зачестили напоследък.

Този „възлюбен син“ си присвоява моите голи тела или заимства от тях. Но не така, както го представя Джовио: той не ги пренася в станците такива, каквито са в Сикстинската капела. Не. Добавя по нещо свое, като например грижливо изработени детайли, които аз пренебрегвам, някои ненужни жестове, рисува според школските правила, служи си със светлосянка, тоест с преходи на сянката — нещо, което невинаги ме интересува, макар да удовлетворява Леонардо, както сам той ми каза.

Рафаело е усвоил моите фрески стъпка по стъпка, хитро и предпазливо, така че никой да не разбере това. Този път, за разлика от времето, когато беше във Флоренция, като подражава на моите голи тела, той се е помъчил да прикрие истината за своя талант с добре обмислено изпълнение. За да постигне всичко това, му бяха нужни години, още повече че изобразяването на голо тяло поражда известни подозрения към художника и невинаги благоприятни оценки.

В първата и във втората от трите станци няма голи тела. Всички фигури са облечени, както го изисква традицията. Като ортодоксален живописец Рафаело не пожела с нищо да огорчи Юлий II приживе. Но започна да рисува другояче след смъртта му. Независимо от вездесъщото лицемерие сводът на Сикстинската капела буди всеобщо възхищение и затова при изписването на третата станца Рафаело, макар и със закъснение, събра смелост и нарисува няколко голи тела в „благопристойни“ пози, тоест направи всичко възможно да не изглеждат „скандални“. Така че не мога да кажа дали стенописът „Пожарът в Борго“ е тържество на голотата или нещо друго. Рафаело твърде много цени яркоцветните одежди и познава по-добре от мене тяхното значение и предимство.

Всъщност не му е достигнала смелост или пък не е пожелал да отиде докрай. Ако беше постъпил иначе, щеше да предизвика недоволството на папата, на неговите съветници и на учените мъже при двора. Третата станца, посветена на папа Медичи, не можеше да има облик по-различен от този, който той й е дал. Но съм уверен, че ако работеше напълно свободно, би я изпълнил само с голи тела. Липсата на свобода е цената, която Рафаело плаща, за да не разочарова своите възложители и съветници. Аз обаче не правя никакви отстъпки

на възложителите си, а съветниците, все едно че не съществуват за мене. Според мене Рафаело си остава образцов църковен служител, който прислужва при литургията по-добре от другите. Може би не съм прав, но ми се струва, че е поел по грешен път, като гледа от моите фрески. Моето изкуство не допуска компромиси, не търпи съвети. Този, който му подражава, разкрива единствено себе си и толкоз.

И тук Рафаело е робувал на своето твърдо неудобно предпочитание към портретите. Но портретуваните в станците никога не биха се съгласили да бъдат изобразени голи, ако той би пожелал това. Робуването прочее е необходимост за Рафаело — друга част от цената, която плаща, за да подхранва растящата си слава. Всички тези знатни господа, изобразени от него, сипят похвали за живописеца наляво и надясно и се кичат със собственото си тщеславие. Рафаело сигурно нямаше да има толкова влиятелни възхвалители на неговите „божествени дарби“, ако не беше изписал портретите им според техните желания. Независимо от това Рафаело не умее да придаде на своите голи тела онази жизнена сила, която аз влагам в моите. Неговите са лишени от енергия и служат само да запълват пространства с декоративна цел. Като онзи млад мъж, който го с привидно усилие мъкне на гърба си старец, направен сякаш от восък, или другия, който лесно е прескочил стената, направена по негова мярка...

Голите тела на Рафаело са и незначителни, и бледи. Хубавите цветове и отсенки, с които художникът си служи, не му помагат много. На тези негови голи тела липсва вътрешна осмисленост и затова в моите очи те не са „искрени“. А за да се достигне определено равнище, необходима е пълна искреност — единствено тя позволява на художника да изрази себе си. За истинския художник няма друг избор, освен искреността, нито пък може да има компромис между неговите идеи и представите на другите.

Общоприетите правила също не бива да влияят на художника. Когато работя, никога не се съобразявам с традиционните условности.

Предпочитам да се изявявам винаги като цялостен художник. Не се боя да отхвърля някаква идея и да я заместя с друга, която смятам за по-добра, стига и тя да е моя. Възмущавам се, когато някой се опитва да ми подказва идеи.

Рафаело се придържа твърде много към условностите. Затова и голите му тела в третата станца губят от непосредствеността си. От друга страна, той е принуден да прави отстъпки на средата, която го възхвалява. Така той е едновременно неин роб и господар. Следователно е художник, лишен от свобода в истинския смисъл на тази дума. Мене никой не е в състояние да ме застави да създам произведение, несъобразено с начина, по който го изживявам и мисля всеки ден. А не забелязвам това в тези негови стенописи и дори в прославените му мадони.

Който живее в общение само със собствения си гений, тоест който е негов равностоеен пазител, не търси идеи в творбите на другите. Той намира всичко в самия себе си — в собствената си мисъл и въображение, които го ръководят.

Около себе си виждам само печална пустота, а Рафаело намира оправдание на съществуването в това, което го заобикаля. Затова, търсейки някаква опора като художник и човек, той постоянно се оглежда около себе си. Нуждае се от приятелства, връзки, многобройни познанства и от закрилата на други, така както чувства необходимост да гледа чуждите творби, та те да го зареждат с въодушевление и да, подхранват изкуството му...

За всичко това не стана дума с Джовио, когато неотдавна той ми говори надълго за Рафаело. Добре е все пак, че той не изпада в обичайните преувеличения. Бих казал, че Джовио, медик и съчинител на модни стихове, преценява изкуството на младия урбинец според принципи, по-различни от обичайните, а и с известни уговорки. Той е първият, който е изказал пред приятели някои съмнения по отношение на Рафаело като човек. Накратко, според Джовио, Рафаело дължи голяма част от успеха си на своята ловкост на царедворец. В действителност аз имам по-друго мнение за сполуката на Рафаело, иначе би трябвало да го смятам за един от многобройните, твърде опитни придворни, които въпреки опита си са преуспели много по-малко от него. Но стига вече за кражбите на Рафаело, за уменията му да живее, за Джовио. Стига с тези приказки. Всеки за себе си. Аз ще си остана с отчаянието, че изоставям с работата над паметника на папа Юлий, че доставката на мрамора не върви, че този мой живот е пълен с трудности. Ще ми остане и умората. Макар все още да не виждам как

ще изглежда тази гробница, страхувам се, че в края на краищата ще ме смаже.

Очаквам идването на Бастиано Лучани, венецианския живописец. Той ме предизвести, че има да ми говори. Сигурно ще започне пак с Рафаело. И Лучани взе да ми досажда. Боя се, че днес ще трябва набързо да го отпратя — нямам желание да слушам дори глупости.

Всеки път, когато се замисля по-надълбоко за моето положение на самотен човек, идвам до горчиви заключения. Ето, намирам се тук, в Мачел деи Корви, далеч от Ватикана и, може да се каже, в известен смисъл дори далеч от Рим. Имам чувството, че този град не съществува вече за мен. Всичко в него ме отегчава. Също и приятелите, които имам тук. Признавам, че дните ми минават като на дивак. Това също ме огорчава — всичко се превръща в извор на горчивина за мене. Досаждат ми мраморните блокове около мене, помощниците и слугите ми. Затова съм недоволен, живея във вечно недоволство. То, бих казал, е храната ми. Но защо е така?

Някой по-повърхностен човек би рекъл, че причината би трябвало да я търся в самия себе си. С една дума, че ако подложа на изпит съвестта си, ще мога всичко да си обясня. Много такива повърхностни личности свиха сега гнездо във Ватикана. Някои дори са сред приближените на папа Лъв.

Един ден папата казал пред неколцина от тях: „Микеланджело ме плаши, с него не може да се разговаря... той е ужасен човек, не умее да се държи както подобава... Желая му доброто, но е ужасен...“ Тези думи още се разнасят в Рим и във Флоренция. Предадоха ми ги Бастиано Лучани и моят стар приятел Джулиано.

Папа Медичи обаче не е повърхностен като приближените си. С това си премислено изказване, направено в подходящ момент, той всъщност хвърля върху мен тежкото покривало на безразличието: от човек, ужасен като мене, можеш да се пазиш само като го държиш по-далеч от себе си...

Във Флоренция дори простите хора от квартала Сан Николо могат да проумеят истинския смисъл на някои привидно невинни постъпки и изказвания. Там биха нарекли папа Лъв лукав човек.

Като изключая изпита на съвестта си, за който вече споменах и който не зная как да подхвана, защото в това отношение се чувствам

напълно спокоен, истината е, че папата, за да облагодетелства Рафаело, ме принуди да се отдалеча от Ватикана и от апостолическия дворец по начин, разбира се, съвсем приличен. Всъщност той ме изхвърли и, по негов пример, дворът ми обърна гръб. Докато през миналите години във Ватикана имаха съвсем друго отношение към мене, при Лъв изпаднах в положението на неудобна личност. Като се преместих тук, мисля, задоволих папата и разреших един „въпрос“.

Друг избор за човек „ужасен“ като мене нямаше. А в действителност аз съм само един беден човек, обручил се за изкуството, както св. Франциск — за нищетата. Следите от този брак нося по ръцете си, по костите, по цялото си тяло. И сега, като живея, запазил достойнството си на художник и човек, продължавам да съм недоволен. Аз следователно винаги си противореча — още едно основание да ме смятат не само за ужасен, но и за луд. Но Лъв X още не е казал такова нещо — сигурен съм в това.

Не зная защо тъкмо днес правя тази изповед, но такива мисли се въртят в главата ми от няколко месеца вече. Причините за това мое усамотение не са ми безразлични — Напротив, смятам ги за твърде важни. Някога може да се позаинтересуват от тях тези, които ще си спомнят за мене. А те ще бъдат много, неизброимо множество. Винаги съм вярвал, че времето хвърля светлина върху всичко.

Краят на февруари 1514 година.

Често чуваме да казват: „Не е за вярване — това са празни приказки.“ Но случва се „празната приказка“ или „измислицата“ да се потвърди за голямо изумление и на най-скептичните. Така стана, когато живописецът Бастиано Лучани ми каза, че „рано или късно“ Рафаело ще замести стария и болен Браманте като ръководител на строежа на „Св. Петър“. Тогава аз дори го попитах:

— Та какво общо има любимецът на папата с архитектурата?

— Може и да няма, майсторе, но слухът си е слух — отговори Бастиано.

— А ти къде го научи?

— Във Ватикана, майсторе. В двора.

Когато го запитах кой именно му го е казал, той ме погледна смутено и отвърна:

— Не мога да кажа, не си спомням.

Тогава не повярвах на това „поверително“ сведение на венецианеца. Но все пак у мене си остана някакво съмнение. Накрая си рекох: „За Рафаело всичко е възможно. Няма да се изненадам много, ако...“ По-късно и приятелят ми Джулиано загатна за същото, само че ми се стори по-малко осведомен по въпроса. Днес най-сетне този слух се потвърди като много други, и то тъкмо от Джулиано, който ме намери у дома.

Ето как стоят нещата: Рафаело е назначен „временно“ за архитект на „Св. Петър“ с годишно възнаграждение триста златни дуката. Назначението било потвърдено вчера, 1 април 1514 година, няколко дни след внезапната смърт на Браманте.

Днес, докато слушах Джулиано, не се учудих много. Папа Медичи не отказва нищо на своя „тъй грациозен“ Рафаело. За да удовлетвори амбициите му, е готов да пожертва, когото и да било. Джулиано не е кой знае колко огорчен, но все пак новината не го радва много.

— Назначението се полагаше на мене — каза той. — Рафаело е дилетант в архитектурата.

— Назначението? — попитах. — Но кой го е назначил за архитект на строежа на „Св. Петър“?

— Това не знам... тази работа не ми е много ясна.

— Но нали трябва да има някакъв документ за назначение...

— Още няма нищо — прекъсна ме Джулиано, и добави: — Документ може винаги да се напише.

— Ти каза, че назначението е временно.

— То наистина е временно.

— Но къде е написано това — попитах отново, започвайки да губя търпение.

— Не зная... Всички в двора говорят за временно назначение — още нямало окончателно решение.

— Следователно можеш още да се надяваш — казах в желанието си да вдъхна смелост и вяра на Джулиано. — Едно временно назначение може всеки момент да се преразгледа.

— Когато става дума за папата и за неговия любимец, не е така лесно. Това го знаеш по-добре и от мен — заключи Джулиано, впил поглед в моя.

Нямам какво много да кажа по повод на смъртта на Браманте. Не го бях виждал дълго време, но знаех, че макар и претоварен с работа и в напреднала възраст, продължава да живее в разкош и разгул. Още юноша, той се научил да рисува при един доминикански монах в Урбино — отец Карневале. После се преселил в Ломбардия и там рисувал по маниера на майсторите от миналия век без особен успех. За сведение на тези, които не го знаят, трябва да кажа, че Браманте се е провалил като живописец. Затова започнал да се занимава с архитектура, и то много по-успешно.

Той никога не е хранил симпатии към мене и все ми е пречил. Неведнъж се е старал да ме представи в лоша светлина пред Юлий II, който много го ценеше. На два пъти успя да ми създаде сериозни затруднения и те здраво ме объркаха. Не е преувеличение, ако кажа, че ме е смятал винаги за някакъв призрак, за неприятел, какъвто всъщност не му бях. Той положително има пръст в сегашното лицемерно безразличие на Лъв Медичи към мене.

Браманте завеща ръководството на всички свои начинания, с изключение на строежа на „Св. Петър“, на своя любим ученик Джулиано Лено. Такова наследство е чест за младия архитект. Не знам обаче как ще се справи, тъй като за него то ще бъде може би твърде тежко. А неговият учител имаше здрави плещи и истински талант.

По волята на Лъв X Донато Браманте бе погребан във Ватиканските пещери^[8]. Така му бе отдадена голяма почит.

Искам да отбележа, че днес при мене дойде Леонардо да иска някакво сведение във връзка с поръчката, която бяхме получили от Содерини за фреските в залата на Големия съвет в двореца на Синьорията. Още не ми е ясно какво целеше той със своя въпрос, който оставих без отговор, защото и аз като него не си спомням вече нищо. Тогава Леонардо започна да говори за рисуването в присъствие на публика, сякаш въпросът, който го беше довел при мене, вече не го интересуваше. Известно ми беше, че той рисува и в присъствието на други. На своите ученици винаги е препоръчвал да рисуват пред публика. Според него това карало художника да работи добре, за да заслужи похвала. За себе си бързам да кажа, че не допускам никой да ме наблюдава, когато работя. Все пак рисуването сред хора може да се

приеме и като проява на смирение. Но на такова смирение никога не съм бил и няма да бъда способен. А и каква е ползата от него? Спомням си, че само като момче съм рисувал пред хора детайли на чужди творби. После това не се повтори. Леонардо го знае много добре и все пак днес се впусна в подробни и тънки разсъждения. Разграничаваше този случай от онзи и все не стигахме до никъде. За да приключа с въпроса, казах:

— Който иска да рисува пред хора, нека го прави, а който иска да рисува сам у дома си, да го оставят на мира.

— Да не говорим повече за това — рече Леонардо тогава. — Послушай какво написах тези дни.

Познавам добре Леонардо и знам, че е в състояние да прекъсне най-неочаквано един разговор и да подхване съвсем друг, дори на шега.

— Ще бъда кратък — рече и продължи: — Една жена перяла дрехи. Минал край нея един поп и я попитал защо краката ѝ са толкова червени. „Защото под краката ми огън гори“ — отвърнала жената, а попът ѝ рекъл: „Запали ми тогава тази свещ.“

Посмяхме се добре и в това време си спомних за една картина на Рафаело в църквата „Сант’Агостино“, изобразяваща пророк с две херувимчета отстрани. Папският любимец я беше изцяло копирал от моите фрески в Сикстинската капела. Поисках да разбера какво мисли Леонардо по този въпрос и той без колебание каза:

— Не оправдавам художник, който заимства от чужди творби или ги копира за собствена изгода, като при това забравя за своето собствено „аз“.

Тогава запитях Леонардо дали според него Рафаело, постъпвайки по този начин, не е измамил всъщност бедния Горици^[9], който му е поръчал картината.

Отговорът беше ясен и категоричен:

— Когато художникът плагиатства, той като че ли дълбоко в себе си се подиграва с възложителя.

Леонардо замълча за миг и после, сякаш си бе спомнил за нещо важно за него, добави:

— В един от стенописите в станците, „Пожарът в Борго“, Рафаело е изобразил жена, носеща вода, която много прилича на

жената, носеща плодове, от фреската на Гирландайо в хора на „Санта Мария Новела“...

Прекъснах го, за да му кажа, че това съм забелязал и аз. Заедно с Граначи бяхме прехвърлили фигурата на тази жена от картоната върху стената, подготвена за изписване от Гирландайо. Това стана още когато бях момче и чиракувах в ателието на Гирландайо.

— Рафаело е несравним, когато пресъздава форми — вметна Леонардо.

Направих се, че не чувам, и казах, че Гирландайо на свой ред бе взел женската фигура от картина на Филипо Липи, в която има една жена, носеща не помня вече какво. Това е тондо, което неведнъж съм виждал във Флоренция, в галерията Пити.

— Така че — заключих аз — носачката на Рафаело е доста старичка... принадлежи на миналото столетие...

— Но Рафаело я е подмладил — усмихна се Леонардо.

Въпреки че ми разказа историйката за попа и перачката, Леонардо, за разлика от друг път, имаше угрижен вид и не можеше да го прикрие. Вярно е, че сега и за него времената в Рим не са благоприятни. Във Ватикана името му буди всевъзможни подозрения. В двора го смятат за натрапник. Папа Медичи пожертва и него заради любимеца си. Пожертва и престижа на брат си Джулиано, който все още не може да издейства някаква работа за Леонардо — било стенопис, било портрет.

На сбогуване Леонардо ми каза:

— Страхувам се, че скоро ще напусна Рим.

Помислих си, че ако постъпи така, ще трябва да се откаже от месечното възнаграждение, което му плаща братът на папата. Но от „покровителите“ не е лесно да се отървеш. От тях според мене изобщо няма отървяване. Ясно е, че за да говори така, на Леонардо навярно вече му е дотегнало от Джулиано Медичи. Може би е намислил да си потърси нов покровител, ако вече не го е и намерил.

Повод за тези бележки е днешното посещение на Леонардо. Ако не беше идвал, нямаше да пиша, въпреки че винаги има какво да кажа за работата си по паметника на Юлий II, както и за мраморните блокове, пристигнали тези дни от Карара. Те са малко на брой и не всички са с исканото от мене качество. Представям си как ще се

мръщят наследниците на Юлий, когато отново се заемат да ме „уведжават“ да приключи работата според подписания договор.

Аз обаче бих искал да прегледам отново сметките по това начинание, искам да знам точно какво съм получил от Юлий II и от кардинала, неговия племенник. Макар да не съм се отказал от намерението да направя гробницата, понякога си мисля, че ако има възможност да се освободя от задължението си към Дела Ровере срещу някаква парична сума, бих го сторил без колебание. Но не разполагам с пари, които да върна на наследниците на Юлий II. Нищо не притежавам вече — нито дори здраве. Такава е действителността и тя ме плаши. Виждам бъдещето си в черни краски — като онези коне, които, като превият крака, вече не могат да се изправят.

Преди малко разговарях с Леонардо и бях весел. Сега отново съм изпаднал в привичното си състояние, което дори не знам как да определя.

Живея като самотник в сянката на Траяновата колона. И посещенията, които ми правят, не могат да ме накарат да се почувствам другояче, макар че понякога го желая. Но няма да излъжа, ако кажа, че от самотата на моя дом „виждам“ и знам всичко за художниците при папския двор.

Интересува ме всичко, което се отнася до изкуството. И нищо не ме вълнува повече от новините за съдбата на Брамантевия проект за „Св. Петър“. Излиза, че идеята да се удължи базиликата ще се осъществи. Някогашните слухове по този въпрос не са били неоснователни. За тази идея Лъв X има поддръжката на Рафаело, който вече разработва нов план за базиликата, според вкуса на своя покровител. И паметта на Браманте, този „ненадминат“ майстор на архитектурата, ще бъде унижена с едно твърде спорно решение. Неговият проект вече не отговарял на изискванията на новото време, та Рафаело щял да изготви нов, съобразен с времето.

Този любител ще проектира с „божията милост“ храм, невидян досега в света. Че е дилетант в архитектурата, би трябвало да е известно на всички, особено на папата, който, за да се пообиграе любимецът му, го остави да работи заедно с Джокондо^[10], стария монах от Верона, много вещ в архитектурата. А папският любимец не

само слуша монаха, но заляга и над книгите на Витрувий^[11], та да се изучи по-бързо, сякаш архитектурата е чорба: вариш я и я сърбаш. Трудовете на Витрувий преведе от латински за него Фабио Калво от Равена, много известен при двора.

За Рафаело всички врати са отворени, всички се поставят на негово разположение. А когато ти идва подкрепа отвсякъде, работиш с леко сърце. Така се подготвя почвата за окончателното му назначаване като ръководител на строежа на „Св. Петър“. В това вече никой не се съмнява, дори старият ми приятел Джулиано да Сангало. Нито Леонардо, който също хранеше някакви надежди, нито Перуци, покровителстван от Агостино Киджи.

Този Рафаело има наистина страшен „усет за присъствие“ — иска да е вездесъщ и не се смущава, че тъпче таланта на Браманте, като прави нов план за „Св. Петър“. Не изпитва никакви угризения и не се бои от огромната задача, с която ще се нагърби „окончателно“.

Казах вече, че съм добре осведомен за всичко, което се отнася до изкуството. Но трябва да добавя, че това не променя нищо. Осведомен или не, за тези кръгове аз нямам вече никаква тежест: каквото и да се върши или не се върши там, всичко остава без мен.

Не се променя само положението на Рафаело, чието благополучие расте от ден на ден. Като си мисля за това, струва ми се, че сънувам. Не се наемам да кажа докъде ще му бъде позволено да стигне — той все напредва по пътя на успеха. Крачи напред, подкрепян от другите, от времето, в което живеем, и от своя характер. Всичко му се удава като по божия милост. Сега е на трийсет години, а има лице на плах момък, непознаващ света — кой би обидил такъв един млад човек? Говори се, че ще го направят кардинал. Червената мантия ще му отива много. Това е най-новият слух, който научих за него.

Сега е в най-подходящата възраст за един мъж да се ожени. Но изглежда, че не бърза много. А тъкмо това му липсва — жена, с която да се показва в обществото, „официална“ съпруга. Той обаче предпочита да държи при себе си хубавата малка куртизанка от Трастевере^[12], и то по ред причини. По този начин много знатни господа не губят надежда да му дадат за съпруга някоя от дъщерите си, и не малко кардинали — някои от племенничките си. Запазва надеждата си и онзи, който би искал да го види с кардиналска шапка.

Затова всички гледат с добро око на „неуредения“ му ергенски живот. Дори да поиска да се ожени за своята Маргарита, ще го посъветват да не прави това. Рафаело да се ожени за дъщерята на човек от народа — никога! Такива съвети му дава изисканото общество, на което той служи и създава радост както си знае.

И с тези и без тези користни съвети младият урбинец не изпада в грешка. И в това отношение той си прави точни сметки. Като практичен човек определя поведението си предварително. Решил е, че му е изгодно да бъде сам — следователно предпочита да не се обвързва. Сега обаче хубавицата от Трастевере е станала ревнива по повод на едно предложение за женитба, което уж било направено тези дни на възлюбения ѝ. Прави му сцени и не търпи съпернички. Поощрявана от баща си, настоява Рафаело да се ожени за нея.

Пиша често за Рафаело и вече не се учудвам на това. Този младеж е неотразим. Роден е във време, което сякаш е по неговата мярка. Това също не бива да се забравя. Има дял във всички най-значителни прояви на изкуството, приятел е на папата и на последния занаятчия в Рим. Той е навсякъде, като митичен герой. Джовио невинаги е прав в приказките си за него, а Бастиано ще трябва да се роди отново, за да може сериозно да му съперничи.

Налага се родът Дела Ровере да се съгласи да сключи нов договор с мен за паметника на Юлий II. Вече не си правя илюзии: за строежа на такъв голям паметник ще отиде целият ми живот. Твърде много са статуите и твърде големи са повърхностите, които трябва да се украсят. Самият паметник като цяло е толкова огромен, че ще е необходима планина от мрамор. Толкова мрамор ми е невъзможно да получа нито от Карара, нито от други места.

Това ми е отдавна в ума, но никога не съм имал душевната смелост да го обясня на наследниците на папа Юлий. Те трябва да се убедят в моята правота и да ми помогнат, ако искат да видят завършена гробницата на своя родственик. Не пожелаят ли да разберат това, ще зарежа всичко и ще се прибера във Флоренция. Да възложат паметника, на когото си искат. Готов съм да предам скиците и рисунките на всеки, който би ме заместил в това начинание. Мисълта за паметника на Юлий просто ме души. Не мога повече да се измъчвам

всеки ден, не искам да се погубвам. Ако Дела Ровере искат да ме пожертват, те се заблуждават.

Преди няколко дни Джовио, който е и лекар при папския двор, ми заяви съвсем недвусмислено, че трябва да прекъсна работата за няколко седмици. Ако не последвам съвета му, щял съм да продължа да работя, без каквато и да е полза. Но не виждам полза и от предписаните от Джовио буламачи — разни билки и отвари.

Така или иначе, намерението ми е да говоря ясно и откровено с кардинал Леонардо дела Ровере. Взех това решение и няма да се откажа от него, както вече сторих два-три пъти. Паметникът трябва да се намали по размери — това е, което трябва да приемат родствениците на папа Юлий. Въпреки че няма още нов договор, вече обмислям тази идея. При това на помощници не мога да се осланям твърде много.

Ако кардинал Леонардо ми предложи отново да си взема, ще му отговоря както аз си знам.

Никому не позволявам да ме учи как да организирам работата си или да се намесва в нея. Аз единствен зная какво трябва и какво не трябва да върша. На кардинал Леонардо ще напомня, че не изработвам кукли от камък. Домът ми не е дюкян, където се правят и изпълняват поръчки на барабан. Ако той така си мисли, да върви другаде. Сигурен съм, че за късо време ще си получи паметника напълно готов, изработен от ръце по-бързи от моите.

Възложителят, колкото и да е просветен, в края на краищата винаги проявява неразбиране.

Ако някому е неприятно, че е принуден да пише така по този въпрос, това съм аз и ми е все едно дали и на другите е неприятно. Държа обаче да ми вярват. Доводите ми са неоторими. Аз говоря винаги истината. Говоря я по необходимост, по силата на инстинкта си, по убеждение. Никога не ще предам лоша работа, дори другите да я смятат за превъзходна. Най-напред трябва да съм доволен аз, после другите. Нека говорят, че съм бил взискателен, че съм прекалявал и така нататък. Аз държа на своето мнение, тоест оставам „в плен на вироглавието си“, както мнозина се изказват за мен.

Никога не ще се подчиня на чужда воля. Когато се отнася до изкуството, не ме интересува какво искат другите. По-скоро бих се продал в робство, отколкото да възприема друго поведение.

Лицемерието, под каквато и да е форма, ми е чуждо. Никога не ще се съглася да направя удоволствие някому от съображения за изгода или нещо подобно. Всички Дела Ровере — и тукашните, и онези в Урбино — трябва да разберат това и тогава може би ще се споразумеем. Нямам какво друго да кажа.

Това, което трябваше да стане, вече е факт. Вчера Лъв Х утвърди Рафаело на длъжността архитект на новия храм „Св. Петър“. Документът, тоест папското брeве, е написан на латински от Пиетро Бембо. Папата забави с няколко месеца решението си с цел оповестяването му да не направи особено впечатление. От вчера в Рим се говори само за това — Рафаело е на езика на всички. Лъв Х извърши истински произвол, направи жест на симпатия, който е предмет на най-различни критики, изказвани обаче под сурдинка. Никой няма вяра на Рафаело като майстор в архитектурата.

С издадения документ папа Медичи съсредоточи в ръцете на един човек, макар и формално, ръководството на цялото строителство във Ватикана. Този човек сега стана всемогъщ, въпреки че няма никакви особени заслуги в тази област. Но за да прикрие някак си скандала, който това назначение предизвика сред заинтересованите, папата назначи и монаха Джокондо за „magister operis“^[13] като Рафаело. Следователно папският любимец дели, поне привидно, поста с францисканеца от Верона, който идната година ще навърши осемдесет — възраст, която навежда на много мисли, а също и на противна пресметливост.

Големият пострадавш в този случай е Джулиано да Сангало, единственият способен архитект, останал в Италия след смъртта на Браманте. За да не го прогони от строежа на „Св. Петър“ и да го унизи съвсем, папата го назначи „operis administer et coadiutor“^[14]. Така за Джулиано бе намерена утеха, но той се чувства засегнат и не ще да знае за значението си като помощник. Днес ми призна, че би преглътнал само поста „magister operis“, тъй като така би бил наравно с папския любимец. Но Джулиано, въпреки седемдесетте си години, не може да мине за стар и би могъл още дълги години да засенчва Рафаело на строежа на „Св. Петър“. Именно това е накарало папата да му отреди, както се казва, чисто представителен пост. С една дума,

задачата му е да „осветява“ пътя на другия. Джулиано обаче не се хваща на играта. Днес ми каза:

— Ще се върна във Флоренция.

— Аз също ще се върна там. — Да завърша живота си сред своите.

— Леонардо, и той скоро ще замине от Рим за Флоренция — казах.

— Изглежда, че Лъв Х има зъб...

Джулиано замълча и аз попитах:

— Та на кого има зъб папата?

— Като че тъкмо на флорентинците...

Той пак замълча и после добави:

— Аз, ти, Леонардо — всички сме флорентинци.

Тогава му рекох:

— Самият Лъв е флорентинец... Не е тази причината. Друга е тя и би трябвало да си я разбрал.

— Всичко съм разбрал и не отскоро.

— Кажи ми тогава причината!

— Рафаело! Любимецът на Лъв трябва да стои над всички и да бъде пръв във всички изкуства... Трябва да е единственият и никой да не го засенчва.

Ако папата не успее да се изтръгне от магията на неотразимия момък от Урбино, изглежда, ще трябва да понасяме обиди по-унизителни и от тази. Начело на най-големия строеж на света застана един самонадеян мъж, дори без да прибъгва до интриги. Един младеж, срещу когото всяка съпротива е невъзможна, дори смешна.

Сега превива гръб над книгите на Витрувий, за да усвои добре предписанията му и да не се излага пред стария монах от Верона, който му е придаден като наставник.

„Той е изключителен млад човек — казват. — Кротък и добър.“ А в това време Рафаело продължава възхода си към невъобразими висоти, преодолявайки с чудна ловкост всяка пречка по пътя си. Папският указ за назначенията на строежа на „Св. Петър“, е още един смъртоносен удар върху желанието ми за работа. Несправедлив документ, чието издаване и подписване е подигравка с нас, бедните нещастници, неспособни и недостойни за такава чест.

Аз наистина знаех отнапред за намеренията на папата и за предстоящите назначения. Но все пак папското бреве ми подейства угнетително. Чувствам се като скован, обзет от мисли, които предпочитам да премълча.

2 август 1514 година.

За да проследя лично доставките на мрамора, през последните месеци бях на два пъти в Карара. При второто пътуване отсъствах от Рим почти месец. Заминах за Карара, ако не греша, в края на март. По пътя се отбих за няколко дни във Флоренция във връзка с някои мои стари работи и да видя семейство Буонароти.

У дома всички са ми сърдити. Баща ми Лудовико и братята ми не са доволни от мене — невинаги имали достатъчно пари, сещал съм се за тях само от време на време, следвало да бъда по-щедър, когато изпращам пари. Когато стана дума за дюкяна, духовете се разпалиха и с мъка предотвратих семейната кавга. Обвиняваха се взаимно за ниските доходи. Лудовико вини синовете си, че измъкват пари от чекмеджето, а те се оправдават със сълзливи доводи и се оплакват, че старият не стъпва в дюкяна. Буонарото защитава ту баща ни, ту братята си. Струва ми се, че той най-много милее за добрия ход на работата. Толкова за семейството ми днес.

Грижата ми е мраморът. В Карара установих, че не искат и да знаят за писмата и договорите, които изпращам от Рим до притежателите на каменоломни и до други хора. На работата ми се пречи, но не успях да разбера кой насъсква каменоделците срещу мене. От престоя си при планинците останах с впечатление, че някой — било от Рим, било от Флоренция — се намесва в тази тъмна история с доставката на мрамора.

По въпроса имам само подозрения, и то толкова смътни и неопределени, че едва ли е оправдано да ги излагам тук. Ще пиша за тях, ако се потвърдят.

Този път оставих в Карара човек, когото смятам за способен да раздвижи работата в каменоломните. Това е Микеле, флорентински каменоделец, на когото имам доверие. Познавам го отдавна. Той за щастие умее да чете и да пише, така че тайно ще ме уведомява за всичко.

Все още не съм разговарял с Дела Ровере за намаляване размерите на паметника на Юлий II. За мене обаче този въпрос е вече решен. Вместо три ще има само една лицева страна. Точно това трябва да залегне в договора, който ще бъде третият поред.

Сега съм изпълнен с чувство на увереност както по въпроса за мрамора, който, струва ми се, вече е в добри ръце, така и по отношение на разговора, който трябва да водя с Дела Ровере. Впрочем кардинал Леонардо не е толкова твърдоглав, колкото беше папа Юлий, а останалите роднини ще се преклонят пред авторитета му.

Днес искам да запиша тук — досега не съм го сторил — че датата на раждането на моя Давид често се отбелязва редом с текущата дата в официалните документи на флорентинските нотариуси. Издълбават я и по фасадите на къщите, та да се запомни годината на строежа.

Давид стана символ, на който всички — и флорентинци, и чужденци — гледат с все по-голяма симпатия, като че ли е най-прославеният герой на нашето време. Дори Медичите бяха принудени да се преклонят пред него. За пръв път творбата на един художник се приема като знак за отбелязване на времето. Заявявам това с пълно съзнание. И, струва ми се, трябва да добавя, ако вече не съм го казал, че в Давид съм възплътил самия себе си. Вярвам безусловно, че навсякъде, където има моя творба, в нея е отразен моят духовен облик.

Днес получих писмо от Буонарото. Необходими му били пари, за да си свършел някаква работа. Не мога да му помогна, защото сега разполагам само с толкова, колкото да посрещам всекидневните си разходи. Освен това иска да пиша на Филипо Строци и да го помоля да се намеси, по някакъв въпрос, който, ако бъде решен, щял да му донесе изгода.

Моят брат не иска да разбере, че такива писма, след като „въпросът бъде решен“, ме задължават пред лицата, от които съм поискал съдействие, и в края на краищата ми създават неприятели. Защото по липса на време или на желание никога не изпълнявам отправените ми молби (които сам предизвиквам, обръщайки се за услуга) да изработят картина, бюст или статуя. А сега въпреки всичко, което казах, ще трябва да пиша на Строци.

Дела Ровере отново се вълнуват, защото „работя“ статуя на Христос, която не е предназначена за паметника на Юлий. Наследниците мислят, че ги пренебрегвам, но грешат. Над статуята на Христос работя много рядко, а може и да се каже, че не я поглеждам изобщо. Когато братята Бернардо и Метело Вари ме потърсиха с молба да скулптирам фигурата на Христос в цял ръст, най-напред отказах, имайки предвид Дела Ровере, но после се изкуших да приема предложението.

Докато разговарях с двамата, усетих, че нещо ме кара да се заема с извайването на Христос. Спомних си за статуята на един от дванайсетте апостоли, която преди години трябваше да направя за флорентинската катедрала. Тя изпъкна живо пред погледа ми. Видях прекрасния образ на младеж, изпълнен със сила. Стори ми се, че чувам разказа за неговото мъченичество. Ако откажех поръчката, щях да изневеря на този порив и... подписах договора с братята Вари.

Сега тази статуя стои в един ъгъл у дома, все още затворена в мрамора, от който ми предстои да я изтръгна. Само грубо съм одялал каменния къс, вече покрит с прах и паяжина. Ето в какво състояние се намира статуята на Христос, предизвикала негодуванието на Дела Ровере.

А сега накратко за дейността на Рафаело. Известно е, че да притежаваш нещо от него, та дори някакво писмо, се смята едва ли не за божия благодат. За да си доставят тази „благодат“, много хора не се спират пред нищо. Стига се дори до даване подкупи на чираците на младия художник. Но изглежда, че красивият любимец на папата сам е измислил начин да задоволява ближните си, които желаят да притежават нещо от него. Сега в ателието си той рисува — или по-точно, кара да рисуват — малки теракоти, та да има за всички, които искат да се сдобият с някаква „реликва“ от неговото изкуство.

Този младеж е наистина щедър. Неговите рисувани теракоти станаха на мода. Да притежаваш една от тях у дома си, за да я показваш на приятели, стана привилегия, до която не всички могат да се доберат. Но Рафаело не се задоволява с теракотите. Прави и рисунки за гоблени, които се тъкат във Фландрия, за платове, за накити, за ковчезета. Забавлява се и с писане на стихове, но без особен успех. Поезията му не се цени, но тази „приумица“ му се прощава от всички при двора и извън него. Ясно е, че не го бива да съчинява стихове,

въпреки че Лъв Х ги слуша с голямо удоволствие. С много по-голям успех обаче той рисува сградите на древния Рим по нареждане на папата. Папският любимец би искал да върши всичко, но невинаги талантът се подчинява на волята. Освен поезията не му се удава например и скулптурата — и тя е негова несподелена любов.

Тази разнообразна дейност е още едно доказателство за желанието му да се издигне над всички — мираж, който маркиджанецът преследва във всяко свое начинание. Това не може да бъде отминато дори от недоброжелателите му. Неговите усилия се обясняват обаче не само с амбицията му за първенство, но и със склонността му да гледа на изкуството като на поле за изява, където всичко е възможно.

Той сигурно има свое особено виждане за изкуството, може би не много съзнателно, защото иначе не би се втурвал да приема така лесно всякакви поръчки. В тази надпревара го поддържа — а по-вярно е да се каже, подтиква го — несекващият хор от похвали. И той именно му вдъхва смелост. Ако наоколо му цареше мълчание, би загубил всякакво желание за работа, а трудът му — всякакъв смисъл. Впрочем първенецът на класа държи винаги да бъде признаван за такъв. Същото е и с Рафаело. Околните подхранват непрестанно с въодушевлението си хвалебствения хор, за който споменах, и той дотолкова му робува, че губи време и за неща, без каквато и да е реална стойност. Искрено казано, моят възглед за изкуството е различен. Признавам, че то ме поглъща изцяло и дори ме потиска с властта си. Но аз не се оставям да ме омагьоса гласът на околните. Никакъв хвалебствен хор, колкото и да е силен и единомудрен, не е в състояние да ме поласкае. Съгласен съм да будя възторг с творбите си, но стоя далеч от него, ако ще и с цената на непрестанно терзание на духа и плътта.

Юни 1515 година.

Каменоделецът Микеле, моят доверен човек, когото оставих в Карара заради доставките на мрамора, досега не успя нищо да свърши. Вината за този провал не е изцяло негова. Изглежда, е бил затруднен при наемането на лодките. Освен това работниците от каменоломните

са се държали зле, подстрекавани от неколцина негодници, работили по-рано, тук или другаде, под моите заповеди.

Сега историята с мрамора започва да се носи из Флоренция. С нея се занимават и хора, които дори не ме познават. Занимават се и в двора на Медичите. Не ми е ясно защо те се интересуват за неща, които засягат само мене и рода Дела Ровере. Не разбирам и брат си Буонарото, който също ми пише за мрамора и изказва желание да ми помогне. Нека му е ясно, че никак не желая да се бърка в работите ми. Въпросът за мрамора не засяга нито него, нито някой друг член на семейството ми. Буонарото да си стои настрана — ще се оправя сам, дори с риск да си счупя главата или да си изгубя ума. Той положително има добри намерения и аз съм му благодарен за тях.

Би било добре обаче Буонарото и другите от семейството ми да не допускат вкъщи под никакъв предлог двамата нехранимайковци, които бях принуден да изгоня оттук. Не искам да се повтори онова, което се случи с чираците в Болоня, когато работех статуята за фасадата на „Сан Петронио“. С една дума, не искам двамата мошеници да бъдат приемани в дома на баща ми и братята ми и да ги изслушват, като че ли са почтени хора. Нека тези приятелчета си говорят каквото искат, но само пред такива като тях.

Ако не ги бях изгонил от дома си, щяха да ме докарат до лудост. Те са клеветници по природа. И предатели. Повиках ги от Флоренция, защото ми ги бяха препоръчали като надеждни — били „момчета на място“.

От известно време вече са във Флоренция. Писах своевременно на Буонарото, за да го предупредя, и мисля, че в писмото си бях напълно ясен. Но дали той и другите ще ме послушат? Дали вече не са поканили на обяд двамата негодници, за да ги изслушат по удобно? Знам, че у нас започват да се смеят на писмата ми, че са много любопитни да разберат как живея, да узнаят нещо за моите „странности и безумства“. Домашните ми се учудват, че в къщата ми няма никаква жена, и искат да се ожения — като че жената би могла да реши поне един от проблемите ми.

Последният път, когато бях във Флоренция, баща ми отново ме запита дали нямам намерение да се ожения. Отговорих му:

— И през ум не ми минава.

— Но ти си на четирийсет години.

— Това не ме интересува.

В разговора се намеси и Буонарото:

— Добре ще направиш да се ожениш.

— А защо?

— За да заживееш като християнин...

— Но аз и без това живея като християнин.

Тогава Буонарото рече:

— Ти, изглежда, си се обрекъл на целомъдрие... като нашия брат Леонардо.

— Аз съм се обрекъл на изкуството.

— Така или иначе, нужна ти е жена — вметна с блажено изражение баща ми.

Той разсъждава така, защото е имал две жени, а сега, макар и седемдесетгодишен, се забавлява с мона Маргарита, негова отдавнашна позайница, която държи от години вкъщи като прислужница. Това е известно на всички ни. Нашият ненаситен патриарх се удивлява, че не съм като него, и би искал да има винаги жени около мен, защото това било „в природата ни“.

Искаше ми се да му отговоря както аз си знам, но отминах думите му. Каквото и да му кажех от всичко онова, което мисля, косите му щяха да настръхнат.

— Та ти мъж ли си или не? — запитаха ме тогава братята ми в хор. Изпитах голямо съжаление към всичките. Главното им достойнство е да притежават жени. Мога да кажа, че в това отношение не стоят по-долу от Лудовико. Очаквах отговора ми, впили очи в мен. И аз им отговорих по единствения възможен начин:

— Мъжете работят. Мъжете като мен. А никой от вас не желае да се труди.

Въпреки всички тези неща, които съм принуден да пиша за семейството си, непрестанно мисля за издигането му. Семейство Буонароти не бива да живее като простолюдието. Неговото обществено положение в миналото е било различно от сегашното. Това ми е на ума всеки ден и то ме кара да действам.

Ако всичко, свързано с паметника на Юлий (по-уместно е да го наричам вече гробница поради намалените вече размери), зависеше

само от мене, щях да бъда по-спокоен. Като казвам това, имам предвид враждебността, която все още проявяват в Карара по отношение на мен. Там нищо не е помръднало, откакто оставих Микеле. Пред него изникват все нови затруднения. Да не говорим за помощниците — тези вечно безразлични хора.

За собствено утешение мога да отбележа, че преди няколко дни купих голямо количество мед и бронз. С тях ще отлея някои току-що започнати барелефи за предната част на гробницата.

На работната ми маса се трупат писма от флорентински работници, които искат да работят при мен, от брат ми Буонарото — той се жали заради някакви истории около дюкяна, от Микеле, от Антонио да Маса, канцлер на Карарския маркиз. Него бях помолил за съдействие по въпроса за мраморните блокове, които следва да ми се доставят от каменоломните на господаря му.

Както долавям от писмата на флорентинските работници, изграждането на папската гробница се смята за някакво приказно начинание, което буди у всички надежди за намиране на работа. Но засега, тъй като не съм напреднал никак с гробницата, хора не са ми необходими. От друга страна, и да исках да взема някого, липсва ми мрамор. Не ще мога да отговоря на всички тези работници. Писах обаче на Буонарото да уведоми бащата на Бенедето да Ровенцано, че не мога да приема сина му на работа при мене. Той би трябвало от своя страна да съобщи това на останалите.

Вчера папата отпътува от Рим. Зная, че заминава за Флоренция, където го очакват големи почести, както ми пише Буонарото. Всички флорентински художници са се заели да украсяват града по този случай. Откакто е избран за папа, Лъв X за пръв път отива във Флоренция. Замина, придружен от най-видните придворни. Брой нямаха конете и колите, оръженосците, слугите, багажите. И най-важното, голям разкош. Малко е да се каже, че това е княжеско шествие. Само императорът на Испания и кралят на Франция могат да си позволят такова великолепие. Шествие, каквото не биха ни предложили нашите мъченици и светци.

Лъв X е блестящ, великолепен — като баща си Лоренцо. Той е щедър, разточителен към двора си, но прахосва златото, натрупано от Юлий II в касите, които се съхраняват в Кастел Сант'Анджело. По онова време и дворът, и самият папа живееха съвсем другояче.

Ноември 1515 година.

За разлика от минали години нямам желание да пиша тук за работата си. Може би не ми се струва вече тъй полезно, както едно време. Всичко ми е дотегнало. Дори моите статуи, да не говорим за историите с мрамора. Не ми стигат сили да живея. Работата, животът ми — всичко ми тежи десеторно повече от преди. Силите ми се изчерпаха и невинаги се подчиняват на волята ми, не всякога се отзовават на желанията ми. Виждам как юздите на моето съществуване се изплъзват от ръцете ми. Не съм вече в състояние да ги опъвам както си искам и да се насочвам без колебание към определена цел. Боли ме главата, болят ме очите и костите. Болката е навсякъде. Безкрайна умора всеки ден. Само понякога се оживявам за кратко време, когато се пробуди геният ми. Тогава се ожесточавам и се насилвам да работя. Успявам, но на следващия ден се чувствам отпаднал и негоден за нищо.

Лекарите настояват, че болестта ми е „прекомерната работа“, така че лекът е бездействието. Ето че ми обръща гръб и трудът. Станал е мой смъртен враг. Но аз продължавам да работя колкото мога, без да ме е грижа какво ще се случи, защото трябва да изпълнявам задълженията си. Превърнал съм се в роб, а робите не ги щадят — те са длъжни да се трудят до смърт за угода на господарите си.

Кардинал Леонардо дела Ровере отново ме хвърли в тревога. Неотдавна ми писа и ме предупреди да се погрижа, щото „Урбинската херцогиня да не напусне Рим недоволна“ от вървежа на моята работа. Затова настоява в писмото си да спазвам сроковете, „предвидени“ по договора.

Херцогинята завчера бе тук и разгледа работата. Думите, които ми отпрати, макар и смекчени от доброто ѝ възпитание, съвсем не ме заблудиха относно впечатлението, което ѝ е направило изоставането ми. Сега кардиналът може да си спести труда и да не ме кара да бързам: херцогинята ще си замине от Рим „доволна“, както той искаше.

Ако продължавам да пиша по този въпрос, ще почна накрая да повтарям неща, казани вече неведнъж, с прибавката на нови плачевни обстоятелства. Полза от това няма, затова ще пиша за друго. Започвам

да мисля да напусна и аз Рим, както постъпиха Джулиано и Леонардо. Във Флоренция ще мога да се лекувам по-добре и да работя по-спокойно. Всъщност работата над гробницата на Юлии мога да я продължа и във Флоренция. Така ще реша и въпроса за доставката на мрамор, тъй като Флоренция не е далеч от Карара. Ще имам възможност да посещавам често каменоломните, лично да следя хода на работите, да поддържам връзка с притежателите на каменоломните, да се пазя от враждебни действия или да ги осуетявам. Освен това ще мога да разбера най-после истината за „тайните действия“, уж предприемани срещу мен, както ми пише Микеле, който още е в Карара. Тъкмо тези тайнствени намеси пречели на всяко мое начинание. Но на такова нещо все още не мога да повярвам.

Все по-силно чувствам необходимост да се върна във флорентинското си ателие до „Сан Лоренцо“ и да сменя въздуха.

Искам да отбележа, че при престоя си във Флоренция през зимата Лъв Х си е спомнил за семейството ми и му е признал правото да прибави едно кълбо^[15] на Медичите към герба си. Този жест не е за пренебрегване, но за мене лично няма никакво значение. Братята и баща ми са предоволни. Във великодушието си към семейство Буонароти папа Лъв отишъл още по-далеч — по същия случай Буонарото получил титлата „comes palatinus“^[16]. Всички в семейството ми са благодарни за милостите на Медичите.

Тези прояви на внимание от страна на папата към семейство Буонароти не са ми твърде понятни. Все се питам защо Лъв постъпи така. Еднакво ме учудват и медичейското кълбо, прибавено към семейния герб, и почетната титла, с която е удостоен Буонарото.

Април 1516 година.

Изминала е почти година от последната ми записка тук и през това време се случиха събития, които, струва ми се, заслужават да бъдат отбелязани.

За мое успокоение многократно настоявах пред кардинал Дела Ровере да сключим нов договор за гробницата. Най-после той се реши и на 8 юли 1516 година подписахме новия документ пред нотариуса. Седмица по-късно заминах за Карара, за да приключа с досадния въпрос за доставката на мрамора.

Отиването ми в планината промени нещата в моя полза. Всичко вървеше много добре и единствената ми грижа беше завършването на гробницата. Сетне, когато много мраморни блокове бяха вече готови и се бях споразумял за пренасянето им до Рим и когато между мене и рода Дела Ровере се беше установило, пълно съгласие — държа да подчертая това — в Карара ме застигна нареждането на Лъв Х да се явя при него. Бе решил да ми предложи да издигна фасадата на църквата „Сан Лоренцо“ във Флоренция. За папа Лъв Х не бях вече „ужасният и несговорчив“ човек от предишните години. Нещо съвсем ново за мен.

Тази заповед предизвика пълно объркване у мен — илюзии, надежди, възмущение. Тя ме скара със собствената ми съвест, разлюти стари рани. Но в същото време ме и поласка.

Прекарах в Карара четири-пет дни като зашеметен от папското предложение, в състояние на вцепенение, на странна отпадналост. После взех твърдо решение: ще се върна в Рим. Ще правя мили очи на папата, не ще пропускам случай да му отдавам почести, ще забравя дори предишното му безразличие към мен. Трябваше да се покажа благодарен. Не се запитвах как така папата се е сетил точно сега за мене — сега, когато въпросът за мрамора се уреждаше, а въпросът за новия, третия договор беше вече решен. Не разсъждавах за нищо. В объркания ми мозък изникна видението на друг рояк статуи, които, освободени от мрамора, се отправяха от Карара към църквата „Сан Лоренцо“, и аз тичах след тях като дете подир пеперуди. Виждах ги вече разположени според стройния план на фасадата. Виждах също и нея, издигната вече от мене.

Накратко казано, в началото на миналия декември се озовах във Ватикана — десетина дни след получаването на папската заповед и Карара бях вече в Рим. Съобщих веднага на Лъв Х, че възнамерявам да работя и за гробницата на папа Юлий, и го осведомих за третия договор, сключен с кардинал Леонардо, и за поетите от мене задължения. Помолих го също така да се застъпи пред Дела Ровере, за да ме избавят от враждебното им отношение (една клауза от новия договор ми запрещава да приемам други поръчки).

Лъв Х ме увери, че всичко ще бъде сторено. Той щял да се погрижи да успокои Дела Ровере и да уреди всичко останало — нека

само бъда спокоен и се захвана за работа. Относно срока за фасадата на „Сан Лоренцо“ даде съгласието си да бъде десетина години.

През миналия декември в Рим, в къщата ми в Мачел деи Корви, скицирах една фасада на църквата. Рисунката се понрави на папата и в края на същия месец заминах отново за Карара, за да търся там мрамор по нареждане на Лъв Х. Трябваше да се изсече и пренесе на площад Сан Лоренцо във Флоренция цяла планина от мраморни блокове. Сега обаче пътят им щеше да бъде по-кратък и доста по-лесен, а това също ми вдъхваше смелост.

Засега нещата стигнаха дотам, че продължавам да надзиравам добива на мрамор. Пиша във Флоренция, където пристигнах вчера. След ден-два ще се върна в Карара.

Март 1517 година.

Баща ми избяга в Сетиняно и разправя на всички, че съм го изгонил от къщи, тормозил съм го, обиждал съм го и тям подобни. Всичко това ме учудва, тъй като откакто се помня, не съм му причинявал никаква неприятност. Достатъчно е да си помисли какво направих за него преди време, когато беше болен, за да се разкае за обидата, която ми нанесе с бягството си, и да се върне във Флоренция.

Питам се как има смелостта да приказва, че съм го изгонил от къщи, как не се досеща, че като се оплаква на всеослушание от мене, налива вода в мелницата на десетките негодници, които ме заобикалят. Днес му писах. За да го накарам да се върне, искам му прошка за всички добрини, които от двадесет години насам съм правил на него и на семейството, и за огорченията, които никога не съм му причинявал. Напомням му, че трябва да сложи край на скандала, предизвикан тук от безразсъдната му постъпка. Междувременно бях принуден да отложам заминаването си за Карара, където ме очакват, докато завършат започнатите проучвания на нови залежи, които обещаваха отличен мрамор.

Сред толкова грижи липсваше само тази, която ми създаде неочаквано старият Лудовико. Как му хрумна да напусне дома? От известно време е станал нетърпим, все е неспокоен и не мога да разбера какво всъщност иска.

Всички най-големи флорентински архитекти имат по един готов проект за фасадата на „Сан Лоренцо“, църквата на Медичите. Едни са още от годините на Лоренцо Великолепни, други — от времето, когато бе избран папа Лъв Х. Хора, които са имали връзки с Лоренцо Великолепни — а той се увличаше по архитектурата — са виждали дори проект, изготвен от самия него. Различни обстоятелства са попречили фасадата да бъде издигната. Съвсем естествено е следователно Медичите, след като член на рода им е станал папа; да подхванат наново старата идея за фасадата. Трудно би им се представил друг такъв благоприятен случай. Това обяснява настойчивото желание на Лъв Х да осъществи вековната мечта на своя род.

Папата отхвърли всички стари и нови проекти, с които се запозна при неотдавнашното си пребиваване във Флоренция. По това време го съпровождаше и Рафаело, които може би го е подтикнал да се откаже от тях, надявайки се да се заеме самият той с фасадата. Неслучайно папа Лъв го бе взел със себе си във Флоренция. Когато обаче папският любимец си дал сметка за огромните размери на църквата, илюзиите му се изпарили. Като много хитър мъж, преди още да се е изложил, по какъвто и да е начин с подобно начинание, дал на своя покровител да разбере, че не би могъл да се заеме с фасадата. Имал премного работа. Не се съмнявам, че е имал добри основания да постъпи така. Тогава папата се сетил за мене.

Оставам с убеждението, че съм приел работа, отхвърлена от папския любимец. Това обстоятелство не е без значение за мене. Бих казал дори, че е показателно. Често си мисля: „Щом Рафаело е отказал да се заеме с фасадата, значи, нещо не е в ред.“ Тази мисъл повдига у мене много въпроси, които не са твърде приятни.

Засега е ясно само това, че нито папата, нито кардинал Джулио Медичи не се решават да ми възложат фасадата с договор. По този въпрос не прозирам ясно в техните намерения. Усещам, че цялото начинание е забулено в някаква тайнственост, че нещо неуловимо витае заплашително над главата ми. В същото време правя неимоверни усилия да реша въпроса за мрамора — да намеря по-добри каменоломни, за да мога най-сетне да започна работа на площада Сан Лоренцо.

Като пиша тези бележки, струва ми се, че забелязвам доста голямо сходство между старата история с мраморните блокове за паметника на Юлий II и сегашната с мрамора за фасадата. Едната по нищо не се различава от другата. Тогава бе достатъчно едно разпореждане на папа Юлий, за да се окажат напразни неописуемите ми усилия и горещите ми надежди.

Въпреки уверенията на папа Медичи, Дела Ровере започнаха отново да ме безпокоят. Преди няколко дни ме упрекнаха, че вече не се занимавам с гробницата. Какво да им отговоря? Имат право, имат хиляди пъти право. Но сега не мога да изоставя Лъв Х. Тази сутрин говорих с кардинал Джулио Медичи за главоболията, които ми причиняват племенниците на Юлий II.

— Те са като щурци в полето — нека си цвърчат — отговори ми той.

— А ако продължават да ме безпокоят?

— Да си цвърчат колкото искат.

— Започват да ме заплашват.

— Те могат само да цвърчат.

Съществува скрито съперничество между родовете Медичи и Дела Ровере, които съвсем не са никакви си щурци. С двете поръчки, които са ми възложени, попаднах точно в центъра на това съперничество. Каквото и да направя, рискувам да се опаря.

Мраморът, който се добива по мое искане от различни места, невинаги е доброкачествен. Тъкмо тези дни пукнатините, появили се в един грамаден мраморен блок от каменоломната в Поджо, провалиха надеждите ми да извлека от него две колони за фасадата на „Сан Лоренцо“. Парите за изсичането отидоха напразно. По този въпрос ме успокои ковчежникът на Лъв Х: мраморният блок щял да послужи за друго. Както казват всички, въздухът в планината, където е Карара, е чист и лек, възстановява здравето и прояснява мозъка. Въпреки това често гледам със завист надолу — към блатата.

Върнах се във Флоренция с надеждата, че Бачо д'Аньоло е изготвил сносен макет за фасадата на църквата, но останах разочарован. Сега, за да не изпадна в положението на празнодумец пред Медичите, изработвам вкъщи с помощта на Бачо нов макет, който

ще пратя на папата за одобрение. Надявам се, че тогава ще се реши да ми възложи работата с договор.

Несполучливият макет на Бачо ме принуди да остана тук, вместо да бъда в каменоломните. Когато отсъствам, добивът върви бавно, а работниците по грубата обработка често съсипват откъртените мраморни блокове. Ще ми се да вярвам, че Донато Бенти ще надзирава работата със същото усърдие, както когато и аз съм в Пиетрасанта. Бачо продължава да твърди, че трябвало да се задоволя с неговия модел. Ако не съм бил толкова взискателен, сега съм щял да бъда в каменоломните, а макетът — в Рим, нямало да си създавам толкова усложнения и т.н. С тези приказки Бачо иска да оправдае труда си, който не ми послужи за нищо. Не му преча — оставям го да си говори. Пак по повод на Бачо. Не ми е приятно, когато той приказва за фасадата на „Сан Лоренцо“, за каменоломните в Карара и Пиетрасанта, за дървения модел, както и за други неща, отнасящи се до мене, и то не само с братята ми, но и с други хора, както се случи преди няколко дни в Испанската лоджа. Днес му припомних отново това. Отговори ми, че приказвал само с цел да ме защити, когато било необходимо.

Казах му.

— Остави другите да говорят.

— Ами ако злословят срещу тебе?

— Какво говорят? Какво биха могли да кажат за мене?

— Че не зачиташ никого, че се отнасяш зле с работниците, губиш много време в каменоломните, занимаваш се с неща, които биха могли и други да свършат...

Тези приказки ми са познати и засягат само мене. Аз нямам доверие в никого. Съмнявам се дори в Донато Бенти, когото взех със себе си, за да смени Микеле в каменоломните. С работата си се справям по свой начин и не приемам съвети.

Прекъснах разговора с Бачо на тази тема и го запитах какво вярно има в слуха за неговите връзки с Рафаело.

— Разбрах — отвърна ми той раздразнен — ти и на мене нямаш вяра.

Настоях:

— Отговори на въпроса ми.

Тогава Бачо с присъщата си чистосърдечност рече:

— Рафаело е за мен смъртен враг... нямам никакви връзки с него.

— А самият Рафаело смята ли те за свой враг?

— Това наистина не зная; не мога да ти отговоря.

— А ти защо си му станал враг?

Бачо, объркан, замълча, а аз добавих:

— Може би, за да ми направиш удоволствие?

Художниците във Флоренция са разделени между мене и Рафаело.

Онези от тях, които винаги съм отбягвал, са всички на страната на другия и са мнозинството. Останалите пък, които по различни съображения държат моята страна, изразяват поддръжката си, като се наричат „смъртни врагове“ на Рафаело. Такъв е случаят и с моя приятел, архитекта Бачо д'Аньолю.

Аз обаче не желая, дори не одобрявам, художниците да се обявяват за врагове на Рафаело само за да ми кажат, че са ми предани и така нататък.

Няма съмнение все пак, че маркиджанецът има много връзки с флорентинските среди. Установявам, че вмешателството му стига и до фасадата на „Сан Лоренцо“. По заповед на своя покровител Рафаело навярно се осведомява за хода на работата ми в каменоломните, както и за всичко останало, което говоря или правя за Медичите и за Дела Ровере. Употребявам думата „навярно“, но и съмнението ми е достатъчно, за да негодувам.

От известно време у дома пребивава един младеж, който все още не е опровергал препоръките на баща си, който ми го доведе. Досега не съм срещал друг млад човек, който да проявява такъв интерес към моите работи и да е толкова старателен при изпълнението на всяко мое поръчение. Той е от Пистоя и се казва Пиетро. Разбира се добре и с братята ми.

Въпреки че вече изпратих модела за фасадата на „Сан Лоренцо“, Лъв Х настоя да се явя в Рим за подписването на договора. Заради това негово желание бях принуден да предприема едно тежко пътуване, твърде неподходящо за мене, защото току-що се бях надигнал от неколкоседмично боледуване във Флоренция. Но сега е по-важно да говоря за друго — пътуването и болестта са минали работи.

Между папата и племенниците на Юлий II е постигнато споразумение. Лъв X ми разрешава да работя едновременно и над църковната фасада, и над гробницата. Това обстоятелство е важно, защото успокоява и мене, и Дела Ровере, които не бяха съгласни да пренебрегна старите си задължения, за да се поставя в услуга на Медичите.

Що се отнася до договора за фасадата на „Сан Лоренцо“, трябва да призная, че ми се наложи да направя доста отстъпки на възложителите. Например по отношение на мрамора — него Медичите го превърнаха във въпрос на чест. С една дума, искат да изоставя каменоломните на Карара и да използвам онези, които жителите на Пиетрасанта и Серавеца „са подарили на флорентинския народ“. Все пак издействах да използвам част от карарските мраморни блокове.

Медичите се оказаха отзивчиви (и предвидливи) и по отношение на самия мене. В договора има клауза, отнасяща се до затрудненията, които бих могъл да имам по време на работата. В нея е казано, че независимо от постигнатото съгласие, ако по каквато и да е причина — болест, война или нещо друго — възникнат пречки за работата, „Микеланджело ще се предостави на усмотрението на негово светейшество“. Това всъщност означава безусловно подчинение на волята на Медичите.

Завърших рисунката, по която младия Бастиано Лучани ще изпише параклиса на банкера Боргерини в църквата „Сан Пиетро ин Монторио“.

След някой и друг ден, като завърши пренасянето на вещите ми от къщата в Мачел Деи Корви, ще напусна окончателно Рим. Ще си отида без съжаление. Пръв в този град ще си остане Рафаело — господстващ и незаменим. Ще го оставя на неговите попове и на неговия папа.

Януари 1518 година.

Като разсъждавам за художниците, неведнъж съм изказвал мнението, че тяхната чест, достойнство и така нататък проличават не само в творбите им, но и в независимото им отношение към възложителите, в способността им да не се грижат само за себе си и да не се принизяват до равнището на шутове. А има и друго. Художникът

може да крачи гордо като пълководец и да бъде уважаван наравно с литератора. За да постигне това, необходимо е в подходящия момент да умее да види по-надалеч от собственото си изкуство. Трябва също да е съпричастен към страданията на ближния си.

Повод за току-що написаните думи е една постъпка на Рафаело, за която тези дни говори целият град. Не мога да я подмина в записките си, защото е показателна за по-добро разбиране на характера му. А и защото такова нещо се случва за първи път с художник.

Ето за какво става дума. На Рафаело писали от родния му град да се застъпи пред Урбинския херцог за живота на някой си Маркантонио, млад човек, син на Николо да Урбино, осъден на смърт, задето подстрекавал народа към бунт.

Накратко казано, Рафаело откликнал с готовност на тази молба и — това е главното — действайки решително, спасил Маркантонио от палача.

Признавам, че когато научих за случая, отначало го възприех като басня и едва по-късно го видях в истинската му светлина. Рафаело е успял да издейства помилването на младежа, нещо, което не би могло да бъде отказано навярно само на папата.

Вярвам, че този път е постъпил съвсем безкористно, като се е намесил, с известен риск да навреди на собствените си интереси, във въпрос, твърде опасен в разприте между родове, които все още си оспорват правото да владеят Урбинското херцогство.

Помилваният Маркантонио се опитал да разбунтува народа по нареждане и в полза на Франческо Мария дела Ровере срещу Лоренцо Медичи, сегашния херцог на Урбино и близък роднина на Лъв Х. Като се има предвид, че Лоренцо Медичи е човек суров, а също така деспотичен и отмъстителен, става още по-ясно колко силно е влиянието на Рафаело над властниците.

В това, което записвам днес, се разкрива не едно противоречие с други постъпки на Рафаело. Но за мене си остава най-важното, че художникът от Урбино е спасил един човек — само това има значение. Представата, която имам за него, остава непроменена — той е недостижим и като човек, и като художник. Умее да се разбира с всекиго при всякакви обстоятелства. Да се занимава с изкуство и с осъдени на смърт и винаги да постига целта си. Никога не се показва

неблагоразположен към някого. Няма съперници. Учениците му и почитателите му го обожават. Той няма равен на себе си.

През тези дни славата му наистина стигна до небесата. Всичко носи полза на Рафаело, дори молбите за помилване и спасяване на осъдени. Преди няколко седмици той купи от братята Каприни един дворец в Борго, построен от Браманте. Там живее като княз, със собствен двор от литератори и художници. Сега над входа, до неговия герб, е издълбан надписът: „Domus Rafaelis“.

Аз пък живея в тази нищо и никаква къща, толкова стара, че сякаш всеки момент ще рухне. Населяват я котки и паяци: те са моят двор. Това не е горестна жалба — просто така съм устроен. Един дворец вместо скромна къща само би умножил всекидневните ми грижи, без да прибави нещо към достойнствата ми като художник. Не се стремя към палати, нито към общество, което да ме развлича. Всичко намирам в себе си. Дори отчаянието си. Но какво мога да сторя? В живота всеки се ръководи от принципите си.

Флоренция, февруари 1518 година.

В една местност, наречена Корвара, недалеч от Пиетрасанта, открих находища, от които мраморът може да се добива сравнително лесно, но за извозването му ще е необходимо да се прокара път — една съвсем не дълга отсечка през мочурища близо до морето. Все пак не смятам, че този мрамор е достатъчно качествен, за да извая от него статуите за фасадата на „Сан Лоренцо“. Мраморът, подходящ за тях, се намира в околностите на Серавеца. Но и за неговото извозване ще се наложи съществуващият път да се удължи с около миля. По този начин ще мога да задоволя и кардинал Джулио, като доставя мрамор от Корвара за гробницата към „Св. Петър“ в Рим, и папа Лъв, като използвам каменоломните в Серавеца за фасадата на „Сан Лоренцо“. Медичите обаче трябва по-скоро да прокарат препоръчаните от мен пътища, докато върху тези находища още не е сложило ръка Катедралното настоятелство във Флоренция, което, струва ми се, има намерение да си ги присвои. Всяко отлагане е вредно. Ако не получа мрамор от каменоломните, които те самите посочиха за ползване, фасадата на „Сан Лоренцо“ няма да бъде построена. От друга страна,

не бих могъл да искам мрамор от карарците, след като ги изоставих по волята на кардинал Джулиано и на папата.

Наближава началото на пролетта, а аз още се занимавам с въпроси маловажни в сравнение с онова, което има да правя. Да удължавам пътища, да надзиравам добива на мрамор, да се занимавам с наемане на лодки и с изплащане на сметки — всичко това ме съсипва. Губя време, но не е възможно да постъпя иначе. Налага се аз да преглеждам добития мрамор и аз да откривам находища. За да се получи произведение на изкуството, мраморът трябва да е фин, да се „поддава на обработка“. С тези въпроси мога да се занимавам само аз. В Пиетрасанта невинаги правят това, което искам. Самият Донато Бенти не се държи както трябва и някой ден ще го изгоня от каменоломните.

Екипажите на лодките, които наех в Генуа, за да превозя отдавна добитите в Карара мраморни блокове за гробницата на Юлий II, се оказаха подкупени от някого и не искат да спазят уговорката ни. Ще трябва да помоля Якопо Салвиати^[17] да ми съдейства да наема в Пиза необходимите лодки. Без неговата помощ няма да успея да сторя това. Но дали той ще е добре разположен към мене?

У дома ми ме намери каменоделецът Чеконе. Иска пари за себе си и за другите работници от каменоломните. Не можах да удовлетворя искането му. Нямам никаква представа какво са работили той и другите в Пиетрасанта. Писах на Донато Бенти да ми съобщи колко имат да вземат работниците, за да им платя, без да ме мамат. Според думите на Чеконе, наетите от мене работници в Пиетрасанта напуснали работа поради твърде деспотичното държане на Бенти.

Не разбирам защо този човек използва отсъствието ми в каменоломните, за да се държи като цербер с работниците. Той ми разправя, че в планината имало мнозина настроени против мене, които искали да ме съсипят. Аз мисля обаче, че ако не промени държанието си, ще ме съсипе именно той.

Не знам дали в Питерасанта се боря с планините, или с някакви призраци, които често ми се мяркат пред очите. Не съумявам да различа ясно моите скрити врагове, да разкрия многобройните им кроежи, да разоблича поне онзи, който е най-близо до мене. На всичко

отгоре плащам редовно на всички за това, което се върши и което не се върши в каменоломните. Все аз плащам за всички.

Преговорите между Медичите и старейшините на Сдружението на вълнарите^[18] за разходите, които ще струва пътното строителство, едва ли ще приключат скоро. Нима е нужно да се обсъжда със седмици прокарването на пътища, дълги общо три мили! Струва ми се смешно, че Медичите се опитват да прехвърлят на старейшините повече от половината разходи — същото, което и вълнарите се опитват да направят спрямо Медичите, след като пътят според мене ще служи еднакво и на едните, и на другите. По мое мнение, Медичите можеха изобщо да не се обръщат към сдружението за строежа на пътищата. Ако се бяха решили да действат самостоятелно, нямаше да губя време и да чакам седмици едно разпореждане, което все не идва. Търпението ми, подлагано вече на толкова изпитания, започва да се изчерпва. Ако тези преговори не приключат, ще се върна в Карара, та дори против волята на Медичите.

В същото време работниците, които повиках в Пиетрасанта, не успяха да добият досега и късче мрамор, подходящ за работата ми. Те нищо не разбират от камък и каменоломни и получиха от мене повече пари, отколкото заслужават. Въпреки всичко имат наглостта да твърдят, че са открили мрамор с най-ценни качества. Когато никой не ги надзирава, напускат каменоломните и отиват да работят за Катедралното настоятелство, въпреки че плащам аз.

Питам се докога ще понасям злоупотребите на хора, способни само да ме изнудват. Питам се също кога ще мога най-сетне да започна работата над фасадата. А сега е време да оставя перото.

Лодките, които наех в Пиза, не пристигнаха. Пак ме измамиха. Ето как вървят всичките ми работи! Изоставих каменоломните в Карара, и резултатът не закъсня — това е причината на всичките ми беди. Мисля си, че който и да прочете тези мои записки, ще ме вземе за шарлатанин или за човек, страдащ от мания за преследване. Трудно е да се повярва, че толкова беди могат да се струпат на гърба на един човек. В тази история с мрамора ще пострада навярно честта ми, която

винаги е била и днес още е неопетнена. Дори кардинал Джулио в едно писмо от месец февруари намекна, че съм отдавал предпочитание на карарския мрамор и съм омаловажавал качествата на мрамора от Пиетрасанта, за да си докарам някакви облаги. В същото това писмо този кардинал шегаджия заключава: „Избийте от главата си всяко упорство!“ Истината за това упорство обаче той още не е проумял (това старо писмо на кардинал Медичи ме отвлече от мисълта за непристигналите лодки).

Неблагодарни са хората, на които съм правил добро. Отварям дума за това само защото трябва някак да се защитя. Преди три или четири години, като пресичах една улица близо до хълма Джордано в Рим, срещнах художника Лука от Кортоната^[19]. Беше много унил. Трябваша му пари и аз му предадох известна сума, чрез един общар, негов познат.

Мина известно време и Лука пристигна у дома, в Мачел деи Корди, за да ми иска още пари. Дадох му веднага и се разбрахме, че ще ми ги върне при първа възможност. След това повече не го видях. Сега е казал на градския глава на Кортоната, че ми е върнал парите, които, повтарям, изобщо не съм видял. Лука твърди обратното на онова, което накарах Буонарото да напише до градския глава по въпроса, и по този начин всъщност ме изкарва непочтен човек. Ще ми се да вярвам, че е бил добросъвестен в изказванията си. Сега съм във Флоренция, а вчера бях в Пиетрасанта.

Струва ми се, че работите ми започват да се пооправят, въпреки че пречките не са малко. На площада Сан Лоренцо пристигнаха вече различни мраморни блокове. След няколко дни пристигат и други. Приключиха най-после и преговорите между Медичите и Сдружението на вълнарите по въпроса за пътищата. Усещам истинска жажда за работа — да работя, да създавам нещо хубаво, и то бързо, без да губя повече време.

Но тъкмо в такива моменти се намира някой да ми подреже крилете. Например работниците, които изпратих в Серавеца. Почти всички напуснаха каменоломните и се наложи да търся други. По тази причина работата замря за няколко седмици. Един от тези мошеници ми повреди дори една колона.

Ако работниците залягат усърдно, пътят между Риняно и Серавеца ще бъде готов за петнайсетина дни. И за другия пътен участък, който от Корвара върви до морето през блатиста местност, няма да е нужно повече време.

Тези дни, когато придвижваха една колона от каменоломната, стана нещастие. Няколко работници бяха ранени, един почина, а и аз самият за малко не попаднах под колоната. Мисля си за края на бедния човек. Невъзможно беше да бъде спасен. Още ми е пред очите ръката му, която се подаваше изпод колоната: пръстите разтворени, дишането му тежко, а наоколо напразно се суетяха останалите. Страшно зрелище.

Тук горе, в планината, духна студен вятър — предвещава зима и ме предупреждава да бързам.

Накарах да вадят още мрамор. Работих и се притеснявах толкова много, че се разболях. После отново се залових за работа, блъсках си главата с хиляди трудности и неприятности, случиха ми се неща, които отново пресушиха силите ми, а и накараха Медичите да недоволстват. С какво ли не се занимавах и пак се изнизаха месеци, без да съм започнал фасадата. Такава е равносметката на усилията ми и тя съвсем не ми се вижда утешителна. За да я приключа както подобава, не остава друго, освен да скръстя ръце.

В същото време Дела Ровере протестират, че работата по гробницата не напредва, а и Медичите, изглежда, губят вече вяра. Те накараха Доменико Буонинсени да ми напише писмо, в което са казани много верни, но безполезни неща. Ако се вслушам в последните им „съвети“, би трябвало да се махна от каменоломните, да възложат другиму добиването и извозването на мрамора и да си стоя във Флоренция. Навярно тези съвети целят да ми вдъхнат смелост, но всъщност будят у мен недоверие към възложителите и отколешни подозрения.

Питам аз папа Лъв и кардинал Джулио Медичи вярно ли е или не, че вече три пъти възлагах на други добиването на мрамора и трите пъти останах изигран; вярно ли е или не, че винаги когато съм отивал във Флоренция в каменоломните, съм заварвал там хора, които съсипват мраморните блокове, създават бъркотия и подстрекават

работниците. Питам Медичите дали пътищата за Корвара и Риняно щяха да бъдат прокарани, ако не бях там, на самото място, ако си бях стоял постоянно във Флоренция, вместо да понасям скотския живот в планините и блатата.

Сега за всичко това ме утешават с драсването на няколко реда, без каквато и да е благодарност. Като че досега съм си пилял времето. Ще ми се да узная кои са и къде се крият „съветниците“ на папата по тези въпроси, които по право засягат само мен.

И в Серавеца, и в Пиетрасанта, и сред блатата не съм ходил по собствено желание, а по „съвета“ на Медичите, които ме накараха да изоставя карарските каменоломни и така провалиха плановете ми. „Негово светейшество, наместник на нашия Господ бог, желае за всички работи да бъде използван мраморът от Пиетрасанта, а не от други места — ми писа кардинал Джулио. И продължаваше: — Ако се постъпи по друг начин, това ще бъде против волята на негово светейшество и нашата.“

Аз наистина доставих мрамора от Пиетрасанта. Но трябваше да изчакам приключването на нескончаеми преговори за прокарането на нов път, докато за Карара път има.

Още една колона се строши. Бях уредил грижливо всичко за натоварването ѝ на ладията, докарана до брега. Но, както казах, бедата не ме отмина. По вина на железаря Ладзаро. Беше изработил желязна халка, чиято спойка не издържа товара. Излъгах се, че ще държи здраво, но спойката, която отвън изглеждаше напълно сполучлива, не беше проникнала на дълбочина в желязото. Разбрах това, след като халката се скъса. Вчера бях като бесен и крещях, ругах себе си и всички около мен.

Сега пак някой ще каже, че с мене е невъзможно да се работи, че „винаги“ стоварвам на гърба на другите вината за собствените си несполуки. Та нима вчера, след това, което се случи, трябваше да похваля железаря за добрата услуга, която ми направи?

Тази вечер се прибрах у дома по-угнетен от друг път. От домашните вкъщи си беше само Буонарото. Още щом ме видя, рече:

— Винаги си мрачен, винаги си ядосан.

Понечих да вляза в стаята си, но той ме последва и попита:

— Кога най-сетне ще се успокоиш?

Не ми се разговаряше.

— Ти винаги си в такова състояние — настоя Буонарото. — Но вината си е твоя.

— Вината е моя! — измърморих аз.

— Да, вината е твоя... Щом не се доверяваш на други, защо не пратиш братята си в каменоломните? Защо не ни създадеш работа? Нали сме братя?

— Вие не сте за такава работа — отвърнах.

— Всеки може да бъде надзирател, така че и ние...

Не знам защо Буонарото подхвана този разговор, който не желяех да слушам.

— Истината е, че искаш да ни държиш по-далече от твоите работи. А те вървят зле, защото никой не ти служи така, както ти искаш. Винаги си недоволен — от всички, от всекиго... дори от бедния Бачо д'Аньола, твой и наш приятел.

Не му отговорих нищо. Изслушах го само за да разбера какво всъщност мисли за мен, после си влязох в стаята и го оставих да си приказва. По тези въпроси не е възможен никакъв разговор между мене и братята ми. Твърде различни сме един от друг и никога няма да се разберем. Те вървят по един път, аз — по друг. Освен това ми се вижда нелепо да споделям с братята си моите задължения и отговорности. Държа отношението им към мене да бъде като на странични наблюдатели. В моите работи няма да ги допусна никога. По този въпрос няма какво друго да кажа.

Натискът, на който ме подлагат господата от Урбино и от Флоренция във връзка с гробницата на Юлий II и с фасадата на „Сан Лоренцо“, ме прави все по-раздразнителен. Докато не започна да работя скулптурите, безпокойството ми и всичките ми съмнения, които го подхранва, няма да се уталожат. Многократно обещавах на Медичите, че ще създам най-хубавото произведение на света. Всеки ден се опитвах да убеждавам самия себе си, че ще мога да работя едновременно и над гробницата, и над фасадата. Сега всичко се обръща срещу мен. Може би съм прекалил е обещанията си, може би вече се излагам.

Голата фасада на „Сан Лоренцо“, която трябва да облека в мрамор, започва да ме плаши. Но в сметката трябва да сложа и

недобросъвестността на другите, и забавянето на работата в каменоломните поради сплетните на злонамерени хора. Причина за моите неуспехи са другите и обстоятелствата, които винаги са били против мене.

Надявам се все пак да устоя на поетите задължения. Ще работя и ще правя всичко, за да бъдат накрая готови и двете творби — в Рим и тук.

Има и нещо утешително за мене: помирението ми с карарските каменоделци и с маркиз Малатеста. Това ми позволи да сключи договор с Полина и с Бело, по силата, на който скоро ще получа осем мраморни блока, за да изработя статуите за фасадата. Освен това Джироламо Бардела пое задължението да извози мрамора от Авенца и Пиетрасанта до Пиза. Струва ми се, че те са почтени хора, различни от предишните.

Непрестанно ме тревожи мисълта, че може да се случи нещо с големите колони на фасадата, които са на път за Флоренция. Защото съдбата не е благосклонна към мене и си прави лоши шеги, които не ми дават покой. Ако тези колони се строшат или потънат във водите на Арно, кой ще ме спаси от пълен провал?

Който не знае как се работи в каменоломните и как се добива мрамор, не може да си представи какво значи да се откърти един каменен блок от планината и какви усилия са необходими за това. Понякога стига само една цепнатина, един „косъм“, както казват каменоделците, за да се окаже неизползваем целият блок. Още по-мъчителна е гледката на откъртен и готов вече мраморен блок, който се разчупва поради нескъпосното закачване на скрипеца или пък потъва заради безгрижието на непохватни лодкари.

Нека добавя, че вече започнах да зидам основите на фасадата. На площад Сан Лоренцо се натрупа много мрамор, който чака да бъде обработен. От дървения материал, докаран от кестеновите гори, издигам обширен навес — ще побира до десет мраморни блока, предназначени за статуите върху фасадата на църквата.

Август 1519 година.

От шестте колони, които очаквах да пристигнат във Флоренция, четири се разчупиха по пътя, една — при разтоварването ѝ на площад

Сан Лоренцо, а сигурно и шестата я чака същата участ.

Жертва съм на всички тези безобразници, негодяи и сводници, способни единствено да вземат пари от мен и да ме тормозят с пакостите, които ми причиняват. Това, което ми се случи тези дни, е наистина голямо нещастие. Отидох на вятъра двегодишен труд и големи парични суми. Чувствам се отчаян. И като си помисли човек, че превозвачите е трябвало само да внимават за подпорите и дървения крепеж при извозването на колоните. Трябвало е да бъдат много предпазливи и внимателни. Но явно е било необходимо аз да ги подтиквам за всичко, аз да вървя по петите им.

Питам се какво ще си помислят сега Медичите за мене и за случилата се беда, какво ще им разправам. Изглежда ми невъзможно пет грамадни колони да имат такава печална участ. Много неща не мога да си обясня. Има мигове, когато ми се струва, че не зная нищо, че нищо не ми се е случило — толкова голяма е бедата, която ме зашемети и срази. Не зная вече какво да мисля и кой светец да моля за помощ. Като че ли целият съм празен отвътре, като че в мен няма душа. Идва ми да се втурна към Арно и да сложа край на този живот. Това би било най-доброто решение — така бих се освободил от всички терзания; то би ми дало пълна, неотменна свобода.

Папата обезсили с бреве договора, сключен на 19 януари 1518 година, и така ме освободи от поръчката за фасадата на „Сан Лоренцо“. Лъв Х е взел това решение в Рим и то ми бе съобщено чрез Катедралното настоятелство във Флоренция, което според папското разпореждане ще изпрати работници в Пиетрасанта да ме заместят — по-скоро да ме прогонят — от каменоломните. Папата постъпи така, без да ме предупреди и без да изслуша обясненията ми.

Това е произвол, тъй като кардинал Джулио и настоятелството не могат да се бъркат в моите работи. Би трябвало по-напред да се споразумея с него и да му дам сметка за получените и похарчените пари. Сега мраморът, който доставих от Серавеца и Пиетрасанта, настоятелството ще употреби за нуждите на катедралата. По този начин Медичите си покриват разходите, а аз губя всичко: труд, пари, престиж.

От постъпката на Медичите положително ще останат доволни Дела Ровере, които ще ме виждат занапред зает само със статуите за гробницата на Юлий II.

Всичките ми усилия са провалени. С мен е свършено. Не искам никого да виждам, за да не доставям удоволствие никому. Тежкия труд прокара седем дълбоки бразди по челото ми и издълба лицето ми. Прекалената работа състарява — това ми е повтарял хиляди пъти и баща ми Лудовико. Той своевременно ме е „предупреждавал“ за това, но никога не съм го „слушал“. Тези думи ми повтори и днес. Сега съм на четирийсет и пет години, но все едно че съм на седемдесет. Външният ми вид е много променен. Раменете и бедрата ми не са вече прави както по времето, когато започнах да вая Давид. Главата ми е извита назад, като че съм гърбав, а шията ми е издадена напред. Лицето ми е като на стар фавн. Очите са хлътнали в орбитите, зениците — червени и жълти, черепът е издут при слепоочията. Ръцете ми са само кости — ръце на каменар. Като прибавя трескавото състояние, в което се намирам, жаждата за нещо, което сам не мога да определя, приличам на безумец, обзет от халюцинации.

Въпреки моите четирийсет и пет години, след изписването на Сикстинската капела не съм довел до край нищо друго. Създавах само сенки, скици, бездушни камъни. Раждах идеи, които другите умъртвяваха. Пропиях всичките си сили.

Като се огледам, моят живот през последните години ми се представя като унизителен, макар и незаслужен, провал. Живот, изпълнен с горчивини, пълен със заблуди и разочарования. Нито миг на щастие, на истински душевен покой. Работих напразно, създадох си врагове, не задоволих възложителите. Сега ми се натяква, че съм загубил много време в каменоломните, че не съм бил сговорчив. Бил съм още горделив и придирчив.

Когато един човек, един художник започне да говори за себе си така, както аз говоря сега, това означава съвсем сигурно, че с него е свършено. С мене действително е така. Разочарован съм от всичко, не намирам нищо, което да има стойност в живота ми. За да се съвзема от падението, би трябвало да се родя отново, както става с изсъхналите растения, когато отново стават зелени, жадни за въздух и светлина.

Флоренция, март 1520 година.

Нямам какво да пиша, а и загубих желание да продължавам с този летопис на моя живот. Но случи се нещо важно и неочаквано и то ме накара да взема пак перото. За това се говори навсякъде. Вестта тръгна от двореца на Медичите на улица Ларга. Не се съмнявам, че вече цяла Италия и целият свят знаят, че Рафаело е мъртъв.

Беше млад, трийсет и седем годишен, и затова не е помислил да остави писмено завещание. Но въпреки това уредил всичките си работи, разпореждайки се чрез хората, които са се грижили за него през малкото дни на болестта му, смятана от всички за твърде необикновена. Преди всичко се погрижил за душата си: изповядал се и приел светото причастие. Поискал да го погребат в Пантеона в Рим. Оставил и парична сума за изграждане на гробница. После помислил и за наследниците си, за учениците си и за бедните. Повикал Балдасаре Турини, датария на Лъв Х, и Джовани Бранконио, човек също близък на папата, за да им възложи изпълнението на разпорежданията си.

И така, Рафаело ни напусна по същия изящен начин, по който бе и живял. Помислил е и за Маргарита от Трастевере. Оставил ѝ е къща и пари. Осигурил я е за цял живот. Показал се е щедър към всички. Но си отиде така неочаквано, че хората още не могат да повярват. Някой вече каза: „Можеше още да бъде сред нас. Беше неблагоприятен и сам си изгори живота.“ Във Флоренция се говорят и други глупости.

Тук би трябвало да спра с писането, защото, струва ми се, казах всичко за смъртта на Рафаело. Но искам да добавя нещо, което може би е важно. Познавах Рафаело добре и от Флоренция, и от Рим. Не общувахме, всеки си имаше свой живот, но на всекиго от нас бяха известни делата на другия — какво върши и какво говори. Знаехме всичко един за друг, дори планове и възжеланията си.

За кончината на Рафаело се изказват две предположения. Някои разправят, че когато работел в дома на Агостино Киджи на брега на Тибър, от Ватикана дошло нареждане да се яви веднага пред Лъв Х. Усърден както винаги, загрижен да не би папата да го чака дълго, да не би да му причини и най-малката досада, захвърлил четките и тръгнал веднага. Изминал тичешком цялото разстояние от брега на Тибър до папския дворец. Пристигнал задъхан и изпотен. Навярно никога преди не бил тичал така. Папата го упрекнал за това, оставил го да се съвземе и тогава подел разговор с него. После Рафаело, много изморен от

аудиенцията, предпочел да отиде и да си легне, вместо да се върне на работа. Още същата вечер го втресло и треската продължила няколко дни — до смъртта му. Аз обаче съм склонен да се съглася с онези, които смятат, че причината за края на Рафаело не е само това прословуто тичане, но и прекаленото му отдаване на любовните наслади.

В Рим се знаеше за тази страна на живота му. Папата също беше в течение. Не му стигаше красивата и неудържима Маргарита. Търсеше и други жени или по-точно други жени идваха при него охотно. И той падаше в прегръдките им, когато и както можеше, без да се щади, като че силите му бяха неизчерпаеми. А всъщност този начин на живот не беше за него. Впрочем баща му Джовани е умрял млад, а майка му, Маджа Чарла, се е поминала още по-млада. Сестра му, по-малка от него, е живяла съвсем кратко. Изглежда, в семейството му е вилняла охтиката, тоест гръдната болест.

Всичко това обаче не бе накарало Рафаело да се замисли сериозно, след като си позволяваше да живее така, както е известно. Не го бе накарало да бъде поне малко по-предпазлив. Самата живопис го тласкаше по този път — в трескавата си жажда за работа той забравяше, че е човек като другите, дори по-уязвим от тях.

Пълнокръвното съществуване, пълното отдаване на изкуството и на живота — това предопредели края му. Рафаело умря от работа и от любов. Истината е тази. Само малко дни можа да се бори с последствията от труда и от любовните увлечения.

Всеки се труди и живее по свой начин. И аз се трудя и живея по начин, присъщ само на мен, така че не мога да упреквам Рафаело за неговия край. Няма да повтарям като другите, че ни е напуснал преждевременно. Всъщност той ни остави тогава, когато самият той намери за нужно.

Сега всички го оплакват — ученици, чираци, приятели, познати. Оплаква го и папа Лъв, Всички те са като вдовици на Рафаело. И са толкова много.

Миналата година, когато при двора на френския крал почина Леонардо, във Флоренция не се виждаха толкова тъжни лица. Бих казал, че Леонардо ни остави без всякакъв шум. Единственото по-значително събитие по този повод беше поменът за него в църквата „Санта Мария Новела“. Но Леонардо беше „фантазьор“, а Рафаело —

не само човек „положителен“, но и „мъдър“. Известно е, че днес „фантазьорите“ ги зачитат по-малко и от лудите. Най-често не се ползват дори с добро име.

За себе си ще кажа само, че времето ми минава в уреждане на сметки и сметчици по работата в каменоломните. Старая се да удовлетвори или да успокоявам, доколкото мога, хората, с които имам вземане-даване във връзка с фасадата на „Сан Лоренцо“. Засега не става дума ни за скулптура, ни за живопис. Затова пък се върнах към поезията.

Април 1520 година.

---

[1] Беден обуцар — думата е за Пиетро Аретино (1492–1556) — литератор и сатирик. ↑

[2] Агостино Киджи, наречен Великолепни (ок. 1465–1520) — banker, построил в Рим двореца Фарнезина. ↑

[3] Паоло Джовио (1483–1552) — медик и историк. ↑

[4] Пиетро Бембо (1470–1547) — писател, историк, лингвист; секретар на папа Лъв X (1512–1519), кардинал (1519 г.), поддръжник на италианския литературен език на основата на тосканския диалект. ↑

[5] Лукреция Борджа (1480–1519) — дъщеря на папа Александър VI, покровителка на поети и художници; омъжена (трети брак) за херцога на Ферара, Алфонсо I д'Есте. ↑

[6] Мачел деи Корви (Гарванова салхана — итал.) — римски район (XVI в.), близо до говеждия пазар на мястото на форума на император Траян. ↑

[7] Бастиано Лучани, известен под името Себастиано дел Пиомбо (1485–1547) — венециански живописец, приятел на Микеланджело. В текста бива назоваван Бастиано и Себастиано. ↑

[8] Ватиканските пещери — низ от гробници на папи и други знатни личности под базиликата „Св. Петър“. ↑

[9] Горици — Йохан Горитц — член на Кардиналската колегия, произхождащ от Люксембург. ↑

[10] Джокондо, Джовани Монсиньори (1433–1515) — монах-доминиканец, архитект, хуманист. ↑

[11] Витрувий, Марк Полион (I в. пр.н.е.) — автор на трактата „За архитектурата“. ↑

[12] Трастевере — отвъд реката Тибър (итал.), наименование на квартал в Рим. — Б.пр. ↑

[13] *Magister operis* (лат.) — ръководител на строежа. ↑

[14] *Operis administer et coadiutor* (лат.) — разпоредител и помощник-ръководител на строежа. ↑

[15] Едно кълбо — на семейния герб на Медичите са изобразени шест кълба. ↑

[16] *Comes Palatinus* (лат.) — граф при двора. ↑

[17] Якопо Салвиати — потомък на известен флорентински род. През 1486 г. се оженил за Лукреция Медичи, сестра на папа Лъв X. ↑

[18] Сдружението на вълнарите — един от най-богатите и влиятелни цехове във Флоренция, от който било зависимо и Настоятелството на флорентинската катедрала. ↑

[19] Лука от Кортонa — Лука Синьорели (1450–1523) — тоскански живописец. ↑

ШЕСТА ЧАСТ

Флоренция, септември 1520 година.

Всяка буря отминава и настъпва затишие. Отмина и моята. Сега работя за същите тези господа, които спряха работата по фасадата на „Сан Лоренцо“, след като ми я бяха възложили. Става дума за строежа на един параклис с гробниците на Лоренцо Великолепни, на брат му Джулиано, на Джулиано, херцог Немурски, и на Лоренцо, херцог Урбински. Кардинал Джулио, братовчедът на Лъв Х, изглежда, иска да ми повери и изграждането на една библиотека. В същото време имам чувството, че първите ми рисунки за гробниците не са го задоволители напълно.

В библиотеката, която Медичите искат да построят на площад Сан Лоренцо, ще бъдат събрани всички книги на Лоренцо Великолепни, на неговите родственици, на много придворни на Медичите, както и книгите, с които родът ще се сдобива с течение на времето. Параклисът и библиотеката са, както се казва, отговорна работа и ще ми струват доста усилия, тъй като за пръв път се заемам с архитектура. Още не се говори за сключване на договори.

Всичко е много неопределено, както са неопределени и предложенията на кардинал Джулио. Междувременно работя без особено напрежение и изчакам. Не искам да се разпалвам много, както стана с фасадата. Медичите ги познавам добре.

Освен това не съм в състояние да поема твърдо задължение към кардинал Джулио. Не мога да му обещавам нищо, защото съм много зле със здравето. Стигнах дотам, че като работя един ден, след това трябва три да почивам. Лекарите твърдят, че ще се съвзема, макар и бавно, но не им вярвам много. Привичките ми станаха като на старец. Това, което до вчера вършех с лекота, днес вече ми струва много усилия.

На всичко отгоре все още е в сила договорът с Дела Ровере за гробницата на папа Юлий. Вчера Бачо д'Аньоло ми каза, че Медичите не желаели тази гробница да бъде построена. Поисках да ми обясни как стоят нещата и той каза:

— Медичите могат да търпят само хора, които стоят по-долу от тях... Гледат с лошо око на всеки, който надига много глава, а тази гробница ще бъде проява на престиж за Дела Ровере.

— Та нали размерите ѝ бяха сведени до една фасада?!

— Рисунката на картоната си остава внушителна — рече Бачо. — Това дразни Медичите.

— Тогава ти си съгласен с тези, които приказват, че като ми възложиха фасадата на „Сан Лоренцо“, те са искали да ме отклонят от работата ми над гробницата.

— Не от днес и не от вчера, а от години мисля това — отвърна без колебание Бачо.

— Смяташ следователно, че тази поръчка е била само един хитър ход на Медичите?

— Разбира се. И струва ми се, постигнаха целта си.

Все още не вярвам в тази история за лукавството на Медичите. Впрочем вярно е, че бях принуден да изоставя работата по гробницата на Юлий, но вярно е също така, че сега я подхваля пак.

От април насам Бастиано Лучани ми писа на няколко пъти с молба да издействам от папата да изпише той Залата на папите. Отначало ме уверяваше, че учениците на Рафаело упорито се домогвали до тази поръчка и искали да изпишат залата с маслени бои. Сега пък, когато писмата ми не доведоха до очаквания резултат, ми предлага аз да се заема с тези фрески, само и само да не попаднат в ръцете на Рафаеловите ученици.

За тази своя идея той ми пише по странен начин: „Казаха ми под строг секрет, че на папата не допадало направеното от учениците на Рафаело. Истината е, че украсата на тази зала не е работа за млади — тя е достойна само за вас. Не се учудвайте, че не ви осведомих по-рано за това...“ После продължава: „Това е най-голямото и най-хубавото произведение, което човек би могъл да си представи и, ако сполучи да вземе поръчката, ще спечели голяма слава и богатство. От вас зависи всичко...“

В тези думи на Бастиано долавям наивно хитруване и опит, който никак не ми харесва, да ме примамва със слава и богатства. В края на същото писмо Бастиано, отчаян, че не е успял да получи никакви пари,

пише доста комично: „Убеден съм, че ако исках тези пари, за да ги дам на някоя лека жена, досега да съм ги получил; но нали ми са необходими, за да омъжа една от сестрите си — дяволът се заяде.“ В заключение ще кажа, че за тези пари ще трябва да се погрижа аз. „Заради името Христово“, както пише моят приятел.

Не зная дали да настоявам отново пред Медичите да възложат Залата на папите на Бастиано. Ще бъде, изглежда, напразно. Папата е благоразположен към учениците на Рафаело и не вярвам да им откаже нещо, което вече е било възложено на урбинския художник. Като се накая да пиша на венецианеца, ще му обясня и това. Надявам се, че то ще му отвори повече очите. Колкото до идеята да се заема аз с тази зала, да си я избие веднъж завинаги от главата.

В градините Оричелари често се събират учени флорентинци, които обичат свободата повече, отколкото предполагат днешните власти на Флоренция. В тези градини, или по-точно в този свободомислещ кръжец, където ходя често и аз, вчера се обсъждаше въпросът за избора на новия папа и за влиянието, което той може да окаже върху войната между испанци и французи. Всички се съгласихме, че за да се възстанови републиката във Флоренция, е необходимо на следващия конклав^[1] да бъде отхвърлена кандидатурата на кардинал Джулиано, за папа да бъде избран Содерини, който клони към републиканската форма на управление, и Ватиканът да промени политиката си в полза на Франция (разправят на шега, че Лъв Х умрял от радост, като научил за поражението на французите при Милано).

Кардинал Джулио, комуто са известни настроенятия на флорентинците и на хората, събиращи се в градините Оричелари, за да затвърди позициите си, разклатени след смъртта на папата, негов братовчед, обещава да възстанови Големия съвет и други органи на републиканското управление, премахнати от Медичите през 1512 година. С тази маневра той преследва две цели: да омаловажи обещанията на Содерини и да си спечели привърженици от средите на „плаещите“ и „бесните“ и на образованите флорентинци.

В тази насока той направи сполучлив ход с освобождаването на политическите затворници. Слухът, който се разнесе тези дни, че ще бъде обнародвана нова конституция, също укрепва позициите на Джулио и заблуждава още повече народа относно истинските намерения на Медичите, които винаги са били легитимисти —

привърженици на неограничената власт. За да получат желаните реформи, флорентинците, според кардинала, трябвало да изчакат края на войната в Северна Италия. Медичите — сега от тях са останали само кардиналът и двама-трима незаконородени младежи — искат да провъзгласят новата конституция в тържествена обстановка...

Днес в дома ми на улица Моца дойде Батиста дела Пала. Както обикновено, говорихме за политическите събития, а и за някои произведения на изкуството, които моят приятел трябва да купи във Флоренция, за да ги изпрати във Франция. Убежденията на моя приятел не са се променили: Флоренция, за да бъде свободна, трябва да изгони Медичите и дворецът им на улица Ларга да бъде разрушен, защото „в това гнездо — казва Батиста за двореца — са се измътили всички незаконородени ястреби-тирани на Флоренция“.

Приятелят ми е разпален републиканец. Когато му възразих, че преувеличава с приказките си, за малко не си тръгна разгневен. После се успокои и ми каза:

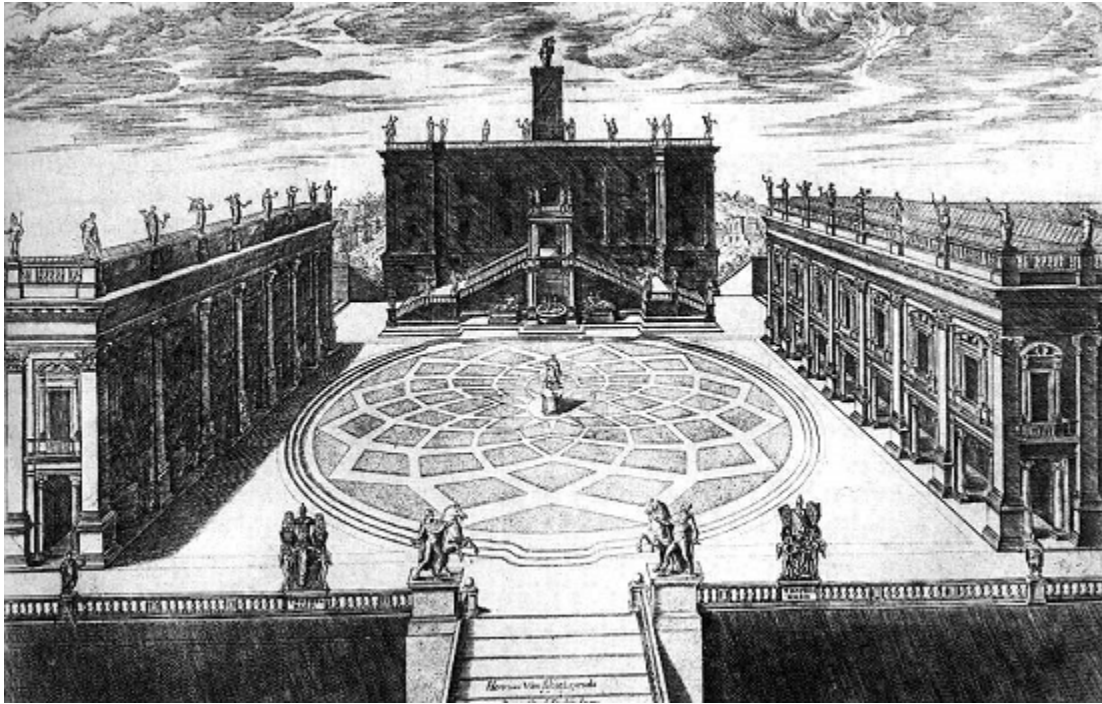
— Трябва да сте по-твърд в убежденията си. Мисля, че е лошо с една думичка дори да подцениш вината на враговете на републиката, отколкото да я преувеличиш.

В тези думи има нещо вярно.

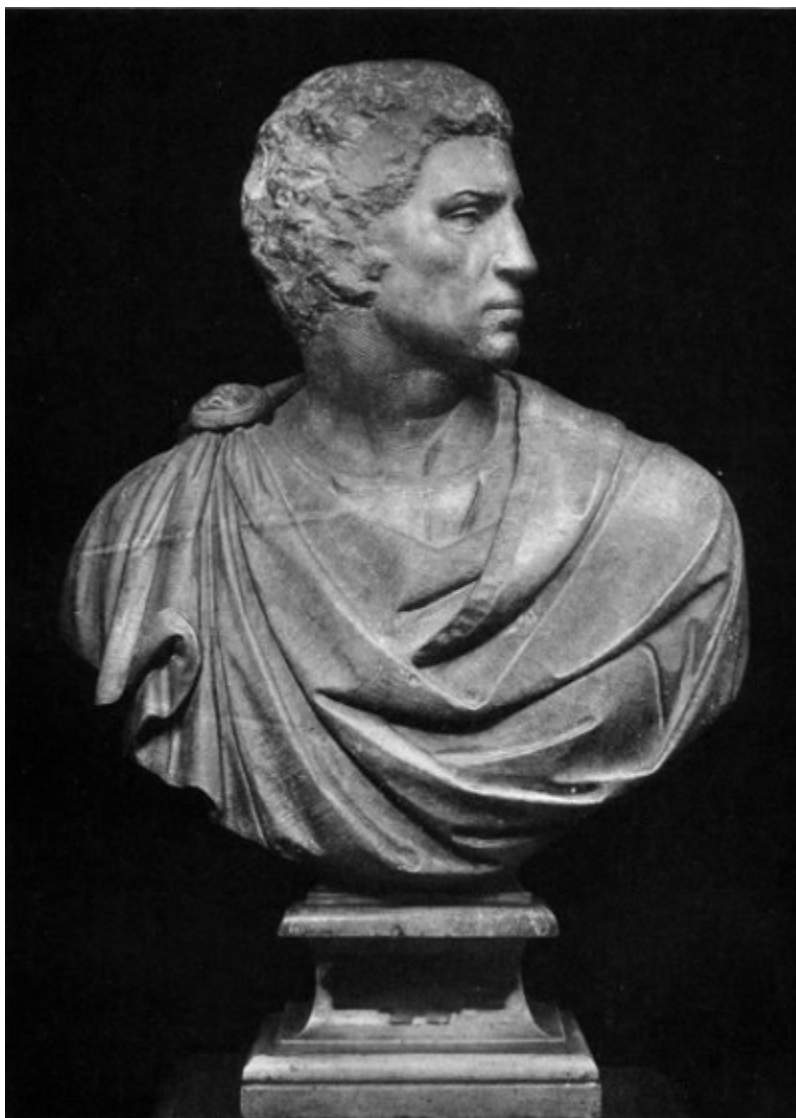
Пиетро Урбано, когото изпратих в Рим, за да се заеме със статуята на Христос на кръста, останала в ателието ми в Мачел деи Корви, изглежда, не е свършил добра работа. Няколко души вече ми казаха, че е развалил на много места статуята, така че моята ръка в нея вече не може да се познае. Ако това е вярно, значи Пиетро не се е придържал към наставленията ми.

Битката при Кашина. Етюд.

Римският капитолий. Проект на Микеланджело.

Брут. Мраморен бюст 1539 г. Флоренция, Национален музей Барджело.

Капела Паолина. Рим, Ватикана.

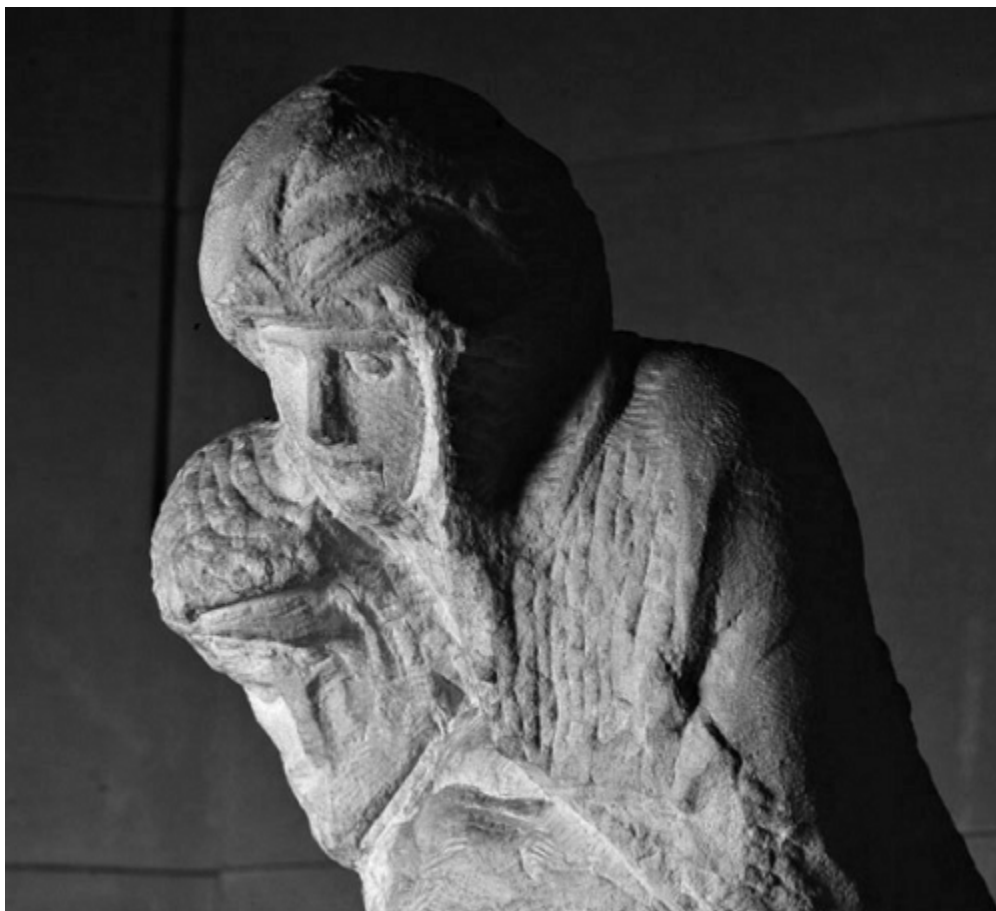

Куполът на катедралата „Свети Петър“ в Рим. 1557–1561 г.

Превращението на св. Павел. Фрескова живопис 1542–1550 г. Капела Паолина.

Пиета Ронданини. Мраморна група. 1553–1564 г. Милано, Кастело Сфорцеско.

Въпреки моите съвети, в Рим младежът се е отдал на лек живот. Разправяха ми тук, във Флоренция, че вечер обикалял кръчмите и пилеел парите ми на комар. Ходел дори с развалени жени. Щом му отпуснах юздите, този мой непрокопсаник се разбесня.

Сегашните времена не са много благоприятни за изкуството, особено когато то е свързано със строителство. Кардинал Джулио сега е зает с твърде важни дела и не е в състояние да ми даде окончателни нареждания за работите, които трябва да се изпълнят в „Сан Лоренцо“, тоест параклиса с гробниците на Лоренцо и Джулиано и новата библиотека. Обяснимо е, че сега на кардинал Джулиано не му е до мене, но все пак не бива да злоупотребява твърде много с търпението ми. С една дума, би могъл откровено да ми каже: „Засега е по-добре да не говорим повече за «Сан Лоренцо».“ В такъв случай ще се чувствам свободен и няма да се залъгвам с илюзии.

Доколкото мога да разбера, словесните увъртания на кардинала и на неговата фамилия във връзка със споменатите работи се дължат и на недоверието им към мен. У кардинал Джулио то се засили от развързката с работата по фасадата на „Сан Лоренцо“. За този провал излязох виновен аз и следователно поуката е да не ми се доверяват много. Но има и друг въпрос — гробницата на папа Юлий. Като ме държи обвързан, макар и само наполовина, с евентуална поръчка за „Сан Лоренцо“, Джулио ме отклонява от задълженията ми към Дела Ровере.

Февруари 1522 година.

Както предвиждах, за да ме принудят да завърша гробницата на Юлий II, Дела Ровере се обърнаха към новия папа (фламандец, епископ на Валядолид). Той подписа документ, с който им дава пълно удовлетворение, а мен поставя в твърде трудно положение. В този документ е казано, че ако не задоволя исканията на наследниците на Юлий, подлежа на съд.

Сега кардинал Джулио Медичи следва да реши дали ще ме остави да работя за Дела Ровере, или ще ме освободи от заплахите им, ако иска да направя гробниците в новия параклис на „Сан Лоренцо“. Не мога да работя за него и постоянно да се страхувам, че срещу мен ще бъдат предприети наказателни мерки. Междувременно трябва да се въздържа и да не утежнявам положението си с тази история — да изчакам всичко да тръгне на добре.

Новият папа, Адриан VI, не храни добри чувства към Медичите, особено към кардинал Джулио, който преди и по време на конклава се стараеше с всички средства да попречи на избирането му. При това този папа и по характер, и по начин на мислене е пълна противоположност на своя предшественик.

Той завари празни ватиканските каси поради разточителството папа Лъв X и един двор, отдаден на безгрижен живот, който той само за няколко дни разпръсна. Във Ватикана сега вече живеят скромно и въздържано. По нареждане на папата се пести от всичко. Спряна е работата по новия храм „Св. Петър“, която дава хляб на половината Рим.

Казват ми, че с възшествието на Адриан VI за Рим е започнала нова епоха. Наричат го папата скъперник.

Ясно е прочее защо молбата на кардинал Дела Ровере относно работата по гробницата бе веднага удовлетворена от новия папа. Сега този въпрос взема сериозен обрат за мене. Загубих и малкото спокойствие, което ми беше останало.

Ако не бях поел спрямо самия себе си задължението да отбелязвам събитията в живота ми, вече не бих писал на тези листа. Така или иначе пиша рядко. Няма го въодушевлението от миналите години. Живея с чувството, че вече няма какво да кажа. Сякаш светът, Рим и Флоренция са толкова обеднели, че не будят никакъв интерес. Изпитвам отвращението на преситения.

Вълнението, което обхвана Флоренция, когато се разкри заговорът срещу кардинал Джулио Медичи, затихна. Заговорниците, осъдени на бърза ръка, са вече в Барджело^[2]. Кардинал Содерини, който, изглежда, е бил подбудителят, е затворен в Кастел Сант'Анджело. Мястото му във Ватикана зае кардинал Джулио, който влезе в Рим, приветстван от народа. Той съумя много ловко да отбие опасния удар и сега, когато властта му стана още по-голяма, Флоренция очаква от него действия, които ще орежат още повече останалата ѝ и без това твърде малко свобода. Не ми се ще да пиша повече за този заговор. Статуите в зачатъчно състояние, които са постоянно пред очите ми тук, ме изпълват със смут и униние. Все още са затворени в мрамора тези роби, родени в промеждутъците между бедите, които ме връхлитаха една подир друга през миналите години. От години те ме следват като сенки. Дотегна ми да работя над тях винаги набързо, да прекъсвам работата си по една или друга причина, без да съм постигнал нещо значително. Имам чувството, че тези роби искат да останат в мрамора.

От последната ми записка до днес е минало много време. Ще кажа, че то не протече съвсем безплодно, защото все пак постигнах известен напредък в работата над гробницата на Юлий II. Но и ако бях писал през миналите месеци, все щеше да има за какво да разкажа.

Имам предвид баща си и нашето семейство. Но да оставим това — днес сядам да пиша за съвсем други неща.

Кардинал Джулио Медичи бе избран за папа. Престарелият Адриан VI остана на папския престол малко повече от година. Сега Дела Ровере с техните изнудвания и заплахи вече не ми вдъхват страх. Уверен съм, че папа Климент VII Медичи ще усмири нетърпението им, ако не ги накара и изобщо да млъкнат.

Новината, че за папа е избран кардинал Джулио, предизвика във Флоренция голямо въодушевление сред народа, който винаги е в неведение и става жертва на всякакви политически машинации. Изобщо възторзите на народа са нещо твърде странно. Не мога да разбера наистина как е възможно да се радват на избора на един Медичи. Сега този род стана фактически господар на цяла Централна Италия, както по времето на папа Лъв X.

Просветените флорентинци не посрещат с особена радост новия избор във Ватикана. Аз също не съм във възторг, макар да бих могъл да извлека известна полза от него.

Ще добавя, че имам да кажа доста неща на Климент VII. Неща стари и нови — за работите, които предстоят в „Сан Лоренцо“, за каменоломните, за добития мрамор, за парите, които напоследък похарчих от собствения си джоб и така нататък. Преди всичко обаче искам той да има доверие в мен.

Работите с Медичите винаги се влачат дълго. Тези господа владеят изкуството да протакат решаването на всеки въпрос. Сега ми е необходимо нареждане на папата, за да мога да продължа строежа на параклиса в „Сан Лоренцо“. Остава да се засводи потонът, да се завърши латерната на върха и да се изпълнят други не по-малко необходими работи. После ще мога да мисля за статуите, с които възнамерявам да украся гробниците на Лоренцо и Джулиано. За да направя всичко това, ми е необходимо не само нареждане, но и работници, и пари.

В най-скоро време ще пиша на Климент VII да се разпорежи за всички тези неща. Чакам вече много време, а е нужно да съм с развързани ръце, за да действам по свое усмотрение. Не ще мога да понеса нов провал.

Ноември 1523 година.

От два блока най-доброкачествен мрамор ще започна в скоро време статуите на Джулиано и Лоренцо. Когато бъдат завършени, те положително ще разочароват всички, които очакват да видят в тях верни портрети на двамата Медичи. Намерението ми е да направя нещо различно от обичайния портрет. Искам да създам образите на двама съвременници, подсказани не само от действителността, но и от виждането ми на художник, както впрочем винаги съм правил. Намирам за излишно да дялам мрамора, за да смая хората с две най-обикновени глави, каквито би могла да извае и прислужницата ми Анджела. Над саркофазите на Лоренцо и Джулиано ще поставя две статуи, които по форма и замисъл ще имат за основа моите скици за шестте седнали големи фигури, предназначени за гробницата на Юлий. От тези шест фигури направих само статуята на Мойсей, която още се намира у дома ми в Рим, в Мачел деи Корви.

Чувствам, че вече съм надминал Мойсей. Статуите в параклиса на Медичите ще представляват също такива седнали фигури, но ще бъдат израз на други чувства, на друг замисъл, бих казал дори на други художествени цели. Винаги съм смятал, че изкуството трябва да бъде постоянно развитие на форми и принципи, така че няма да се повтарям.

Като изключа и най-малкия намек за „портретна прилика“ с двамата Медичи, ще извая две статуи, в които движението ще бъде овладяно от покой — покой, въплътен в жестове, които са сякаш застинали във въздуха. Тези жестове в празното пространство ще направят мрамора безплътен и ще съсредоточат цялата сила на израза в душевния мир на персонажите. Съвсем различно от Мойсей, у когото има движение дори в погледа. Ще изобразя двамата млади мъже силни и спокойни като Давид. Разбира се, не става дума за някакво връщане назад към моята статуя, която е на площада на Синьорията, а за особено духовно родство с нея — аз се чувствам по-близо до Давид, отколкото до Мойсей.

Джовани Фатучи^[3] ми съобщава от Рим, че папата искал да изготвя собственоръчно проектите за библиотеката, а аз все още не знам със сигурност къде ще бъде издигната тя.

За тази работа Фатучи, а чрез него папата, ме беше уведомил по-рано чрез Стефано. Но можех ли да се опра на неговите думи? Нима

този е начинът да се възлага подобна поръчка? Намирам, че това е недопустимо лекомислие от страна на Медичите и на папата, който, още когато беше кардинал, ми бе говорил съвсем неопределено за въпросната библиотека.

Няма да се учудя, ако някой съвсем непознат ратай се появи у дома да ми каже, че папата е наредил чрез Фатучи да се заема наново с фасадата на „Сан Лоренцо“. Лекомислието е способно на всичко. То ражда и илюзии.

Снощи, за да се поразсея от обичайното си униние, приех поканата да вечерям в една кръчма с неколцина приятели. Както става винаги при такива случаи, приказвахме за какво ли не. Разговорите за най-важните събития в обществения живот на града, за жените, за изкуството направиха приятна вечерта. Един от приятелите ми декламира шеговити стихове, които разсмяха и хората от съседните маси. Друг пък, без много да му мисли, прочете едно любовно стихотворение и когато го попитаха на коя е посветено, обърка се и цял почервениял, замълча. Очевидно стиховете бяха отправени към някоя жена, позната на всички ни. Тази весела случка ме предпази да извадя от джоба си едно стихотворение, което бях написал преди няколко дни, вдъхновен от чудните очи на едно момиче. То завършва така:

*Който не я изживява, още нероден е.
А късно дойде ли,
да го кажем между нас,
трябва тя едва родена да умре,
че който не влюбва се
в очи красиви, не живее.*

Контрастът между тези стихове и предложението^[4] да вляза в ордена на францисканците, което ми направи преди време Климент VII, е очевиден.

Но да се върнем към приятелите ми. През цялата вечер най-приказлив беше капитан Куйо. Той говори за живописиста така, че го слушахме с интерес. Друг се прояви, като разказваше забавни и

остроумни истории. Още са на мода анекдотите на Брачолини^[5], познати във всеки владетелски двор в страната. Приятелят ми носеше неговата книга и ни чете от нея. Веселите историйки за проповедника, който възбудил желанията на някакви си невежи жени, и за находчивия отговор на една жена събудиха жив интерес. Но никой от моите приятели, повтарям, никой не се почувства засегнат по някакъв начин от двете разказчета на Брачолини. По-късно, когато един от компанията, за да узнае какво мисля по тези въпроси, ме попита как се държа с жените в леглото, отговорих чистосърдечно, че жените отбягват леглото ми. На вашата възраст? — намеси се капитан Куйо.

— Да, на моята възраст — отвърнах.

— Но вие ненавиждате нашите прелестни жени! — каза тогава някой друг.

— Джовани Петрарка забравил за жените, когато бил на четирийсет години. Дори го е написал — отвърнах. — Леонардо ги остави още по-рано: когато „мръсните желания“, както ги наричаше, престанаха да го вълнуват.

Разговорът ни ставаше все по-непристоен и аз го прекратих тъкмо когато всички приятели очакваха да чуят нещо повече от мене.

Те съдят за влечението на мъжа към жената според общоприетите понятия, смесват любовта с обладанието, чувствата — с похотта. Не мотат да си представят или да възприемат нещо по-различно, защото според тях съществува само един-единствен вид любов — тази, която всички познават.

Какви ли физиономии биха направили приятелите, с които вечерях снощи, ако им попаднеше писмото, което пратих неотдавна на Герардо Перини от Пезаро. Обожавам този младеж, защото съзирам в него необикновена красота, която в мисълта си вече съм превърнал в идеал. Такива образи ме подтикват към творчество. Те са искрата, от която у мен се възпламенява идеята за красота, и тази красота аз винаги се стремя да въплътя.

И така, за статуята над саркофага на Лоренцо в параклиса на Медичите ме вдъхнови Герардо Перини — образ на ведър и уверен в себе си младеж, в чиито черти обаче Герардо няма да познае себе си. За мене изкуството е и любов, но любов непонятна за онези, които ме заобикалят, за семейството ми. Любов, която разбирам само аз.

Днес. 18 октомври 1524 година, изпратих чрез Антонио Мини, който работи с мене, писмо до Джовани Спина^[6]. Моля го да ми съобщи дали е направил нещо по въпроса за пенсията, която ми бе отпусната заради възложената ми работа в параклиса на Медичите и от която се отказах преди осем месеца по причина, която тук ще премълча. Сега искам да си получа тази пенсия, тъй като безпаричието ми причинява безкрайни затруднения и не мога да работя така, както бих желал.

Леонардо Салайо беше прав, като ми казваше, че като се отказвам от пенсията, навреждам единствено на себе си. На същото мнение бяха и Фатучи, и Спина. Не послушах съветите им и сега съм принуден да искам нещо, което сам съм отказал, и то от същите хора, които ме увещаваха да приема каквото ми се полагаше и все още ми се полага. В същото време не само ми натякват, че аз единствен съм си виновен за положението, в което се намирам, че съм могъл да си спестя „смешното“ излагане, но ме упрекват и за други неща, макар още никой да не е разбрал съображенията, които ме накараха да постъпя така на времето. Аз просто смятах за нередно да се заема с една работа, след като съм получил пари за друга — гробницата на Юлий II — която бих изоставил, за да изпълня задълженията си към Медичите.

И в заключение ще кажа: нека повече не ме дразнят по повод на онова, което направих по съвест. Аз трябва да получа, и то час по-скоро, пенсията, отпусната от Климент VII. И не само нея, а и къщата на площад Сан Лоренцо, която напуснах, след като се отказах от пенсията.

Имах намерение да отида в градините Оричелари, но вече се мръква и ще си остана вкъщи. От времето на провалилия се заговор срещу Медичите сбирките там станаха по-малко шумни. Наплашени от гоненията по този повод, много хора престанаха да идват. Сега градините са под наблюдението на агентите на кардинал Кортонa, който управлява града в очакване да предаде властта на Алесандро или Иполито Медичи, не се знае точно на кого, когато пораснат.

Междувременно градът живее в някакво състояние на постоянна тревога. Хората не посещават градините Оричелари, не се събират както по-рано на други обществени места, а сякаш се готвят за нещо

недобро. Предвещават го всички слухове, както и „мерките за сигурност“, въведени в града от послушната на Медичите Синьория.

Някой насъсква сега работниците, с цел да ми ги отнеме и да ги насочи другаде на работа. Говорят им, че съм ги карал да работят много, че съм плащал малко и други такива неща.

Не бих искал да се повтори случилото се в Пиетрасанта с всичките му последици, които се стовариха върху мене. Сега си отварям добре очите и вече изгоних един бърбовец. Дано това послужи за назидание. В Рим Фатучи преговаря, според моите и на папата указания, с посланика на Урбинския херцог по въпроса за гробницата на Юлий II. Писах му вече няколко пъти да се върне във Флоренция, защото в Рим пак се е появила чума и не бих искал моят приятел и пълномощник да заболее по моя вина. Той обаче още не иска да ме послуша. За да бъда чист пред съвестта си, днес отидох при майка му и в присъствието на Граначи я помолих да го убеди да напусне Рим. Надявам се, че Фатучи ще послуша майка си и ще й спести тревогите.

Напоследък семейството ми се разпръсна на разни страни. Баща ми Лудовико и Буонарото с жена си и децата си се оттеглиха в Сетиняно. Там живеят в дома на баба ми Алесандра, майката на Лудовико. С тях е и Джизмондо, който работи в моя чифлик в Сетиняно и се грижи и за имота на баща ни, намиращ се близо до къщата. На улица Моца във Флоренция останаха брат ми Джовансимоне и мона Маргарита.

Често при тях е и чиракът ми Пиетро Урбано. Аз живея в къщата на площад Сан Лоренцо, която ми бе дадена от Климент VII и е близо до работата ми.

Старият Лудовико и Буонарото заминаха, защото не можеха да понасят забележките ми. Що за хора са те? Според тях аз съм длъжен да понасям всички и да си мълча. Но истината е, че разправиите у дома на улица Моца ставаха главно по вина на Лудовико. Нашият семеен глава искаше от мене постоянно пари „за семейството“, като че притежавам банката на Строци.

— Нямам повече пари — казах му веднъж. — Нищо не мога да ви дам.

— Не е вярно. Имаш пари — отвърна старият.

— Казвам ви, че нямам пари.

— Имаш цяло състояние в банката при „Санта Мария Нуова“. Тогава избухнах:

— Вие искате да ме докарате до просяшка тояга, ето истината. Не мога сега да ви дам пари.

Точно по това време се прибра Буонарото. Той послуша малко спора ни и се намеси:

— Вярно е, че имаш богатство и го постоянно расте. Имаш пари в банката на Киджи в Рим. Във Флоренция имаш влог и в банката на Строци... Длъжен си да ни помагаш.

— Забравяш, че притежавам и имоти — рекох на брат си. После попитах и него, и баща ми: — Къде отиват житото, зехтинът и виното от чифлиците ми в Ровенцано, Страдела, Санто Стефано, Поцолатино и Сетиняно?

Буонарото и баща ми ме гледаха слисани.

— Кажете ми кой взема всичко онова, което се получава от моите земи?

Баща ми измънка нещо, което не разбрах. Буонарото запази мълчание.

— Не ви ли стигат земите ми?

— Земите, та земите ти — възкликна Буонарото.

— Вие сте били способен само деца да създавате — обърнах се към баща си — но не и семейство.

И накрая:

— Днес не разполагам с пари и нищо не мога да ви дам. Оправяйте се сами!

Излязох от къщи и се отправих към Сан Лоренцо.

Сега тези господа разправят навсякъде — също като моите съперници — че съм луд. За стария Лудовико съм и негодяй, същински кучи син.

Странна идея хрумна на Медичите: искат да издигна в градината на двореца им един колос, висок четирийсет лакти^[7]. На тези господа явно им е до шегите. Във всеки случай изпратих писмо до Джовани Фатучи, който ми бе писал от името на Медичите за този колос, и в него давам подobaващия отговор. Такова предложение могат да направят само несериозни хора.

От статуите за гробницата на Юлий II, които са в ателието ми, смятам за завършена само една. Представя младеж, който притиска с коляно съборен на земята варварин. Събореният, извил шия, се опитва да нанесе удар на героя, който пък, надвесен над варварина, не се решава да го довърши и гледа замислен встрани, без да го е грижа за неприятеля. Този гений на победата напомня Давид, но е уморен, изтерзан и разкъсван от колебания...

Вчера в градините Оричелари един приятел ми подхвърли шеговито:

— Как така вие, с вашите републикански чувства и убеждения, работите за Медичите?

— Засега няма какво друго да правя във Флоренция — отвърнах, колкото да кажа нещо.

— Според мен противоречие има, когато човек мисли две различни неща за едно и също нещо. А изкуството и политиката са две различни неща. Така че съвсем не си противореча.

— Дори и така да е — повиши глас другият — все пак изкуството служи понякога на политиката...

Около нас се бяха събрали и други приятели. Усмихнах се и обръщайки се към всички, отговорих:

— Приятели, наистина ще се усъмня в схватливостта ви, ако не можете да разберете, че с изкуството си аз служа само на себе си.

Декември 1525 година.

В параклиса на Медичите сега иззиждат свода и гробницата, която е срещу вече иззиданата. По протежение на стените са изправени няколко колони и са разположени нишите-табернакули. Аз работя статуите на Лоренцо и Джулиано и четири алегорични фигури. Работата над алегориите изостава, тъй като мраморът от Карара пристигна със закъснение. Изработването на по-маловажните статуи мисля да възложа на някои млади флорентински скулптори, които много искат да работят с мен и да видят своя творба редом с моите. Към по-възрастните майстори не мога да се обърна, дори да искам, защото работят по стария маниер.

Този път реших да взема помощници и да изпълня онова, което ми каза папата, когато отидох при него в Рим миналата година. Тогава

Климент VII благоволи да ми даде доста съвети, за да „не изпадна в същите грешки“ както преди, грешки, поради които „се провали“ работата ми над фасадата на „Сан Лоренцо“ и които „огорчиха“ братовчед му, Лъв Х.

Но докато папата ме уговаря да си взема помощници, в двора на Медичите се говори, че съм „пилеел пари“ за твърде многото хора, които имам в „Сан Лоренцо“. Аз обаче пари не пилея и щом някой работник свърши възложената му работа, веднага го освобождавам, както това го изисква Джовани Спина, папският ковчежник във Флоренция.

Тези дни помолих Спина да изплати петнайсет дуката на чертожника Стефани, три дуката на Николо ди Джовани, наречен Глухия, за доставката на по-твърд камък, необходим за библиотеката; предупредих го, освен това да уреди сметката на Буонакорси и да го освободи, тъй като повече няма какво да върши.

В това отношение съм точен, дори дребнав. Всеки ден вписвам всички разходи в книга и изравнявам сметките. Това ковчежникът го знае и лесно би могъл да затвори устата на бърборците, които ме представят като разсипник пред него. Буонакорси е протеже на ковчежника.

Медичите бяха прогонени от Флоренция, без някой да им причини зло, тъй като новата управа начело е Николо Капони забрани всякакви прояви на враждебност срещу тях. Гонфалониерът успя да успокои дотолкова духовете, че предотврати разграбването на двореца им. Все пак едва в близките дни ще се разбере дали народът наистина се е умирил след първоначалните, и то доста плахи, мерки, взети от Капони.

Това, което ясно проличава сред голямата врява и нестихващите викове „Да живее възродената република“, „Да живее свободата“, „Смърт на тираните“, е въодушевлението на гражданите, които за часове очистиха залата на Големия съвет от всички пристройки, направени в нея през последните години. Разрушиха стените, с които беше преградена на малки помещения, и изхвърлиха скамейките, където седяха и се разполагаха бившите главорези на Флоренция. Доминиканците осветиха стените на залата и отслужиха благодарствен молебен. Днес над две хиляди граждани се събраха в залата на

Големия съвет, която си възвърна строгото достолепие от времето на Джироламо Савонарола.

Като зашеметен съм от това, което стана. Въпреки че изгонването на Медичите вече се предусещаше, то ме завари неподготвен. Може би защото ходех рядко на сбирките в градините Оричелари, а и защото бях много улисан с работата в „Сан Лоренцо“. Особено напоследък успях доста да я ускоря и лично следях майсторите да работят усърдно. Исках да завърша по-скоро поне най-неотложните работи. Голяма грижа ми беше да покрия параклиса, та дъждовете да не повредят току-що завършените вътрешни работи.

Това успях да направя. Вчера обаче работниците не се явиха в „Сан Лоренцо“, така че бях принуден да спра всичко. Но това не ме опечалява. Възстановяването на републиката може да означава провал за тази ми работа, но въпреки това участвам с жар в сегашните събития. Тираните си отидоха без всякаква съпротива. Сега се готвят да ги последват придворните им. Напускат Флоренция и много художници. Аз обаче, който до вчера работех за Медичите, няма да мръдна от родния си град. Предпочитам да бъда верен на убежденията си и на възстановената република. Ако постъпя иначе, ще излезе, че съм солидарен с Медичите.

Питам се какво вярно има в слуховете за съществуването на някакви тайни връзки между Николо Капони и папата, когото испанците освободиха и който от няколко седмици се намира в Перуджа. Дори да предположим, че тези слухове не са верни, няма спор, че към гонфалониера се проявява голямо недоверие, особено от страна на „бесните“. Те смятат, че решението му да допусне на заседанията на Малкия съвет^[8] да присъстват и знатни флорентинци, сродени с Медичите или отявлени техни привърженици, е опасно за сигурността на Флоренция. Тези хора, много ловки в ораторското изкуство, съумяват почти винаги да се наложат над осемдесетимата членове на Малкия съвет, повечето от които са хора от народа и не са свикнали с лицемерните дискусии, подклаждани от натрапниците.

Стигнахме дотам политическите дела на републиката да се решават от висшата аристокрация, тоест тъкмо от ония, които се отнасят с недоверие към възрождените републикански институции. Тези най-благородни и просветени люде, които бяха толкова плахи в първите дни след освобождението, че не се осмеляваха да се

произнесат по никое решение на осемдесетте, днес са негласните господари на града.

„Не се доверявайте на покварените благородници“ — казваше Савонарола. И за да предпази народа от техните речи, бе накарал да напишат в залата на Големия съвет с едри букви, за да може всеки да го прочете, своето прословуто двустишие:

*Знай, че който иска да разисква,
властта от ръцете ти иска да изтиска.*

Новата управа реши да подсили градските стени. Този път един евентуален опит за връщане няма да се окаже толкова лесен за Медичите, колкото през 1512 година. Сега се вземат мерки да продадем скъпо отново завоюваната свобода.

Тези дни в къщата ни на улица Моца почина Буонарото. От чума. Такива болни ги оставят да умират сами, като кучета, но ние всички се грижехме за него.

Буонарото остави жена и две деца — Франческа и Леонардо, за които грижата поемам аз според последното желание на брат ми. Моят племенник, който е още много малък, ми е много скъп. Мисля за него като за единствен наследник на рода Буонароти. Присъствието му у дома ме утешава.

Франческа, която е по-големичка, ще настаня в манастир, за да бъде възпитавана като девойките от патрицианските семейства.

Юли 1528 година.

Преди известно време ми бе предаден мраморният блок, който се намирал в ателието на Бандинели, за да направя една статуя. Приех поръчката след много настоявания и молби на членовете на Големия съвет. Не мислех да се нагърбвам с отговорността да работя друга статуя тъкмо сега, във време, толкова натежало от събития.

След ужасното разграбване на Рим^[9] от испанците Климент VII се съюзи с техния Карл V. Предстоят ни тежки времена: известно е, че папата иска да върне роднините си във Флоренция с помощта на императора.

Много художници последваха Медичите в изгнанието. Ако бях по-прозорлив, би трябвало и аз да ги последвам, дори да отида в Рим. За мене щеше да бъде по-разумно да покажа, че съм верен на Медичите. Но в тези времена републиката ми е по-скъпа. Като човек с чувство за отговорност и верен на принципите си, мястото ми е тук, във Флоренция. Решавайки да остана верен на републиката, послушах гласа на съвестта си.

Моят приятел Бачо напразно си хаби думи те — той все още ме съветва да напусна Флоренция.

— Ти си художник — каза ми пак днес. — Мястото ти е при този, който ти дава работа.

— Мястото ми е тук — ще работя за републиката.

— Ще трябва обаче да се забъркаш в работи, с каквито един художник не бива да се занимава.

Тази представа за художниците като за хора, откъснати от събитията и от собствената си страна, стоящи над всичко и обитаващи свят, различен от този, предизвиква у мен нещо като зъбобол. Не мога да я понасям. Затова отговорих на Бачо:

— Решението ми е твърдо. Медичите няма да ме видят в Рим.

— Нима ще откажеш предложенията за работа, които продължават да ти правят?

— Не им обръщам никакво внимание.

— Има още време — настоя Бачо. — Можем заедно да отидем в Рим. — Скоро ще започна работа за републиката.

— Решението ти е погрешно... може би ще съжаляваш.

Думите на Бачо породиха у мен колебания и съмнения, но въпреки това му казах да запази за другото съветите си. Преди да си излезе от ателието ми, той добави:

— Моите съвети съвпадат с волята на баща ти... Вчера старият Лудовико ми каза, че този път ще бъде много доволен, ако отидеш в Рим, при папата.

Баща ми, мъдрият човек, който досега не е направил нищо свястно, по-добре сам себе си да посъветва да мълчи. Но да оставим това.

От Франция пристигна Луиджи Аламани^[10], за да ни приканва към споразумение с Карл V и с това засили още повече и без това голямото объркване сред членовете на градската управа. Аристокрацията и „топкаджиите“ са на страната на императора, „бесните“, част от „плачещите“ и най-далновидните граждани държат за краля на Франция. За щастие, при толкова различни мнения и политически програми, надделява идеята за спасението на Флоренция. Неотдавна Големият съвет одобри с голямо мнозинство предложението да се забрани на Капони да преговаря с папските пратеници. Управата трябваше да вземе това решение, за да попречи на маневрите на Климент, който досега ту с ласкателства и обещания, ту със заплахи се опитваше да разедини флорентинците и така да осъществи по-лесно планове си. На всички вече е известно, че папата иска племенниците му отново да вземат властта във Флоренция.

Ако трябваше да записвам всички новини и събития в последно време, не бих могъл да вдигна глава от тези листа. Въпреки че вече пиша само когато се сетя, струва ми се, че отбелязвам премного неща. В същото време работата ми над статуите, които съм започнал, не е напреднала никак. Строежите, с които се захванах по поръчка на Медичите, са изоставени — дори от пазачите.

И ето сега, поел задължения към новата управа във връзка със защитата на републиката, се срещам и разговарям с хора, които никога не съм познавал по-рано — хора, въодушевени от твърдата воля да защитават своята република.

В Ломбардия се водят тежки сражения между испанци, французи и венецианци, а във Флоренция цари голяма възбуда: вече почват да се съмняват в победата на Франция. Още по-лоши новини пристигат от Рим. Изглежда, че младият испански крал е обещал силна подкрепа на папата, за да може той да подчини Флоренция. И като си помисли човек, че републиката не безпокои и не заплашва никого от съседите си, нито пък иска нещо от някого! Причината, за да постъпва папата по този долен начин, е ясна: унижен от враговете си, разочарован от приятелите си и предаден от васалите си, той търси възмездие и е хвърлил око на Флоренция.

За да намери съюзници срещу републиката и да поощрява предателствата против нея, папата не се спира пред никакви обещания. В същото време Капони, който не се вслуша в предупрежденията на Големия съвет, загуби длъжността си на гонфалониер, както и възможността да разменя тайно писма с агентите на Ватикана срещу обещаната му награда — кардиналска шапка за неговия син. Капони се опита да се защити и получи подкрепата на благородниците, но приказките му бяха прекалено трогателни, за да бъдат верни. Трябва да благодари на Бога, че дългата му и патетична реч и великодушието на Кардучи му спасиха главата.

Чумата започна да позатихва. Срещу глада се вземат мерки, като се доставят големи количества храни. Расте броят на хората с шлемове и ризници. Не ще мине много време и всички годни за бой мъже на Флоренция ще надянат бойните доспехи.

Откакто ме назначиха за главен началник на фортификационните съоръжения на Флоренция и на подвластните ѝ територии, пътувам навред из Тоскана, за да проверявам укрепленията на много градове. Наредих да подсилят защитните стени на много селища по протежение на пътищата, които би могла да използва неприятелската войска, ако реши да завземе Флоренция. Тъкмо тези дни се завърнах от Ферара. Не смятам, че този град ще бъде от полза за отбраната, както се надява управата. Обстоятелството, че видях там някое и друго превъзходно оръдие и модерно изградени бастиони, не допринася с нищо артилерията на републиката да стане по-мощна, нито прави по-сигурни стените на Флоренция, на които изпратих да работят стотици мъже от селата. Те ще ги подсилят според новите схващания за употребата на артилерията, която вече се прилага все по-нашироко.

Работата по укрепяването на града щеше да бъде много по-напреднала, ако Канони не беше спъвал осъществяването на проектите ми. Този човек намираше хиляди поводи, за да ме отклонява от тази ми дейност. Ту казваше, че парите били необходими за други, по-неотложни работи, че пари изобщо нямало, че градските стени били добри и такива, каквито са, ту подхвърляше, че подсилването на укрепленията можело да бъде възприето от някои като преследване на не знам какви си цели, да породи подозрения у папата, у императора и

т.н. За мен винаги е имало нещо мътно, нещо против интересите на републиката в упоритостта, с която Канони спъваше изпълнението на плановете ми за отбраната, в опасението му да не би градът да се окаже по-добре укрепен отпреди. И последните събития показаха, че съм бил прав. Новият гонфалониер, Франческо Кардучи, взе много присърце работата по подсилването на градските стени. Когато му предложих да се издигнат укрепления на хълма Сан Миниато, той веднага разбра целесъобразността на предложението ми.

Сега ден и нощ се работи трескаво, за да се навакса пропуснатото по времето на Канони. Бедните работници се трудят като впрегатен добитък с въодушевление, каквото досега не съм виждал. Едни пренасят дървен материал на гръб или превозват с мулета чебъри с вода за разтваряне на грамадите от туф. Навред околоръст Флоренция кипи строителство — това е пояс, който се променя и укрепва всеки ден като по вълшебен начин. Под палещото слънце на този месец август — 1529 година — в праха, който се сипе от скелетата и се вдига като мъгла от земята, флорентинците се трудят и се къпят в пот вече четири месеца, без нито миг почивка.

Нека флорентинските аристократи заповядат на градските стени и се научат веднъж завинаги как най-добре се брани свободата. Да заповядат тук и големите оратори, които на заседанията на осемдесетте представяха лъжата за истина и мамеха простия народ. Но много от тях предпочетоха да избягат, сякаш за да се скрият от знойната жегата и изобщо от флорентинския климат, станал непоносим за тях.

В околностите на Флоренция се събарят къщи, вили и църкви. Само богатите собственици още се опитват да се противопоставят на тези разрушения, наложени от печална необходимост. Това е истинско богатство, което изчезва, сякаш отнесено от вихъра, но без тези загуби не може — решено е, че неприятелят не бива да разполага с никакво прикритие в подстъпите към града.

Днес няколко надзорници по разрушенията дойдоха да ме питат дали не е възможно да се спаси една голяма фреска в трапезарията на манастира „Сан Салви“. Отидох там и на място наредих голямата зала да не се разрушава и така запазих фреската — една „Тайна вечеря“ от Андреа дел Сарто.

Така или иначе флорентинците няма повече да видят много сгради от романската и готическата епоха. Като си помисля колко произведения на изкуството бяха разрушени пред очите ми по моя заповед, силите ми отпадат и съвестта ми се разколебава. Залогът обаче си заслужава такива жертви. Налага се да се разпореждаш и за неща, които не са ти по сърце. Това не подлежи на обсъждане — човек трябва да проявява твърдост и да се нагажда към действителността. Грамадният мраморен блок, който ми даде Синьорията, лежи все още недокоснат наред с много други в ателието ми. Попаднал във водовъртежа на събитията, които тук отбелязвам като някакъв летописец, не ми остава време дори и най-грубо да го одялам. А флорентинците очакват от мене нова статуя — един нов Давид.

Обстановката във Флоренция става все по-напрегната. Новината за сключения мир между Карл V и Франсоа I никак не успокои духовете. Сега Флоренция е изоставена от съюзниците си и е принудена да се брани сама срещу войските на Карл V, които отново нахлуха в Тоскана.

Сродниците на Медичите продължават да напускат Флоренция, отнасяйки със себе си всичко по-ценно, което притежават. Същото правят и много други аристократи. Бягството на знатните, започнало преди една година с единични случаи, сега става все по-масово. Очевидно във Флоренция ще останат накрая само онези, чието единствено богатство е свободата. Ще останат да бранят Флоренция хората от народа, които не притежават нищо и страдат от чумата и от глада, както и немалко смели хора на духа, сред които, разбира се, и някои по-просветени аристократи. Но над защитниците се спуска някаква сянка, а известна студенина проявяват и членовете на градската управа.

Алчни търговци ограбват града — изкупуват всичко, което им предлагат по-състоятелните флорентинци, понякога на смешно ниски цени. Златни и сребърни предмети се претопяват, тъй като иначе не е удобно да се изпращат във Франция и Фландрия, опаковат се и тутакси изчезват от погледа на флорентинците. Има хора, които забогатяват, и хора, които все повече обедняват. Има и такива, за които, отбраната на Флоренция е доходна сделка. Това наистина ме отвращава.

Петък. 26 септември 1529 година.

Испаднал съм в състояние на такова отчаяние, каквото не съм изпитвал никога в живота си. Много селища около Флоренция бяха вече завзети от императорските войски, когато в един оживен разговор с Франческо Кардучи се реших да му разкрия нещо, което от дълго време пазех в тайна. Но какво толкова казах на гонфалониера, та да ме упрекне така сурово и да ме обвини в малодушие и подлост?

Мой дълг беше да го предупредя, че предводителят на флорентинските сили, Малатеста Балиони, не изпълнява задълженията си както подобава. Действията му пораждат двоумение у неговите подчинени. Освен това изказах на Кардучи и други мои съмнения във връзка с отбраната на Флоренция.

И въпреки че гонфалониерът възприе така неприязнено казаните истини, помолих го да запази в пълна тайна докладването от мен. Но точно в този миг ме обзе ужасен страх. Скова ме истински ужас. В главата ми се разрази буря от объркани мисли, страшни предчувствия за предстояща разплата. Представих си, че ако узнае какво съм говорил на Кардучи, Балиони ще се постарае да се отърве от мене. Бастионите на Сан Миниато се превърнаха в затвор за мен, от чиито стени главата ми щеше да се отърколи върху шлемовете на неприятеля. Флоренция караше мозъка ми да гори.

И тогава реших да избягам. В Кастелнуово ди Гарфаняна отказах да се срещна с Николо Капони, във Ферара не приех гостоприемството на херцога, във Венеция отклоних веднага направените ми предложения от „Серенисима“^[11] и се приютих в квартала Джудека^[12], избягвайки досадното внимание на ревностните почитатели, които се намират навсякъде.

Преследват ме посланици на много страни, за да изтръгнат едно или друго обещание от мен, за да ме обвържат към техните господари с някой от тия вечни договори. Всички искат да се възползват от положението, в което се намирам. Мнозина си мислят, че единственото желание на напалшения и сломен Микеланджело е да бяга — във Франция или дори в пъкъла. Но някои искат да ме задържат във

Венеция. Днес градската управа, подновявайки тези си опити, ме уведоми, че с моето присъствие във Венеция „оказвам и ще оказвам чест на Републиката“.

Тези господа не си дават сметка, че ако приема предложенията им, ще накърня честта на друга република. Забравят, че съм флорентинец. Никога няма да се отрека от родината си. И никога друг път не съм си мислел с толкова обич за Флоренция, където въпреки недостойните машинации на неколцина интриганти народът се бори и страда. Затворен съм в тая стая, сред най-дълбока тишина, започват да ме налягат всевъзможни съмнения, дали съм постъпил правилно. Прокрадва се и мисълта да се върна обратно, но ме спира единствено още неуталоженият страх.

Покоят и самотата — единствената утеха на измъчената ми душа — са целебни за треската, която ме изгаря. Сега вече мога да кажа съвсем откровено, че започвам да мисля, вместо да фантазирам. Но животът, ах, този мой провален живот!

Синьорията постанови, че всички избягали от територията на републиката ще бъдат смятани за бунтовници, ако не се завърнат до седми октомври. Моето име не е включено в списъка на бегълците. Изглежда, че властите ми дават отсрочка от няколко дни. Този жест показва безспорно, че се проявява голямо разбиране по отношение на мен и че ако се върна, във Флоренция са склонни да простят дезертирането ми. Но всесилният Балиони и другите предатели са все още там и аз се страхувам от тях. Никак не ми е лесно да реша да се върна във Флоренция. Освен това бих искал да разбера дали говорят истината ония, които ме съветват да не разчитам на прошка и смятат, че каузата на Флоренция е вече загубена. Само аз си знам какъв смут всяват в душата ми тези съвети и тези слухове, както и указът на републиката, който направи още по-мъчителни дните ми.

Една проява на смелост, един жест на вяроност към Флоренция и нейните бранители ме доведе до положението да бъде смятан за подлец и предател. Но бягството ще ми бъде простено...

Чрез някой си Бастиано ди Франческо флорентинската управа ми изпрати пропуск, за да се върна във Флоренция. Очевидно Галеото Джуни, посланикът на Синьорията при Ферарския херцог, е действал с похвално усърдие по моя случай. Освен пропуска, пратеникът Бастиано ми предаде много писма от флорентински приятели. Умоляват ме най-трогателно да заема пак своето място сред защитниците на републиката. Приятелят ми Батиста дела Пала пише дословно: „Всички приятели единодушно ми казаха да се върнете незабавно в родината, за да запазите и себе си, и тях, и честта си и за да се радвате плодотворно на времената, така очаквани и желани от вас.“ Благородният ми приятел, като ми припомня разговорите, водени с него и с други за необходимостта да създадем едно просветено отечество, ме приканва незабавно да се върна. Но в писмото си той изразява прекомерна увереност в успеха на съпротивата. Батиста вярва с младежка наивност, че очакваните и желани от мене времена са наистина близки.

„Ела си, Микеланджело, защото делото на Флоренция е свято и право“ — чета в едно от писмата, пристигнали от Флоренция. В друго е казано: „Уверени сме, че не ще измениш на републиката, нито на свободата.“ — „Или ще загинем всички под тези стени, или ще загинат тираните“ — прочетох в трето. В този куп листа, изпълнени с възторжени чувства, за тържеството на Флоренция и за нейната щастлива участ пишат като за нещо вече станало.

Днешният ден беше най-малко тъжният от всички, които прекарах във Венеция. Призивите на моите приятели разтърсиха съвестта ми и отстраниха не едно съмнение.

След двумесечно отсъствие заех отново длъжността си на главен началник на фортификационните съоръжения във Флоренция. Разрушава се всичко онова, което бе запазено досега в предградията. Манастирите, вилите, къщите се изравняват със земята не вече с кирки, а с огън, който бързо изпепелява всичко. Цялото пространство пред градските стени е изпълнено с пламъци и дим. От местата, от които най-добре се вижда полето, гражданите наблюдават огромните кладии в околностите. Зрелището е неописуемо.

Навсякъде в града са изписани по стените думите: „Бедни, но свободни!“ Такъв е отговорът на флорентинците на решението, взето

от управата, да им наложи тежък данък, за да посрещне разходите по войната.

24 ноември 1529 година — четвъртият ден от завръщането ми във Флоренция.

Ако някой ме запита какви чувства изпитвам, когато се намирам на крепостните стени, отговорът ми няма никак да съответства на сегашното настроение във Флоренция. Обезкуражен съм и изпълнен с подозрения по ред причини. Липсва ми смелост да поискам и най-незначителното сведение за събитията, които стават около мене. Не се доверявам никому. Който и да дойде при мене с някаква новина, вярна или невярна, тутакси го отправям. Заклел съм се пред себе си да не слушам нищо от никого. Добро или лошо, лицемерно или подло, това ми поведение ме предпазва от нови неприятни приключения. Ако длъжността не ми налагаше да съм във връзка с всички, които отговарят за хода на отбраната, щях да живея, без да се срещам с никого. Групи хора от владенията на републиката преминават през неприятелските линии и търсят убежище във Флоренция, за да се избавят от всякакви насилия. Флорентинците, жадни за някаква вест, ги обсаждат и обсипват с хиляди въпроси, но новините само засилват опасенията им за участието на роднините, останали далеч, и затвърдяват още повече волята им да се борят докрай.

Големият съвет избра със значително мнозинство Рафаело Джиролами за гонфалониер и отхвърли домогванията на Кардучи, който искаше да бъде преизбран. Новият гонфалониер произхожда от стар флорентински род и минава за човек решителен, без да е вироглав и фанатик, какъвто сега искат да изкарат, че е бил Кардучи, който до последния момент управляваше с примерно умение и храброст.

Не мога да си обясня как Джиролами успя да направи така, че се забрави за службата му при Медичите. Не разбирам напълно и поведението на „плачещите“, които гласуваха против Кардучи може би само защото малко залягаше за религиозните дела.

Новият гонфалониер дължи избирането си на уменията, което прояви като комисар по отбраната, както и на своето държане без всякакво важничене с всички, които са имали работа с него. Виждах го всеки ден и мога да кажа, че го познавам добре. За разлика от Джиролами, Кардучи проявяваше понякога прекалена самоувереност,

която беше страх и недоволство. Много често се нахвърляше срещу папата с настървение, присъщо на най-фанатичните монаси от манастира „Сан Марко“.

Струва ми се, че този приятел Лупо, заел позиция с оръдието си на върха на най-близката до мене кула, стреля и когато не е необходимо. Изстрелите му ме карат да не си лягам изобщо или пък, ако съм си легнал, ме вдигат на крак. Но аз забравям, че съм в обсаден град и че Лупо просто изпълнява дълга си.

Преди време си спомних за обещанието, което бях дал на Ферарския херцог, и започнах да рисувам за него картина, изобразяваща една пищна Леда, която се развлича с белоснежен лебед между краката ѝ. Ако „плачещите“ и отец Захарий от доминиканците зърнат тази картина, има опасност да ми отсекаат главата или да се видя окован в затвора сред шпиони и предатели. Като казвам това, никак не преувеличавам, защото всяко „посегателство“ срещу религията или така наречения обществен морал се наказва безмилостно. Затова на тази Леда се радват само моите очи.

Сам не разбирам какво ме тегли към подобни сюжети, които, поне във времена като днешните, следва решително да отблъсквам, за да избягвам всякакви емоции, свързани не само е изкуството.

Гладът започна да се усеща и бежанците, които пристигат от градовете, завзети от Оранския принц^[13], влошават още повече положението. Колкото и големи количества припаси да са складирани във Флоренция, питам се как управата ще успее да изхрани през следващите месеци един град, чието население е толкова нараснало. А предсказанията и проповедите на доминиканците пред тълпите, чието настроение е променливо, макар все още да не са загубили вяра, укрепват наистина духовете, но са безсилни да снабдят града с храна.

За днес само ще добавя, че ако събитията не вземат никакъв обрат, императорските войски ще се озоват скоро под стените на Флоренция. Завземането на Синя, Монтепулчано, Пиетрасанта и на още много селища през последните седмици е предвестник на пълното ни обкръжаване.

Въпреки преговорите, интригите, проявите на вероломство и на смелост, тези февруарски дни се нижат доста еднообразно за мен. Не съм наистина човек, годен да издържи обсади и да носи железни доспехи, но се примирих и ще изпълнявам дълга си до самия епilog на трагедията. Рядко се отдалечавам от крепостните стени, срещам се с някой и друг приятел, чета. Чувствам голяма необходимост да отвличам вниманието си, да се разсейвам постоянно, за да не мисля.

Тази година карнавалът не зарадва никого. Дори щеше да мине съвсем незабелязано, ако тук-там неколцина младежи не бяха вдигнали малко врява, за да нарушат еднообразието.

Забравих да отбележа, че тайният камерхер^[14] на Климент VII, Якопо Джиролами, е брат на нашия гонфалониер, който пък е враг на папата. Ето факт, достоен за удивление (независимо от това обстоятелство гонфалониерът отлично изпълнява задълженията си). Но ще предизвикам още по-голямо учудване, като кажа, че Балиони се надява да получи отново Перуджа от папа Климент и носи на шлема си девиза „Либертас“^[15] Но засега стига.

Февруари 1530 година.

Флорентинските бойци често излизат от крепостните стени и влизат в бой с испанците и с предателите, сражаващи се на тяхна страна. Неприятелят обаче избягва схватките и заявява, че предпочита да ни остави да измрем от глад. „Затворени сте като в капан, уважаеми господа републиканци. Когато влезем във Флоренция, ако не сте пукнали от глад, ще ви избием всички.“

Такива са мерзките и ненавистни думи, които предателите отправят към нашето опълчение. Ако победят ревностните поклонници на Медичите, във Флоренция ще се разиграе трагедия, каквато градът не е виждал досега. Гражданите обаче, въпреки лишенията, в които живеят, и въпреки чумата, която отново ги заплашва, повтарят навсякъде известното четиристишие:

*Че Флоренция си превзел,
светейши, не ще можеш ти да кажеш.
Най-много един град измрел*

ще имаш — та да го миропомажеш.

Волю-неволю и аз споделям тази отчаяна решимост да се отиде на смърт, но тя ме изпълва с тъга. Във въображението си, изпълнено със зловещи прокоби, вече виждам как из града се движат мъже, станали кожа и кости, и ужасяващи подобия на жени, и чумата — участниците в последното действие на трагедията...

Днес Феручи^[16] успя да достави на града шейсетина крави и волове и това вдъхна малко смелост на отчаяното население. Стадото, предназначено за града, щеше да бъде много по-голямо, ако не бяха го нападнали испанците. Във Флоренция почти е невъзможно да се види магаре — всички са изклани и изядени. Расте броят на нощните обири, въпреки че се наказват най-строго.

Слухът за предстояща обща атака срещу Флоренция, която Оранският принц подготвял, хвърли в ужас нашите жени. Страхуват се, че Флоренция ще бъде подложена на поголовна сеч и насилие. Споменът за участието на жените при плячкосването на Рим е още жив.

Сега се обмисля обсадата да се разкъса с отчаян опит за пробив, вдъхващ някаква надежда за спасение.

Вчера Бачо Кавалканти^[17] държа реч в катедралата по случай 15 май, деня на възстановяването на свободата, и завърши с призива „Свобода или смърт!“ Днес на площад Сан Джовани хиляди граждани се заклеха във вярност на републиката. И аз присъствах на клетвената церемония. Дълбоко ме развълнуваха лицата на хората и виковете им за отмъщение и смърт. Няма вече съмнение, че за да се стигне до някаква развръзка, всеки е готов на всичко, дори на невъзможното. Привържениците на Савонарола не престават да повтарят, че Флоренция щяла да бъде защищавана от безброй ангели и щяла да излезе победителка във войната, ако, разбира се, прогони далеч от себе си демоните на езичесвото и други дяволщини, за които никога не ми е било ясно какво представляват. Във всеки случай религиозният жар, който е обхванал града, е свидетелство за невероятната всеотдайност, с

която гражданите изпълняват декрета на Синьорията, по силата, на който всички, неучастващи пряко в отбраната, са длъжни да се молят на колене, където и да се намират, когато голямата камбана на двореца на Синьорията даде знак, че неприятелят напада. Трябва да кажа, че действията на Феручи вдъхват много надежди в душите на хората. Политическата обстановка във Флоренция става все по-напрегната и преследванията се засилват заедно с приближаването на края на войната. Но тези, чиито глави падат, не са истинските врагове, спотаили се в града. Това са нещастници, които непредпазливо са изтървали някоя обидна дума за съпротивата, потресени от загубата на близки или пък неспособни повече да понасят този адски живот. А помисля ли някой да вкара в затвора разните привърженици на Медичите, които с безкрайна предпазливост подкопават силите на отбраната? Къде се крият агентите на подлеца Валори? Къде са тези неуловими призраци, пръснати из целия град, които донасят на врага за всяка стъпка на флорентинците? Кой закриля хората, които, за да позорят управата, пускат лъжливи слухове за някакви насилия над единайсетгодишната Катерина Медичи, поверена на монахините в манастира „Деле Мурате“? Тези дни, след предълги обсъждания, Големият съвет одобри декрета на Синьорията, с който се налагат нови данъци на гражданите и се постановява да се предаде в касите на хазната всичкото злато, принадлежащо на частни лица, църкви и манастири. Освен туй свалят се, за да бъдат продадени, скъпоценните камъни от кръста на баптистерия^[18] и от митрата, подарък на флорентинците от папа Лъв Х. Обсадата и отбраната ще погълнат всяка вещ, имаща някаква стойност. Но и папата, който плаща на испанците, е заложил всичките си скъпоценности.

Завземането и плякосването на Емполи, падането на Арецо поради предателство и други неблагоприятни обстоятелства означават за нас, флорентинците, загуба на последните ни два източника на продоволствие. Откъсната напълно от останалата територия на републиката, Флоренция ще трябва да разчита вече единствено на жертвоготовността на своите граждани.

Отново се говори за пробиване на обсадата чрез масиран излаз на нашето опълчение и за придвижване към Флоренция на войските, с

които все още разполага Феручи. По този повод се питам какво ли си мисли Балиони за назначаването на Феручи за командуща всички сили на републиката, докато той остава да оглавява отбраната на Флоренция.

От града бяха изгонени много уличници и сводници. Въпреки декрета на Синьорията обаче тази участ бе спестена на бедния народ от околностите, потърсил убежище в града. Досега тези хора принасят само полза било като работят на укрепленията, било като снабдяват града с дърва и фураж с риск да бъдат убити от вражеските патрули. Клетите нещастници! Когато се бяха събрали всички, за да ги изведат вън от града, гледката толкова покърти служителите на Синьорията, че отправиха молба декретът да бъде отменен. Искането им бе веднага удовлетворено (декретът имаше за цел да облекчи прехраната на града). Бяха претърсени всички кули и съвсем малко птици се спасиха от хората, подгонени от глада.

Расте броят на флорентинските граждани, които поради глад или болест се преселват всеки ден в отвъдния свят. Не искам да говоря за чумата и за онези, които от отчаяние си прерязват гърлата или се хвърлят във водите на Арно. С трепет очаквам деня, когато ще мога да напиша на тези листа, че бурята е преминала...

Днес в Барджело бе обесен Лоренцо Содерини — от дълго време давал сведения на Бачо Валори за всичко, което става в града.

Бурни са тези юлски дни. Дни, в които пристигат едно след друго най-противоречиви известия, които ту променят смисъла си, ту придобиват или губят значение. Понякога са толкова оптимистични, че изглеждат невероятни, друг път така те обезсърчават, че губиш всякаква надежда за спасение. Говори се за отстъпки, предателства, масови излизания от крепостта, победи на Феручи по пътя между Пиза и Флоренция и за какво ли още не.

Вече не се виждат струпани хора край дюкяните — няма какво да се продава. Вратите на къщите са залостени. Из града бързат само монасите на „Сан Марко“, носещи последното причастие за умиращите. Свършено е вече с някогашната Флоренция, града на веселието разкоша. Палещото слънце нажежава бастионите и мъчи войниците, които, потънали в пот и зной, гледат Арно и мечтаят да се разхладят във водите му.

Юли 1530 година.

Вчера, 31 юли, десет хиляди войници преминаха под строй през града, а днес флорентинският народ излезе на шествие, начело с предания му Джиролами и членовете на Синьорията и на Големия съвет. Вчера ръководителите на съпротивата приеха светото причастие в катедралата. Като един от тях се причестих и аз. Ако флорентинските сили успеят да се съединят с войските на Феручи, който идва откъм Пистоя, и ако успеем да овладеем лагера на неприятеля, като го нападнем с друга част от опълчението, градът ще бъде спасен. Но ако тези два опита пропаднат, тогава Климент VII и знатните му племенници ще получат само пепелищата, останали от Флоренция. Такова с крайното решение.

Не зная до каква степен ме е завладяла мисълта за близкото бъдеще, пълно с неизвестности. Зная само, че изпълнявам и ще продължа да изпълнявам дълга си до края на обсадата.

Малатеста Балиони измени на републиката, като лицемерно отказа да изпълни плана на Синьорията за нападение. Това се говори навсякъде. Бедният Франческо Феручи падна убит при Гавиняна. Аз стоях на бастيونите на хълма Сан Миниато почти до самата капитулация и после, без да се вслушвам в ничий съвет, потърсих убежище в църквата „Сан Николо“. Там клисарят ме настани в едно малко помещение на камбанарията.

Отслабнал, уморен и угнетен, с мозък, пламнал от мисли, изживявам дни на най-черно отчаяние. Вестите, които ми носи клисарят, отначало изглеждаха благоприятни за тези, които през време на обсадата се бяха проявили в борбата срещу Медичите. Сега обаче стават все по-тревожни.

Привържениците на Медичи, станали господари на града, убиват и пълнят затворите със свирепост и настървение. За всички онези, които се осланяха на условията за предаването на града, за наивниците, които продължиха да управляват града до последния ден на първото десетдневно на месец август и не успяха да избягат, спасение няма. Днес само шпионите и изменниците се движат във Флоренция с гордо вдигната глава — защитниците на града слагат главите си на дръвника. Някои от укрилите се мои приятели са били издирени и убити, други,

затворени в подземията на двореца на Синьорията и в Барджело, ги очаква същата участ.

Никога досега във Флоренция не е имало толкова жестока политическа разправа. „Бесните“, които държаха властта до 10 август, се отнасяха съвсем иначе с нашите врагове. Докато траеше обсадата, на смърт бяха осъдени само неколцина шпиони, а подозрителните за републиката лица излязоха от затворите с дълги бради и коси, но запазиха главите на раменете си.

На привържениците на Медичи е наредено да ме търсят навсякъде. Затова са обърнали наопаки къщата ми на улица Моца и са претърсили и домовете на някои от моите приятели. Нямам вече сили да се съпротивлявам на страданията. Несигурността за утрешния ден, даже за следващите часове, ме гнети и задушава. Външният ми вид е на човек на път да умре.

Август — датата не зная 1530 година.

Нито за миг не преставам да мисля за сполетелите ме беди и за онова, което ме очаква. Никога досега не съм чувствал такава необходимост да бъда осведомяван за всичко, което става в града, и за решенията, взети в двореца на Синьорията по отношение на лицата, включени в черните списъци. Интересува ме преди всичко какво е отношението на папата към мене и дали е повярвал на думите на противниците ми, които разправяли, че по време на обсадата многократно съм настоявал пред Синьорията дворецът на Медичите да бъде сринат и на мястото му да се отвори площад, наречен Мулешкия, че много пъти съм оскърбявал достойнството на папата, доброто име на племенниците му и така нататък.

Няма да крия, че подобни мисли са ми минавали през ума, но за тях зная само аз. След завръщането си от Венеция станах много предпазлив в приказките си, защото бях сигурен, въпреки противното мнение на другите, че Балиони рано или късно ще измени на републиката.

Така че не бях толкова наивен да изразявам пред други чувства, които в случай на поражение биха ме вкарали в двора на Барджело. Засега все още нямам никакви сведения за семейството ми. Мисля преди всичко за племенника си Леонардо.

Много, много съм любопитен да узная какво мислят флорентинските аристократи за свободата сега, когато — противно на условията за капитулацията — тя остана само като спомен. Тези нещастници, които през последните дни на обсадата, въвн от Флоренция или в нея, искрено бяха повярвали в обещанията на Бачо Валори и на Балиони, ще разберат най-сетне какво значи да преговаряш с емисарите на Медичите.

„Бъдете спокойни — заявил Малатеста Балиони на аристократите, останали в града, — бъдете уверени, че Флоренция няма да се превърне в обор за мулета. Свободата ви ще бъде запазена.“ А другият изменник, Стефано Колона, подхващайки думите на своя наставник, повтарял: „Не се тревожете, защото ще бъде създадена държава, ръководена от достойни хора — такава, каквато искате вие. Синьор Малатеста и аз ще ви помагаме във всяко отношение. Градът ви ще остане свободен.“

Не зная какъв край ми е предопределен, но ако избягна смъртта, сегашните ми страдания ще отстъпят място на други, защото не ще мога да откажа да служа на новите господари. Тази натрапчива мисъл ме кара да гледам по-надалеч от сегашния момент и донейде смекчава страха ми, че ще бъда отведен пред новите съдии, твърде прибързани в произнасянето на присъди.

Доколкото мога да съдя, старите политически устои на Флоренция се рушат и цялата власт се съсредоточава в ръцете на малцината фанатични привърженици на Медичите.

За да придадат демократичен облик на набързо скалъпените нови институции, често свикват народа на площада на Синьорията, за да даде одобрението си. И тази безлика, невежа тълпа с рев и викове одобрява това, което вече е решено. Така всички нови мерки, полицейски и политически, се вземат в името на народа — същият народ, който одобрява и най-злостните гаври със свободата му... Но нали така уж истинската, неподправената свобода е в действие — затова нека старите републиканци бъдат спокойни!

Във Флоренция народната воля е толкова всемогъща, че при звъна на камбани и биенето на барабани тя избира дванайсет души, които сами „ще имат такава власт, каквато има целият флорентински

народ, взет накуп“. Народът, след като покрещи и поръкомаха, докато все още му е разрешено да прави това, ще се намери накрая с вързани ръце и запушена уста, и то ей така, както весело си одобрява всичко. Увличам се в тези разсъждения повече, отколкото всъщност бих желал, навярно защото сега съм тъй далеч от изкуството. Но ако успея да се отърва с изгнание, както много мои приятели републиканци, и ако бог бъде милостив да ми върне здравето, съвсем разсипано сега (с окаения си вид ще предизвикам съжаление дори у полицейските агенти), ще се установя във Венеция или Милано, или във Франция при кралския двор, и ще се занимавам само с изкуство.

Вчера, след като били подложени на ужасни изтезания, в двора на Барджело са били умъртвени главните ръководители на републиката. Неотдавна бе убит и моят приятел Батиста дела Пала — този, който повече от всички други настояваше да се върна от Венеция. Тогава толкова се беше притеснил, задето не се завръщам, че когато узна за решението ми, дойде да ме пресрещне по пътя. Намерихме се в Лука. Очакваше ме там от няколко дни, разтревожен от закъснението ми. Точно сега моят клисар, целият задъхан от стълбите, се втурна с новина при мене: в града се говори, че папският комисар наредил да се зачеркне името ми от списъка на търсените лица. Предполагам, че починът за този жест (ако вестта излезе вярна) изхожда от Климент VII, който може би е склонен да ми „прости“, стига пак да почна да работя за неговия род. Все пак ще остана тук още известно време, защото искам нещата да се изяснят. Някои от търсените плащат сега в затвора за лекотата, с която са повярвали в слухове за милост.

Октомври 1530 година.

Себастиено дел Пиомбо в писмо от 24 февруари 1531 година (първото, което получавам от него след плячкосването на Рим) ми съобщава, че след всичко, което е видял при грабежа на Рим, вече нищо не може да го развълнува, дори свършекът на света. „Сега се надсмивам над всичко“ — твърди той.

Очевидно не само аз имам основания да се оплаквам, че съм страдал. Но за разлика от Себастиано (и другите) съвсем не ми е до

смях. Принуден да си имам работа с убийците на моите най-добри приятели, за мене истинското мъчение започна от деня, в който напуснах убежището си.

Не е трудно да си представи човек моето унижение, като си помисли, че сега работя една статуя на Аполон за Бачо Валори, съставителя на черните списъци и папски комисар. И въпреки че във въображението си виждам стрелата, която моят Аполон посяга да извади от колчана, насочена към същия този възложител, все едно в очите на всички онези, които още се крият или са по затворите, аз ще бъда човекът, преклонил се пред новите господари.

Бях „помилван“ и „опростен“ и следователно ще трябва да платя по някакъв начин за това благоволение. На всичко отгоре ме съветват да гледам весело на живота. Дори Себастиано от Рим ме подканва да си живея спокойно. Имам чувството, че моето съществуване, сравнено с живота на другите, сякаш се е обърнало наопаки и че вървя през света в обратна посока.

Развличам се, като рисувам картони: млади жени, които щастливо се извиват в обятията на възлюбените си — жени още неувяхнали, изгарящи от желания, и девизи, които бягат от ненаситни сатири... Разгневен на всички и на себе си, обзет от униние, неизпитано досега, рисувам тези голи тела (чиито движения и страст са поне искрени) в часовете, когато напускам параклиса на Медичите, наричан сега от всички новата сакристия^[19] на „Сан Лоренцо“. Каквото и да говорят пуританите и монасите, мисля, че едно голо тяло, което с движенията си изразява красота и здраве, съдържа в себе си всички истини на битието.

Тези рисунки използвам за картината, която работя за Бартоломео Бетини. Венера, милвана от Амур, е още една от моите работи в езически дух, които рисувам, за да ме отвличат от зловещите картини, постоянно никнещи във въображението ми. Понякога и сладострастието в една картина може да смекчи тъгата и да разсее досадата, които тегнат над човека в някои часове.

Прословутият мраморен блок, който се прекатури във водата и после бе извлечен, и който веднъж ми отнеха и после върнаха, е даден пак на Бандинели. Хората, които последваха Медичите, когато те бяха

принудени да напуснат за трети път Флоренция, сега могат да имат всичко, каквото си пожелаят. А Климент VII, който ме подлага на тези унижения, твърди, че бил много добре разположен към мене. Със закъснение узнах, че Рафаело Джиролами е починал в Пизанската крепост, където бил преместен от ужасния затвор във Волтера. Тази нова жертва на тиранията е човекът, когото искаха да умъртвят веднага след падането на Флоренция, но бе освободен от затвора поради застъпничеството на Феранте Гонзага, заместил Оранския принц като командващ испанските сили. Не е известно как последният гонфалониер е прекарал последните си дни. Някои казват, че е умрял от глад, други — от отрова, трети — от изтезания.

Когато, застанал в центъра на новата сакристия на „Сан Лоренцо“, оглеждам как са разположени саркофазите на Лоренцо и Джулиано, давам си сметка колко сполучлива бе идеята да се откажа от първоначалния проект. И наистина не мога да кажа дали щеше да бъде правилно да се построи мавзолей в средата на помещението^[20].

Работя според силите си над четирите статуи-алегории, които ще украсяват гробниците. Едната от тях — Нощта, смятам вече за завършена, а другите са доста напреднали. Мога да кажа, че в тези статуи вливам всеки ден голяма част от мъките и болките си.

Четирите allegории символизируют според мене труда. Нощта е отдишът от труда; Денят подлага плещи под тежестта на усилието; Зората се готви за работа; Здрачът току-що е завършил трудовия ден. Първата и четвъртата allegория са химн на умората, дошла от труда; втората гледа мрачно пред себе си, сякаш укорява зрителя; че си губи времето да я гледа, вместо да се труди; третата е недоволна, че рано се пробужда и затова рано трябва да върви на работа.

До ден-дневен не е имало паметник на труда и сега аз го издигам тъкмо над костите на люде, които са прекарали живота си в безделие и заговори.

Върху саркофазите ще липсват обичайните лежащи фигури с кръст в ръцете; няма да има ресни и гирлянди, нито традиционните символи на смъртта. Отхвърлил всички тези зловещи атрибути, с които в миналото са украсявали гробниците. Всичко направих поновому.

От Фландрия се завърна Алесандро Медичи. Според декрета на Карл V, който представлява нещо като послание към флорентинците, този Медичи е обявен за пожизнен глава на всички органи на властта. Освен това императорът в своето послание благоволява „в знак на особено уважение към личността на папата“ да „прости тежката вина на Флоренция“ и да възвърне на града неприкосновеността и привилегиите му, загубени поради „враждебното му поведение“. Опази част от императорския декрет, в която се посочва, че след смъртта на Алесандро всички заемани от него постове преминават към преките му наследници, запечатва окончателно края на всяка свобода във Флоренция.

Добре се наредиха сега онези господа, които, като поддържаха папата, се надяваха по този начин да запазят малкото от старите свободи, останали до вчера. Тиранията е тържествено провъзгласена и утвърдена с този декрет, който бе прочетен от императорския комисар на флорентинската управа, станала вече сборище от ласкатели. Добавям, че ми бе спестено оскърблението да украсявам града по случай пристигането на Алесандро, незаконороденият Медичи, и за тържествата по този повод.

8 юли 1531 година.

Наследниците на Юлий II пак напират и протестират, задето според тях не съм полагал нужните усилия да завърша работата си. Разпространяват всякакви сплетни за мене и, за да постигнат своето, действат пред папата и пред сродниците си във Флоренция. Не зная дали са прави или не, но ако продължават все така, не ми е ясно как ще свърши тази история. Упреците и подмятанията на тези хора, вече ми дотегнаха. За да се сложи край на интригите им и да се стигне до някакво споразумение, им направих нови предложения. Искане ми се да вярвам, че ще бъдат окончателните.

В заключение ще добавя, че моите завистници упорито продължават да ме представят в лоша светлина пред папата и пред господарите на Флоренция. За разлика от тук, във Ватикана не им обръщат голямо внимание. Доколкото зная, Климент отговаря само със свиване на раменете, когато някой му напомни за моето поведение по време на обсадата. Говори се, че неотдавна казал: „Микеланджело не е

прав. Аз никога не съм му сторил зло.“ Все пак не мога да разбера в какво именно не съм прав.

Надявах се да възстановя бързо здравето си, но ми пречи липсата на спокойствие. Вълненията, тревогите, подозренията карат хората да съхнат и да креят, също както става с листата през есента. Зад гърба ми говорят, че ми оставало да живея още малко време, че дните ми са преброени. Но когато прочета в погледа на приятелите колко страшен съм станал на вид, че съм само сянката на онова, което някога съм бил, един мой поглед и една моя думичка са достатъчни, за да променят те мнението си.

Моите приятели от други градове ме предупреждават да внимавам, когато пиша, защото получавали писмата ми разпечатани. Очевидно съм „подозрителен“ в очите на слугите на Алесандро, макар именно те да ме съветват да не се безпокоя и да не давам ухо на слуховете, че не било изключено в скоро време и аз да си понеса наказанието. Известно ми е отношението на техния господар към мен. Отлично зная, че е готов тутакси да ме убие, ако това му желание не беше в разрез с волята на чичо му — папата.

Този млад деспот спокойно може да се довери на донесенията на копоите си, които дебнат всяка моя стъпка и знаят по-добре и от мен самия какъв живот водя. Не ми е ясно защо се страхува от мен това муле, станало херцог. Как би могъл да повярва, че нещастник като мене може все още да поддържа връзка с изгнаниците!

Някои от придворните на Алесандро все още кипят от яд, че „не съм изкупил досега вината си, загдето съм приел длъжността на главен началник на фортификационните съоръжения“. Други просто не вярват на очите си, като виждат, че се движа свободно из града от къщи до „Сан Лоренцо“. „Оставете художника, а гледайте човека, който ръководеше укрепителните работи“ — казват най-озлобените. Тези приказки ми създават нови грижи.

Сега живея тук като в изгнание. Унижаван и постоянно под наблюдение, по-добре да живееш другаде на спокойствие и затова във Флоренция ще остана само докато завърша работата, започната в „Сан Лоренцо“. В тези записки често говоря за свобода, но никога не съм разбирал истинския ѝ смисъл така, както през тези дни. За да оцениш свободата както подобава, трябва да поживееш под игото на тираните, па макар и само няколко месеца.

Усещам виене на свят и болка в главата. Нощем постоянно се будя и имам халюцинации, които ме преследват и през деня. Видът ми е на човек трескав, жертва на внушения, страдащ от всекидневни кошмари. Но въпреки всичко работя, защото болестта не е на тялото. Работя, за да уталожя възбудата си, за да прогоня несигурността и мисълта за преживените разочарования, за да избягам от всичко, което гризе сърцето ми. Работя, за да живея, защото иначе ще трябва да избирам между гробищата и лудницата.

С нарочен указ папата ме заплашва с отлъчване, ако занапред се заема с някаква друга работа, освен с гробницата на Юлий II и със сакристията на „Сан Лоренцо“. Освен това, видимо обезпокоен от здравословното ми състояние, накарал да ми предадат да не се преуморявам, да работя спокойно и дори да дишам „чист въздух“.

Независимо от заплахата, съдържаща се в указа, истинската цел на Климент е да отклони многобройните лица, които досега ми натрапваха все нови поръчки. Беше ми много трудно да ги отпращам и дори понякога си служех с недостойни предлози. Занапред обаче, за да отказвам предложенията на тукашните господа, ще е достатъчно да им покажа преписа на папския указ. „Погледнете тази хартия — ще казвам на охранените възложители — ако не искате да ме отлъчат от църквата, не искайте от мене ни статуи, ни картини, нито нещо друго.“ Един път и аз да бъда облагодетелстван! Папата се показва много съобразителен.

В тези среди, където неохотно ме търпят, често предизвиквах недоволство, като отказвах поръчките на своя глава, и трябваше да се страхувам от отмъщение.

Алесандро нареди да се из земе оръжието от флорентинците, прати ландскнехтите^[21] в родината им и ги замени с наемници на Алесандро Вители. И така, племенникът на Климент VII не признава правото на флорентинците да бдят за обществения ред в града — право, което от векове не им е било отричано. Отначало ландскнехтите, а после негодниците — ето с какво охрана може да се похвали Флоренция сега!

Искам да отбележа, че днес зърнах за първи път и случайно херцог Алесандро по улиците на Флоренция. Досега такова зрелище не

бях виждал, нито пък толкова мерзавци да придружават един княз. Младият тиранин крачеше, плътно заобиколен от хора в ризници, с железни шлемове и страховити мечове, каквито за пръв път се виждат в града ни. Вървеше, без да обръща внимание на нещастниците, които от страх се преструваха на радостни и го приветстваха. Ако в миналото флорентинците срещнеха такова шествие, щяха да го вземат за група маскирани — каквито се виждат в града по време на карнавала.

Родът Дела Ровере настоява да бъдат изпратени в Рим статуите за гробницата на Юлий II, които сега се намират тук, и аз лично да се заема да довърша работата на място. Племенниците на папа Юлий са крайно раздразнени, но аз няма в какво да се упреквам. Вече ги уведомих как ще се справя със статуите за гробницата, така че се налага да потърпят още, както аз проявих безкрайно търпение към тях. Малцината, които имаха възможност да видят статуите на Джулиано и Лоренцо, изразиха учудване, че не приличат на съответните лица и че имат, както казват, такъв тъжен и унил вид. Съветвам ги обаче да не забравят, че за изкуството не бива да се съди с толкова бедно въображение. През идните векове никой, който гледа тези статуи, няма да помисли да търси в тях прилика и други такива глупости. Но и не бива да смятат, че като съм избегнал портретната прилика, съм искал да се подиграя с Медичите. Не, мислех за нещо съвсем друго, докато ваях тези „чудновати“ статуи.

Днес реших да остана в новата сакристия на „Сан Лоренцо“ и да разгледам, докато е още светло, направеното досега. Отпратих чираците и пазача и се озовах съвсем сам в помещението сред шестте фигури. В дълбоката тишина погледът ми, привлечан сякаш от някаква сила, обхождаше пространствата, украсени от саркофазите. За миг ми се стори, че всяка скулптура съдържа в себе си останалите, че всичките им жестове са еднакви, че Джулиано би могъл да бъде Лоренцо и обратното, че Денят не се различава от Нощта. Помислих си дори, че фигурите на двамата князе и на четирите алегии са се превърнали в един-единствен герой, който побира в себе си и олицетворява всички. Обзе ме усещането за някакво еднообразие, за нещо, което ме дразнеше. После този герой или, по-право, този образ започна да

променя облика си, да ме потиска все по-малко, да се разпада, докато накрая алегориите ми се разкриха различни една от друга и всеки от двамата пълководци доби свое собствено изражение.

Помещението отново се изпълни с живот: видях как Нощта присви бедро до корема и сведе глава към повехналата си гръд; Денят, кръстосал крака, с лице, полускрито от рамото, ме следеше с поглед, недоволен сякаш от присъствието ми; Зората правеше усилие да не заспи отново и накрая Здрачът, зажаднял за почивка, проснат целият върху камъка, от който се бе родил, лежеше замаян с издадени рамене, в очакване да настъпи вечерта.

Двамата пълководци седяха безразлични към всичко, което ставаше в нозете им над арките на гробниците.

В замъка Бетона почина Малатеста Балиони. Този господин завърши живота си така, както заслужаваше: разяждан от френската болест, огорчен от измамата на папата, който не изпълни нито едно от дадените обещания срещу позорните му услуги, отхвърлен от всички, които го бяха тласнали по пътя на измяната. Винаги плащат първи предадените, но скоро идва време и за предателите да дадат сметка за своите деяния.

Разправят, че владетелят на Перуджа издъхнал сред гръмотевиците и мълните на ураган с необикновена сила.

Декември 1531 година.

Събитията през последните две години промениха облика на Флоренция. Като оставим настрана промяната в политическите институции и общото обедняване към края на войната, в града се забелязват промени дори в облеклото. Вече не всички носят островърхи гугли; от дрехите отпаднаха много от традиционните накити, а и кройката им вече е друга. Не се срещат често, както в миналото, сребърни катарамии и кожени пояси, отрупани с украшения. Дори косите, които преди стигаха до раменете и с които се гордееха аристократите и старите сановници, са на изчезване — носят се по-къси, малко под тила. Разкошните флорентински одежди от едно време сега могат да се видят само у аристократите и у търговците, забогатели

от войната. Останалите — а те са повечето — наред с новото облекло носят белезите на живот, твърде различен от бурния живот на миналите години. Може да се каже, че носители на онова, което остана от нашата традиция, поне що се отнася до външните прояви, са хората, които или заговорничеха срещу републиката, или нямаха интерес да я защитават.

През този месец април уредих лично в Рим стария въпрос за паметника на Юлий II с доверениците на Урбинския херцог. Използвах краткия си престой там и за да сложа в ред всички сметки и сметчици с Дела Ровере. Твърдяха, че са ми броили шестнайсет хиляди дуката, а след проверка на сметките пълномощникът на херцога установи, че не са били повече от пет хиляди. По-доволен съм, че се опроверга тази клевета, отколкото от постигнатото споразумение. Според новия договор, четвъртия, който подписвам, ще трябва да понеса разходите по новите работи, да предам шест статуи, изработени лично от мен и да завърша гробницата за три години. Надявам се само, че повече няма да се говори по този въпрос.

В Рим заварих папата в състояние, не по-добро от моето. Това показва, че трябва да е преживял безкрайно много горчивини, като се почне от плякосването на Рим и се стигне до падането на Флоренция. В Рим научих, че Климент VII е променил отношението си към Алесандро. Причината по всяка вероятност са неговите злоупотреби с дадената му власт и скотският живот, който води. Другият племенник на папата — Иполито, по-млад и по-разбран от Алесандро, е против флорентинския деспот и заговорници против него заедно с флорентинските изгнаници. Времето ще покаже докъде машинациите на Иполито и враждата между двамата ще доведат този вече толкова изстрадал град.

Тези дни сакристията на „Сан Лоренцо“ е изпълнена с много художници, които повиках да ми помагат по съвета на папа Климент. Аз подготвям рисунките за фреските на помещението и възъчните модели за няколко статуи.

За пръв път се виждам заобиколен от толкова много помощници и правя скици за творби, които ще бъдат изпълнени от други. Много добре разбирам, че тези помощници ми са полезни, но бих бил доволен, ако можеше да мина без тях. Силите ми обаче много отслабнаха и вече не съм тъй работоспособен. Така че ще трябва да се примиря с новото положение. Сега съм принуден постоянно да давам нареждания и да правя забележки тъкмо на тези, които държат да си вършат работата необезпокоявани. На художниците не им е добре с мене. Тук е мястото да кажа, че всичките се чувстват художници и смятат, че изкуството е обикновен занаят, който може да се научи за няколко месеца. На пръсти се броят онези, които, след като са боравили с четка и длето, са се отказали от изкуството. Такива ще са по-полезни, ако станат каруцари. Колко младежи, увлекли се по изкуството, биха могли със своята красива външност да станат пажове в свитата на някой знатен. А те са като омагьосани от вълшебно биле, неспокойни, сякаш обсебени, и не можеш да ги убедиш, че изкуството е нещо много по-сериозно и трудно, отколкото си мислят.

Макар никому да не можеш да забраниш да върши онова, за което се чувства призван, то все пак тези призвания често носят жалки плодове. Затова пред слабия художник винаги ще предпочитам работника и дояча на крави.

На тези мисли ме наведе безочливостта на един вече попреминал младеж, дошъл да работи в сакристията. Не приемаше никакви забележки и твърдеше, че си е свършил добре работата, която намирах за лоша. Твърдоглавието му направо ме изненада. Но при мен такива неща не минават — младежът трябваше да вземе друга мраморна плоча и да започне отново.

Не го изгоних от работа заради баща му, който се нуждае от помощ, и защото ми бе препоръчан от Пиеро Гонди.

Този път реших да взема много помощници, защото искам да приключа по-скоро с работата. Желанието ми е да се махна от Флоренция при първа възможност. Живея в обстановка на подозрения и ненавист, страхувам се дори за живота си. Алесандро съвсем не е разположен добре към мен и имам достатъчно основания да се боя от него.

Агентът на полицията, който заедно със семейството си живя дълго време в къщата ми в Рим, бе принуден най-после да я освободи след много усилия от страна на моите приятели и особено на Бастиано. Къщата обаче е, в такова състояние, че за да стане обитаема, ще трябва да похарча толкова пари, за колко то я купих. Градинката около нея е станала неузнаваема, но дръвчетата дават чудесен плод и приятелите ми постъпват глупаво, като не го обират.

Като си мисля за къщата и за градината, спомням си за многото котки, с които така хубаво се забавлявах. Не зная вече колко са останали живи, тъй като никой не ми е говорил за тях. Не ми се вярва предишните обитатели да са ги хранили от уважение към моята особа. Бастиано ми пише, че жената на агента била влюбена в мен. Предложила на приятеля ми много неща, които да ми предаде, но той много уместно отказал. Ако клетата женица ме познаваше, би се вразумила много бързо. По-добре да си гледа мъжа, макар и човек на полицията. Странна меланхолия ме налегна тези дни. Чувствах се съвсем разсипан, откъснат от света и всички неща наоколо сякаш бяха загубили действителния си вид. Не изпитвах досада или тъга за нищо, но не бях и весел. На помощниците си не дотягах със забележки, но и те не се осмеляваха да ме запитат за нещо. Гледах небесната синева, гледах звездите, без да изпитвам някакво чувство. Работата в „Сан Лоренцо“ не ме вълнуваше вече. Статуята на Лоренцо сякаш ми казваше с ирония и снисходителност: „Защо все още се трудиш да изтръгваш форми от тези камъни?“

И наистина всичко ми се струваше безполезно и всяко намерение суетна заблуда. Бях се предал напълно във властта на онова, което преди отричах, и не можех да прозра същността на собствените си мисли. На моменти вярвах дори, че съм щастлив. Може би духът ми беше потънал в сън.

Триболо^[22], който трябваше да извае статуите на Земята и Небето, предназначени за сакристията, е повален на легло от треска. Телесно слаб, но с жив дух, този младеж поддържаше доброто настроение сред колегите си, които работят при мене. Намесваше се умно и убедително във всички разговори за изкуството. Странното си прозвище — Мъчителя дължи на младежките си лудории, с които „измъчвал“ другарите си от училище и от улицата.

Във Флоренция никой не може да се отърве от прякор. Всеки повод е достатъчен, за да ти прикачат име, различно от кръщелното. Ако например си прекалено мършав, ще те нарекат „одрания“: ако някой ден тръгнеш накуцвайки из града, защото си си изрязал набързо нокът на крака, ще те нарекат „куция“. И никой флорентинец в разговор е приятели не ще пропусне да те нарече „рогоносец“, а къщата ти „бордей“, ако тази „пачавра“, жена ти, е била принудена да пусне въщи в твоё отсъствие сина на млекаря или коминочистача.

Февруари 1533 година.

Снощи тъкмо когато преглеждах някакви сметки, стресна ме чукане на къщната врата. Тъй като никой досега не бе тропал така настойчиво, идвайки при мене, помислих, че ми предстои нещо неприятно. Не позволих на слугинята да отвори веднага и, докато тя стоеше нащрек, надникнах през прозореца. Мярнаха ми се четири коня, чиито юзди държеше един войник. Посетителите следователно бяха трима. Тропането на вратата продължаваше за голямо смущение на мен и на Анджеа. Накрая тя отвори и каква беше изненадата ми, като познах, придружен от двама оръженосци, Алесандро Вители, един от главатарите на разпуснатите черни отреди на Джовани^[23].

Влязоха, държейки се прилично. Капитанът свали баретата си и заповяда на придружителите си да сторят същото. После седна и заговори:

— Ще се съгласите ли, майсторе, да пояздите с мене и с херцог Алесандро малко извън Флоренция, между Порта Фаенца и Порта Прато?

— Господин капитан — отвърнах — всички във Флоренция знаят, че не разполагам с време за езда. А и по лицето ми ще разберете, че не мога да си позволя да се преуморявам.

— Колкото до времето, ще видите, че то няма да е загубено, а за преумората не се безпокойте — ще ви откараме с карета, ако пожелаете.

Тези думи доста ме объркаха — не знаех какво друго да кажа, за да отклоня поканата.

— И така, какво ще кажете за разходката? — настоя Вители.

Под погледите на двамата въоръжени негодници, които охраняваха началника си, отговорих:

— Още не съм наясно за какво е вашата покана. Не мога да се съглася да предприема нещо, чиято цел не ми е известна.

— Добре тогава — рече Вители — ще бъда по-ясен. Дойдох по поръка на херцог Алесандро. Той възнамерява да ви възложи строежа на една крепост. Склонен е да забрави близкото ви минало и дори да ви приеме в кръга на своите приятели, стига, разбира се, да не го разочаровате. Мисля, че се изразявам ясно. Сега вие, майсторе, кажете какви са вашите намерения.

Без да давам вид, че съм разтревожен, поисках от Вители да ми даде няколко дни, за да размисля, но не успях да го склоня на това. Той скочи от стола си и, като ме гледаше намръщено и почти заплашително, каза:

— По този въпрос няма какво да се мисли, почитаеми майсторе. Или приемате, или отказвате.

После седна пак и с по-мек тон продължи:

— На князете не се отказва нищо, майсторе. Строейки крепостта, вие ще упражнявате занаята си на архитект и в същото време ще изпълнявате дълга си на флорентинец. Освен това — лукаво добави той — знаете по-добре от мене, че който не приеме задача, възложена му от херцога, особено свързана с отбраната, се смята, ако не направо за враг на херцога, то най-малко за съмнително лице или за противник на властта.

— Папата не ми е давал нареждания по този въпрос — възразих веднага — и, както знаете, ме заплаши с отлъчване, ако приемам други поръчки. Вярвам, че херцогът ще уважи волята на папата.

На това Вители не отговори и последван от своите оръженосци набързо си излезе.

През тази нощ не мигнах, а през целия ден не свърших никаква работа.

Разбрах, че Алесандро страшно се е разгневил от моя отказ и не бил склонен да го приеме. Така или иначе аз никога няма да строя крепости или затвори за тирани. В разговора, който имах миналата седмица с папата, изразих с необходимата предпазливост това си решение. Тогава разбрах, че съм се заблуждавал, мислейки, че Климент не знае нищо за предложението, което ми бе направено чрез

Вители, защото от думите му излезе тъкмо обратното. Все пак длъжен съм да кажа, че той не упражни никакъв натиск върху мене да приема поръчката — напротив, отново ме посъветва да не се боя от никого и за нищо. Сега правя всичко възможно да не изпадна отново в онова състояние на потиснатост, в което се намирах до неотдавна. Ясно е, че ако загубя поддръжката на папата, ще трябва с мълниеносна бързина да бягам от Флоренция.

Тук не са малко хората, които все още негодуват, че сред помощниците ми има и един млад монах. Климент, без да изрази каквото и да е възмущение по този въпрос, ми каза да оставя хората да си говорят.

Херкулес на Бандинели бе поставен до моя Давид едва след пряката намеса на папата, защото приятелите на скулптора и самият херцог не желяеха той да бъде на толкова видно място. Този път господарите на Флоренция, покровители на Бандинели, не бяха сбъркали. Наистина този Херкулес стана причина за толкова подигравки по адрес на скулптора и на властта, че херцогът бе принудим да вземе строги мерки, за да им се сложи край.

Неколцина флорентинци, които по този случай бяха станали писачи на шеговити стихове, се озоваха в затвора, а много други платиха големи глоби за подигравките си по повод на скулптурата. Въпреки това все още се чуват тук-там шеговити и понякога саркастични сонети. В един от тях се казва:

*Херкулес в ръка с боздуган
на трона си седи като истукан,
а на Давид не му е съвсем отрадно
до себе си да има туй лице досадно.*

Но има и други стихове, още по-остроумни, насочени не само срещу Бандинели:

*Ако на този Херкулес, дето дреме,
метла му пъхнете в ръката,
ще се събуди и без да губи време,*

*ще помете и този, който го направи,
и онзи, там дето го постави.*

Като оставим настрана тези стихове, които положително не се нравят на Бандинели — въпреки че човекът се е постарал да направи всичко, каквото е по силите му — поставянето на Херкулес на площада на Синьорията беше нов удар за мене. Моят съперник, уважаемият Бачо, трябва да е изпитал немалко удовлетворение, като е видял творбата си до моята в центъра на Флоренция. Но дълбоко в душата си — в това съм убеден — не може да не признава, че е сполучил повече като интригант, отколкото като скулптор.

Флорентинците не откриха в неговата статуя нищо, което да ги накара да я кръстят с някое от онези характерни имена, които често придават на самото произведение значението на символ. В техните очи този Херкулес се оказа направо смешен — гигант, но само по размери. Бандинели е изработил статуята, влагайки в нея голямо старание и необикновена амбиция. Но нищо не е могло да изкупи посредствеността на творческия му инстинкт. Нека „първият художник на херцога“ не си прави илюзии, че тази статуя е допринесла за славата му. За да бъдеш пръв във Флоренция, трябва да създадеш нещо по-различно и по-убедително от това. Флорентинците, поне що се отнася до изкуството, имат твърде тънък усет, за да бъдат измамени.

Юни 1534 година.

---

[1] Събрание на кардиналите за избиране на нов папа (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Барджело (итал.) — в средновековните италиански общини сградата с канцеларията на полицейския магистрат и затвора. ↑

[3] Фатучи, Джовани Франческо — свещеник при флорентинската катедрала, с когото Микеланджело бил в приятелски отношения. ↑

[4] Предложението... — папа Климент VII предложил на Микеланджело малка пенсия при условие да приеме да стане монах в ордена на францисканците. ↑

[5] Брачолини, Поджо (1380–1459) — хуманист, известен откривател на латински текстове. Написал „Liber facetiarum“ (Сборник от шеги и остроумия). ↑

[6] Джовани Спина, представител на банкера Якопо Салвиати, комуто бил поверен финансовият контрол над работите в „Сан Лоренцо“. ↑

[7] Лакът — стара линейна мярка, между 0,58 и 0,70 м. ↑

[8] Малкият съвет (ист.) — изпълнителен орган на Синьорията. ↑

[9] Ужасното разграбване на Рим... — войските на Карл V се отдали на грабеж и насилия в града от 6 до 17 май 1527 година. ↑

[10] Луиджи Аламани(1495–1556) — флорентински пост, противник на Медичите, изгнаник във Франция. ↑

[11] Светлейша (итал.), прозвище на Венецианската република. — Б.пр. ↑

[12] Джудека — шест островчета във венецианската лагуна, отделени от градския център с канал, носещ същото име. ↑

[13] Филибер дьо Шалон (1502–1530). — Б.пр. ↑

[14] Таен камерхер — сановник, мирянин или духовник, придаден към особата на папата. ↑

[15] Либертас (свобода — лат.) — отличителен знак, който давал изключителни права на носителя. ↑

[16] Феручи, Франческо (1489–1530) — един от най-смелите защитници на Флорентинската република срещу наемниците на папа Климент VII. ↑

[17] Бачо Кавалканти (1503–1562) — флорентински литератор, противник на Медичите. ↑

[18] Баптистерий (гр.) — помещение (или купел) за кръщение. ↑

[19] Сакристия (лат.) — помещение в католически храм за църковни одежди и утвари. ↑

[20] По средата на помещението — саркофазите на Лоренцо и Джулио Медичи са разположени един срещу друг, а не един до друг в средата на параклиса. ↑

[21] Ландскнехт (нем.) — наемен немски войник през средновековието. ↑

[22] Триболо (мъчител — итал.), прякор на Николо деи Периколи (1500–1550) — флорентински скулптор и архитект, ученик на Микеланджело. ↑

[23] Черните отреди на Джовани — Джовани деле Банде Нере (1498–1526) — предводител на наемна войска, син на папа Лъв X, след

чиято смърт облякъл хората си в черни униформи и сложил черни ивици на знамето си. ↑

СЕДМА ЧАСТ

Най-сетне далеч от Флоренция! Напуснах града, като оставих недовършени новата сакристия на „Сан Лоренцо“ и библиотеката, защото се боях да не би папа Климент да умре, преди да съм се върнал в Рим. Щастieto ми се усмихна и аз пристигнах тук два дни преди кончината на папата, като успях да избягам от гнева на Алесандро. Навярно сега херцогът беснее от яд, че не бе заповядал да ме задържат веднага след като във Флоренция се заговори за неизбежния вече край на чичо му. Може би е бил уверен, че ще ме залови на улица Моца или в „Сан Лоренцо“ в момента, в който се окажа лишен от закрилата на папата. Сега Рим в сравнение с Флоренция ми се струва свободен град. Работите по строежа на крепостта, които Алесандро ми бе предложил да поема, започнаха през юни под ръководството на сина на Антонио да Сангало^[1]. Те напредват толкова бързо, че, както изглежда, след няколко месеца цитаделата ще бъде готова. Тогава подземните й килии ще могат да приемат „нечестивците“, натикани в градските затвори, откъдето биха могли да бъдат лесно измъкнати при някое неочаквано народно въстание... Но независимо от това представям си какво удоволствие ще изпита синът на Сангало, наречен Антонио Младши, когато тлъстият Алесандро след устната похвала ще го потупа по рамото. Тираните са толкова по-великодушни към слугите си, колкото по-безмилостни са към всеки, който се противопостави на волята им. В това се уверих още повече след падането на републиката и след пристигането на папските и императорските комисари във Флоренция. Сега намерението ми е да се заема изключително с гробницата на Юлий II. Ако Климент VII беше жив, нямаше да мога да я завърша, тъй като той възнамеряваше да ми възложи нова работа, щом се установя в Рим. Имам предвид „Страшния съд“, за който бях изготвил няколко рисунки миналата година.

И така, напуснах Флоренция и бих могъл да кажа, че съм доволен, задето съм отново в Рим, ако мисълта за сакристията на „Сан Лоренцо“ не продължаваше да ме терзае: не намирам покой, като си

помисля, че не успях да я завърша така, както исках. Трябваше да я изпиша цялата — от стените до свода — работейки по нов начин, съобразен със замисъла ми да създам произведение на изкуството, в което скулптура и живопис да образуват единно художествено цяло.

Винаги съм искал между тези две изкуства да изчезнат всякакви различия и граници, така че да могат да се назовават само с едно име. Времената не ми позволиха да постигна това. Сакристията на „Сан Лоренцо“ беше едничката възможност да осъществя тази идея. Сигурен съм, че такъв случай няма да ми се представи повторно. Скулптурите бяха пред завършване, а картоните за фреските бяха вече готови. Стигаше ми да имам още една година време.

Моят опит, ако беше доведен докрай, щеше да сложи край на вековния спор за първенството на едното изкуство над другото, воден от толкова много художници и литератори, склонни към пустословие. Пиша в дома си в Мачел деи Корви.

Септември 1534 година.

Най-после узнах какво точно се е случило във Франция с Антонио Мини, моя помощник, който винаги проявяваше голяма любов към изкуството, но не успя да се издигне над посредствените художници поради липса на достатъчно ум. Винаги съм смятал, че в изкуството се работи с ума, а не с ръцете.

Във Флоренция Мини се бе влюбил в дъщерята на една жена, на която заможните му родители не гледаха с добро око, защото живееше много бедно. Затова не искаха синът им да се ожени за това момиче. Един ден те дойдоха у дома и ме посъветваха да отдалеча под някакъв предлог младежа от Флоренция. Успях да убедя Антонио да напусне града заради спокойствието на своите родители и да направи най-тежката жертва — да скъса с момичето. Нещастният момък замина за Париж с намерение обаче да се установи в Лион. Това стана преди три или четири години — не си спомням точно. Преди да напусне Флоренция, аз му подарих картината си „Леда с лебеда“ (по причини, които премълчавам, бях се отказал да я предам на Ферарския херцог), няколко восъчни макета за фасадата на „Сан Лоренцо“ и някои рисунки. Наивният младеж имал неблагоприятното да остави на един свой непрокопсан приятел (някой си Джулиано Буонакорси, живеещ в

Париж) това, което му бях подарил, с условието да му го предаде обратно, когато се върне от Лион в Париж.

Както разбрах. Мини занесъл във Франция творбите ми с намерението да ги продаде на Франсоа I. При това положение лесно е да си представи човек отчаянието му, когато, завръщайки се в Париж, научил, че Буонакорси е продал всичко на френския крал срещу сума, с която Антонио би могъл да преживее няколко години. Потресен от постъпката на приятеля си и лишен от покровители, които да го защитят, той умрял от разрыв на сърцето към края на миналата година. Моят племенник Леонардо ми пише от Флоренция, че прекарва доста часове от деня в писане на стихове. Тази негова наклонност ми е известна, но мисля, че не е роден за поет. Щом иска да си губи времето, нека продължава да стихоплетства.

За да не стои със скръстени ръце по цели дни и по-малко да мисли за писане на стихове, искам да се позанимае с дюкяна, който бях купил на баща му и на другите ми братя. Ще пиша по този въпрос на Джовансимоне и на Джизмондо.

Искам също така момчето да се научи да пише прилично. Писмата, които получавам от него, разчитам трудно и трябва доста да си блъскам главата, за да разбере нещо. Тъкмо сега той има достатъчно време да се научи да пише, та да стане човек.

След като нареди да ме повикат във Ватикана, за да ми каже да изпиша „Страшният съд“ върху стената на Сикстинската капела и след като му отказах поради договора, който ме обвързва с Дела Ровере, Павел III ми предложи отново — по-скоро наложи ми — да приема поръчката. Този път дойде със свита кардинали у дома, за да види рисунките, които бях изготвил за тази фреска още през 1533 година. Съмненията и задръжките, които изказах днес пред папата, опитвайки се още веднъж да отклоня тежката задача да изпиша толкова обширна площ, не послужиха за нищо. На възраженията ми Павел III отвърна на свой ред: „Имам това желание от трийсет години. Нима сега, след като станах папа, няма да мога да го удовлетворя? Ще скъсам договора (имаше предвид последния договор с Урбинския херцог), но съм решил волята ми да бъде изпълнена.“

Тези думи ме накараха да не настоявам повече с доводите си и да се задоволя с обещанието, че папата ще убеди Урбинския херцог да не изисква повече от три статуи, изваяни лично от мен, и да възложи останалите на други. Не зная, а и не искам да гадая как Дела Ровере ще посрещнат тези предложения.

Напоследък към познанствата ми в Рим се прибави и още едно — с маркиза Витория Колона^[2]. В миналото бях чувал неведнъж името на тази жена, най-вече в разговори с Берни^[3], Донато Джаноти^[4], Томазо деи Кавалиери^[5] и други.

От маркизата, вдовица на победителя от битката при Павия^[6], се излъчва особена меланхолия. Когато те гледа или ти говори, рядко променя израза си на изискана студенина. Царствена е като кралица и има жив ум, но го проявява със сдържаност, присъща на онези малко на брой жени, у които благородството на чувствата се съчетава с отричане от светската суета и така още повече изтъква личността им.

В Рим се срещнах отново с Томазо деи Кавалиери, млад мъж с несравнима красота. Никога не съм виждал човек по-красив от него. Той е самото съвършенство. Казват, че съвършена красота са притежавали гърците. Аз пък твърдя, откакто познавам Томазо, че такава красота притежава именно той.

Този млад човек има много качества, които правят красотата му достъпна, сърдечна, близка — бих казал, неподправена като домашен хляб. Днес, едва влязъл тук, лицето му се озари от смирение. Красотата, съчетана със смирение, е наистина тази, която най-много ми допада. Ако Томазо се гордееше с вида си, бих го изгонил.

За такава гледка очите трябва да са приучени. Като го гледам, чувствам се възроден. Томазо е произведение на изкуството, което поражда у мене нови, непознати досега мисли: когато разговарям с него, сякаш се пренасям в друг свят. Когато съм с него, потапям се в атмосфера, от която трудно се отърсвам едва след като остана сам.

За всичко това Томазо не се и досеща. Говори ми, слуша ме винаги с тази негова сдържаност на чистокръвен благородник. Понякога следи думите ми объркан или изненадан, като че му говоря за кой знае какви странни неща. Всъщност аз не му и говоря — гледам го, възхищавам му се, слушам го и когато мълчи и това, изглежда, го

смущава. Може би не е в състояние да се оправя в разговори, в които говорещият е винаги само един — онзи, който невидим и без да го усетим, застава между мене и него.

За тези неща няма да ми е никак лесно да говоря на другите. Сигурно ще ме разберат погрешно. Трудно ми е дори да пиша за това. И на Томазо не споменавам нито дума. Това са усещания, които остават затворени у мене като в ковчеже за скъпоценности.

Идната неделя Томазо ще бъде тук с Донато Джаноти, мой приятел републиканец, изгнаник от Флоренция.

Аретино отдавна бе изказал желание да има някоя моя рисунка. Тъй като не успях да задоволя желанието му, той се обърна към Вазари^[7], който, знаейки нрава му, побързал да му изпрати две мои рисунки, притежавани от него. Правил съм ги, когато посещавах школата в градината на „Сан Марко“.

Дано Вазари го е задоволил по този начин, та да престане да ми пише и да ме безпокои с молбите си и с хвалебствията по мой адрес, които никак не ме трогват. От такъв човек трябва да се държиш настрана, иначе рискуваш, по какъвто и да е повод да бъдеш публично оклеветен или пък да станеш мишена на перото му, способно толкова безсрамно да обижда, колкото и гнусно да ласкае.

Аретино умее по твърде оригинален начин да получава необходимите му услуги от важни хора. Най-напред ти изпраща писмо, изпълнено с похвали, на което не можеш да не отговориш. Като сполучи с това, следва неизбежно някакво искане — за картина, статуя, публична похвала, жест на „благодарност“ или нещо друго, което би задоволило суетността му. Ако ти, взетият на прицел от него, си не дотам известна личност и удовлетвориш искането му, той отново ще ти напише хвалебствено писмо и след това ще те забрави. Но ако името ти е известно на всички и не отговориш на писмата му, отначало ще се престори на търпелив. След време обаче, като се изчерпи търпението му, този господин ще изпрати на теб и на своя печатар писмо, което за тебе е обида, а за другите — предупреждение да не следват примера ти.

Доколкото знам, този начин на действие винаги е носил успехи на Аретино особено когато го прилага спрямо князе и владетели.

Приятелите ми настойчиво ме съветват да му отговоря, защото иначе, казват, можел да се „разсърди“.

Направих някои промени в старите рисунки за фреската „Страшният съд“ в Сикстинската капела, като изхвърлих всякакви изкуствени декорации и разположих по друг начин фигурите на праведниците и на осъдените. И в най-разработената от тези рисунки под фигурата на Христос, над олтара, оставаше празно пространство, което създаваше впечатление, че разделя композицията на две части. В новата скица празнината е запълнена с група ангели, които призовават душите на мъртвите да се явят пред Съдията.

Междувременно стената, на която трябва да рисувам, бе изчистена от по-раншните фрески. Сега неколцина мазачи под ръководството на майстор зидар, я правят леко полегата, за да не се наслява прах върху фреската. Наклонът на стената няма да бъде повече от половин метър и ще остане незабележим за зрителя.

Днес папата подписа бреве, с което ме назначава архитект, скулптор и живописец на Ватиканския дворец. Това назначение не е неочаквано за мене, макар да не съм го искал. Мисля обаче, че то ще разтревожи архитектите, натоварени със строежа на новия храм „Св. Петър“. Ще се държа настрана от тях, защото за мое щастие в папския документ не е казано, че ще заместя сегашния главен архитект на строежа.

1 септември 1535 година.

Броят на флорентинските бежанци в Рим расте с всеки изминат ден. Това ясно сочи, че самовластието на херцог Алесандро става все по-непоносимо. И то не само за отявлените врагове на Медичите, които заради спасението си се бяха отказали от политиката, но и за онези, които по време на обсадата защитаваха каузата на Климент и на рода му. Сега семействата Ридолфи и Салвиати, Антонио Албици, Джулиано Содерини, Бачо Валори и други, които служиха на Алесандро, се озоваха сред изгнаниците. А нима Филипо Строци, който се завърна във Флоренция през 1530 година и си въобразяваше, че ще успее да състави либерално управление от знатни граждани, не

избра Венеция за място, където да размишлява над грешките си от миналото?

Сега всички тези изгнаници се каят, че са допуснали отново Медичите във Флоренция и че са били така безмилостни спрямо републиканците, и вече разсъждават като „бесните“. Мъчително е да ги гледаш: приличат на мошеници, които полагат усилия да се забравят извършените от тях злодеяния. Сега тези опомнили се господа, които на времето бяха причина и аз да треперя, имат вид на укротени лъвове. (Още не ме напуска чувството на отвращение, което изпитах, когато срещнах случайно Бачо Валори и той най-безсрамно ми стисна ръката.)

Днес на път за вкъщи чух една жена да припява мой стар мадригал, за който Тромбочино^[8], написа музика и който започва така:

Кажми ми, о любов, дали душата нейна...

Тези стихове, макар и за миг, ме върнаха неусетно назад във времето — в един кратък, но бурен период от живота ми.

Свикнах да ходя всяка неделя при Витория Колона в манастира „Сан Силвестро“, за да слушам заедно с нея отец Амброджо, който чете от Светото писание. Вчера обаче, за разлика от другите недели, нито Витория, нито отец Амброджо не се спряха на откъси от Библията, защото, щом седнахме, помолих маркизата да накара монаха да прочете Апокалипсиса. Витория се съгласи и отец Амброджо подхвана с ясен глас:

„Откровение на Исуса Христа... на Своя раб Йоана... Блажен е оня, който чете, и ония, които слушат думите на пророчеството и пазят писаното в него... Аз, Йоан... един неделен ден бяха обзет от дух... Видях... едното подобен на Син Човечески... главата и космите Му... като сняг, и очите Му — като огнен пламък... И тъй, напиши, което видя, и което е, и което има да стане след това...“

Тук монахът спря за малко и после продължи да чете. Но аз, зашеметен от тези думи, които съвсем точно предаваха състоянието ми, за да не позволя плачът на сърцето да рукне и от очите ми, му направих знак да спре. Маркизата разбра, помоли и тя монаха да прекъсне четенето и започна да ме разпитва за картоните, които подготвям за Сикстината. Така се завърза разговор за Страшния съд.

Монахът ни слушаше с голямо внимание. На тръгване от манастира Витория, с известна нотка на любопитство, ме запита:

— Кажете, майсторе, защо бяхте така развълнуван днес?

Отговорът ми бе:

— Защото косите ми са бели като на човека, видян от св. Йоан.

Тази сутрин, придружен от слугата си Урбино и от един мазач, се покачих на скелето в Сикстинската капела, за да започна фреската. Гърненцата с боите, съдчетата с вода, картоните и всичко останало, необходимо за изписването на стената, беше приготвено на скелето още от вчера. След като мазачът нанесе пресен пласт на мястото, което му посочих (дясната люнета), Урбино взе първия картон, помогна ми да го разгънем върху стената и като го закрепихме, оставих той и мазачът да го надупчат, за да пренесат рисунката върху слоя от мазилка. После свалихме картона и започнах изписването. Виждам, че не мога да работя така упорито, както когато рисувах свода. Вече нямам същите сили както преди трийсет години. Ще се наложи сега да рисувам бавно, на промеждутъци. Освен това почти ме е напуснал онзи жар, онази жажда за работа.

Април 1536 година.

Става все по-наложително да се извършат някакви реформи в църквата. От Женева, Венеция, Неапол пристигат тревожни новини за всички, на които е скъпо единството на църквата и на вярата. По този въпрос Ватиканът се показва все още примирителен, защото се бои, и то с право, че ако си послужи с насилствени мерки спрямо представителите на реформаторското движение, може да предизвика разкол. Все пак в курията не липсват хора, които, противно на волята на Павел III, биха опитали да върнат насила в кошарата „заблудените

овчици“. Имам предвид кардинал Карафа^[9], безупречен католик, но глух и сляп за новите веяния на времето.

За разлика от него кардинал Контарини, човек с по-широки възгледи и по-либерален по дух, е склонен да обсъжда въпросите, които реформаторите искат да бъдат разгледани и решени, както казват те, за благото на католицизма. За тези работи аз мисля съвсем простичко: догмите на вярата не подлежат на обсъждане, а на покварата на свещенослужителите следва да се сложи край. Най-много от всичко тя е причина за кризата.

Витория Колона, чийто идеализъм е по-силен от моя, разсъждава иначе. Тя се намира под влиянието на Бернардино Окино^[10]. Пиетро Карнасеки^[11] и ма други разпалени реформатори.

Сега сменям темата, за да отбележа, че когато се срещам с приятели литератори, те често насочват разговора към „Страшният съд“ с надеждата да узнаят нещо за започнатата от мене фреска в Сикстинската капела. Никога не съм бил склонен да говоря за моите произведения, така че и сега отклонявам въпросите им и оставям незадоволено любопитството им.

Преди известно време един от тези приятели, като не получи от мене обяснения как най-добре може да се предаде чрез живопис темата на Страшния съд, пожела (тутакси поощрен от другите присъстващи) да види това, което съм направил досега.

— Дори да ви пусна да се качите на скелето в капелата — казах му аз — ще се разочаровате, защото още не съм започнал фреската.

— Лъжете, майсторе — обади се някой — всички знаят, че вече рисувате в Сикстината.

Когато отговорих, че от двете страни на фигурата на Йона съм изписал сцените на Страстите Христови, приятелите ми останаха изумени. Може би им казах нещо повече от това, което бяха очаквали. Забелязвам, че вече рядко посягам към тези листа. Свикнах да не водя редовно записки и малко ме вълнува обстоятелството, че между отделните бележки протича доста време.

Искам сега да отбележа, че миналата седмица бях на вечеря в дома на Донато Джаноти заедно с Луиджи дел Ричо^[12] и Томазо деи Кавалиери. При подобни случаи се говори за какво ли не, и особено за изкуството. Донато ме попита докъде съм стигнал с бюста на Брут.

Казах му истината — че не съм го започнал. Все още не намирам подходящо лице. Мъж, който да излъчва гордост, сила и уравнивост на духа.

— Но тук е нашият Томазо — рече ми Джаноти. — Той може да ви вдъхнови за Брут.

Луиджи дел Ричо беше съгласен с Джаноти, но не и аз.

— Томазо не е подходящият тип — възразих.

Та той е самата красота...

— Искате мъж с яки плещи.

— Томазо може да послужи за модел на Брут настоя Донато.

— Нашият приятел подхожда за Аполон... На мене ми трябва херкулесовски образ.

Джаноти не настоя повече. Луиджи ми изглеждаше озадачен. Думите ми навярно не се поправиха на Томазо. Виждах го как стои смутен, с блуждаещ поглед. Запитах го защо не е съгласен с мен.

— Майсторе, аз наистина...

— Наистина какво? — прекъснах го.

— Мислех, че...

— Мислели сте... И все пак вашият вид не подхожда според мен за тираноубиец.

— Започвам да ви разбирам, майсторе — отговори Томазо и като възвърна обичайното си изражение, добави: — Дори напълно съм съгласен с вас.

После трябваше да убеждавам Джаноти и Луиджи. Най-сетне и те се съгласиха, че поне като представа типът на Аполон не може да подхожда за Брут. Него аз ще изобразя според една идея, която сега назрява у мен.

Вестта за убийството на Алесандро, която днес се разнесе из града, предизвика бурно ликуване сред изгнаниците от Флоренция. Убеден съм, че ако убиецът на херцога беше сега в Рим, щяха да му устроят триумфално шествие. Днес емигрантите възхваляваха свободата и републиката, прославяха деянието на Лоренцино^[13], декламираха сатирични и дори цинични стихове по адрес на Медичите. Накрая се изпи доста нещо.

Наричат Лоренцино втори Брут. Но и той — който беше винаги до Алесандро при нощните му похождения в и извън Флоренция,

участник в оргиите му, негов любимец и най-добър приятел — и той, Лоренцино, не е свестен човек.

Днес Урбино си беше легнал, без да ме дочака. Положително се е уморил да бодърства, защото се разделих с другарите си след полунощ. Но ми беше приготвил вечерята. На масата в трапезарията бяха сложени бутилка требиано, хляб, сухи плодове, свинско на шиш, сирене. Бях вечерял у Донато Джаноти, така че не се докоснах до нищо. На вечерята беше поканен и Томазо деи Кавалиери.

Връщайки се към събитията във Флоренция, ще отбележа, че Съветът на четирийсет и осемте — шепа ласкатели, между които изпъкват Гуичардини, Ветори, Николини и Пала Ручелаи — избрал за херцог на Флоренция младия Козимо, сина на Джовани от черните отреди. Флорентинците, останали без оръжие, тъй като им бе отнето от Алесандро, и зорко надзиравани от въоръжените хора на Алесандро Вители, не са могли да предприемат нищо, за да избегнат или да попречат на това „наследяване“. В същото време тук, в Рим, и другаде в Италия сред флорентинските изгнаници възникват несъгласия и разпри. Тези дни самият аз много спорих и много време загубих — но утре се връщам на работа в Сикстината.

Спомням си често за фигурите на робите, които оставих само грубо одялани във флорентинското си ателие. Мисля, че ще си останат така, защото и да ги довърша, не виждам за какво биха могли да послужат. Гробницата на Юлий е вече с толкова намалени размери, че не може да побере започнатите четири гигантски фигури. Съдбата на тези роби е съдба и на много мои начинания. Сега паметта ми ме мъчи, като ми припомня всички несполуки в живота ми. Затова оставям перото и казвам „лека нощ“ на паметта.

Забравих да отбележа, че днес за Флоренция замина, под закрилата на папата, една комисия, съставена от емигранти. С представители на Съвета на четирийсет и осемте тя ще се опита да реши многобройните въпроси, възникнали след смъртта на Алесандро. На първо място въпроса за завръщането на изгнаниците.

Януари 1537 година.

На стената на Сикстинската капела около вдъхващата страх фигура на Христос вече се тълпят много други. Праведници, апостоли

и мъченици са се устремили към Съдията, за да засвидетелстват вярата си, да му покажат как са страдали и какви белези носят от мъченичеството си. Никой не се усмихва, никой не е отдаден на съзерцание или молитва. Привлечени от гласа на Христос, те са се втурнали към него, тласкани сякаш от бурен вятър — като бурята, която изобразих в сцената на потопа върху Сикстинския потон.

Тези фигури не са свързани помежду си чрез изкуствени архитектурни декорации или други похвати, към които прибегваха старите майстори, а и самият аз при изписването на свода. Тези тук ги обединява диханието на живота и надеждата. Казвам „надежда“, защото и те се страхуват от Съдията.

Под нозете на фигурите всеки друг художник би изписал обичайната зелена морава, изпъстрена с цветя, би увенчал е ореоли главите им. Всеки друг би си представил и изобразил тази част от „Страшния съд“ като райска сцена. Аз обаче отделих праведниците от Земята на нея ще останат осъдените и демоните. Трябваше да запазя разстоянието между едните и другите. От лицата на тълпящите се около Христос съзнателно премахнах традиционното изражение на мистичен плам, чрез което художниците винаги са лишавали от мъжествената им сила великите тълкуватели на божията воля.

Спомням си, че във Флоренция всички коленичеха и потъваха в молитва пред картината, на която Беато Анджелико^[14] бе изписал „Страшният съд“. Пред моята фреска зрителят ще остане прав, потънал в размисли. Моите праведници са хора като него — те имат лице и човешки черти като неговите. Но дали ще бъде разбран истинският смисъл на урока, който ще дам на художниците, а и на литераторите, когато творбата бъде завършена?

Днес получих от Венеция писмо, в което Аретино, между другото, излага надълго и нашироко разсъжденията си, как един художник би следвало да изобрази Страшния съд. Дотук — нищо лошо. Всеки може да има своя представа за Страшния съд и всеки може да ми разкаже каква е тя, но когато ме съветват, както това прави Аретино, да осъществя нечий чужд замисъл, тогава вече не съм съгласен с господата съветници.

Ето какво ми пише по въпроса писателят, който от Венеция сипе възхвали и мълнии:

„Сред тълпите виждам Антихриста, чийто облик само, вие можете да изпишете. Виждам уплахата, изписана по лицата на живите. Виждам как започват да гаснат слънцето, луната и звездите; виждам как изчезват огънят, въздухът и водата. Виждам там, отделена настрана, ужасената Природа, безпомощно свила се в немощната си старост...“

Аретино вижда още (тук предавам накратко дългото му писмо) истинска феерия от облаци и небесни огънове, над които властва Христос, „обкръжен от сияние и от ужас“. Вижда славата, захвърлена под колелата на колесниците му, натоварени с корони и т.н. И накрая — най-интересната част от видението му: „великата присъда от устата на Сина божи“ излиза във формата на две мълнии, които летят устремно с гръм надолу.

Когато литераторите дадат свобода на въображението си, без да се погрижат да го обуздаят с логиката на здравия човешки разум, те са в състояние да кажат и такива, и още по-големи глупости. Ако Аретино се бе замислил за миг над своето хрумване за яростните мълнии, излизащи от устата на Христос и пресичащи от горе на долу стената на Сикстината, той положително би се изразил по друг начин и не би ме карал да се смея.

Преди малко Урбино, като не можеше да си обясни причината на моя смях, ме попита:

— Какво ви става?... Никога не съм ви виждал толкова весел, когато сте сам.

— Мина ми през главата нещо много смешно — отговорих, за да задоволя любопитството му.

Утре ще покажа писмото на Витория Колона.

За Аретино трябва да добавя още нещо. В писмото си ми казва, че въпреки клетвата, която е дал, да не се връща повече в Рим, щял да дойде, за да види моите фрески в Сикстинската капела. След като съобщава това си решение, изразява възхищението си от мене,

заявявайки, че на земята има много крале, но само един Микеланджело. Зад тези хвалебствия прозира желанието му да получи някоя моя творба.

Някой ден ще отговоря на писмото му и ще се извиня, че не мога да се съобразя с неговата представа за Страшния съд, тъй като твърде много съм напреднал с изпълнението на собствения си замисъл. Ще го поздравя за богатото му въображение, което му дава възможност да вижда такива чудесни неща, и ще се опитам да го убедя да не напуска Венеция и да не престъпва клетвата си заради един беден човек, който не заслужава подобна чест. Ще му отговоря по този начин, защото от нахалните и суетни просители човек се пази с празни и суетни слова. Никога досега не съм попадал на такъв чудак като Аретино.

Септември 1537 година.

Някои ме упрекват, че предпочитам да общувам с литератори вместо с художници. Позволявам си да се сближавам само с хора, с които е възможно да се води разговор и които човек слуша с удоволствие. От години вече не поддържам връзки с художници. Ако навремето за това бяха причина завистта, съперничеството и неразбирането, сега причина е тяхното безразличие към съдбините на Флоренция, равнодушието им към всичко, което наглед е чуждо на изкуството, а също и тяхното, понякога направо пословично невежество (от някои художници съм получавал писма, които моят слуга Урбино би написал по-грамотно). Накратко искам да кажа, че художниците трябва да излязат от блатото на егоизма и невежеството.

Тези дни племенницата ми Франческа се омъжи за Микеле Николо Гуичардини. Доволен съм, че тази девойка послуша съветите ми и взе за мъж човек, който ѝ подхожда. Микеле произхожда от знатно семейство, както впрочем и моята племенница. Тя живя и се учи в манастир на мои разноски от десетгодишната си възраст досега. Направих ѝ хубав чеиз, какъвто подобава на една Буонароти, а за зестра ѝ дадох земите си в Поцоланико, недалеч от Флоренция.

С други думи, дъщерята на брат ми Буонарото не се омъжи като „сираче“. Това може само да радва Микеле Гуичардини. Сега тя е на петнайсет години — на същата възраст се омъжи и баба ѝ Франческа. Този брак ме освободи от сериозна и тежка грижа.

Септември 1538 година.

Днес върху стената на Сикстината, в гънките на кожата на живоодрания св. Вартоломей, нарисувах собствения си образ като маска. Не зная какво ме накара да направя това: може би е прищявка на въображението ми, може би е тъгата, с която ме изпълни известието за смъртта на Филипо Строци.

Бедният Филипо! Оглави похода на изгнаниците срещу Козимо Медичи и при Монтемурло падна в ръцете на кръвожадния злодей Алесандро Вители.

Кой ще може да освободи сега Флоренция и кой ще повтори опита на Строци? Кой ще ни даде възможност да се върнем в двореца на Синьорията? Изгнанието става мъчение, когато не го смекчава надежда...

Бях започнал да говоря за собственото си изображение — за това натрапливо видение, което се изпречи днес пред очите ми, разкривено, без точни очертания, сякаш отражение във водна повърхност, разлюляна от вятър. Нарисувах тази маска, внимавайки Урбино да не забележи нещо, сякаш крадах нещо ценно и свято. В тази маска е заложена една идея, която ми е особено скъпа.

Но нека сменя темата. Мисълта ми е постоянно заета с племенника ми Леонардо. Искам братята ми Джовансимоне и Джизмондо да напуснат улица Моца и да се пренесат в дом, по-достоеен за нашето семейство. Това е особено наложително сега, когато Франческа живее с Гуичардини, а и защото, както предвиждам, Леонардо скоро ще се ожени и той, въпреки че е още много млад. Преди да се ожени обаче трябва да възмъжее.

Леонардо не може да доведе жена и да отглежда деца в сегашната къща, която е същинска миша дупка. Не бива никой да казва, че Буонароти обитавали някаква съборетина. Домашните ми, и особено Джизмондо, трябва да разберат най-сетне, че и ние сме принадлежали към републиканската Синьория.

Тези дни ще пиша на братята ми да потърсят някоя нова и хубава къща, и то на улица, която да не е като тесните венециански улички. Винаги съм живял с мисълта да издигна рода си и много искам да успея да сторя това, преди да умра.

Франческо Берни в едно прекрасно посвещение, след като ме нарича направо втори Платон, се обръща към поетите със следните думи:

*Замълчете като никога досега, вий, бледи теменуги
и ручей прозрачни, и вие, зверове в гората,
че думи само вий мълвите, а изразява той нещата.*

Записвам тук терцината заради красотата на стиховете и в чест на поета, който я е написал. Възхвалата на Берни е най-малко предвзетата от всички, които са ми отправяни досега. За да мога и в бъдеще да чета стихове като тези, пожелавам на моя приятел да открие в творенията и на други художници това, което намира в моите.

Витория Колона ми подари книжка със свои стихове, които звучат като молитви и успокояват духа като тишината на полето.

Тези прояви на внимание от страна на моите приятели успяват понякога да ме отвлекат от мислите, които ме откъсват от земния свят и по този начин стават спирачка — слагат юзда, бих казал — на желанието ми да продължавам по пътя на изкуството.

Често ме занимава мисълта да извая или да нарисувам нещо в прослава на свободата. Също така постоянно си мисля да издигна паметник на Данте.

На стената на Сикстинската капела, в нозете на Христос и на праведниците гъмжи от възкръснали грешници, от ангели, у които не е останало нищо ангелско. След известно време ще се появят и демоните, както и неизлезлите още от гробовете си. Тогава фреската ще бъде завършена.

Над олтара на капелата ще тържествува пак голотата, както стана и със свода. На огромната стена няма да има фигура, която да не изразява чувство на отчаяние, страдание и страх. Ще се разочарова всеки, който очаква да види в това мое произведение грациозно танцуващи ангелски хорове, прославящи създателя. Завършвам творба,

която ще бъде химн на страданието. В нея няма да има нищо отвлечено и никаква алегория, които да смекчат у зрителя звуците на този химн.

Витория Колона, изпаднала в силен душевен смут, замина за Витербо, за да се отдалечи от влиянието на реформаторите и да се подчини на властта на църквата. Тя напусна Рим силно потресена и изплашена от обвинението на кардинал Карафа срещу нея, че се числи към движението, наричано тук еретическо.

Няма ги вече моите неделни беседи с Витория. Те ми правеха спорна работата и ми носеха утеха. Изпълнена с вяра и тревога, тя остана глуха за думите, с които я увещавах да остане в „Сан Силвестро“. — Чувствам нужда, непреодолима нужда от усамотение — отвърна тя на молбите ми.

Тези нейни думи биха ме опечалили по-малко, ако и аз не чувствах — както чувствам и сега — такава нужда от общуване с нея.

Завърших работата си в Сикстинската капела в пълна изнемога. Въпреки това обаче и въпреки твърде напредналата ми възраст — вече съм почти на седемдесет години — Павел III ме принуждава да приема нова поръчка, не по-малко трудна от току-що изпълнената. Накратко казано, иска да изпиша параклиса, който той си е построил. Повтаря се старата история. Както неизменно ставаше в миналото, така и сега не ми се дава възможност да завърша гробницата на Юлий II. Навремето от работата над нея ме отклони завистта на Медичите, днес — ненаситността на Павел III. Хвърлил е око дори на статуите на Мойсей и на двамата роби, които са тук, навярно с намерението да ти вземе за новия параклис. Ако папата осъществи това свое зле прикривано намерение, ще ми се пръсне сърцето.

Сега бих искал Павел III да ме остави свободен и да благоволи да ми разреши да изпълня задължението си към Дела Ровере. Така ще усмиря враждебността им към мене и ще сложа край на угризенията на съвестта си, която вече дава право на сродниците на Юлий. Но от друга страна, никога няма да простя на Дела Ровере, че разгласиха по цяла Италия тази история, подмятайки неща, които много ме zlepоставят. Господата от Урбино могат да приказват каквото си щат, но не и че съм измамил техния именит роднина и че съм злоупотребил с „щедростта“ му. Излъган останах само аз и единствен аз подканях хиляди пъти — но винаги напразно — Юлий II да ме остави да работя над гробницата му.

Безполезно е отново да излагам обстоятелствата, които след смъртта на папа Юлий не ми позволиха да довърша гробницата, да приключа с тази нескончаема трагедия, която ме измъчва вече цели четирийсет години. Перипетиите, през които премина това начинание, ме заставяха винаги да се оправдавам за несъществуваща вина, да моля за закрила, да се безпокоя и да се чувствам зависим от волята и настроението на папите. Понякога си мисля, че животът и попрището ми като художник щяха да бъдат по-щастливи, ако върху съдбата ми не тегнеше сянката на тази творба.

От известно време тукашните пуритани започнаха да протестират срещу „голите“ фигури в „Страшният съд“. Въпреки че тези протести все още се посрещат с безразличие в папския двор, започвам да се страхувам за съдбата на моето произведение. С течение на времето нападките от този род може да надделеят над невежото съзнание на някои господа, които се позовават, засега още прикрито, на добрите нрави.

Кардинал Карафа (за когото казват, че „отворил очите“ на Павел III и го убедил да учреди съда на инквизицията срещу така наречените еретици) не одобрява, че една от стените на Сикстинската капела е украсена с толкова много голи фигури.

От осем месеца насам не ми се изплаща пенсията за особени заслуги, която ми отпусна Павел III. Ковчежникът все още не си дава труд да уреди сметката и се спотайва. Може би смята, че съм забравил за тази пенсия, но днес му изпратих бележка по Урбино, за да му напомня за моя случай и за моите интереси.

Днешният ми ден беше толкова запълнен, че не можах да се отзова на поканата на Луиджи дел Ричо да отида на вечеря у дома му. Сега очаквам всеки миг да се появи Ерколе, който положително ще ми каже, че господарят му ме очаква „поне“ за часа за музика и танци. Но приятелят ми няма да ме постави пред труден избор с тази си покана — той знае много добре, че танците никак не ме интересуват. Освен това тази вечер не ми се излиза от къщи.

18 октомври 1542 година.

Джовансимоне и Джизмондо ми пишат, че Леонардо не се държи както подобава с мона Маргарита. Бедната старица живее от толкова години у дома ни и се ползва с уважение не само поради възрастта си, но и защото баща ми Лудовико ми е поръчал да я смятаме за член на семейството.

Държа волята на баща ми да се изпълнява и винаги съм се грижил за нуждите на Маргарита. Сега искам Леонардо да не я тревожи — дори трябва да се отнася към нея като към своя баба.

Писах на този малък непрокопсаник да помни добре това, което изисквам от него по отношение на мона Маргарита. Та тя се е грижила за него, откакто се е родил. Писах му също да слуша чичовците си и друг път да не ми изпраща такива груби ризи, каквито получих миналата седмица.

Днес получих писмо от Витербо. Витория Колона ми пише, че ако нашата кореспонденция продължава все така — по „задължение“ от нейна страна и поради „вежливост“ от моя — ще се наложи тя да отсъства от параклиса „Санта Катерина“, а аз от Капела Паолина, тоест тя ще пропуска определените часове за молитва с монахините, аз пък ще се откажа от „сладкото събеседване“ с моята живопис. „Но — продължава приятелката ми — тъй като зная колко е крепка нашата дружба, мисля, че не е необходимо да си доказваме това с писма, а чакам само случай да ви бъде полезна и моля Господ бог, за когото ми говорихте с толкова жар и смирение в сърцето при заминаването ми от Рим, да ви заваря при завръщането си с обновен негов образ в душата ви, така както добре сте го изписали в моята «Самарянка»^[15].“

Въпреки че Витория си спомня за мене с думи, преизпълнени с такава вяра, мисля, че с това писмо тя ме подканя да не ѝ пиша толкова често и да се вгълбя повече в мислите си за Бога и в моята работа. Може би има право, защото понякога забравям, че тя се намира в манастир и че духът ѝ е устремен към Всевишния.

С какво тънко чувство и такт изразява тя своето желание. Все още свързан със земните страсти и суети, аз се чувствам почти недостоеен за ангелското ѝ отношение към мене. Бих искал да мога и аз да се отърся от всички вериги на този мой живот и да заговоря на Витория с нейния език.

По искане на папата дадох някои съвети във връзка с фортификационните работи в предградията на Рим и по този повод между мене и Антонио да Сангало Младши възникнаха разногласия, които вече се израждат в неприятен спор и в нападки по мой адрес. Тъй като познавах неприязънта на тези хора към моята личност, задоволих се само да посоча, наистина без заобикалки, на Сангало и на главните му помощници някои грешки, които, като се поправят (и те бяха поправени въпреки несъгласието на противниците ми), биха увеличили отбранителната мощ на укрепленията.

Сега Сангало и хората му ме обвиняват, че съм провалил проектите им, позовавайки се единствено на моя авторитет, че не съм разбирал от този род работи и дори, че съм искал аз да поема вместо тях ръководството на фортификационните строежи. Всъщност за всичко друго мога да бъда обвиняван, но не и за това, че търся да се нагърбвам с нови задължения. Толкова много имам на главата си, че ако някой вземе малко от тях, само ще ме облекчи.

По въпроса, дали разбирам или не от военни съоръжения, могат да кажат нещичко испанците на Карл V и привържениците на Медичите. Нека моите противници попитат Алесандро Вители и покойния Орански принц дали успяха да преодолеят моите бастиони и колко испанци загубиха живота си под стените, построени от мене, както и дали испанците не влязоха във Флоренция единствено поради предателството на Малатеста Балиони.

Излиза, че съм неспособен и нямам никакъв опит в изграждането на укрепления, а пък херцог Алесандро се обърна към мене да му построя цитадела, която да плаши враговете му.

Племенникът ми продължава да адресира писмата си до мене, като пише „Микеланджело Симони, скулптор в Рим“. За да го отвикна от това, напомних му, че тук и в цяла Италия и Европа съм познат само като Микеланджело — не е необходимо да се добавя нищо друго. Нека пише така, както му казвам, и да престане да ме нарича скулптор, велик и Симони.

Вчера му известих да си избие от главата мисълта да дойде тук за няколко дни. Толкова съм зает с моите работи, че не мога да се занимавам с него. Ако пристигне сега, ще ми създаде само главоболия.

Поне да дочака постите. Може би тогава ще бъде по-малко зает. Не мога да си обясня натрапчивото му желание да дойде тук. По-добре да мисли малко повече за дюкяна и да ми пише по-грамотни и по-четливи писма. Напомних му отново как да се отнася с мона Маргарита.

Херцог Козимо, давайки си вид, че не са му известни моите политически убеждения, поиска да скулптирам портрета му. Но младият тиран, преследвачът на Филипо Строци, има на своите заповеди скулптор на име Бачо Бандинели. Нека се обърне към него, който повтаря като маймуна моя маниер в произведенията си и твърди, че ме е надминал. Така херцогът, обръщайки се към Бандинели, ще може да бъде сигурен, че ще получи образа си, „почти подобен“ на онзи, който аз бих направил. Впрочем „скулпторът на херцога“, въпреки че няма равен на себе си, все пак нещо е взел от моята скулптура.

Странно съвпадение: предложението на Козимо пристигна тъкмо когато бях започнал да работя над един въображаем портрет за прослава на Брут и на свободата. Тази работа толкова ме увлича, че прекарвам часове над бюста. Тогава светът започва да ми се струва като царство на свободата, а Флоренция — свободна от тирани.

Микеле Гуичардини, мъжът на племенницата ми Франческа, ми пише, че ще пристигне по работа в Рим и ще ме навести. Дано не му хрумне да остане у дома! Когато в краката ми се мотаят роднини, винаги се чувствам неловко.

За този свой дом ще кажа, че го поднових изцяло. Вътрешното стълбище и кулата са ремонтирани. Подовете, вратите и прозорците на всички помещения са подновени. Само работната ми стая остана каквато си беше. Сега къщата ми е съвсем различна от преди. Обзаведена е добре и има дори прилично отходно място.

Тъй като много държа близките ми във Флоренция да си намерят хубава къща, мисля, че постъпих добре, като направих прилична и моята.

Април 1544 година.

Прекарах тежка болест, която ме принуди да бездействам няколко месеца. Оздравях благодарение на грижите на моите предани приятели. Цялото това време прекарах в дома на изгнаника Роберто, сина на Филипо Строци. Днес се прибрах вкъщи с намерението да започна работа само след като възстановя напълно силите си — сега съм много отпаднал.

Наредих на братята си Джовансимоне и Джизмондо да продадат ателието и мраморните блокове, които имам във Флоренция, за да отнема всякакъв повод на херцога и на придворните му (а също и на някои от приятелите ми, останали във Флоренция) да ме канят да се върна в града. Сега Джорджо Вазари няма да може да ми разправя повече, че в ателието ми се въдели само паяци. Загрижеността на странични лица по този повод съвсем не ми се нрави. А във Флоренция няма да се върна.

С огорчение добавям, че по време на болестта ми Леонардо заминал набързо от Флоренция за Рим, за да се осведомял за състоянието ми от моите приятели. При мене той обаче изобщо не се отби. Тук това предизвика възмущение.

Племенникът ми навярно си е мислил, че поради напредналата си възраст не ще устоя на болестта. Но аз го разочаровах и той се върна във Флоренция с празни ръце. Пристигнал в Рим от грижа към мене — като че наистина му е присърце моето здраве и като че ли във Флоренция не разполага с достатъчно средства от мен, за да живее. И той, и чичовците му.

Не по този начин, нито при такива обстоятелства племенникът ми следва да показва колко ми желае доброто, ако изобщо може да се говори за добро. Ако нямах нищо, което да му оставя, вероятно щеше да си спести препускането до Рим. Но да оставим това. В такива случаи е по-добре човек да не се задълбочава много. И все пак ще му дам един урок. Нека разбере, че това негово пътуване е направило лошо впечатление. Чичовците му не биваше да го допуснат.

А сега ще пиша за друго. Донато Джаноти, Луиджи дел Ричо, Томазо деи Кавалиери, Франческо Берни, Латанцио Толемеи и още неколцина приятели ми подариха „Божествената комедия“, издадена от Ландино^[16] и отпечатана във Флоренция през 1481 година, когато съм бил на шест години и живеел с баба си Лесандра^[17].

Това е рядко издание, илюстрирано от Бачо Балдини^[18] с гравюри по рисунки на Сандро Ботичели. С този жест приятелите ми поискаха да ме почетат като поет и „проникновен и високо ценен“ познавач на Дантевата поема. Сега отново се замислям за паметника на Данте, който исках да издигна във Флоренция.

Днес ме посети Луиджи дел Ричо. Разговаряхме надълго за всичко, което става във Флоренция, и за моето семейство, на което не гледат с добро око поради връзките, които аз поддържам с бежанците. Писмата, които изпращам на домашните си, биват отваряни от агентите на Козимо.

За да принесе полза за правото дело на Флоренция, помолих Луиджи дел Ричо да предаде на Роберто Строци (той сега се намира във Франция, а моят приятел е негов пълномощник тук), че съм готов да издигна на свои разноси на площада на Синьорията конен паметник на Франсоа I, ако той освободи Флоренция. Луиджи възприе предложението ми и то ще бъде предадено на френския крал чрез Роберто Строци.

Когато Козимо узнае за това мое намерение, ще разбере още по-добре защо отклоних поканата да извая бюста му.

Всъщност понякога съм си мислил да изпълня желанието на Флорентинския херцог, като направя обаче барелеф, изобразяващ животно с толкова пипала, колкото свободи са потъпкани от деспотите. Такава творба ще бъде напълно достойна за „великолепния и най-християнски херцог“.

Сега редом с работата ми над фреските в Капела Паолина ръководя и изграждането на гробницата на Юлий II в църквата „Сан Пиетро ин Винколи“. Рафаело да Монтелупо и Доменико Фанчели напреднаха вече доста с работата над трите статуи, които им поръчах със съгласието на Дела Ровере.

В окончателното завършване на гробницата ми помагат и Бенти, Якопо дел Лука, Джовани ди Маркези, Томазо Босколи и други — цяла дружина художници, които работят по моя маниер и изпълняват нарежданията ми.

През август 1542 година подписах с Дела Ровере шести договор, който обезсилва предишните. Сигурен съм, че този ще е последният.

Всъщност моята работа по гробницата е вече завършена. Статуите на Рахил и Лия, които ще бъдат поставени от двете страни на Мойсей, са готови от няколко месеца. За останалото имат грижата помощниците ми.

Надявам се, че гробницата ще бъде завършена към средата на идната 1545 година. Това ще бъде краят на толкова много мъки и грижи.

Юли 1544 година.

Едва този месец новата сакристия на „Сан Лоренцо“ бе открита за посещения. Преди това е била посетена само от херцог Алесандро, от вицекраля на Неапол, от Карл V и от някои други видни личности, но не си спомням кои. Сега някакъв млад флорентинец^[19], вдъхновен от една от моите статуи в сакристията, е написал епиграма, хубава по форма, но не и по съдържание.

Отговорих на похвалата, издаваща добри поетически заложби, с четиристишие, в което напомням на автора на епиграмата и на другите млади флорентинци за позорното падение на нашия град. „Моята“ Нощ няма никакво желание да се събуди и да види това, което става край брега на Арно. На нея ѝ е „скъп сънят и още по-скъп е, защото е от камък“.

Със задоволство добавям, че по случай откриването на сакристията флорентинците ми засвидетелстваха голямата си привързаност.

Вчера в манастира „Сант’Ана аи Фунари“ видях отново Витория Колона. Направи ми тягостно впечатление: слаба, бледа, с хлътнали очи.

В някои мигове имах чувството, че пред мене стои призрак, а не онази Витория, която познавах в миналото. Разказа ми тихо — бих казал, с угаснал глас — за окончателното си връщане към бога. На места разказът ѝ ставаше покъртителен — такъв жар имаше в думите ѝ. Не успях да доловя всичко, което ми говореше, защото ме отвличаше мисълта, че тази сянка, застанала до мене, скоро ще се стопи. Въпреки това се усилих да се покажа радостен от срещата и увлечен от разказа ѝ, сякаш той ме караше да не обръщам внимание на външния ѝ вид, с който тя като че ли се гордееше. С пост и терзания бе

съсипала тялото си за прослава на Твореца и не беше редно да огорчавам тази света душа, показвайки се тъжен...

От известно време към художниците при папския двор се присъедини Тициано Вечелио, смятан за най-добрия портретист на нашето време. Павел III се разпореди да го настанят в покоите, заемани по-рано от Леонардо да Винчи по време на пребиваването му в Рим.

Там именно, в двореца Белведере, го посетих днес, за да видя една негова картина, за която той ми говори преди няколко дни, когато беше дошъл у дома. Тициано, след като ми разясни своята „Даная“ по най-любезен начин и с думи, които издаваха непрекъснатото му общуване с крале, принцове и принцеси, пожела да чуе мнението ми за тази картина, която на мен, право казано, не ми се стори да заслужава похвала, отговаряща на славата на художника. Все пак не исках да му кажа какво мисля за „Даная“. Задоволих се да го почета с думи, които, макар и само бегло да се отнасяха до изкуството му, го задоволиха напълно. Не ми се искаше да смуцавам с неблагоприятна оценка душевния покой на този благородник. От друга страна, чуждите съвети — да даваш оценка означава според мен да даваш съвети — не носят никаква полза на художниците.

Тициано оцветява добре платната си, но да полагаш цветове не означава още, че правиш живопис. В неговата не, намирам онази основна, съкровена идея, която според мен трябва да вдъхновява всеки художник. С други думи, не долавям стремеж да се премине от чисто живописния проблем към проблеми, по-сложни и по-ангажиращи. Искам да кажа, че една „Даная“ или един портрет, колкото и да са добре изпълнени и оцветени, не ми говорят нищо. По същия начин, с пълно безразличие, се отнасях към Венерите, Аполоновците, сатирите, които живописвах или рисувах преди и по време на обсадата на Флоренция. В заключение ще отбележа: ако бях казал всичко това на Тициано, щях навярно да го предизвикам да ми отговори с думите, които моите противници отдавна ми отправят — че никога не съм казал добро за художник.

Тази сутрин трябваше да отида в Капела Паолина, но бях принуден да остана вкъщи: станах от леглото замаян и уморен. Не мигнах през цялата нощ — въртях се неспокойно в очакване на изгрева. Безсънните нощи ме изтощават. Винаги намирам някаква причина за будване — изпита в повече чаша вино на вечеря, късно лягане, работа и какво ли не още. Истината обаче е, че съм стар.

Фреските в Капела Паолина напредват така бавно, че се съмнявам дали ще мога да ги завърша. Вече се изкачвам трудно по скелето и невинаги успявам да изпиша за половин ден пространството от стената, което ми подготвя мазачът.

Получих от Флоренция четирийсет бутилки требиано. Изпраща ми ги племенникът ми Леонардо. Част от тях ще отделя за папа Павел III, друга част — за приятели, а няколко ще запазя за себе си и за моя слуга, на когото виното се услажда повече, отколкото трябва. Заедно с пратката вино получих и известието, че си имам нов племенник. Франческа Буонароти и Микеле Гуичардини се представят добре. Ако не греша, с новороденото децата им стават четири.

Струва ми се, че и Леонардо иска да се задоми. Много съм доволен, защото ако не се ожени, родът Буонароти ще престане да съществува, а аз не искам това. Дано племенникът ми си намери подходяща съпруга. Вече е на възраст да се ожени и да има деца.

Октомври 1545 година.

Принуден съм да се занимавам с Аретино, който тези дни ми изпрати писмо, пълно с оскърбления. Спокойно и търпеливо ще изложа накратко главоболията, които неговото нахалство ми е причинило през последните десетина години. Искам в тези записки да остане истината за обстоятелствата и причините, които накараха сега този писател да се нахвърли върху мен с обиди и да ме изнудва. Защото последната му постъпка е чисто изнудване.

Заявявам преди всичко, че никога не съм имал никакви близки отношения с Аретино. Единственото писмо, което съм му писал, е от зимата на 1537 година, ако си спомням добре. Отговорих тогава на едно негово писмо с надеждата, че така ще ме остави на мира, но за мое нещастие той продължи да ми пише. Искаше да получи някои мои

рисунки. — От тези, които според него съм хвърлял за горене. Престанах да му отговарям и забравих за него.

Тогава Аретино започна да пише до мои приятели. В писмо до Вазари твърдеше, че „стилът на, великия Микеланджело е самият дух на изкуството“. Писа на Челини^[20], изразявайки същото възхищение от мен. Писа дори на Урбинския херцог. И в писмото до него се говори за „великия, възхитителен и неповторим Буонароти“. Но има още. За да посмачка безочливостта на Бандинели, направо му писа, че „самонадеяното му домогване да надмине Микеланджело е плод на дръзко въображение“.

Моето безразличие към тези публични изказвания на Аретино не го обезсърчи и след седемгодишно изчакване той отново започна да ми досажда с отколешните си молби да получи нещо от мене. Тогава лежах болен в дома на Строци и нямаш възможност да му отговоря. По-късно, отстъпвайки пред молбите на Челини и на други приятели, се реших да му изпратя някои рисунки. Но това не го задоволи. Разгневен, писа на Челини, че ако не му дам обяснения за „срамния“ начин, по който съм се отнесъл към него, предишните му възхвали щели да се превърнат в омраза. Оставих го да се гневи: бях му изпратил рисунки и не му дължах никакви обяснения.

Сега той изпълнява заката си и се захваща с голите тела на „Страшният съд“, които е видял само от гравюрата на Енеа Вико. Моментът е благоприятен да очерни мен и творбата ми, която някои вече нарекоха лутеранска^[21]. А сега има и съд на инквизицията, който би могъл да се занимае с въпроса за тази фреска, която по мнението на Аретино „безчести първия олтар на Исуса в най-достойната капела на света“ и пред която „закриват очи от срам дори публичните домове“.

Този господин, изпод чието перо излизат толкова гадости, не знае, че съм изписал „Страшният съд“ по времето, когато беседвах с Виктория Колона, тази света жена, и когато слушах откъси от Писанието, четени от отец Амброджо. Не знае, че съм работил над това произведение в общение с бога, за да отправя предупреждение към другите и към самия себе си. Не му е известно също, че когато работя, не угаждам на капризите на литератори като него. В писмото си има безсрамието да твърди, че само ако съм бил придържал към неговите „наставления“, съм щял да създам „творба, достойна за моята слава“.

Вярно е казано, че негодникът се ражда негодник. Спомням си литературните предизвикателства на Аретино по времето на Лъв Х. Тогава, още много млад, идваше при мене в Мачел деи Корви. Още при първото му посещение разбрах, че е един умен мошеник. Убедих се в това, като виждах как ме ласкае, за да получи от мене препоръка или публична похвала.

Когато карах чирака си Джовани да му казва, че ме няма вкъщи, той невъзмутимо си тръгваше, за да се върне на другия ден, придружен от Бембо или от някой друг млад блюдолизец от папския двор. Когато по-късно се досети, че от мене нищо няма да изкопчи, не се мярна повече. Изгубих го от погледа си, но вече можех да следя пътя му по славата, която по онова време започна да расте около името му — слава странна, противоречива, понякога дори осмивана, но винаги приемана и подкрепяна от хората, имащи интерес от това. Точно така, както става и днес.

Надявам се, че не ще стане нужда да се занимавам повече с него.

Сдобих се с една стара книга, съдържаща флорентински хроники. От нея почерпих сведения за произхода на моя род и за живота на някои от дедите ми. Разбрах най-сетне, че не произхождам от рода на Матилде ди Каноса, както винаги съм предполагал. Потомък съм на един Буонароти Симони, член на Синьорията (в книгата не намерих обаче името на дядо ми Леонардо, който също е влизал в състава на Синьорията).

Днес, 20 март 1546 година, бях обявен за почетен гражданин на Рим. Церемонията се състоя на Капитолия. Присъстваха всички мои приятели и последователи, много представители на римската аристокрация и чуждестранни посланици. Особено приятно ми беше присъствието на френския посланик.

По време на церемонията получих грамота и бях отрупан с поздравления и сърадвания от вечните усърдни досадници, които никога не липсват при такива случаи.

Нямам голямо желание да пиша. И изобщо нямаше сега да пиша, ако племенникът ми не бе дал повод за това.

И така, вчера момъкът си замина за Флоренция, след като престоя при мене десетина дни. Разговаряхме за братята ми Джовансимоне и Джизмондо, за дюкяна, за разбирателството в семейството, което вече е налице, за Франческа и Гуичардини, за доходите от земите ни и къщите ни. Но най-много говорих с Леонардо за бъдещата му жена. Това е важен въпрос. Именно вчера, преди да си тръгне, отново му поръчах по-скоро да си намери жена и добре да си отваря очите при избора.

— Не е лесно да си избереш добра жена — рече Леонардо.

— Искам да попаднеш на нещо свястно.

— Надявам се, чичо.

— Не се блазни по пари.

— Но и без тях не може...

— Вече имаш достатъчно.

— Добрата зестра е добре дошла, чичо.

— Не търси измежду превзетите жени.

— Ах, превзетите — изръмжа Леонардо.

— И те като суетните са развратници. Трябва да се ожениш за девойка, която да ти ражда твои, а не чужди деца.

Леонардо нямаше какво да възрази на този съвет. Забелязах, че е малко нещо смутен. Навярно разговорът ни му се бе сторил неудобен. Затова добавих:

— Ще бъда доволен и ако се ожениш за девойка от бедно семейство, без зестра... но да е почтена.

— Ще постъпя така, както казвате, чичо — отговори този път Леонардо.

— Това засяга теб — ти ще решаващ.

— Съветът ви е добър, чичо.

— Съветът си е съвет, но и ти трябва да постъпиш според съвестта си. Ти ще се жениш, не аз.

— Добре, чичо. Ще съумея да се справя.

Леонардо не е младеж, който може да мине за хубавец. Не е представителен на вид, не изпъква с нищо. Ще бъда доволен, ако се ожени за девойка ни хубава, ни грозна — такава ще подхожда най-много на момък ни хубав, ни грозен, какъвто е моят племенник. Казах му това и Леонардо се наежи:

— Повтарям ви, че ще съумея да се справя.

Хубавиците стават деспотични.

— Разбирам, чичо... ще си отварям очите.

— Една напета хубавица може да те направи смешен.

— И това е вярно — отвърна Леонардо. Ще го имам предвид. Стори ми се, че мисълта за женитба не въодушевява кой знае колко моя племенник. От отговорите му долавях, че този въпрос не го вълнува и всъщност не представлява интерес за него. Затова му рекох:

— Ако пък нямаш желание да се жениш, не го прави.

— Да си кажа право, чичо — поде той и замълча.

— Какво значи това? Какво искаш да кажеш?

— Бих могъл и да изчакам...

— ... докато вече няма да можеш да имаш деца.

— Съвсем не исках да кажа това, чичо.

Леонардо не се доизказа, но аз исках да сме наясно и отсякох:

— Знай, че и животните се стремят да продължат рода си.

— Ще направя както вие ме посъветвате.

— Нали не искаш да си последният Буонароти?

— Ще се ожения скоро, чичо.

— Помисли си още по този въпрос. Не бих искал да се жениш против волята си... това е важна стъпка.

— Чичо, обещавам ти да се ожения скоро.

— Запомни едно обаче: вдовиците са повече от вдовците.

Разбери ме добре.

Накрая му казах още:

— Потърси си жена и сред знатните флорентински семейства — Джинори, Тадеи, Алфани, Албици, Бенчи, Канаджани, Ручелай... Във Флоренция има много именити семейства, напълно достойни за нашия род.

Фреските в Капела Паолина изчерпаха силите ми. Влада ги вече пет години, без да постигна някакъв значителен напредък. Старостта често ме принуждава да пренебрегвам работата си. Напоследък трябваше да стоя повече къщи, за да не разсипя съвсем здравето си. Павел III — и той вече на преклонна възраст — не ме насилва да бързам с изписването на капелата. Все пак аз, като зная за желанието му да види завършени фреските, се чувствам неудобно, когато стане

дума за тях в разговор с него. „Фресковата живопис е изкуство за млади хора, защото изисква сила и лекота на движенията, каквито старите нямат“ — казах на папата, преди да започна тази работа. Той ми отвърна, че съм щял да се справя въпреки годините си, защото „изкуството не знае що е старост“. Това може да е вярно за кавалетния живописец, който рисува често пъти седнал в компанията на някой смешник, но не и за художник, който трябва да се катери по скелето и няма пред себе си къс платно в позлатена рамка.

Старостта е бreme, което ти превива раменете и коленете; тогава именно ценим годините, в които освен натрупания опит няма нищо ценно.

Подарих на Роберт Строци заради гостоприемството му по време на моята болест двете фигури на роби^[22], които от десетина години стояха в ателието ми.

Смъртта на краля на Франция, известието, за която дойде тези дни, отне и последната ми надежда да видя Флоренция свободна. Винаги съм се надявал, че Франсоа I, подпомогнат от Павел III Фарнезе, ще дойде някой ден с войските си в Италия и ще изгони Козимо от Тоскана.

Сега флорентинските изгнаници, покрусени от тази кончина, пак бълнуват за походи и отмъщение. Като слушах вчера приказките на Донато Джаноти, излизаше, че Флоренция всеки момент ще бъде освободена. Тези господа ще хранят надежди, докато са живи, но аз ще ги оставя на празните им фантазии — нямам вече вяра в тях, както загубих вяра и във флорентинците. Тези зверове, укротени от Козимо, не дръзнаха да предприемат нищо, и то не за да съборят властта, а поне да покажат, че те, флорентинците, ненавиждат господарите на града. Мисля си, че Арно отнесе в морето едновременно гордост и достойнство на моя народ.

Но да продължа за Франсоа I. Миналата година той ми прати писмо от Париж, изпълнено с изрази на почит към мене и изкуството ми, като същевременно изказваше желание да получи три мои произведения. Отговорих му, че ще се заема с изработването им, след като завърша фреските в Капела Паолина. И наистина щях да задоволя желанието му, ако не беше тази преждевременна смърт. Още преди да

получа писмото му, често си мислех да му подаря някоя моя творба. Тази сутрин получих от Флоренция дванайсет чифта чорапи, шест ризи, дебела куртка за студено време, две барети, два чифта сандали и чифт домашни чехли. В пратката имаше също сирене от Сетиняно и бутилки требиано. Този път Леонардо се е постарал много, подпомогнат вероятно от чичовците си. Чорапите са от тосканска вълна, плътна и лека, а ризите — от холандско платно. Сандалите са от дюкяна на Марко ди Антонио, един от най-известните във Флоренция. Дойде време и аз да се обличам по-прилично.

Въпреки че винаги съм стоял настрана от строителството на базиликата „Св. Петър“, миналата година трябваше да приема да заместя Антонио да Сангало като ръководител на строежа. Ако Пипи^[23], римският архитект, беше още жив, сега по всяка вероятност нямаше аз да се разправам с работниците на строежа, защото папският двор беше определил него за мястото на Сангало. Смяташе се, че е редно най-големият християнски храм да е свързан с името на римски архитект. Следователно Пипи щеше да оглави строежа единствено по сантиментални съображения или, по-право, по съображения, продиктувани от гордост. Много щях да се радвам, ако той не беше починал, защото вече не търся да се утвърждавам, нито пък ме интересува какво мислят хората за дейността ми като художник. Стар съм и уморен, и погнусен от всичко, търся покой далеч от света.

За „Св. Петър“ направих проект, в който съм изхвърлил всичко, което Сангало бе възприел от куатроченто. Върнах се пак към замисъла на Браманте (би трябвало да кажа — към мавзолея на Юлий II): храм с централен план, увенчан от купол^[24].

Идеята „Св. Петър“ да има формата на латински кръст принадлежи на Лъв Х. Рафаело я вплъти в една посредствена рисунка, дилетантска работа^[25] от която пък я заимства Сангало за своя проект, в който той запази, макар и поизменена, базиликалната форма. Но моят предшественик щеше да превърне базиликата в истински лабиринт, тъй като проектът му предвиждаше много ниши и струпвания на декоративни елементи, вдлъбнати и изпъкнали досущ като крайбрежни скали. С една дума сграда, по-подходяща за изнасилване на монахини или за сечене на фалшиви монети.

Ако се огледа наново, промени и при необходимост се разруши нещо от построеното през миналите години, това ще бъде от полза

както за красотата на сградата, така и за стойността на строителството. Въпреки многократните си настоявания да си купят прилична къща Леонардо и брат ми Джизмондо продължават да живеят в старата, където ги оставих при заминаването си от Флоренция. Сега искам племенникът ми да намери в най-скоро време нова къща с парите, които му изпратих. Ще му пратя и други. Ако пък държи да остане в къщата на улица Моца, където живее сега, трябва да я ремонтира и разшири с помещения от сградата, която е до нея.

Домашните ми все още не искат да разберат, че желанието ми е да живеят преди всичко достойно.

Когато нощем не мога да спя, прекарвам времето си в работа над този мраморен блок. В него, все още грубо очертани, се открояват три фигури, обкръжили току-що снетия от кръста Христос. Това не е нито „Снемане от кръста“, нито „Пиета“. В тази каменна маса искам да въплътя представата си за отвъдния свят, да изобрази онази реалност, която ми носи утеха^[26].

След малко, като съмне, ще яхна коня и ще се отправя на работа, която ме чака във всички краища на Рим — от градините на двореца Фарнезе до Капитолия и Ватикана^[27]. Тогава мисълта за този Христос ще избледнее в съзнанието ми: срещите с хората те връщат към реалността на земния живот.

Вазари ми подари своята книга, в която са събрани животоописанията на най-големите италиански художници от миналите столетия и на починалите през настоящия век. Единственият още жив художник, за когото се говори в края на внушителния труд на Вазари, е Микеланджело Буонароти. Той обаче не се е родил „под съдбоносна и щастлива звезда“, както твърди биографът, а под знака на една враждебна съдба, която го е преследвала цял живот (за да оборя Вазари, би трябвало да говоря надълго и нашироко, но няма да го сторя, защото от тези записки ясно личи колко е бил щастлив животът ми).

В страниците, които ми е посветил, Вазари проявява наистина най-добри чувства към мен, но щях да съм му още по-признателен, ако

не беше дал толкова голяма свобода на въображението си.

Друг, който възнамерява да напише книга под заглавие „Животът на Микеланджело Буонароти и т.н., и т.н.“, е Асканио Кондиви^[28]. Предполагам, че папа Юлий III лично го е натоварил да ми досажда с разни въпроси и да записва отговорите ми.

Добре би било Асканио да покаже и в изкуството същите способности, които проявява, когато ми припомня за миналите времена — така ще ме накара да го слушам с интерес и ще получи нужните му сведения за моя живот. Той е автор на картини, скулптури и архитектурни проекти, съчинител е на мадригали, изучавал е литература, разбира от всичко по малко, но и досега не е излязъл с нещо свястно. Бива го само да приказва. Сега сме на средата на века.

Възможността да е вече близък крайт ми ме кара да се замисля и за бъдещето на Урбино^[29], който е при мен повече от двацет години. Възнамерявам да му оставя от имотите си и известна парична сума. Преди време го попитах:

— Какво ще правиш, като умра?

— Ще служа, на друг — отвърна ми той, без да му мигне окото.

В едно свое писмо херцог Козимо ми говори за желанието си да ме провъзгласи за сенатор и да ме привлече във Флоренция. Това предложение толкова се разминава с истинските ми чувства, че не си заслужава да се говори за него. Ще кажа само, че ме размива. Козимо би трябвало да знае, че и да имах желание да се върна във Флоренция, работата ми по строежа на „Св. Петър“ не би ми позволила да го сторя. Никога няма да се откажа от ръководството на този строеж, за да задоволя желанието на някакъв херцог или по каквато и да е друга причина. Единственото, което искам, е да ме оставят да си гледам работата.

Тези дни пак беше тук племенникът ми Леонардо. Сега той ходи издокаран, като че баща му му е оставил голямо състояние. Може да се мери със синовете на аристократите. Това обаче никак не ме огорчава, защото той следва достойно да носи името Буонароти, особено сега, когато ще го съедини с името на знатните Ридолфи.

Племенникът ми наистина ще се жени за девойка от рода Ридолфи — за младата Касандра, която, както ми я описа брат ми

Джизмондо, била „добра, работлива и скромна“. Струва ми се, че племенникът ми е направил разумен избор и съм доволен. Реших да ознаменувам годежа с два подаръка: хиляда и двеста златни дуката за Леонардо и бисерна огърлица за Касандра.

Миналата седмица папата прие племенника ми в работния си кабинет и му подари медал със своя лик. Аз лично съпровождах Леонардо при папа Юлий III.

Междувременно се реши и въпросът за къщата. Племенникът ми ще живее с Касандра Ридолфи в една триетажна сграда на улица Гибелина^[30]. Къщата е нова и обширна, има и тайно стълбище. Гибелина е една от най-новите и широки улици на града.

Напоследък все по-често мисля да прибавя към тези записки и някои сведения за първите години от живота ми, но по една или друга причина все не успях да направя това. Сега обаче ще го сторя, защото е крайно време.

Моите животописци, включително и Паоло Джовио, превръщат младите ми години в истинска легенда. В началните страници на всички биографии съм представен като избраник, едва ли не като пратеник божи... Затова е уместно да изложа тук фактите за детските ми години, очистени от измишльотините на литераторите. В това отношение ще ми помогнат паметта и някои документи, които взех от архива на баща ми, когато напуснах Флоренция през 1534 година.

В един от тези документи (пазя го като реликва, защото е писан собственоръчно от баща ми) е казано: „Отбелязвам, че днес сутринта, 6 март 1475 година, понеделник, ми се роди син. Нарекох го Микеланджело. Роди се в Капрезе, където съм подеста^[31].“

Когато родителите ми се завърнали във Флоренция, те ме поверили на грижите на една дойка и на баба ми Лесандра, която живеела в Сетиняно. По онова време там имало много каменари и каменоделци. Единственото ми занимание било да гледам планините на Сетиняно. Така че първите години от живота ми са протекли доста еднообразно. После дойде и денят, в който баща ми реши да ме научи на писмо и четмо, за да стана съдия или нотариус според традицията на рода ни. Самият той беше нотариус. Аз не се възпротивих на волята му: бях на десет години, когато напуснах Сетиняно и започнах да

посещавам училището на граматика Франческо да Урбино във Флоренция. Противно на това, което разказват биографите ми, аз се учех с голямо усърдие. Започнах да не понасям учителя си едва когато усвоих необходимото, за да мога да продължа обучението си сам. Бях на дванайсет години, когато уроците по граматика започнаха да ме отегчават и училищните ми тетрадки да се пълнят с рисунки. Рисувах портретите на съучениците си, а също и на учителя. Той много се учудваше на промяната, настъпила с мене, и често беше принуден да ми се кара заради моето непослушание, което, понеже не ме познаваше добре, отдаваше на немарливост и на лошо поведение.

Непослушанието, към което по едно време започнах да подтиквам и учениците му, го принуди най-сетне да помоли баща ми да ме прибере от училище. Лудовико се опита да го разубеди, за да мога да остана, но не успя. Оттогава той започна да се държи много строго с мене. Измежду многобройните параклиси на флорентинските църкви ни един не е приобщил през 15 век толкова много млади хора, към изкуството, колкото Капела Бранкачи в „Санта Мария дел Кармине“^[32]. Докато посещавах училището на Франческо, аз се отбивах тук по-често от, където и да било другаде. Тук се запознах с находчивия Граначи, с чиято помощ рисунките ми стигнаха до ателието на Гирландайо и попаднаха в ръцете на познати на моя баща и на много художници. В същото време младите приятели на Граначи заговориха за мене като за някакво чудо, а самият Гирландайо приказва с баща ми и той бе принуден да отстъпи. Тогава бях на тринайсет години. Баща ми (той записваше всяко събитие, отнасящо се до моя живот), когато ми разреши да посещавам ателието на Гирландайо, написа следното на един лист, който още пазя: „Отбелязвам, че днес, първият ден на месец април 1488 година, аз, Лудовико ди Леонардо Буонароти, настаних сина си на работа при Доменико и Давиде ди Томазо Бигорди за три години при следните условия: Микеланджело е длъжен да остане в работилницата им през всичкото това време и да изпълнява какво му бъде наредено.“

Времето, което прекарах като чирак в ателието на Доменико, беше изпълнено с огорчения поради независимото ми държане и пълното ми безразличие към наставленията на майстора. Скоро престанаха да се занимават с мен. Стана така, че постъпих в ателието на Доменико против волята на баща си, а стоях там против собствената

си воля. Без да изчакам да изтече определеният срок, след две години зарязах майстора и уроците му. Един-единствен път бяхме съгласни за нещо с баща ми... Сега прекъсвам да пиша за онова време, но при случай ще продължа.

Надзорниците и ръководителите на строежа на „Св. Петър“, както и гешефтарите, свързани с него, много държат да не се интересувам от цените и качеството на материалите, а и от надниците на работниците — за които никога не можеш да получиш точна сметка — както и за всички останали разходи по строителните работи.

Онзи ден главният настоятел на строежа ми каза:

— Майсторе, оставете тази работа на нас — вие сте премного зает, за да губите време с надзорниците и да ги проверявате... който си пъха ръцете в цифри, може и да ги изцапа, без да иска.

— Та аз, драги господа, съм тук именно за да изчистя вашите ръце — отвърнах. — За моите няма никаква опасност. Бъдете спокойни — добавих — ще следя най-редовно как се стопанисва този строеж. Днес искам да довърша подхванатия разказ за младостта ми. Имам да добавя много малко. Когато напуснах ателието на Доменико Гирландайо, започнах да посещавам школата в градината на „Сан Марко“, където Лоренцо Великолепни приемаше млади хора, желаещи да се посветят на изкуството. Тук имах възможност да се занимавам със скулптура и да опозная Лоренцо, с когото не се разделих до 1492 година. Годините от 1490-а до 1492-ра смятам за най-щастливите в живота си. По това време се запознах с гръцкото изкуство и с много светли умове, които ме просветиха със знанията си.

След дълго прекъсване посягам пак към тези листа. Да пиша ме карат враждебното отношение и лицемерието на много хора, свързани със строежа на „Св. Петър“ — хора, които заслужават да бъдат изритани оттам.

Когато бях назначен за главен ръководител на строежа, приближените на Сангало проявяваха търпимост към мене, а понякога, твърде рядко, се отнасяха дори приятелски. След известно време си дадох сметка, че това им поведение е продиктувано от лицемерие.

Нани ди Бачо и другите архитекти на строежа ме приеха добре, както вече казах, но сдържаха злобата си с надеждата, че скоро ще умра.

Тогава бях вече стар и тази надежда (или желание) беше съвсем основателна. Но аз продължавах да живея, и то сред тях. Тези жалки нещастници, като не можеха да сдържат огорчението си заради несбъднатите надежди, започнаха да ме клеветят и обвиняват. Говореха, че съм разхищавал парите за строежа само за да руша онова, което е изградил Сангало, че съм правел това от завист, че съм се държал нагло и други такива.

С приказките си стигнаха дотам, че предизвикаха разследване под ръководството на покойния папа Юлий III. Обвиняемият бях аз. Съумях обаче да се защитя. Доказах, че обвинителите ми са недобросъвестни и без излишни препирни доказах също, че са и некадърни. Клеветниците, като се оказаха бити в разследването, поискано от самите тях, направиха опит да се освободят от мене по друг начин: пуснаха слух сред работниците и в папския двор, че тъй като съм стар и почти луд, направо ще проваля строителните работи, ако остана главен ръководител. Този път обаче клеветите на противниците ми не намериха никакъв отзвук.

Цялата тази история е скорошна. Така че сега негодниците едва ме търпят, но аз продължавам борбата, защото смятам, че е мой дълг към бога и християнството да доведе докрай задачата, с която съм се нагърбил.

От цяла Европа получавам свидетелства на почит и признание. Творбите ми се възпроизвеждат навред в Италия и извън нея. Пращат ми книги с коментари на моите стихове, четени в италиански литературни кръжоци^[33]. Секат се медали с моя лик. Но всичко това ми е безразлично.

Бих искал хората да замълчат. Сегашният век иска да ми издигне още приживе паметник за моя прослава, а аз такъв паметник не желая. Едновременно с растящото признание на изкуството ми виждам как всичко около мен се руши. Моят замък, издигнат с труд, творби и почести, се сгромолясва. Вече не ми остава нищо. Фреските, над които толкова се трудих, се превърнаха в празни приумици на въображението ми, статуите, за които толкова се говори — в каменни чучела, идеите,

които навремето защитавах с такъв жар — в суетни илюзии. Самият аз не съм вече нищо друго, освен каещ се скелет, който очаква края на дните си.

Колкото и усилия да полагам, щото работата над купола на „Св. Петър“ да напредне дотолкова, че след смъртта ми никой да не може да промени вече моите проекти, понякога си мисля, че и тази надежда е напразна. Малка е вероятността да видя издигането на купола върху барабана, който е почти готов. Все пак накарах да направят дървен макет на купола, за да послужи на онзи, който ще ме замести в ръководството на строежа.

Неприятното бръмчене в ушите, което не ми дава мира от миналата нощ, не престава.

Месец май, датата не зная, 1563 година.

По много признаци забелязвам, че са взети мерки къщата ми да бъде под наблюдение. Може би се опасяват, че ако умра внезапно, някой ще се реши да извърши грабеж. Очевидно Тосканският херцог и папата не желаят да пропаднат рисунките ми за библиотеката „Сан Лоренцо“ и плановете за „Св. Петър“.

Всеки път, когато започна да пиша, след известно време ръката отказва да ми служи. Затова днес помолих Даниеле да Волтера да пише под моя диктовка на племенника ми Леонардо.

Имам чувството, че чувам гласове, напомнящи свиренето на февруарските ветрове по тези улици.

Днес прелистих набързо тези записки, започнати във Флоренция през 1494 година, когато бях на деветнайсет години. Оттогава са изминали почти седемдесет години и мога да кажа, че останах верен на младежкото си решение да пиша хроника на живота си, макар по-късно не така усърдно, както в началото.

Най-скъпи са ми записките от онези далечни години, когато възторзи и илюзии, умора и бдения ме караха да живея в постоянна треска и да виждам света с очи, различни от днешните. Може би свежестта на силите и благородството на душата ме караха тогава да гледам на изкуството без всяка задна мисъл — с онази чистота на

чувствата, която единствена има значение за човека, отдал се на изкуството. Моя свидна младост!

Флоренция 1956 — Рим 1956 г.

---

[1] Сина на Антонио да Сангало — Антонио Кордини да Сангало (Антонио младши) (1473–1546) — военен архитект, работил в Рим. ↑

[2] Витория Колона (1490–1547) — потомка на благороден римски род, поетеса, свързана с дълбоко приятелство с Микеланджело. ↑

[3] Берни, Франческо (ок. 1497–1535) — поет-сатирик; написал на тоскански диалект шеговита версия на „Влюбеният Орландо“ от Боярдо. ↑

[4] Донато Джаноти (1492–1573) — флорентински литератор и политик, противник на Медичите; автор на „За Флорентинската република“. ↑

[5] Томазо деи Кавалиери, римски благородник, почитател на изкуството, близък приятел на Микеланджело от 1532 г. до смъртта му. ↑

[6] Победителят в битката при Павия — Фердинандо Франческо д'Авалос (1490–1527), командвал испанските войски в битката при Павия (1525), която завършила е пленяването на френския крал Франсоа I. ↑

[7] Вазари. Джорджо (1511–1574) — архитект, писател и живописец. Автор на първата история на изкуството „Животоописание на най-именитите живописци, скулптори и архитекти“ (1550 г.). ↑

[8] Тромбончино, Бартоломео (починал около 1533) — придворен музикант, известен е обработките си на народни мелодии. ↑

[9] Карафа. Джан Пиетро (1476–1559) — потомък на виден неаполитански род; кардинал — глава на Върховния съд на инквизицията. От 1555 г. папа под името Павел II. Публикувал първия индекс на забранени книги. ↑

[10] Бернардино Окино (1487–1564) — проповедник и генерал на капуцините. В 1541 г. се присъединил към протестантите. ↑

[11] Пиетро Карнасеки (1508–1567) — флорентинец, един от инициаторите на реформацията в Италия; осъден на смърт като еретик. ↑

[12] Луиджи дел Ричо (починал 1546) — флорентинец, политически изгнаник, подбрал и преписал за издаване 89 стихотворения на Микеланджело, но издаването не било осъществено.

↑

[13] Лоренцино Медичи, наречен Лорензачо (1514–1547) — братовчед на Алесандро Медичи, когото убил чрез наемен убиец. Написал „Апология“ за това си престъпление. Убит на свой ред от Козимо Медичи. ↑

[14] Беато Анджелико, фра Джовани ди Фиезола (1387–1455) — монах-доминиканец, флорентински художник на религиозни сюжети. Изпитал влиянието на Мазачо. В килиите на манастира „Сан Марко“ (Флоренция) рисувал сцени от живота на Христос. ↑

[15] Самарянка — вероятно става дума за „Разпятие“ — картина, рисувана от Микеланджело за Витория Колона; изчезнала. ↑

[16] Ландино, Кристофоро (1424–1432) — флорентинец, хуманист, коментатор на Данте. ↑

[17] Съкратено от Алесандра. — Б.пр ↑

[18] Бачо Балдини (1436–1487) — флорентински златар и гравьор. ↑

[19] Един млад флорентинец... — Джованбатиста Строци Старши (1505–1571) — хуманист и поет. Епиграмата му гласи: „Нощта, която виждаш да спи тъй изящно, бе изваяна от един Ангел (Микеланджело — б.пр.) в тази скала. И понеже спи, тя живее.“ Микеланджело отговаря с четиристишието; „Сънят ми е скъп и още по-скъп, че тъй дълбоко спя, /докато злото и позорът трае/. Щастие за мен е да не виждам и да не ги знаая, затова не ме буди — ах! — не говори високо.“ ↑

[20] Челини, Бенвенуто (1500–1571) — флорентински златар, скулптор и литератор. Много известна е автобиографията му. ↑

[21] Нареккоха лутеранска — през 1564 г., по решение на Конгрегацията на кардиналите, Даниела да Волтера (ок. 1509–1566) „облича“ голите тела на „Страшният съд“. ↑

[22] Две фигури на роби... — Роберто Строци взел скулптурите със себе си във Франция и ги подарил на крал Франсоа I. По-късно станали собственост на Ришельо и накрая били предадени в Лувъра. ↑

[23] Пипи, Джулио Романо (1492–1546) — живописец и архитект, ученик и помощник на Рафаело, довършил изписването на

станците във Ватикана. ↑

[24] Централен план — най-добрите ренесансови архитекти се отдалечавали от базиликалната форма, предпочитайки кръглата. ↑

[25] Работа на дилетант... — всъщност Рафаело е бил добър архитект. Строи е в Рим църкви и дворци, между които и Вила Мадама, сега седалище на италианския сенат. ↑

[26] Която ми носи утеха — предполага се, че Микеланджело е изработил тази „Пиета“ (Оплакване на Христос) като свой надгробен паметник. Сега се намира в катедралата на Флоренция. ↑

[27] И Ватикана — през последните години на живота си Микеланджело е работил много като архитект. Освен със строежа на „Св. Петър“ бил заангажиран със строежа на двореца Фарнезе, архитектурното оформление на площада на Капитолийския хълм и т.н. ↑

[28] Асканио Кондиви (1520–1574) — живописец и скулптор, ученик и биограф (1553) на Микеланджело. ↑

[29] Урбино. Франческо Амадори, ученик и слуга на Микеланджело, прекарал 25 години с него. Починал 1555 г. ↑

[30] Триетажна сграда на улица Гибелина през 1858 г. тя била подарена на града и превърната в музей. ↑

[31] Подеста глава на средновековна община, натоварен е раздаването на правосъдие и командването на войската. ↑

[32] Капела Бранкачи в „Санта Мария дел Кармине“ изписана от Мазачо и станала школа за поколения флорентински художници. ↑

[33] Литературни кръжоци — докато Микеланджело е бил жив, са издадени десетина негови мадригали и сонети. ↑

Издание:

Автор: Роландо Кристофанели

Заглавие: Дневник на Микеланджело-лудия

Преводач: Светослав Стайков

Година на превод: 1990

Език, от който е преведено: италиански

Издание: първо

Издател: Издателство „Български художник“

Град на издателя: София

Година на издаване: 1990

Тип: биография

Националност: италианска

Печатница: ДП „Георги Димитров“

Излязла от печат: 30.XI.1990 г.

Редактор: Никола Георгиев

Редактор на издателството: Миглена Милушева

Художествен редактор: Тома Томов

Технически редактор: Андон Мавродиев

Рецензент: проф. д-р Венета Иванова

Коректор: Евелина Пачеджиева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/10303>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.